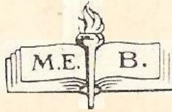
DÜNYA EDEBİYATINDAN TERCÜMELER

FRANSIZ KLÂSİKLERİ : 195

KÖY PAPAZI

H. de BALZAC

KÖY PAPAZI

(Le Curé de Village)

Bu eseri Kâzım Nami DURU dilimize çevirmiştir.

İSTANBUL 1952 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

BİRİNCİ BÖLÜM

Otuz yıl önce aşağı Limoges'da, Vieille-Poste sokağiyle Cité sokağının köşesinde, orta çağdan beri hiçbir şeyi değişmemiş gibi görünen o dükkânlardan biri bulunmaktaydı. Yer yer ıslak görünen toprak üzerine konmuş, bin bir yerinden kırık büyük malta taşları bu tuhaf döşemenin çukurluklarına ve tümsekliklerine dikkat etmiyen insanı yere yuvarlıyabilirdi. Tozlu duvarlar, zamanın verdiği belki de tesadüften ileri gelen bir sağlamlıkla, ağaçlarla tuğlalardan, taşlarla demirden yapılma garip bir mozayik halindeydi. Kocaman kirişlerden mürekkep taban, yüz yıldan fazla bir zamandan beri yukarı katların ağırlığı altında çökmeden bükülüyordu. Dolma bölmelerden yapılmış olan bu katlar, dışardan hendesi şekilleri resmedecek tarzda çivilenen kaygan taşlarla örtülü idi ve eski zaman burjuva inşaatının sâf halini muhafaza ediyordu. Eskiden işlenip de bugün hava bozukluklarının tesiriyle harabolmuş bulunan heykellerle nakışlanmış odundan çerçeveli pencerelerin hiçbiri dik durmuyordu. Bazıları sarkıyor, bazıları içine çöküyordu; bir kısmı da birbirinden ayrı-

lacak gibi idi; hepsinin yağmurdan oyulmuş yarıklarında nerden geldiği anlaşılmıyan gübreler vardı, ve duvarlarda baharda birkaç hafif çiçek, utangaç sarmaşık, cılız otlar çıkıyordu. Köşedeki direk, karışık kâgirden, yani tuğla ve çakıl karışık taştan yapılmış ise de, eğriliğiyle gözü korkutuyordu; çatı sivrisi yarım ayak kadar sarkıyor, günün birinde evin ağırlığı altında yıkılacağa benziyordu.

Bundan dolayı belediye ile yol idaresi, meydanı genişletmek için, evi satın alıp yıktırdılar. İki sokağın köşesinde bulunan bu direk, üzerinde İhtilâl sırasında sakatlanmış bir Bakire bulunan güzel bir hücre ile Limousin'li antika meraklılarının nazarını çekiyordu. Arkeoloji meraklısı geçinen burjuvalar, şamdanları koymağa mahsus, taştan bir kenarın izlerine dikkat ediyorlardı, o kenar üzerinde dindar halk mumlar yakıyor, üstüne adaklarını ve çiçeklerini bırakıyordu. Dükkânın arka tarafında çürümüş ağaçtan bir merdiven, üzerinde ambar bulunan iki üst kata tırmanıyordu. Komşu eve dayanan evin hiç derinliği yoktu, ayışığını yalnız pencerelerinden alıyordu. Her katta, biri Cité sokağına, öteki Vieille-Poste sokağına bakan birer pencere ile aydınlanan ikişer küçük oda vardı. Ortaçağda hiçbir sanatkâr bundan daha iyi bir evde oturmamıştır. Bu ev, anlaşıldığına göre, eskiden küçük zırh gömlek yapanlara, tüfekçilere, bıçakçılara, sanatları açıkhava gerektiren ustalara aitti;

iki sokağın köşesindeki birçok mağazalarda olduğu gibi, demirli kepenkleri her yana kaldırılmadan içerisini açık görmek imkânsız idi. Her kapıda, yüzlerce yılın tesiriyle yıpranmış güzel taştan yapılma birer eşik vardı, sonra her cephe duvarının üzerine dayandığı yukarı kirişte hâsıl olmuş küçük bir oyuk bulunan dayanılacak kadar yüksek küçük bir duvar başlıyordu. Artık hatırlanamıyan bir tarihten beri kaba pencere kanatları bu oyuğun içine kaydırılıyor, somunlu demirden büyük kuşaklarla tutturuluyordu. Sonra, iki kapı buna benzer bir mekanizma ile bir kere kapandı mı, satıcılar, bir hisarda imiş gibi evlerinde kalıyorlardı. Bu yüzyılın ilk yirmi yılı sırasında, Limoges'luların demir, bakır, yay, tekerlek demiri, çan, yıkımların maden olarak verdiği her şeyin yığıldığını gördükleri için, tetkik olununca, eski şehrin bu yıkıntılarına ilgilenen kimseler, orada dükkânın neye mahsus olduğu hakkında tahmin yürüten arkelogları doğrulıyan şeyler arasında, uzun bir kurum izinden belli olan bir demirci ocağı bacasının yerini görüyorlardı. Birinci katta bir oda ile bir mutfak, ikinci katta iki oda vardı. Ambar, dükkânın içine karmakarışık atılmış olanlara nispetle daha zarif şeyleri içinde saklıyordu. Önce kiraya verilen bu ev sonradan, eski demirlere, bakırlara, kurşunlara, hangi şekle girmiş olursa olsun her türlü madene karşı çanak, çömlek, tepsi, tabak gibi fakir ailelere lâzım

olan eşyayı vererek, 1792 den 1796 ya kadar, Auvergne çevresinde elli fersahlık bir mesafe içindeki köyleri gezen Sauviat adında biri tarafından satın alındı. Auvergne'li, yarım kilo kurşun, yahut bir kilo demir, kırık bel, kırık çapa, çatlak eski tencere karşılığında iki su[1]'luk esmer topraktan bir çömlek veriyordu, daima kendi çıkarını düşünüyor, hurdaları kendi tartıyordu. Üçüncü yıldan itibaren Sauviat, bu ticarete kazancılığı da ekledi. 1793 te hükümetin sattığı bir şatoyu elde edebildi, onu yıkıp parçalıyorlardı. Bu kazancı, çalıştığı sahanın birçok noktalarında tekrarladı; daha sonra, bu ilk tecrübeler ona, Paris'teki hemşerilerinden birine büyük çapta bir iş teklifinde bulunması fikrini verdi. Bu suretle, tahripleriyle pek meşhur olan Kara Çete, bütün Limoges'un yirmi yedi yıl bu zavallı dükkânın içinde, kırık çanları, terazileri, zincirleri, bükülmüş kurşundan olukları, her türlü demir parçaları arasında gördüğü ihtiyar çerçi Sauviat'ın dimağında doğdu; bu çetenin ne şöhretini, ne de vüsatini bilmediğini söyliyerek hakkını ona vermek yerinde olur; bundan, meşhur Brézac müessesesine tevdi ettiği sermayesi nispetinde faydalandı. Panayırları ve köyleri geze geze yorulan Auvergne'li Limoges'a yerleşti, orada 1797 de Champagnac adında dul bir kazancının kızıyle evlendi. Ka-

---

[1] Beş santim tutarında bir akçe.

yınpederi ölünce, karısiyle beraber daha üç yıl köylerde hurda demir ticareti yaptıktan sonra, bu ticareti devamlı bir şekilde kurduğu bu evi satın aldı.

Sauviat, ihtiyar Champagnac'ın kıziyle evlendiği vakit, elli yaşına varmak üzereydi, kız da otuz yaşından aşağı olmasa gerekti. Ne güzel, ne de sevimli olan Champagnac'ın kızı Auvergne'de doğmuştu, karşılıklı bir sevgiye sebeboldu; sonra kadınları en ağır işlere mukavemet ettiren kalın bir boynu vardı; bundan ötürü dolaşmalarında Sauviat ile birlikte bulunuyordu. Demiri, yahut kurşunu omuzunda taşıyor, kocasının değişik bir mürabahacılık etmesine yarıyan çömlekleriyle dolu kötü arabayı sürüyordu. Esmer, renkli, fazlasiyle sıhhatli olan Champagnac kızı, gülerken, badem gibi beyaz, yüksek ve geniş dişlerini gösteriyordu; üstelik tabiatın ana olmak için yarattığı kadınların vücuduna ve kalçalarına sahipti. Bu kuvvetli kız daha erken evlenmemiş ise bekârlığını babasının Molière'i hiç de okumadan tatbik ettiği Harpagon'un çeyizsiz oluşuna vermek lâzım gelirdi. Sauviat çeyizsizliğe aldırış bile etmedi, zaten elli yaşında bir adam böyle meseleler çıkartmazdı, hem karısı onu hizmetçi masrafından da kurtaracaktı. Düğün gününden evden taşınılacağı güne kadar, her biri başka bir yerden getirilmiş, kırpılmış bir cibinlik kenarından, yeşil softan perdelerle süslü bir yataktan, bir meşin sandıktan, bir

komodinden, dört koltuktan, bir masa ile bir aynadan ibaret bulunan odasındaki mobilyaya başka bir şey ilâve etmedi. Sandığın üst kısmında, parçaları birbirine benzemiyen kalaydan bir sofra takımı vardı. Yatak odasına bakılarak mutfağın ne halde bulunduğu artık tahayyül edilebilir... Erkek de kadın da okuma bilmiyordu, bu, öyle küçük bir bilgi noksanıydı ki, şaşılacak bir şekilde hesaplarını tutmalarına ve her çeşit ticaretin en parlağını yapmalarına engel olmuyordu. Sauviat yüzde yüz kârla satabileceğine emin olmadıkça hiçbir şey satın almıyordu. Defter ile bir kasa tutmaktan kurtulmak için, peşin parayla ödüyor, peşin parayla satıyordu. Zaten öyle mükemmel bir hâfızası vardı ki bir şey, beş yıl dükkânda kalsa dahi, karısı ile kendisi, her yıl faizleriyle artan satın alma fiatini, bir mangır aşağı, bir mangır yukarı hatırlıyorlardı. Sauviat'nın karısı, ev işleriyle uğraştığı zaman dışında, dükkânın direğine yaslanan ağaçtan yapılmış kötü bir sandalye üzerinde otururdu, gelip geçenleri seyrederek, hurda demir parçalarına nezaret ederek, satarak, tartarak, Sauviat, iş dolayısiyle seyahatte ise, sattıklarını bizzat götürüp teslim ederek, örgü örüyordu. Gün ağarır ağarmaz hurda demir tacirlerinin kepenkleri açtıkları işitiliyordu, köpek sokağa fırlıyordu, biraz sonra Sauviat kadın, Vieille-Poste sokağiyle Cité sokağındaki küçük duvarların teşkil ettiği tabiî destekler üzerine, için-

de ekseriya yirmi bin franklık kurşun, çelik ve çan bulunan bu dükkâna oldukça sefil bir manzara veren ve tabelalık eden çıngırakları, eski yayları, yuvarlak küçük çıngırakları, kırık tüfek namlılarını, ticaretlerinin değersiz şeylerini yerleştirmek işinde kocasına yardım etmeğe geliyordu. Ne eski panayır koltukçusu, ne karısı servetlerinden bahsetmiyorlardı; bir hırsızın suçunu saklaması gibi, onu gizliyorlardı; uzun zaman Louis altınlarını, Ekü[1]'lerini kemirdiklerinden şüphe edildi. Champagnac öldüğü vakit Sauviat'lar hiç envanter yapmadılar, evinin bütün köşelerini sıçanlara mahsus bir zekâ ile aradılar, evi bir ceset gibi çırılçıplak hale soktular; kazanları kendi dükkânlarında sattılar. Yılda bir kere, aralık ayında, Sauviat Paris'e gidiyor, ancak o vakit de umumi arabaya biniyordu. Bu yüzden, mahalledeki müşahitler, hurda demircinin servetinin öğrenilmemesi için Paris'te paralarını kendi eliyle bir işe yatırdığını tahmin ediyorlardı. Gençliğinde Paris'in en meşhur maden tacirlerinden kendisi gibi Auvergne'li olan biriyle, sermaye ortaklardan biri olan Sauviat'nın nasihatine uyarak parasını yukarda söylendiği gibi, kurulan Kara Çete adındaki o meşhur şirketinin direği Brézac'a evinin kasasında ürettiği çok sonraları anlaşıldı. Sauviat, ufak tefek, tombul, yorgun

---

1 Ecu, eskiden Fransada kullanılan gümüş bir sikke.

yüzlü, müşterinin hoşlanacağı doğru bir insan görünüşüne sahibolan ve bu edası iyi satış yapmasına yarıyan bir adamdı. İfadelerindeki kuruluk ve tavrındaki tam kayıtsızlık, işine yarıyordu. Sıhhatli teni, kıvırcık saçlarını ve çöpür yüzünü hafifçe örten madenî ve siyah toz altında güçlükle fark ediliyordu. Alnında bir çeşit asalet vardı. Bütün ressamlar tarafından havarilerin en serti, en halktan olanı, hem de en zekisi Saint-Pierre'e mal ettikleri klâsik alına benziyordu. Elleri geniş, kalın, dörtköşe ve bir çeşit çatlaklarla buruşmuş yorulmaz bir işçinin elleriydi. Göğdesi, tahribedilemez bir adale bütünüydü. Hiçbir zaman panayır satıcısı kılığını değiştirmedi: nalçalı kaba kunduralar, karısı tarafından örülen ve deri tozluklar altında saklı mavi çoraplar, çam yeşili kadifeden pantolon, kullanıla kullanıla çelik gibi parlak ve cilâlı demirden bir zincirle bağlı gümüş saatinin bakır anahtarı asılı duran dörtköşe benekli yelek, pantolona benziyen kadifeden küçük etekli ceket, sonra boynunun etrafında sakalın sürtünmesiyle aşımış Rouen basmasından kıravat... Pazar günleri ile bayramlarda Sauviat, yirmi yılda ancak iki defa yeniliyecek kadar ihtimam gösterilmiş kestane rengi çuhadan bir redingot giyerdi. Kürek mahkûmlarının hayatı, Sauviat'larınkiyle karşılaştırılınca daha zengin gibi görünebilirdi, eti yalnız büyük şenlik günlerinde yerlerdi. Sauviat kadın günlük ihtiyaç-

larına lâzım olan parayı çıkarmazdan önce urubasiyle iç etekliği arasında gizli iki cebini karıştırır, bir tanesini bozdurmadan önce ümitsizlikle baktığı kötü yenik paralardan, altı liralık ekü'lerle elli beş meteliklikten başka bir şey çıkarmazdı. Çok zaman Sauviat'lar, ringa balığı, kırmızı nohut, peynir, salataya karıştırılmış hazır lop yumurta, en az masraflı bir tarzda lezzet verecek şeylerle karıştırılan sebze ile yetinirlerdi. Dayanıklı, çok da ucuz olan sarımsak ve soğan demetleri dışında hiçbir şey istif etmediler; kışın yaktıkları bir parçacık odunu da Sauviat kadın sokaktan geçen çalı satıcılarından günü gününe satın alırdı. Kışın saat yedide, yazın dokuzda karı koca kapıyı kapatıp, geçimini mahallenin mutfaklarından sağlıyan büyük köpeklerini dükkâna nöbetçi bıraktıktan sonra yatarlardı. Sauviat ana yılda üç franklık mum kullanmazdı bile.

Bu insanların kanaatli ve çalışkan hayatı bir sevinçle, fakat tabiî bir sevinçle biraz canlandı. Bunun için tek bilinen masraflarını yaptılar. 1802 de Sauviat kadının bir kızı doğdu. Onu tek başına doğurdu, beş gün sonra yeniden ev işlerine çalışmağa başladı. Çocuğunu, iskemlesi üzerinde, rüzgâra karşı, küçük meme emerken hurda demirleri satmaya devam ederek, besledi. Sütü, hiç de masrafı mucibolmadığından, kızını iki yıl emzirmekte devam etti, o da bundan memnun kaldı. Véronique aşağı şehrin en güzel çocuğu oldu, gelip geçenler onu

görmek için dururlardı. Komşu kadınlar o vakit, ihtiyar Sauviat'da biraz hassasiyet izi gördüler, zira onu büsbütün bundan mahrum sanıyorlardı. Karısı yemeğini yaparken satıcı küçüğü kucağında tutuyor, Auvergne türkülerini söyliyerek sallıyordu. İşçiler, bazı bazı onu, anasının dizleri üzerinde uyuyan Véronique'e kımıldamadan bakarken gördüler. Kalın sesini kızı için yumuşatıyor, onu kucağına almadan önce ellerini pantolonuna siliyordu. Véronique yürümeğe çalıştığı zaman, baba bacakları üzerine eğiliyor, kollarını ona uzataraktan ve ekşi, sert yüzünün madenî ve derin büklümlerini sevinçle büzerekten, ondan dört adım uzakta duruyordu. Bu kurşun, demir ve bakırdan adam, kandan, kemikten ve adaleden bir adam oldu. Bir heykel gibi hareketsiz, arkası direğe dayalı duruyor, Véronique'in çığlığı onu harekete getiriyordu; onu bulmak için hurda demirler arasında sıçrıyordu, zira kız bu geniş dükkânın derinliklerindeki parçalanmış şato enkazı ile, hiçbir zaman yaralanmadan oynıyarak çocukluğunu geçirdi; anasının gözü önünden kaybolmaksızın, sokakta, yahut komşularda da oynamağa gidiyordu. Sauviat'ların aşırı derecede dindar olduklarını söylemek boşuna değildir. İhtilâl'in en şiddetli zamanında Sauviat pazara ve yortulara riayet ediyordu. Yemin etmemiş bir papazın duasını dinlemeğe gitmiş olduğundan az kaldı iki defa kafası kesilecekti. Nihayet, hayatını kurtardığı bir Pis-

koposun kaçmasını kolaylaştırmış olmakla suçlandırılarak hapse atıldı. Bereket versin, eğe ve demir parmaklık işlerinde becerikli olan panayır satıcısı böylelikle hapishaneden kaçabildi; o gıyaben ölüme mahkûm oldu ve kaçmış olması dolayısiyle, cezasını çekmek üzere müracaat etmedi, ölü bir halde öldü. Karısı, onun dindarlık duygularına ortaktı. Bu ailenin hasisliği yalnız dinin sesiyle değişiyordu. İhtiyar hurda demirciler ihtimam ile âyinlerde kilisede ekmek dağıtıyor, sadaka veriyorlardı. Eğer Saint-Etienne papazının yardımcısı yardım istemek üzere evlerine gelirse, Sauviat, yahut karısı ruhani bölgelerinin sadakalarındaki payları olduğuna kani oldukları şeyi yapmacıksızca ve surat ekşitmeden hemen veriyorlardı. Direkleri üzerindeki sakat Betul, 1799 dan beri, her paskalyada şimşirlerle süslendi. Çiçek mevsiminde gelip geçenler, hele Véronique'in doğumundan beri mavi camdan çiçeklikler içinde tazelenmiş demetlerle onun şenlendirildiğini görüyorlardı. Dinî âyinlerde Sauviat'lar evlerini çiçeklerle, türlü çuhalarla süslüyorlar, köşe başlarının şerefi olan kürsü[1]'nün tezyinine, inşasına iştirak ediyorlardı. Şu halde Véronique Sauviat Hıristiyanca büyütüldü. Yedi yaşından itibaren Sauviat'ların bazı ufak tefek yardımlarda bulundukları Au-

[1] Ölü İsa heykeli dolaştırılırken koydukları musalla taşı gibi bir yer.

vergne'li hastabakıcı bir rahibeyi mürebbiye edindi. Ya şahısları, yahut zamanları bahis mevzuu olunca kâfi derecede ikramcı olan her ikisi de, çeşit samimilikle birbirine yardım eden fakir insanlar gibi iyiliksever idiler. Hastabakıcı rahibe, Véronique'e okuyup yazmağı öğretti. Beni İsrail tarihini, ilmihali, Tevrat ile İncil'i, biraz da hesap öğretti. Hepsi bu kadardı. Rahibe bunun yeteceğine hükmetti, bu kadarı çoktu bile. Dokuz yaşında iken Véronique güzelliğiyle mahalleyi hayrete düşürdü. Herkes, güzelliği aramağa koşan ressamların fırçasına lâyık olabilecek yüze hayran hayran bakıyordu. Küçük Betul lâkabiyle anılıyor, ilerde güzel yapılı ve beyaz olacağa benziyordu. Meryem heykellerine benziyen yüzü, — zira halkın sesi onu iyi adlandırmıştı — çehresinin sâflığını meydana çıkaran zengin ve bol bir kumral saçla tamamlandı. Tiziano'nun: "Mâbede Takdim" adlı büyük tablosundaki ulvi küçük Meryem'i görenler, Véronique'in çocukluğunda nasıl olduğunu anlar: aynı iç sâflığı, gözlerde meleklere yakışan hayret, aynı asîl ve sade tavır, İspanyol asîl kızlarının emniyeti. On bir yaşında iken çiçek hastalığına tutuldu ve hayatı rahibe Marthe'ın ihtimamlariyle kurtuldu. Kızlarının tehlikede bulunduğu iki ay zarfında Sauviat'lar bütün mahalleye şefkatlerini gösterdiler. Sauviat hiç satışlara gitmedi, hep kızının yanında bulunarak, arasıra inerek, bütün gece karısiyle birlikte başında bekliyerek,

dükkândan çıkmadı. Dilsiz acısı kimsenin ona söz söylemeğe cüret edemiyeceği kadar derin göründü, komşular onu merhametle seyrediyorlardı, Véronique hakkındaki haberleri yalnız rahibe Marthe'tan öğreniyorlardı.

Tehlikenin en yüksek dereceye vardığı günlerde, gelip geçenlerle komşular, Sauviat'nın hayatında ilk ve tek defa olarak yaşların gözlerinden aktığını, çukurlaşan yanakları boyunca düştüğünü gördüler; o, göz yaşlarını silmedi, birkaç saat, kızının yanına çıkmağa cesaret etmiyerek, görmeden bakarak, alıklaşmış gibi öyle kaldı, soyulup soğana çevrilebilirdi... Véronique kurtuldu, ama güzelliği mahvoldu. Esmerle kırmızının ahenkli bir surette birbiriyle kaynaştığı bir levn ile de renkli olan bu yüz, beyaz özü derinden derine işlenmiş olan derisini kabalaştıran binlerce çukurcuklarla doldu. Alnı da âfetin tahriplerinden kurtulamadı, esmerleşti, çekiçle döğülmüş gibi oldu. Kumral bir saç altındaki bu tuğla renginin önceki birleşmiş olan ahengi mahvetmesi kadar uygunsuz bir şey yoktur. Nescin bu çukur ve keyfî yırtıkları profilin sâflığını, yüz çevreminin, yunani şekli güçlükle fark edilen burnunun, yayık bir porselenin kenarı gibi ince alnın zarifliğini bozdu. Hastalık, gözlerle dişlere dokunamadı. Véronique vücudunun zarifliğiyle güzelliğini, hatlarının ahengini, boyunun letafetini, zerafetini kaybetmedi. On beş yaşında güzel bir insandı,

daima meşgul, çalışkan, evde oturur, temiz ve iyi bir kız olması Sauviat'ları teselli etti. Nekahatinde, ve ilk komünyondan sonra babasiyle annesi, oturmak için yukarı kattaki iki odayı ona verdiler. Kendisiyle karısına karşı o kadar sert olan Sauviat o vakit rahat ve refahın ne olduğunu biraz düşündü; kendisine kızını henüz bilmediği bir kayıptan dolayı teselli etmek gibi belli belirsiz bir fikir geldi. Gururunu teşkil eden bu güzellikten mahrumiyet, Véronique'i bu iki mahkûmun gözünde daha aziz, daha kıymetli yaptı. Bir gün, Sauviat sırtında tesadüfen ele geçirdiği bir halı getirdi, onu Véronique'nin odasına kendi eliyle çaktı. Bir şato satılırken, büyük bir hanımın kırmızı damaskodan yatağını, perdeleri, aynı kumaştan koltuklarla iskemleleri kızı için ayırdı. Fiati kendisince daima meçhul kalan eski şeylerle kızının yaşadığı iki odayı döşedi. Pencerenin kenarına muhabbet çiçeği saksıları koydu. Gezmelerinden kâh gül fidanları, kâh karanfiller, şüphesiz bahçıvanların ve hancıların kendisine verdikleri her cins çiçekleri getirdi. Véronique, ebeveyninin karakterini, huylarını, bilgisizliklerini mukayese edip anlıyabilecek olsa idi, bu küçük şeylerde ne kadar sevgi bulunduğunu fark ederdi; fakat onları hoş bir içgüdü ile, düşünmeden seviyordu. Véronique annesinin satıcılarda bulabildiği en güzel çamaşırlara sahiboldu. Sauviat kadın elbiseleri için istediği kumaşları satın almakta

kızını serbest bıraktı. Baba ile anne, yıkıcı bir zevkı olmıyan kızlarının alçakgönüllülüğünden hoşnut kaldılar.

Véronique, yortu günleri için mavi ipekten bir rop ile yetiniyor, iş günlerinde, kışın kaba merinostan, yazın çizgili alacadan bir elbise giyiyordu. Pazar günü, baba ve annesiyle birlikte âyinlere, ikindi duasından sonra da Vienne çayı boyunda veya civarında gezinmeğe gidiyordu. Sair günlerde, parası fakirlere ait olan örgü işlerini yapmakla, en sade, en afif, en örnek ahlâka sahip bir halde odasında otururdu. Arasıra hayır kurumları için çamaşır dikerdi. İşlerini yaparken bir yandan okurdu, hemşire Marthe'ın Sauviat'lara tanıttığı bir papaz olan Saint-Etienne Piskoposunun verdiği kitaplardan başkasını okumazdı.

Zaten Véronique için ev idaresi kanunları tamamiyle meçhuldü. Ona en iyi gıdaları vermek istiyen annesi, onun için ayrı yemek pişirirdi. Hiçbir şey Véronique taze veya güzel bulunmaz hep baba ile anne, hep ceviz ile katı ekmeklerini, ringa balıklarını, tuzlu tereyağiyle karıştırılmış nohutlarını yerlerdi. Karşılarında yerleşen ve hurda demircinin servetini yüz bin frank kadar tahmin ettiğinden Véronique'i oğluna almak yolunda projeler kuran şapkacı, Sauviat babaya:

— Véronique size pahalıya mal olsa gerek, diyordu.

İhtiyar Sauviat cevap verdi:

— Evet komşu, doğru. Benden on Ekü de istese, ben bunu ona veririm. Her ne istese elde eder, fakat hiçbir vakit bir şey istemez, kuzu gibi usludur.

Gerçekten, Véronique, hiçbir şeyin fiatini bilmiyordu; hiçbir şeye ihtiyacı olmamıştı; altın parayı, ancak evlendiği gün gördü; kendisine mahsus bir kesesi yoktu; annesi ona her şeyi istediği gibi satın alır, verirdi, o kadar ki bir fakire sadaka vermek lâzım gelince, annesinin ceplerini arardı.

O vakit şapkacı:

— O halde size çok pahalıya oturmuyor.

Sauviat:

— Siz, öyle sanırsınız! dedi. Siz olsanız, yılda kırk ekü ile kurtulamazsınız. Ya odası! Orada yüz ekülükten fazla mobilyesi var; fakat insanın bir tek kızı olursa, her fenalık yapılabilir. Hulâsa, elimizde azıcık ne varsa onundur.

— Azıcık mı? Zengin olmanız gerek, baba Sauviat. Kırk yıldan beri zarar etmiyen bir ticaretle meşgulsün.

İhtiyar hurda demirci cevap verdi:

— Ya! Bin iki yüz frank için kulaklarımı kesmezler a!

Véronique, küçük kız yüzünün halkın hayranlığını uyandıran tatlı güzelliğini kaybettiği günden beri Sauviat baba faaliyetini artırdı. Ticaret yeniden öylesine canlandı ki, artık Paris'e yılda birkaç seyahat yapıyordu. Her-

kes, kendi dilince kızının firesi dediği şeyi para ile telâfi etmek istediğine hükmetti. Véronique on beş yaşına girince, evin iç âdetlerinde bir değişiklik oldu. Baba ile anne, gece kızlarının yanına çıkıyorlardı, geceleyin su ile dolu cam bir kürenin arkasına konmuş olan lâmbanın ışığında kız onlara **Azizelerin Hayatı**'nı, **Ahlâki Mektuplar**'ı, velhasıl Piskoposun ödünç verdiği bütün kitapları okurdu. İhtiyar Sauviat kadın, böylelikle gazın parasını kazandığını hesabederek, örgü örüyordu. Komşular, bu iki yaşlı insanı, iki Çin heykelciği gibi koltukları üzerinde, hareketsiz, ticaret veya dinî inancı ilgilendirmiyen şeylere karşı kapanık zekâlarının bütün kuvvetiyle kızlarını dinleyip hayran olduklarını görüyorlardı. Kızlar arasında şüphesiz, Véronique kadar sâf olanlara tesadüf olunurdu, fakat hiçbiri ondan daha sâf, ondan daha mütevazı olamazdı. Duası, itirafı, melekleri şaşırtıyordu, aziz Betul memnun olsa gerekti. On altı yaşında tamamiyle gelişti, ve gerektiği gibi oldu. Orta boylu idi, babası ile annesi büyük değillerdi; fakat şekilleri, o kadar ince, bizzat tabiat tarafından çizilen, ne yapılırsa yapılsın daima çıplak vücuda göre modelleşen ve hazırlanan çamaşırlarına ve kaba elbiselerine rağmen, anlıyan gözlere yumuşak hatlarını gösteren, ressamların o kadar zahmetle aradıkları bu ahenkli yılankavi hatlarla göze çarpıyordu. Doğru, sade, tabiî olan Véronique, yapmacıksız, hare-

ketleriyle bu güzelliği meydana çıkarıyordu. Adalet dilinden bu kuvvetli terimi almağa müsaade varsa, dolu ve tam tesiriyle görünüyordu. Kolları Auvergne'lilerinki gibi etliydi, eli güzel bir han hizmetçisininki gibi kırmızı, ve tombuldu, ayakları kuvvetliydi, fakat muntazam, biçimliydi. İçinde, aşka bütün gözlerden saklı bir kadın vadeden harikulâde ve pek hoş bir hâdise geçiyordu. Bu hâdise, belki de babasiyle annesinin, komşuları şaşırtarak, ilâhî olduğunu söyledikleri güzelliği için gösterdikleri hayranlığın sebeplerinden biriydi. Bu olaya ilk dikkat edenler büyük kilisenin papazları ve kürsü ile parmaklık arasındaki yere yaklaşan müminler oldu. Véronique'te şiddetli bir his, kurban âyininde bulunmak üzere kiliseye gitmesinin bu kadar sâf bir genç kızın en şiddetli heyecanları, arasında sayılması lâzım geldiği bir sırada kendini bıraktığı dinî vecit parladığı zaman, iç ışığının şualariyle çiçek izleri siliniyor gibiydi. Çocukluğunun temiz ve ışıklı yüzü tekrar ilk güzelliğiyle görünüyordu. Hastalığın yaymış olduğu kaba tabakayla hafifçe örtülü olmakla beraber, kızın yüzü güneşin girdiği deniz suyundaki bir çiçeğin parlaması gibi gizli gizli parlıyordu. Véronique birkaç saniye için değişmişti, küçük Betul, semavi bir görünüş gibi açılıp kapanıyordu. Büyük bir tekallusa müstait olan gözlerinin bebeği o vakit açılıyor, ancak hafif bir daire teşkil eden irisin maviliğini itiyordu. Kartalınki kadar

şiddetli olan gözün bu değişmesi, böylece yüzdeki değişmeyi tamamlıyordu. İçindeki ihtirasların fırtınası mıydı, yoksa herkeste karanlıkta büyümesi gibi, onun da göz bebeklerini güpe gündüz büyüten bu ilâhî gözlerin gökyüzünü esmerleştiren ruhun derinliklerinde bir kuvvet miydi? Ne olursa olsun, Allah ile birleştikten sonra mihraptan yerine döndüğü, ruhani dairede o iptidai ihtişamı ile göründüğü vakit Véronique'i soğukkanlılıkla seyretmek kabil değildi. O andaki güzelliği, en güzel kadınlarınkini gölgede bırakırdı. Ancak aşkın eliyle kaldırılıp, müsaade edilmiş bir şehvet üzerine bırakılacak bir örtü, eşi bütün gözlerden saklıyacak olan bu ten örtüsü, seven ve kıskanan bir adam için ne güzel bir şeydi! Véronique'in içi sâf ve sıcak bir kanla dolu olduğundan olacak, kızıl renge boyanmış sanılacak dudakları vardı. Çenesi ve yüzünün alt kısmı, ressamların kelimeye verdikleri mânada, biraz semizdi, ve bu tombul şekil, fizyonominin merhametsiz kanunlarına göre, ihtirasta, âdeta marazi bir şiddetin işareti idi. Güzel yapılı, fakat bir dereceye kadar kibirli alnının üstünde sık ve bol kestane rengi almış lâtif bir saç vardı.

On altı yaşından evlendiği güne kadar Véronique daima düşünen ve melânkoli ile dolu bir halde idi. Bu kadar derin yalnızlıkta, münzeviler gibi, içinden geçenlerin sonsuz manzarasını, düşüncesinin ilerlemesini, hayallerin

çeşitliliğini, temiz bir hayatın canlılık verdiği hislerinin tazelenmesini inceliyor olmalıydı. Cité sokağından geçerken başlarını kaldırıp bakanlar, güzel günlerde Sauviat'ların kızının penceresine oturmuş, oldukça düşünceli bir tavırla dikiş diktiğini, nakış işlediğini, yahut kanaviçesinin üstünden iğnesini çektiğini görebilirlerdi. Kurşun ağları içinde tutulan büyük camlı pencerelerin esmer ve çatlak desteklerini şiirleştiren çiçeklerin arasından birdenbire başı göze çarpıyordu. Bazı defa kırmızı damaskodan perdelerin akisleri de, zaten öylesine renkli olan bu başın uyandırdığı tesire ekleniyordu; kızıllaşan bir çiçek gibi, penceresinin kenarındaki ihtimamla baktığı bu havai yığın arasında göze çarpıyordu. Ayrıca bu sade eski evin, daha sade bir şeyi vardı: Mieris'e, Van Ostad'a, Terburg'a, Gérard Dow'a yakışan, fırçalarının sevdiği hemen hemen harabolmuş, aşınmış ve esmerleşmiş eski çerçevelerden biriyle çerçevelenmiş bir genç kız portresi. Bu binayı görüp de şaşıran bir yabancı, ikinci katı ağzı açık seyre daldığı zaman, ihtiyar Sauviat, kızının pencerede bulunduğuna emin bir halde, eğilerek çizilen şekilde başını dışarı uzatırdı. Hurda demirci ellerini uğuşturarak içeriye girer, Auvergne lehçesiyle karısına:

— Hey! Kocakarı, çocuğuna bayılıyorlar! derdi.

1820 de Véronique sürmekte olduğu sade ve olaysız hayatında, herhangi bir genç kızda

önemi olmıyan, fakat onun geleceği üzerinde belki de müthiş tesiri olan bir hâdise vuku buldu. Bütün şehir için iş günü olarak kaldığı halde Sauviat'ların dükkânlarını kapadıkları, önce kiliseye, sonra da gezmeğe gittikleri kaldırılmış bir yortu günü, Véronique, kıra çıkmak üzereyken, "Paul ile Virginie" kitabını gördüğü bir dükkânın sergisi önünden geçti. Üzerindeki resimden dolayı kitabı satın almak hevesine kapıldı, babası bu meşum kitap için yüz Su verdi, ve onu geniş redingotunun cebine koydu.

Bütün basma kitaplara karşı daima bir sihir hisseden annesi:

— Onu, dedi, bir defa papaz efendiye göstersen iyi olmaz mı?

Véronique sadelikle şu cevabı verdi:

— Ben de onu düşünüyordum.

Çocuk Fransız dilinin en dokunaklı kitaplarından biri olan bu kitabı okuyarak geceyi geçirdi. Bu İncil'e yakışan ve dünyanın ilkçağlarına hâs karşılıklı aşkın tasviri Véronique'in kalbini parçaladı. İlâhî veya şeytani denilmesi lâzım gelen bir el, onun gözlerinde, o ana kadar tabiatı örtmekte olan örtüyü kaldırdı. Güzel kız kalbinde gizlenen küçük Betul, ertesi günü, çiçekleri, bir gün öncekinden daha güzel buldu, onların sembolik seslerini işitti, gökün lâcivert rengini vecitle dolu bir dikkatle inceledi; o vakit gözlerinden sebepsiz yaşlar boşandı. Bütün kadınların hayatında öyle bir an vardır

ki mukadderatlarını o vakit anlarlar, o ana kadar dilsiz olan uzviyetleri hâkimiyetle konuşur; onların uyuyan altıncı hasselerini uyandıran daima istenmiyen ve gizli bir bakışla seçilmiş bir erkek değildir; fakat çoğunlukla bu, belki umulmıyan bir manzara, bir mevkiin görünüşü, bir kitap, dinî bir alayı, bir göz atış, tabiî kokuların konseri, ince buharlarla örtülmüş hoş bir sabah, okşayıcı ahenkleriyle ilâhî bir müzik, nihayet ruhta veya bedende beklenmedik herhangi bir hareket olabilir. Bu kara evin içine tıkılmış, hemen hemen köylü denecek basit ana babasiyle yetiştirilmiş, hiç kötü bir söz işitmemiş, hiç kötü bir fikir almamış olan bu münzevi kızda, hemşire Marthe'la, iyi yürekli Saint-Etienne papazının bu melek gibi talebesinin, kadının hayatı olan aşkı öğrenmesi, tatlı bir kitapla, dehânın eliyle oldu. Bir başkası için bu okuma tehlikesiz olabilirdi; onun için ise bu kitap, edepsizce bir kitaptan daha beter netice verdi. Ahlâk bozukluğu izafidir. Tek bir düşüncenin iğfal ettiği bakir ve ulvi tabiatlar vardır, orada o kadar çok hasar yapar ki önceden bir mukavemet lüzumu görülmez. Ertesi günü Véronique kitabı, iyi yürekli papaza gösterdi, o da, Paul ve Virginie'nin çocukça, mâsumane ve sâf olan şöhretinden dolayı satın alınmasını uygun buldu. Fakat üstüva memleketlerinin sıcaklığı, manzaraların güzelliği, bununla beraber, hemen hemen kudsi bir aşkın biraz çocukça sâf-

lığı, Véronique üzerinde tesirini yapmıştı. Müellifin tatlı ve asîl çehresi onu, insanlığın meşum dini olan ülküye tapınmağa sevk etmişti! Paul'a benzer bir genci sevgili edinmek hulyasını kurdu. Düşüncesi güzel, kokulu bir adada şehvetli manzaralar yarattı. Limoges'in altında hemen Saint-Martial varoşunun karşısında, Vienne çayının bir adasını, çocukçasına "Ile-de France" diye adlandırdı. Düşüncesizce, bütün genç kızların yarattıkları, varlıklarının mükemmelliğiyle zenginleştirdikleri hayalî bir âlemi oraya yerleştirdi. Ama ne babasının mütevazı şartlarına göre ancak onlar düşünebileceği işlerin geçişine bakarak, penceresinde daha çok uzun saatler geçirdi. Herhalde halktan bir adamla evleneceği fikrine alışmış olduğundan, kendi içinde her türlü kabalığı kovan içgüdüler buluyordu. Bu vaziyette, bütün genç kızların yalnız kendileri için kurdukları romanlardan bazılarını yazmakla eğlenmeğe mecbur kaldı. Zarif ve bakir bir muhayyile için belki de tabiî olan bir şevk ile bu adamlardan birini asîlleştirmek, onu, hayallerinin yüksekliğine çıkarmak, donup yol kenarındaki bir ağacın dalında, billûrlaşan ıslak hava buharları gibi, delice fikirlerini sadece bir mahlûka bağlamak için, bakışlarının seçtiği Paul haline koydu. Derin bir uçuruma atılmak zorunda kaldı, zira çoğu defa alnı üzerinde en yüksekten geriye döndüğü ışıklı bir akis gibi gösterdiği olduysa da, çoğu kere de uçurumun dibinde olan selle-

rin kıyısından topladığı çiçekleri elinde tutar gibiydi. Sıcak gecelerde ihtiyar babasının koluna girerek, Vienne çayının kıyısında gezinmekten geri kalmadı, oraya, gökün ve kırın güzelliklerine, batmakta olan güneşin kızıl ihtişamlarına, çiçeklerle ıslanmış sabahların süslü safalarına bayılmak için giderdi. O andan itibaren ruhu, tabiî bir şiir rayihası neşre başladı. Öğretip o zamana kadar başının üzerine sadece büklüm yaptığı saçlarını, parlattı, kıvırdı. Kılığına dikkat etmeye başladı. İhtiyar kara ağacın dallarında tabiî olarak beliren ve kendi kendine büyüyen asma yere dikildi, budandı, yeşil ve zarif bir çardak haline getirildi.

Artık yetmiş yaşında olan ihtiyar Sauviat'nın 1822 de Paris'e yaptığı bu seyahatten dönüşünde, bir akşam papaz onu görmeğe geldi, mânasız birkaç cümleden sonra:

— Artık kızınızı evlendirmeğe bakınız, Sauviat, dedi, sizin yaşınızda bir insan için önemli vazifenin yapılmasını fazla geciktirmemek lâzımdır.

İhtiyar hayretle sordu:

— Peki ama bakalım Véronique evlenmek ister mi?

Kız, göz kapaklarını indirerek:

— Siz nasıl isterseniz, babacığım, cevabını verdi.

Şişman Sauviat ana, gülümsiyerek bağırdı:

— Onu evlendiririz.

Sauviat:

— Ne için gitmezden önce bana bir şey söylemedin, annesi? Şimdi tekrar Paris'e dönmek zorunda kalacağım. Bütün saadeti sadece servette bulan, aşkı sadece bir ihtiyaç, evliliği malını mülkünü kendinden olan başka birine geçirmek kabul eden bir insan olarak Batiste Sauviat, Veronique'i zengin bir burjuva ile evlendirmeğe karar vermişti. Çoktan beri bu düşünce kafasında bir önyargı halindeydi. İki bin lira iradı olan karşı komşusu şapkacı, müessesesini kendine bırakacağı oğluna, örnek olacak tavır ve hareketi, Hıristiyanca ahlâkiyle mahallede ün almış olan Véronique'i istemişti. Sauviat, bundan Véronique'e hiç bahsetmeden, daha o vakit bu talebi nazikâne reddetmişti. Sauviat ailesinin gözünde önemli bir şahsiyet olan papazın, talebesi olan Véronique'i evlendirmek gerektiğinde bahsettiğinin ertesi günü, ihtiyar adam tıraş oldu, bir yortu günü imiş gibi giyindi, kızına, karısına bir şey söylemeden evden çıktı. Her ikisi de babanın damat aramağa gittiğini anladılar. İhtiyar Sauviat doğru M. Graslin'in yanına gitti.

Limoges'da zengin bir bankacı olan M. Graslin, Sauviat gibi meteliksiz olarak Auvergne'den gelip, komisyoncu olmak üzere gelmiş vezne garsonu sıfatiyle bir maliyecinin yanına yerleşmiş, birçok maliyeciler gibi, tasarruf kuvveti ve mesut tesadüflerle işini be-

cermiş bir adamdı. Yirmi beş yaşında kasadar, on yıl sonra Perret ve Grossetête evine ortak olmuş, ikisi de köye çekilen, ve ufak bir faiz karşılığında kullanmak üzere sermayelerini ona terk eden bu ihtiyar bankacıların, nihayet bankayla alâkalarını kesmiş, sonunda bankanın sahibi olmuştu. O zaman kırk yedi yaşında olan Pierre Graslin en aşağı altı yüz bin frangın sahibi sayılıyordu. Pierre Graslin'in zenginlik şöhreti yakın zamanda bütün vilâyette büyüdü, herkes, Ağaçlar meydanındaki yeni mahallede, Limoges'a hoş bir görünüş vermesi için, istikamet plânına uygun, cephesi bir hükümet binasına karşı olan güzel bir ev yaptırmaktan doğan âlicenaplığını alkışlamıştı. Altı ay içinde bitirilen bu evi döşemekte Pierre Graslin tereddüdetmemişti; bu kendisine pahalıya mal olduğu için oraya gelip oturmak zamanını geciktiriyordu. Onuru onu belki de o ana kadar hayatını idare eden mâkul kanunların fevkine sürüklemişti. Ev içinde cephenin bir ahengiyle uyması gerektiğine, ticaret adamının sağduyusiyle hükmediyordu. Mobilye, gümüş takımı, evinde geçireceği hayata lâzım olan talî şeyler, kendi tahminine göre, yapı masrafı kadar pahalıya mal olacaktı. Şehrin dedikodularına ve ticaret adamlarının kaba lâtifelerine, yakınlarının acırcasına olan faraziyelerine rağmen, Montant-Manigne sokağındaki, servetini yaptığı, rutubetli ve kirli alt katta oturmakta devam etti: fakat Graslin, bu az

görülmüş metanetinden dolayı kendisini metheden iki ihtiyar komanditesinin tasvibine mazhar oldu. Pierre Graslin'inki gibi bir servet, bir varlık, bir vilâyet şehrinde, şiddetli bir arzudan fazla bir şey husule getirecekti. Bundan dolayı on yıldan beri Pierre Graslin'e birçok evlenme teklifleri yapılmıştı. Fakat sabahtan akşama kadar meşgul olan, koşmakla durmadan yorulan, işlerin takibinde, av arkasında koşan bir avcı gibi, hareketli bir çalışma ile didinen bir adama bekârlık daha uygun geliyordu. Bundan dolayı, kızları için bu parlak vaziyeti hırsla gözliyen ihtiraslı anneler tarafından kurulan tuzaklardan hiçbirine düşmedi. Yüksek muhitin Sauviat'sı olan Graslin, günde kırk su harcamıyor, ikinci kâtibi gibi giyinmiş olarak geziyordu. İki kâtiple bir çocuk, teferruatın çokluğu yüzünden pek muazzam olan işleri yapmağa yetişiyordu. Kâtibin biri muhabereyi idare ediyor, öteki kasaya bakıyordu. Fazlası için Pierre Graslin, can ve bedeni fedaya hazırdı. Ailesi içinden aldığı kâtipleri emniyetli, zeki, kendisi gibi işe alıştırılmış adamlardı. Kasa garsonuna gelince, o bir kamyon beygirinin hayatını yaşıyordu. Her zaman saat beşte kalkan, hiçbir vakit on birden önce yatmıyan Graslin'in yemeğini Auvergne'li bir kadın pişiriyordu. Evin esmer topraktan kapları, kalın sağlam çamaşırları, bu evdeki yaşayış tarzına uyuyordu. Auvergne'li kadın, evin günlük masrafının üç

frangı geçmemesi hakkında emir almıştı. Ağır hizmetlerde kullanılan uşak, hizmetçilik ediyordu. Kararmış tahta masalar, hasırı dökülmüş iskemleler, kâğıt dolapları, karyolanın kötü tahtaları, bankayı ve üstteki üç odayı dolduran bütün mobilyeler, selefleri tarafından bırakılmış, önünde ayak ucundan iki gömlekle, uşağın yattığı duvarlara gömülü tamamiyle demirden kocaman bir kasa da dâhil olmak üzere, hepsi bin frank etmezdi. Graslin, o kadar çok kendisinden bahsolunan âleme devam etmezdi. Yılda iki veya üç defa, devamlı işleri yüzünden sık temas ettiği umumi tahsildarın evinde akşam yemeği yerdi. Arasıra da vilâyet konağında yemek yediği olurdu; vilâyetin umumi meclisine istemeye istemeye âza tâyin olunmuştu.

— Orada vaktini kaybettiğini söylerdi.

Bazan iş arkadaşları, kendileriyle iş yaptıkları o vakit, onu öğle ve akşam yemeğine alıkoyarlardı. Ayrıca kışı Limoges'da geçiren eski patronlarının evlerine gitmeğe mecburdu. cemiyetle münasebetlerine o kadar az bağlı idi ki yirmi beş yıl içinde Graslin kime olursa olsun bir bardak su bile vermemişti. Graslin sokaktan geçerken, herkes: "İşte mösyö Graslin", yani "işte Limoges'a meteliksiz gelmiş ve muazzam bir servet kazanmış olan adam" diye onu gösterirlerdi. Auvergne'li bankacı, birçok babaların çocuklarına gösterdikleri bir örnek, birçok kadınların kocalarının yüzüne attıkları

bir târiz idi. Herkes, Limousin'in bütün maliye çarkının mihveri olan bir adamın, hangi düşüncelerle, kendisine usanılmadan yapılan evlenme tekliflerini reddettiğini tasavvur edebilir. Mösyö Perret ile Grossetête'in kızları, Graslin onlarla evlenecek bir hale gelmeden önce evlenmişlerdi, fakat bu bayanlardan her birinin küçük yaşta kızları bulunduğundan, ister ihtiyar Perret, isterse kurnaz Grossetête olsun, Graslin'in kız torunlarından biriyle evlenmesini önceden hazırlamış olduğunu düşünerek Graslin'i rahat bırakmışlardı. Sauviat hemşerisinin yükselen seyrini herkesten daha dikkatle ve daha önemle takibetti, onu daha Limoges'da yerleştiği zaman tanımıştı; fakat karşılıklı durumları hiç olmazsa görünüşte, o kadar kuvvetle değişmişti ki, sathi olmağa başlıyan dostlukları, pek az hararetleniyordu. Bununla beraber hemşerisi olduğundan Graslin, tesadüfen karşılaştıkları vakit, Sauviat ile konuşmakta asla titizlik göstermiyordu. Her ikisi de yalnız Auvergne lehçesiyle, eskisi gibi senli benli konuşmağı muhafaza etmişlerdi. Grossetête kardeşlerin en genci olan Bourges umumi tahsildarı kızını, 1823 te kont De Fonteine'nin en küçük oğliyle evlendirdiği vakit Sauviat, Grossetête'lerin Graslin'i aileleri içine sokmak istemediklerini anladı. Bankacı ile konuşmasından sonra Sauviat baba kızının odasına yemek yemek üzere sevinerek geldi ve iki kadına:

— Véronique madam Graslin olacak, dedi.

Sauviat anne şaşkın bağırdı:

— Madam Graslin mi?

Graslin'in şahsı hakkında hiçbir fikri olmıyan, Paris'li terzi kızların muhayyilelerinde bir Roçilt'in uyandıracağı bir tesirle onu muhayyilesinde canlandıran Véronique:

— Mümkün mü?

İhtiyar Sauviat resmî bir eda ile:

— Evet, dedi, hepsi tamam; Graslin evini muhteşem bir şekilde döşiyecek, kızımıza Paris'in en güzel arabasiyle, Limoges'un en güzel atlarını alacak, onun için beş yüz bin franklık toprak satın alacak ve evini temin edecek, nihayet, Véronique; Limoges'un birinci kadını, vilâyetin en zengini olacak, Graslin, o ne isterse yapacak.

Terbiyesi, dinî düşünceleri, babasiyle annesine olan hudutsuz sevgisi, bilgisizliği Véronique'i tek bir itirazı düşünmekten menetti; fikri alınmadan, hakkında karar verilmesini bile düşünmedi. Ertesi günü Sauviat, Paris'e hareket etti ve şöyle böyle bir hafta görünmedi.

Pierre Graslin, tasavvur edileceği gibi, az konuşan bir adamdı, doğrudan doğruya ve hemen işe girişirdi. Kararı verilen bir şey, yapılmış bir şeydi. 1822 şubatında Limoges'da garip bir haber yıldırım gibi yayıldı: Graslin evi zengin bir şekilde döşeniyor, Paris'ten gelen yük arabaları her gün kapı önüne sıralanıyor,

yükleri avluya boşaltıyordu. Şehrin içinde, modaya göre, yeni veya eski bir mobilyenin güzelliği, zevki üzerine sözler dolanıyordu. Adiot mağazası, posta arabasiyle, mükemmel bir gümüş takımı gönderiyordu. Nihayet, biri, önü açık hafif araba, biri kupa, biri iki tekerlekli hafif araba olmak üzere üç araba, mücevherler gibi samana sarılmış bir halde geldi.

— Mösyö Graslin evleniyor!

Bu kelimeler, bir gece içinde, kibar salonlarında, ailelerde, dükkânlarda, varoşlarda, biraz sonra da bütün Limoges'da bütün ağızlardan söylendi. Fakat kiminle? Hiç kimse buna cevap veremezdi, Limoges'da bu bir sırdı.

Sauviat geri döndükten sonra, Graslin saat dokuz buçukta ilk defa ziyarete geldi. Bundan önceden haberi olan Véronique, üzerine geniş kenarlı ince ketenden bir yaka düşen, gerdanlıklı mavi ipekten robunu giymiş, bekliyordu. İyi taranmış ve iki yana ayrılmış saçları, başının arkasında, grek tarzında iki kabartı halinde toplanmıştı. Eski şatonun birkaç kırıntısından biri olan kırmızı kadife ile kaplı oyma arkalıklı büyük bir koltukta ocağın köşesinde oturan annesinin yanında halıdan bir iskemleye yerleşti. Ocakta büyük bir ateş yanıyordu. Ocağın üzerinde, Sauviat'larca şüphesiz değeri meçhul olan antika bir saatin iki yanında, asma dalı biçimindeki eski iki bakır kol içinde yanan altı mum, loş odayı ve bütün çiçekliği içinde Véronique'i aydınlatıyordu.

İhtiyar anne en iyi elbisesini giymişti. Bu saatte ıssız olan sokağın sessizliğiyle, eski merdivenin munis karanlıkları üzerinde Graslin'in geldiğini, **Bernardin de Saint Pierre**'in kitabının aşk hakkında vermiş olduğu tatlı düşüncelere kendini kaptırmış olan mütevazı ve sâf Véronique'i gördü. Küçük ve zayıf olan Graslin'in eski bir sarhoşunki gibi kırmızı, kanayan veya delinmek üzere olan sert sivilcelerle dolu yüzünü şiddetle belirten, çoban püskülünün kıllarına benzer siyah bir saçı vardı. Cüzzam veya tuzlu balgam olmıyan, devamlı bir çalışmayla, endişelerle, ticaret hırsiyle, uykusuzluklarla, kanaatle, uslu bir yaşayışla ısınan bir kanın bu eserleri sanki yukardaki iki hastalıktan ileri gelmiş gibiydi. Ortaklarının, memurlarının, hekimin ihtarlarına rağmen banker, önce hafif olan ve günden güne vahimleşen bu hastalığa mâni olacak ve onu hafifletecek tıbbi tedbirleri hiç almadı. İyi olmak istiyordu, birkaç gün banyo yapıyordu, tavsiye edilen ilâcı içiyordu; fakat işlerin cereyanına kapılarak kendine bakmağı unutuyordu. Birkaç gün işlerini bırakmağı, seyahat etmeği, kaplıcada tedavi edilmeği düşünüyordu; fakat yarı yolda duracak milyon avcısı var mıdır? Bu ateşli yüzde göz bebeğinden başlıyan yeşilimsi çizgilerle beneklenmiş, ötesine berisine esmer noktalar serpilmiş olan gri iki göz parlıyordu; haris, kalbin derinliklerine giden canlı iki göz, kararla, doğrulukla, hesapla dolu, teskin ol-

maz iki göz. Graslin'in burnu yukarı kalkık, ağzı sarkık, kalın dudaklı, alnı içeri bükük, elmacık kemikleri mütebessim, kulak kanın sertliği dolayısiyle aşınmış geniş kenarlı, kalındı; elhasıl, siyah satenden yelekli, boynu beyaz bir kıravat içinde sıkılmış eski zaman Satyre'iydi, redingotlu bir baykuştu. Eskiden yük taşımış kuvvetli ve sinirli omuzları daha şimdiden kamburlaşmıştı; son derecede gelişmiş olan bu göğdenin altında, kısa kalçalara oldukça kötü bir şekilde takılmış olan sıska bacakları sallanıyordu. Zayıf ve kıllı elleri, Ekü saymağa alışan adamların çengel gibi parmaklarını taşıyordu. Yüzün büklümleri, maddi menfaatlerle meşgul olanlardaki gibi eşit çizgilerle elmacık kemiklerinden ağıza doğru iniyordu. Çabuk kararlar almaya alışık olduğu, kaşların alın çıkıntılarına doğru yükseliş tarzından anlaşılıyordu, ağız, ciddî ve kapalı olmakla beraber, gizli bir iyiliği, işlerin altına gömülmüş, belki boğulmuş, bir kadının temasiyle yeniden görünebilecek mükemmel bir ruhun varlığını bildiriyordu. Bu görünüşle beraber, Véronique'in kalbi şiddetle burkuldu, gözleri karardı, bağırdığını sandı; ama bakışı sabit, dilsiz, kalakalmıştı. O vakit ihtiyar Sauviat ona:

— Véronique, dedi, işte mösyö Graslin.

Véronique ayağa kalktı, selâmladı, iskemlenin üstüne düşer gibi oturdu, milyonere gülen annesine baktı, kadın da Sauviat gibi o ka-

dar mesut idi ki zavallı kız hayretini ve şiddetli nefretini saklıyacak kuvveti kendinde buldu. Konuşurlarken Graslin'in sıhhati bahis konusu edildi. Bankacı, tırnakvari yontulmuş, abanoz çerçeveli aynaya sâfça bakarak:

— Hiç güzel değilim, Matmazel, dedi.

Yüzündeki kırmızılıkları gayretli hayatiyle izah etti, hekimlerin tavsiyelerine nasıl uymadığını anlattı. Bir kadın evini idare etmeğe ve kendisinden ziyade ona ihtimam göstermeğe başlayınca yüzünün değişeceğini söyliyerek övündü.

İhtiyar hurda demirci, hemşerisinin kalçasına şiddetle vurarak:

— Bir adamla yüzü için mi evlenilir, hemşerim, dedi.

Graslin'in izahı, her kadının kalbini az veya çok dolduran bu tabiî hislere teveccüh ediyordu. Véronique, kendinin de dehşetli bir hastalıkla harabolan bir yüzü olduğunu düşündü ve Hıristiyanlıktaki tevazu ilk tahassüsünden onu ayırdı. Sokakta bir ıslık işiten Graslin, endişe ile kendisini takibeden Sauviat ile aşağıya indi. Her ikisi de çarçabuk yine yukarıya çıktılar. Uşak gecikmiş olan ilk çiçek buketini getiriyordu. Bankacı, kokuları odayı istilâ eden yabancı iklimlere mahsus çiçeklerden bu yığını gösterip, müstakbel eşine takdim edince, Véronique, Graslin'i görür görmez edindiği tesirin çok aksi olan heyecanlara kapıldı, tropikal tabiatın ideal ve hayal âlemine dalmış

gibi oldu. Hiç beyaz kamelya görmemişti, Alp dağlarının sarı salkımını, oğul otunu, Asor adaları yaseminini volcameria'ları, misk güllerini, sevgiyi tahrik eder gibi olan, gönüllere güzel koku nağmeleri şakıyan bütün bu ilâhî kokuları koklamamıştı. Graslin, Véronique'i bu heyecana kendini kaptırmış bir halde bıraktı. Hurda demircinin dönüşünden beri Limoges'da herkes uyurken, bankacı, Sauviat babanın evine kadar duvarlar boyunca kayıyordu. Pencere kapaklarına hafifçe vuruyordu, köpek havlamıyordu, ihtiyar aşağıya iniyor, hemşerisine kapıyı açıyordu, Graslin de bu kuytu odada Véronique'in yanında bir iki saat geçiriyordu. Burada, Graslin, daima Sauviat annenin sunduğu Auverange çorbasını içiyordu. Bu garip âşık, Limoges'da bu evlenmek sırrını biricik bilen M. Grossetête'in kış bahçesinden toplanmış en nadir çiçeklerden yapma bir demeti Véronique'e getirmeden hiç gelmemişti. Uşak, ihtiyar Grossetête'in kendi eliyle yaptığı demeti geceleyin almağa gidiyordu. İki ayda Graslin şöyle böyle elli defa geldi; her defasında yüzükler, bir saat, bir altın zincir, bir el çantası v.s... gibi değerli bir hediye getirdi.

Bu inanılmaz müsrifliği bir söz haklı çıkarır. Véronique'in çeyizi babasının yedi yüz elli bir frank olan bütün servetiydi. İhtiyar, arkadaşı Brézac tarafından kaime olarak altmış bin liraya satın alınan büyük defter üzerinde sekiz bin franklık bir kayıt muhafaza

ediyordu, hapiste bulunduğu sırada bu paraları ona tevdi etmişti, o da satmaktan vazgeçirerek daima saklamıştı. Bu altmış bin liralık kaime, Sauviat'nın darağacında ölmek tehlikesinde bulunduğu sıradaki servetinin yarısı idi. Brézac, bu aile içinde, yedi yüz Louis altınından ibaret olan bu paranın sadık muhafızı olmuştu. Bu büyük para ile Auvergne'li, hapisten çıkar çıkmaz, işine koyuldu. Otuz yıl içinde, büyük defterdeki çeklerin bir Champagnac'tan kalan para, ticaretten biriken kazançlar, Brézac bankasında kabaran mürekkep faizlerin de yardımiyle, bu Louis'den her biri, bin franklık birer kayme haline gelmişti. Brézac'ın Sauviat'ya, Auvergne'lilerin kendi aralarında olduğu gibi, temiz bir dostluğu vardı. Bundan ötürü Sauviat, Graslin'in konağının cephesini görmeğe giderken, içinden şöyle diyordu: "Véronique bu sarayda oturacak." Limousin'deki kızlardan hiçbirinin evlenirken yedi yüz bin ve ilerde de iki yüz elli bin frangı yoktu. Şu halde seçtiği damadı Graslin, ister istemez Véronique'le evlenecekti. Véronique, her akşam, ertesi sabah küçük salonunu süslediği ve komşularından sakladığı bir çiçek demeti aldı. Bütün Havva kızlarının hoşuna giden bu hoş mücevherlere, bu incilere, bu elmaslara, bu yakutlara hayran oldu. Annesinin bu evlenmeden dolayı mesut olduğunu gördü, hiçbir karşılaştırma tâbiri kullanmadı; zaten evlenmenin gerektirdiği vazifeleri ve neticesini bil-

miyordu; nihayet birlikte onurlu bir hayat yaşıyacağı Graslin'i şerefli bir adam olarak öğen Saint-Etienne papazının tantanalı sesini işitti. Şu halde Véronique, mösyö Graslin'in yardımını kabule razı oldu. Veronique'inki gibi içine çekilmiş ve münzevi bir hayat içinde, her gün gelen tek bir adamın görünmesi, bu adama karşı kayıtsızlık vermezdi; ya nefret edilir ve seciyesinin derinden derine tanınmasiyle mâzur görülen nefret onu tahammül edilmez kılar; yahut onu görmeğe alışmak, bedenî kusurlara karşı, tâbir caiz ise, bir bezginlik verir. Ruh, telâfiler arar. Bu çehre, merak uyandırır, sima çizgileri canlanır, bundan biraz firari birtakım güzellikler çıkar. Sonra şekil altında saklanan iç keşfedilmiş olur. Nihayet ilk tahassüsler bir kere yenilince, ruhun kendi yarattığına bağlanması gibi, bağlılık o nispette kuvvet kazanır. Sevilir. Güzel kişilerin görünüşte çirkin olan mahlûklara karşı besledikleri sevginin sebebi budur. Sevgi sayesinde unutulan şekil, yalnız ruhu takdir olunan bir mahlûkta, artık görülmez olur. Hem kadına lâzım olan güzellik erkekte öyle tuhaf bir vasıf alır ki, kadınlar arasında erkek güzelliği hakkında, belki de erkekler arasında kadın güzelliği hakkındaki kadar anlaşamamazlık vardır. Bunun üzerine bin bir fikirden, kendi nefsiyle birçok mücadelelerden sonra Véronique, evlenme ilânlarının yapılmasına razı oldu. O andan itibaren bütün Limoges'da bu inanılmaz olay dedi-

kodu uyandırdı. Hiç kimse, çeyizin büyüklüğündeki sırrı bilmiyordu. Eğer bu çeyiz bilinseydi, Véronique bir koca seçebilirdi; fakat belki de aldanmış olurdu. Graslin aşka tutulmuş sayılıyordu. Paris'ten güzel evi tanzim eden döşemeciler geldi, Limoges'da sade bankacının israflarından bahsedildi, avizelerin değerleri rakamla söyleniyor, salonun altın yaldızlarından, şoförzlerden, asma saatlerden bahsolunuyordu; saksılar, lüks eşya, yepyeni şeyler tasvir olunuyordu. Graslin konağının bahçesinde, bir buzhanenin üzerinde hoş bir kuşkonmaz vardı; orada nadir kuşlar, papağanlar, Çin sülünleri, bilinmiyen ördekler gören herkes hayrete düştü, zira gelip onları gördüler. Limoges'un muteber ihtiyarları olan mösyö ve madam Grossetête, Graslin ile birlikte Sauviat'ları birkaç defa ziyaret ettiler. Madam Grossetête, mesut izdivacından dolayı Véronique'i tebrik etti. Böylelikle kilise, aile, kibar âlemi, hepsi en ufak şeyine kadar bu evlenmeyle ilgilendi.

Nisan ayında resmî davetiyeler, Graslin'in bütün tanıdıklarının evlerine dağıtıldı. Güzel bir günde, ihtiyar Grossetête tarafından seçilen Limoges atlariyle İngiliz usulünde koşulmuş açık bir fayton ile bir kupa, mahallede büyük bir heyecan uyandırarak güveyin eski patronlariyle iki kâtibi saat on birde hurda demircinin mütevazı evine getirdi. Sokak, Limoges'un en meşhur berberlerinden birinin, gü-

zel saçları üzerine evlilik taciyle en yüksek değerde İngiliz dantelinden bir tül koyduğu Sauviat'nın kızını görmeğe koşan halkla doldu. Véronique beyaz müslinden sade bir elbise giymişti. Şehrin en muteber kadınlarından ibaret oldukça vakarlı bir topluluk kilisede bekliyordu, orada Sauviat'ların dindarlığını bilen papaz, Veronique'in nikâhını kıymak tenezzülünde bulundu. Gelini umumiyetle çirkin buldular. Konağına döndü, orada hayretten hayrete düştü. Akşam ziyafetinden önce bir balo verilecekti, Graslin bu baloya hemen bütün Limoges'u çağırmıştı. Papaza, valiye, mahkeme başkanına, belediye başkanına, generale, Graslin'in eski patronlariyle eşlerine çekilen ziyafet, bütün sade ve tabiî kişiler gibi, umulmıyan incelikler gösteren gelin için bir muvaffakıyet oldu. Evlilerin ikisi de dans etmesini bilmiyordu, böylece Véronique, izzet ve ikramını yapmayı bırakmadı, kendisine hoş bir dostluk duyduğundan her biri hakkında ona bilgiler veren Grossetête'e sora sora, tanıştığı kişilerden çoğunun saygısını, sevgisini kazandı. Böylece hiçbir pot kırmadı. İki eski bankacı ihtiyar Sauviat'nın kızına verdiği, Limousin'e göre pek büyük serveti, bu ziyafet sırasında ilân ettiler. Saat dokuza gelince, ihtiyar hurda demirci, karısını gelinin yatmasına yardım etmek üzere bırakarak, evine yatmağa gitti. Madam Graslin'in çirkin, fakat güzel yapılı olduğu, bütün şehirde söylendi.

İhtiyar Sauviat işlerini tasfiye etti, ve şehirdeki evini sattı. Vienne çayının sol kıyısında, Limoges ile Cluzeau arasında, Saint-Martial varoşundan on dakika uzakta, karısiyle kendisinin ömürlerini rahatça sona erdirmek dileğiyle bir köy evi satın aldı. İki ihtiyarın Graslin konağında bir daireleri vardı, gezmek maksadiyle evine gittikleri kızlariyle haftada bir iki defa yemek yediler. Bu rahat hayat hurda demirciyi az daha öldürecekti. Bereket versin Graslin kayınpederini oyalıyacak bir çare buldu. 1823 te bankacı, sahiplerine avans olarak verdiği büyük miktarda bir paraya karşılık, bir porselen fabrikasını üzerine aldı, çünkü onlar bu parayı ancak müesseselerini satmakla ödiyebileceklerdi. Münasebetleriyle ve oraya sermayeler koymak suretiyle Graslin bu fabrikayı Limoges'un en başta gelenlerinden biri yaptı; üç yıl sonra da onu büyük kazançla sattı. İşte Saint-Martial varoşunda bulunan büyük müessesenin idaresini yetmiş iki yaşına rağmen bu işteki başarıda büyük payı olan ve orada gençleşen kayınpederine verdi. Bunun üzerine Graslin şehirdeki işlerini idare etmek için, ihtiyar Sauviat'nın ihtiraslı çalışması olmasa belki de kâtiplerinden biriyle ortak olup, koyduğu sermayeleri kurtarmakla beraber elde ettiği kazancın bir kısmını kaybetmeğe mecbur kalacağı büyük müessese için hiç endişe beslenmemeye muvaffak oldu. Sauviat 1929 da bir kaza neticesinde öldü. Fabrikanın

envanterine nezaret ederken, porselenlerin yükletildiği bir nevi kafesimsi bir kutu olan kabın içine düştü; bacağı hafifçe yaralandı, onu tedavi ettirmedi; yara gangren oldu, bacağının kesilmesine bir türlü razı olmadı ve öldü. Dul kadın, ihtiyaçlarına fazlasiyle yeten ve damadının taahhüdettiği ayda iki yüz franklık bir iratla yetinerek, Sauviat'nın mirası olan takriben iki yüz elli bin frangı bıraktı. Küçük köy evini muhafaza etti, ihtiyar kimselere hâs bir çeşit inatla tuttuğu bu karardan kızı bile onu döndüremedi, orada tek başına, hizmetçisiz olarak yaşadı. Sauviat anne her gün kızını görmeğe geldiği gibi kızı da, Vienne çayına bakan güzel manzaradan zevk almak gayesiyle bu köy evi gezmelerine devam etti. Oradan, Véronique'in sevdiği ve bir zaman kendi "Ile-de-France" ı yerine koyduğu bu ada görülüyordu. Graslin ailesinin tarihini bozmamak üzere, madam Graslin'in geçirdiği gibi hayatı için faydalı olan bu olaylar üzerinde durmadan Sauviat'ların tarihini bitirmek icabetti. İhtiyar anne, Graslin'in hasisliğinin kızını ne kadar üzeceğini anlamış olduğundan, servetinin kalanını elinden çıkarmaktan kaçınmıştı; fakat Véronique, kadınların servetlerinden istifade etmek istedikleri hallerden birini bile önceden anlıyacak kabiliyette olmadığından, asîl sebeplerle ısrar etti, ve genç kızlık hürriyetini kendisine iade ettiğinden dolayı Graslin'e teşekkür etmek istedi.

Graslin'in evlenmesiyle birlikte gelen mûtat hilâfı parlaklık bütün itiyatlarını zedelemiş ve mizacını bozmuştu. Bu büyük maliyeci pek küçük bir yaratılıştaydı. Véronique ömrünü birlikte geçireceği adam hakkında hüküm verememişti. O elli defalık ziyaretin devamınca Graslin, ticaret adamından, teşebbüsler düşünen, keşfeden, tutan, umumi işleri bankanın mikyasına uyduran, inceliyen bir adamdan başka türlü bir adam olamıyacağını göstermişti. kaynanasının milyoniyle gözü kamaşan sonradan görme adam, kötü niyetiyle kendini âlicenap gösterdi; fakat işlerini büyük derecede yaptıysa da evlendikleri yılın bahariyle, bugün de Graslin konağı denilen bu ev yüzünden delilik dediği şeyle sürüklenip gitti. Atları, bir açık faytonu, bir kupayı kendine alıkoyduktan sonra tabiatiyle onları evlenme ziyaretlerinde, yüksek idare memurlarının, zengin ve ticaret evlerinin yeni evlilere iade ettikleri, düğün avdeti denilen o akşam yemeklerine, o balolara gitmekte kullandı. Kendisini, çevresinin dışına alıp götüren bu harekette, Graslin bir kabul günü yaptı ve Paris'ten bir ahçı getirtti. Böylece bir yıl kadar altı yüz bin frangı, kendine tevdi edilen sermayeleri de düşünerek üç milyonluk serveti kullanabilecek bir adamın sürmesi lâzım gelen hayatı sürdü. Limoges'un en çok üzerinde durulan adamı oldu. Bu yıl içinde madam Graslin'e her ay yirmişer franklık yirmi beş sikkeyi cömertçesine verdi. Taşra şeh-

rinin hemen daima tecessüs içinde bulunan kibar âlemine karşı iyi bir şans görünen evlenmesinin başlangıcında Véronique'le çok meşgul göründü. Véronique, cemiyette bir garibe olarak göründüğü nispette, tetkik edildi; fakat o, uymak arzusiyle kendisinin bilmediği örf ve âdetlere riayet eden sade ve alçak gönüllü vaziyetini muhafaza etti. Daha önceden çirkin, fakat güzel yapılı diye tanındığı için, kendisine iyi, fakat ahmak bir insan gözüyle bakıldı. O kadar şey öğreniyor, o kadar şey dinlemek ve görmek zorunda bulunuyordu ki tavrı, konuşmaları bu hükme zâhirî bir doğruluk veriyordu. Hem, zekâ noksanlığına benziyen bir uyuşukluğu da vardı. Kilisenin, kanunun ve annesinin büyük bir tevekkülle katlanmasını bildikleri, bütün insan kanunlarını çiğnemek ve en telâfi edilmez felâketlere sebebolmak korkusiyle tam bir itaat göstermeği tavsiye ettikleri, kendisinin de bu güç sanat adını verdiği evlilik onu, bazan baş döndürücü bir hezeyana kadar varan bir sersemlik içine atıyordu. Sessiz ve kendi içine çekilmiş bir halde, başkalarını dinlediği nispette kendini de dinliyordu. Fontenelle'in tâbirine göre varlığının gittikçe artan en şiddetli güçlüğünü hissederek, kendi kendinden korkuyordu. Tabiat, ruhun emirlerine isyan etti ve vücut iradeyi inkâr etti. Tuzağa yakalanan zavallı mahlûk, biçarelerin ve elemlilerin büyükannesinin kucağında ağladı, yani kiliseye başvurdu, dinî

gayretini artırdı. Şeytanın tuzaklarını faziletli papazına anlattı, dua etti. Hiçbir zaman, hayatının hiçbir anında, dinî vazifelerini o sıradaki kadar şevkle yapmamıştı. Kocasını sevmemek ümitsizliği, kendini mihrapların önüne şiddetle fırlatıyor, orada ilâhî ve teselli veren sesler ona sabır tavsiye ediyordu. Sabırlı ve mülâyim oldu, annelik saadetlerini bekliyerek yaşamakta devam etti.

Kadınlar, aralarında:

— Bu sabah, diyorlardı, madam Graslin'i gördünüz mü? Evlenme ona yaramadı, ekşi bir halde idi.

— Kızınızı mösyö Graslin gibi bir adama verirseniz böyle olur tabiî? Böyle bir canavarla evlenilirse başa gelen çekilir.

Graslin'i on yıldır kovalamış olan anneler, şimdi evlendiğinden onu hicviyelere boğuyorlardı. Véronique zayıflıyor, gerçekten çirkinleşiyordu. Gözleri yoruldu, siması kabalaştı, kendisi utanır ve sıkılır bir hale girdi. Bakışları, sofulara ayıp görülen o kederli soğukluğu aldı. Yüzü kırımsı renklere girdi. Genç kadınlar için o kadar parlak geçen bu ilk evlilik yılında o gevşek gevşek sürüklendi. Bundan dolayı az zaman sonra evli kadınların her şeyi okuyabilmek imtiyazından istifade ederek eğlenceyi okumada aradı. Walter Scott'un romanlarını, Lord Byron'un şiirlerini, Schiller ile Goethe'nin eserlerini, bütün yeni, eski edebiyatı okudu. Ata binmeği, dans etmeği ve

karakalem resim yapmağı öğrendi. Kadınların yalnızlığın sıkıntılarına karşı koydukları bütün kaynakları şevk ile arıyarak, sulu boya resimler, sepyalar yaptı. Nihayet, kadınların hemen daima bir erkekten aldıkları, kendi benliğinde beslediği o ikinci terbiyeyi kendine verdi. Bir çölde imiş gibi doğru, hür yetişmiş, fakat din ile kuvvetlenmiş, tabiatın yüksekliği ona bir çeşit vahşi büyüklük ve taşra dünyasının hiçbir gıda veremiyeceği zaruretler vermişti. Bütün kitaplar ona aşkı çiziyor, okuduklarını tatbik etmenin çaresini arıyor, hiçbir yanda ihtiras görmüyordu. Aşk, onun kalbinde güneş ışığı bekliyen tohumlar halinde kalıyordu. Kendine dair kurduğu düşüncelerden ileri gelen derin melankolisi, karanlık yollardan onu, genç kızlığının son günlerindeki parlak hulyalara götürmüştü. O vakit hem sahne, hem konu olarak, birçok kereler eski aşk şiirlerini seyretmeğe mecbur oldu. Işıkla yıkanmış, çiçekli, güzel kokulu, her şeyin ruhu okşadığı o adayı tekrar gördü. Çoğu defa sararan gözleri, derin bir tecessüsle salonları kucakladı: orada erkeklerin hepsi Graslin'e benziyordu, onları tetkik ediyor, kadınlarına sual sorar gibi oluyordu; fakat iç acılarından hiçbirini yüzlerinde görmediğinden dargın ve kederli, kendisinden endişe eder bir halde geri dönüyordu. Sabahleyin okuduğu yazarlar, en yüksek duygularına cevap veriyordu, ruhları onun hoşuna gidiyordu; akşamları, nükteli bir

şekil altında bile gizlenmiyen saçma sapan sözleri, ahmakça, bomboş, yahut kendisi için ehemmiyetsiz olan mahallin şahsi menfaatleriyle dolu konuşmaları dinliyordu. İçinde kendisi için yaşamanın ruhu olan hissin hiç bahsi geçmediği bu münakaşalarda gösterilen heyecana şaşıyordu. Çoğu defa gözleri bir yere dikilmiş, aptallaşmış, herhalde cahil gençlik saatlerini, kendisi gibi harabolan ahenkle dolu o odayı düşünürken onu görenler oldu. Aralarında yaşamak zorunda bulunduğu kadınların çevresinde döner durdukları küçüklüklere düşmekten korkunç bir iğrenme duydu. Alnında, dudaklarında yazılı, iyi gizlenmemiş olan bu istihfaf, sonradan görme birinin küstahlığı diye kabul edildi. Madam Graslin, bütün yüzlerde bir soğukluğun farkına vardı, bütün sözlerde sebeplerini bilmediği bir ekşilik hissetti, çünkü kendisini aydınlatacak, öğütliyecek oldukça samimî bir dost edinememişti; küçük ruhları isyan ettiren haksızlık, yüksek ruhları kendine getirir ve onlara bir çeşit alçak gönüllülük verir; Véronique kendini haksız buldu, haksızlıklarını aradı; sevimli olmak istedi; yalan yaptığını söylediler; tatlılığını artırdı, onu mürai yerine koydular; dindarlığı da iftiraya yardım ediyordu; masraflar yaptı, ziyafetler, balolar verdi, kibirli olmakla itham edildi. Bütün bu teşebbüslerinde bahtsız; hakkında fena hüküm verilmiş, herkesin daima iddialarla, endişelerle, silâhlı bulunduğu taşra

muhitince âdi, alaycı bir gururla reddedilen madam Graslin, derin bir inzivaya çekildi. Aşk ile kilisenin kucağına döndü. Pek zayıf bir bedenin içindeki büyük ruhu, Katolikliğin, hayat uçurumlarının boyunca dikilmiş o kadar taşları, seyahat sırasında insan za'fını korumak için merhametli ellerin getirdiği o kadar azizleri, artan emirleri içinde ona gösterdi; bunun üzerine en ufak dinî amelleri en büyük bir sertlikle takibetti. Liberal partisi o vakit madam Graslin'i şehrin sofuları arasına kaydetti, en ileriler arasında anılmaya başladı. Véronique bilmiyerek toplamış olduğu başka başka ithamları, partizanlık ruhunu, devir devir süren öfkelerini anladı: fakat bu kabuğu içine çekilmekten bir şey kaybetmediği için, kibar âlemini bıraktı. Sonsuz kaynaklar arz eden okumaya kendini verdi. Kitaplar üzerinde inceden inceye düşündü, usulleri mukayese etti, zekâsının menzilini ve bilgisinin genişliğini ölçüsüzce artırdı, bu suretle ruhunun kapısını tecessüse açtı. Dinin zekâsını tecessüse açtı. Dinin, zekâsını koruduğu bu ısrarlı okumalar esnasında faikiyeti vilâyet hayatı yüzünden paslanan, fakat canlı bir zekâ ile temas edince yer yer az çok parlaklık alan mösyö Grossetête'in dostluğunu elde etti. Adamcağız, ihtiyarlara hâs olan o tesirli ve tatlı harareti, ilk olarak ona ruhunun hazinelerini ve gizli gizli terbiye edilen ve o sırada çiçeklerle dolu olan zekâsının ihtişamlariyle mükâfatlandırarak Vé-

ronique'e aşırı bir ilgi gösterdi. O sırada mösyö Grossetête'e yazılmış olan mektubun bir parçası, günü gelince sağlam ve yüksek bir seciyenin delillerini verecek olan bu kadının bulunduğu durumu tasvir etmektedir.

"Balo için göndermiş olduğunuz çiçekler pek güzeldi, fakat bana, zalim düşünceler telkin etti. Ellerinizle toplanan, bir eğlencenin süsü olarak göğsümde ve saçlarımda solmağa mahkûm olan bu güzel şeyler, bana ormanlarınızda görülmeden, kokularını hiç kimse koklamadan doğup ölen çiçekleri düşündürdü. Niçin dans ettiğimi, niçin süslendiğimi kendi kendime sordum, tıpkı niçin bu dünyaya geldiğimi Tanrıdan sorduğum gibi. Görüyorsunuz, dostum, her şey bahtsız olana bir tuzaktır, en küçük şeyler onların ruhlarına hastalıklar getirir; fakat bazı hastalıkların en büyük zararı o hastalıkları bir fikir haline koymaktaki ısrardadır. Devamlı bir acı ilâhî bir düşünce olamaz mı? Siz çiçekleri kendiniz için seviyorsunuz; oysaki ben onları musiki dinlemeği severcesine seviyorum. Bu suretle; size dediğim gibi, bir sürü şeylerin sırrı bende eksiktir. Sizin, ihtiyar dostum, bir iptilânız var, çiçek yetiştiriyorsunuz. Şehre döndüğünüz vakit zevkinizi bana da aşılayınız, benim de limonluğuma, sizin limonluğunuza gittiğiniz gibi çevik adımlarla gitmeme, nebatların gelişimini seyretmeme, onlarla birlikte gelişip çiçeklenmenize, yarattığınıza hayretle bakmama, bakışlarınızın altında, ihti-

mamlarınız sayesinde açılan ve büyüyen umulmaz yeni renkleri görmeme yardım ediniz. Elemli bir can sıkıntısı hissediyorum. Benim kendi limonluğumda sade ıstırap çeken ruhlar vardır. Teskin etmeğe çalıştığım elemler ruhumu kederlendiriyor, onlarla anlaştığım zaman, yeni doğan çocuğu için çamaşırı olmıyan bazı genç kadınları, ekmeksiz bazı ihtiyarları gördükten sonra, onların ihtiyaçlarına çare bulduğum zaman, yatışan felâketin bende hâsıl ettiği heyecanlar ruhuma yetmiyor. Ah! dostum, kendimde hiçbir şeyin tezlil etmediği, dinin en sert emirlerinin hiç yıkamadığı parlak, belki de zararlı kuvvetler hissediyorum. Annemi görmeğe giderken ve kırda yalnızken bağırmak arzuları duyuyorum, bağırıyorum da. Bana öyle geliyor ki vücudum, içinde inliyen bir mahlûku hapseden, sıkıcı bir şekli kırması lâzım olan esrarlı sözler bekliyen kötü bir şeytanın yaşadığı bir hapishanedir. Fakat bu mukayese doğru değildir. Söylemek gerekirse şu denebilir, sıkılan vücut değil midir? Din ruhumu işgal etmiyor mu, okuma ile onun zenginlikleri durmadan ruhumu beslemiyor mu? Niçin hayatımın sıkıcı sükûnunu bozan bir ıstırap istiyorum? Bazı hisler, bazı terbiye duyguları imdadıma koşmasa, içinde bütün fikirlerin körlendiği, seciyelerin küçüldüğü, ruhun bütün kuvvetlerinin darmadağın olduğu, tabiatımın istediği mahlûk olmaktan çıkacağım. Bir uçuruma doğru gitmekte olduğumu hissediyorum.

İşte bağırmalarımın anlatmak istediği şey. Bu çığlıklar, sakın bana çiçek göndermenize mâni olmasın. Pek tatlı, pek hayırhah olan dostluğunuz, birkaç aydan beri beni kendi kendimle barıştırdı. Evet, hem çöl gibi, hem de çiçekli olan ruhuma bir dost nazarı atacağınızı, serkeş ata binen yarı yarıya kırılmış firarinin dönüşünde sunacağınız bir tatlı söz bulacağınızı bilmekle bahtiyarım."

Evliliğinin üçüncü yılı bittiği vakit Graslin, karısının artık kullanmadığını gördüğünden ve iyi bir fiyat da bulduğundan, atları sattı; arabaları da sattı, arabacıyı savdı, ahçının, başpapaz tarafından alınmasına müsaade etti, yerine de kimseyi almadı. Bütün masraflarını ödiyeceğini söyliyerek artık karısına hiçbir şey vermez oldu. Kendisine bir milyonluk servet getiren karısında, iradelerine karşı hiçbir mukavemet görmediğinden kocaların en mesudu oldu. Parayı bilmeden, lüzumlu bir unsur olarak hayatına sokmağa mecbur olmadan beslenen, yetişen madam Graslin'in, bu feragatkârlığında bir meziyet yoktu. Graslin yazı masasının bir köşesinde karısına vermiş olduğu parayı, sadaka ve izdivaç sepetindeki bolluğu dolayısiyle az masraflı olan tuvalet masrafları eksik olarak, buldu. Graslin, Véronique'i bütün Limoges'a kadınların örneği olarak öğdü. Mobilyenin debdebesini acınacak halde gördü, hepsini bağlattı. Karısının odası, budvarı, tuvalet odası hiçbir şey muhafaza et-

miyen muhafazakâr tedbirlerle istisna edildi, zira mobilyeler toz altında olduğu kadar tozsuz da yıpranır. Evinin, bürolarını yerleştirdiği zemin katına yerleşti, eskisi kadar faaliyetle işlerini takibe koyularak eski yaşayışını ele aldı. Auvergne'li karısının ihtimamlariyle hazırlanan akşam ve öğle yemeklerinde hazır bulunmağı mükemmel kocalık icabı sandı; fakat intizamsızlığı o kadar çok oldu ki, karısiyle birlikte yemeğe başlaması ayda on defa bile vâki olmadı; bundan dolayı nezaket icabı, karısının kendisini hiç beklememesini istedi. Bununla beraber Véronique hiç olmazsa, bazı noktalarda göze görünen kadınlık vazifelerini yerine getirmeği istiyerek, yemekte ona, kendi hizmet etmek üzere Graslin gelinciye kadar bekledi. Evlenme işlerinde oldukça kayıtsız olan ve karısında yedi yüz bin franktan başka bir şey görmiyen bankacı, Véronique'in istikrahlarını hiç görmedi. Yavaş yavaş işleri uğrunda madam Graslin'i bıraktı. İş odası yanındaki odaya bir yatak koymak istediği vakit kadın bunu yerine getirmekte acele etti. Böylece evlenmelerinden üç yıl sonra, birbirine küfvolmıyan bu iki mahlûk, ikisi de eski hayatlarına dönmekten memnun, kendi ilk muhitlerine çekildiler. Bir milyon sekiz yüz bin frankla zengin olan iş adamı, muvakkat olarak terk ettiği kuvvetle eski hasisçe âdetlerine döndü. İki kâtibiyle uşağı daha iyi yerleştirildi, daha iyi beslendi; işte bugün ile dün ara-

sındaki ayrılık böyle oldu. Karısının bir ahçısı, iki çok zaruri hizmetçisi kaldı, fakat, en mecburi ihtiyaçlar müstesna, kasasından evi için beş para çıkmadı. Durumunun gidişinden memnun olan Véronique hiçbir vakit istemiyeceği bu ayrılığın zamanını bankacının saadetinde buldu; Graslin kendisine ne kadar menfur ise, o Graslin'e öylece menfur görünmeği bilmiyordu. Bu gizli boşanma onu hem kederlendirdi; hem sevindirdi; hayatına bir gaye vermek için anneliği ümidediyordu; fakat karşılıklı nefretlerine rağmen karı koca bir çocuk edinmeden 1828 yılına yardılar.

Böylelikle güzel evin ortasında, bütün şehrin hasedine mâruz bulunan madam Graslin, babasının karanlık evindeki gibi, fakat daha az ümitle, bilgisizliğin verdiği daha az çocukça sevinçlerle yapayalnız kaldı. Acı bir tecrübeden öğrendiği, dinî imanından yardım gördüğü, şehrin fakirlerini iyilikleriyle mesut etmeğe çalıştığı halde, İspanya şatolarının harabeleri içinde yaşadı. Çocuklar için şilteler yapıyor, hasır üzerinde yatanlara yataklar, örtüler veriyordu, her yerde, annesinin verdiği, bütün vücudiyle ruhiyle kendisine bağlanan oda hizmetçisi Auvergne'li bir kızla birlikte bulunuyordu; onu teskin edilecek bir ıstırap, hafifletilecek bir sefalet bulunan yerleri bulmağa memur faziletli bir casus yaptı; dinî vazifelerin sıkı sıkıya ifasiyle karışan bu faal hayırseverlik derin bir sır içine gömüldü, liyakat-

siz acılara faydalı olan paranın sefih ellerde kaybolmasına meydan vermemek için, Véronique'in bütün bu hayırlı işler hususunda anlaştığı şehir papazları tarafından idare edildi. Bu devre esnasında ihtiyar Grossetête'ninki kadar canlı, değerli bir dostluk kazandı, anlaşılmıyan liyakatinden dolayı zulüm gören yüksek bir papazın, Dutheil adında büyük bir Piskoposun pek sevgili müridi oldu. Bu papaz, bazı müsaadelere meyleden, hakikati İncil inanlarının tatbiki suretiyle ilerde tekrar kırallığa bağlıyabileceği halk yığınları üzerindeki eski nüfuzunu kazandırmak üzere kiliseyi halk menfaatlerine ortak etmek istiyen Fransız kilisesindeki küçük azlıktandı. Rahip Dutheil, gerek Roma sarayını ve yüksek kilise heyetini aydınlatmanın imkânsızlığını takdir etmiş, gerekse kendi fikirlerini âmirlerininkine feda eylemiş olan, prensiplerinin biricik tezahürünün kendisine Piskoposluk yolunu kapıyacağını bilmekle beraber, en sıkı Ortodoksluk içinde kaldı. Bu sayın papazda büyük bir Hıristiyanlık tevazuu, büyük bir seciye ile birleşiyordu. Ne gururu, ne de ihtirası olmadığından, tehlikeler ortasında vazifelerini yaparak yerinde kalıyordu. Şehrin liberalleri böyle hareket edişindeki sebepleri bilmiyorlar, fikirlerine dayanıyorlar, Katolik dilinde ihtilâlci demek olan bir vatansever sayıyorlardı. Vaziyetini ilân etmeğe cesaret edemiyen madunlarınca sevildiği, fakat kendisini gözaltında bulun-

duran eşlerince korkulduğu gibi Piskoposu da rahatsız ediyordu. Belki de haset edilen faziletleriyle bilgisi her türlü tazyike mâni oluyordu; taht ile kilise heyetinin karşılıklı yaptıkları siyasi beceriksizlikleri tenkidettiği halde, ondan şikâyet etmenin imkânı yoktu; bu siyasi beceriksizliklerin neticesini, vatanının düşmesinden evvel ve sonra lânete uğrıyan zavallı Cassandre gibi, önceden, ve başarısızca haber veriyordu. İhtilâle rağmen rahip Dutheil temellerde saklanan ve üzerine her şey dayanan taşlardan biri gibi kalmak zorunda idi. Faydası anlaşılıyor, fakat iktidara geçişi zayıfları korkutan metîn ruhların çoğu gibi, yerinde bırakılıyordu. Rahip Lamennais gibi eline kalemi almış olsa idi, şüphesiz onun gibi Roma sarayı tarafından aforoz edilirdi. Rahip Dutheil vakarlı idi. Dış görünüşü, sathında daima birleşik, daima sakin olan o derin ruhlardan biri olduğunu belirtiyordu. Yüksek boyu, zayıflığı, büyük manastır mütefekkirlerini tasvir etmek için, en hisli İspanyol ressamlarının dehasını en çok cezbeden, yakınlarda Thorvaldsen tarafından ibda edilen Havarileri hatırlatan simasının umumi tesirini hiç bozmuyordu. Elbisesininkilerle ahenkli olan yüzünün hemen de dik uzun kıvrımlarında ortaçağın kiliselerin kapısına yapıştırdığı mistik heykellerde görülen bir letafet vardı. Rahip Dutheil de düşüncelerindeki ciddîlik, sözlerinde ve edalarındaki ciddîlikle kaynaşı-

yor ve ona çok yakışıyordu. Riyazatlarla çukurlaşmış, esmer bir daire ile çevrilmiş gözlerine, eski bir taş gibi sararmış alnına, başına ve hemen lâgarlaşan ellerine bakınca, kimse onun ağzından çıkan sesten başka bir şey, vecizelerden başka bir vecize istemezdi. Ahlâki büyüklükle birleşen bu tamamiyle fizik büyüklüğün bu papaza, tevazu ile ve sözleriyle yalanlanan, fakat lehinde bir fikir uyandırmıyan gururumsu, kibirimsi bir şey veriyordu. Yüksek bir rütbe de olsa, bu hususilikler halk yığınları üzerinde o lüzumlu olan bu nüfuzu verirdi. Böyle vergili olan adamların sözlerine halk uyardı, fakat mafevk olanlar, madunlarında büyüklük gösterilerinin bulunmasını, eskilerde bulunup da asri iktidar teşkilâtında çoğunlukla eksik olan böyle bir mehabet göstermesini affedemezler.

Ancak en kurnaz nedimler için tabiî gibi görünen garabetlerden biri olarak, kısa boylu şişman, parlak renkli, mavi gözlü, fikirleri rahip Dutheil'inkilerin aksi olan rahip Grancour adındaki başpapaz, tamamiyle her şeyi kendisine feda ettiği Piskoposun teveccühlerini katiyen kendisinden gaspedilmesine sebebolacak bir tavır göstermeksizin, az çok istekle ona uyuyordu. Rahip Grancour, arkadaşının değerine inanıyor, dirayet ve kabiliyetlerini tanıyor, onun akidesini içinden kabul ediyor, halk önünde ise o akideyi mahkûm ediyordu; zira faikiyetin çektiği, cesaretini kırdığı halde kin

bağlıyan, bununla beraber onun gibi tenevvüre çalışan adamlardan biri idi.

Rahip Dutheil onun hakkında:

— Beni mahkûm ederken kucaklıyacak bir adamdır, derdi.

Rahip Grancour'un ne dostu, ne de düşmanı vardı, Piskopos olarak ölecekti. Çok dindar, çok hayır işler birine nasihat vermek isteğiyle Véronique'e cezbedildiğini söyledi, Piskopos da onu tasvibetti; fakat esasta, rahip Dutheil ile birkaç geceyi geçirmekten memnun oldu.

O andan itibaren bu iki papaz, kendisine bazı zavallılar hakkında bir nevi rapor vermek ve onlara yardım ederken ahlâklarını da düzeltmek vasıtalarını münakaşa etmek üzere, oldukça muntazam surette Véronique'e geldiler. Fakat yıldan yıla mösyö Graslin, karısiyle Aline'nin beceriklice aldatmalarına rağmen, istenen paranın eve de, tuvalete de yaramadığını öğrenerek kesesinin iplerini sıktı. Karısındaki hayırseverliğin kendi kasasına neye mal olduğunu hesabedince öfkelendi. Ahçı kadınla hesap görmek istedi, masrafın inceliklerine girdi, evinin bin Ekü ile muntazam surette idare edilmesi lâzım geleceğini tatbikatla ispat ederek, ne büyük bir idareci olduğunu gösterdi. Sonra karısiyle birlikte, çırakla efendisi gibi, masrafları için ayda yüz frank tahsis ederek eve düzen verdi, ve bu anlaşmayı şahane

bir cömertlik olarak öğdü. Kendi haline bırakılan evinin bahçesine çiçekleri seven uşak tarafından pazar günleri bakıldı. Graslin bahçıvanı gönderdikten sonra, ödünç verdiği paralarının karşılığı olarak kendisine bırakılan eşyayı yerleştirdiği limonluğu bir mağaza haline koydu. Yemlerine verdiği parayı tasarruf etmek için, buzhane üzerine yapılan büyük kafesteki kuşların açlıktan ölmesine meydan verdi. Nihayet, artık buz getirtmek için para vermemek maksadiyle don olmıyan bir kıştan istifade etti. Graslin otelinde imsak, mukavemet görmeden, hüküm sürdü. Kendisine hekimin tavsiyelerini tamı tamına takibettiren karısının yanında geçirdiği üç yıl içinde düzelen efendi çehresi, geçmişe nispetle daha kırmızı, daha parlak, daha renkli oldu. İşler, uşak, eskiden efendisi gibi, veznedarlık mevkiine yükselecek ve Graslin evinin ağır işlerini yapmak için başka bir Auvergne'li bulunması lâzım gelecek kadar büyük bir genişlik aldı. Böylelikle evlendiğinden dört yıl sonra, çok zengin olan bu kadın, ancak bir Ekü sarf edebilecek bir hale geldi. Ana ve babasının hasisliklerinin yerini kocasının hasisliği tuttu. Madam Graslin, ancak hayırseverliğinde zarurete düşünce paranın lüzumunu anladı.

1828 yılı başlangıcında Véronique, Cité sokağındaki eski evin penceresinde oturmuş genç kızı o kadar güzel yapan parlak sıhhatini bulmuştu; fakat o vakit büyük bir edebî

bilgi kazanmıştı, biliyor, düşünüyor, söylüyordu. İnce bir muhakeme, simasına bir derinlik veriyordu. Âlemin küçük şeylerine alışmış olduğundan moda olan tuvaletleri sonsuz bir letafetle giyiyordu. Bu zamana doğru, tesadüfi olarak bir salonda görüldüğü vakit, hayrete düşmeksizin, bir nevi edibane bir hürmetle etrafını çevrilmiş gördü. Bu hissi ve bu iyi kabulü, iki başpapazla ihtiyar Grossetête'e borçluydu. Gizli kalmış bu kadar güzel bir hayat ve durmadan yapılan iyilikleri öğreten Piskoposla bazı nüfuzlu adamlar bu hakiki dindarlık çiçeğinden, bu fazilet kokulu menekşeden bahsetmişlerdi de bunun üzerine madam Graslin lehinde ve haberi olmadan, yavaş yavaş hazırlandığı için daha fazla müddeti ve sağlamlığı olan bu tepkilerden biri vuku bulmuştu. Âmme fikrindeki bu değişiklik, bu yıldan itibaren şehir ileri gelenlerinin devam ettiği Véronique'in salonuna bir nüfuz getirdi, bakınız nasıl oldu. Genç Vikont Grandville, bu yılın sonuna doğru, vilâyetlerde bütün Parislilere yapıldığı gibi önceden gelen bir şöhretle, Limoges adliye dairesine naip sıfatiyle gönderildi. Geldikten birkaç gün sonra vilâyet makamındaki bir suvare ortasında, oldukça eblehçe bir suale, şehrin en sevimli, en nükteli, en mümtaz kadınının madam Graslin olduğu cevabını verdi.

Umumi tahsildarın karısı sordu:

— Belki de en güzelidir?

— Önünüzde bu teyide cesaret edemem, onda şüphedeyim. Madam Graslin'in size hiçbir haset telkin etmiyecek bir güzelliği var, hiçbir vakit meydanda görünmüyor. Madam Graslin sevdikleri için güzeldir, siz ise herkes için güzelsiniz. Madam Graslin'de, ruh, bir kere gerçek bir heyecanla harekete geldi mi, yüzüne kendisini de değiştiren bir ifade saçıyor. Çehresi, kışın kederli, yazın lâtif bir plâj gibidir: halk onu daima kışta görecek, bazı dostlariyle edebî veya felsefi bir konu, kendisini ilgilendiren dinî meseleler üzerine konuşurken, canlanıyor, bir anda fevkalâde güzel meçhul bir kadın olarak görünüyor.

Kiliseden dönüşünde Véronique'i önce bu kadar güzelleştiren olayın tetkiki üzerine dayanan bu ifade, Limoges'da büyük bir gürültü yaptı, denildiğine göre orada, istinaf mahkemesi savcı muavinliği kendisine va'dedilen yeni naip, o sırada, birinci rolü oynuyordu. Vilâyetin bütün şehirlerinde başkalarının üstünde birkaç derece yükselmiş bir adam az çok uzun bir zaman için, heyecana benziyen bu geçici hayranlığa mevzu olanı aldatan öğüşün hedefi olur. Eyalet dâhilerini, tanınmamış adamları ve onların durmadan mahzunlaşan aldatıcı rüchanını biz bu içtimai kaprise borçluyuz. Kadınların modalaştırdığı bu adam, çoğunlukla, memleketin adamı olmaktan ziyade bir yabancı olur; fakat Vikont Grandville hakkında bu hayranlıklar, nadir bir hal olarak,

hiç aldanmadı. Parislilerin fikirlerini söyliyebildiği ve mütenevvi bir konuşmayı idare edebildiği tek kişi madam Graslin idi. Binaenaleyh geldiğinden birkaç ay sonra Véronique'in konuşmasındaki artan cazibeye ve tavırlarına meclubolan naip, rahip Dutheil ile şehrin dikkate şayan birkaç adamına madam Graslin'in evinde Whist denilen kâğıt oyunu oynamağı teklif etti. Bunun üzerine Véronique haftada beş defa misafirlerini kabul etti. Madam Graslin'in etrafında şehrin sade yüksek kişileri bulununca, diğer bazı adamlar, bu topluluğa iştirak ederek bir nükte beratı edinmekten kızmadılar. Véronique, garnizonun ve kurmayın dikkate değer askerlerinden üç, dört kadarını evine kabul etti. Misafirlerinin istifade ettikleri ruh serbestliği, mukavelesizce ve en yüksek sosyete tarzlarının kabulü yoliyle inkiyat edilen mutlak söz imsaki Véronique'i arkadaşlığı şerefini tutmıyanların kabulünde son derecede güç bir mevkie koydu. Şehrin kadınları, Limoges'in en nükteli, en sevimli adamlariyle çevrilen madam Graslin'i kıskanarak geldiler, fakat, o vakit nüfuzu, ihtiyatlı davrandığı nispette genişledi; Paris'ten kocalariyle gelen, vilâyetlerin dedikodularından ürken dört beş yabancı kadını kabul etti. Bu seçkin âlemin dışında kalan bazı kişiler gelecek olursa, gizli bir anlaşma ile, konuşma hemen değişiyor, her vakitki misafirler ancak şundan bundan başka bir şey söylemiyordu. Binaenaleyh Graslin

oteli, yüksek ruhların vilâyet şehrinden canları sıkılanların, sözlerinin tekrar edileceğinden korkmaksızın, açık kalble siyasetten bahsedebilen hükümete bağlı adamların, alay edilmeğe lâyık her şeyle inceden inceye alay edilen, herkesin kendi hakiki seciyesine dalmak üzere mesleki elbisesini terk ettiği bir vâha olmuştu. Bu suretle madam Graslin, Limoges'un en meşhur bir kızı olduktan, değersiz, çirkin ve aptal gibi telâkki edildikten sonra, 1828 yılı başlarında şehrin birinci şahsiyeti ve kadınlık âleminin en şöhretlisi olarak telâkki edildi. Kimse sabahleyin onu görmeğe gelmiyordu, zira herkes onun iyilik etme âdetlerini ve dinî ibadetlerindeki intizamı biliyordu; hemen daima, hiçbir intizamı bulunmıyan, fakat hep kendisi hizmet etmek istediği kocasının öğle yemeğini geciktirmemek üzere, ilk duayı dinlemeğe gidiyordu. Graslin nihayet bu küçük işte karısına alışmıştı. Graslin, karısını öğmekte hiçbir vakit kusur etmiyor, onu tekemmül etmiş buluyordu, karısı ondan hiçbir şey istemediğinden, eküleri eküler üzerine yığabiliyor ve işleri alanında gelişebiliyordu. Brézac ticaret eviyle münasebetlere başlamıştı, ticaret okyanusu üzerinde yükselen ve ilerliyen bir yürüyüşle yüzüyordu, bundan dolayı ileri vardırılan menfaati kendisine sükûn veriyor, spekülâsyonun yeşil çuhası büyük olaylara dikkat eden oyuncuların sarhoş edici şevki içinde tutuyordu.

Bu bahtiyar zaman esnasında ve 1829 yılı başlarına kadar madam Graslin dostlarının gözleri önünde gerçekten harikulâde olan ve sebepleri hiçbir vakit izah edilmiyen bir güzellik noktasına vardı. Gözün mavisi bir çiçek gibi büyüdü, aşkla dolu, hafifçe ıslah ve erimiş bir ışığa dalmış görünen göz bebeklerinin esmer çevresini küçülttü. Hâtıralarına, saadet düşünceleriyle, fecirdeki bir zirve gibi aydınlık alnının ağardığı görüldü, hatları, bazı iç ateşleriyle sâflandı. Yüzü, sevgilerinin zıddına gidilen, ruhları mustarip veya kuvvetli mizaçların hastalığı olan karaciğer hastalığının başladığını bildiren o ateşli esmer rengini kaybetti. Şakakları, sevimli beyazlık aldı. Nihayet, çoğu defa, Raffaello'ya lâyık, hastalığın, büyük üstadın bir levhasını zamanın bozduğu gibi yer yer delik deşik ettiği semavi yüzü görülüyordu. Elleri daha beyazlaşmış gibiydi, omuzları lâtif bir dolgunluk aldı, güzel ve canlı hareketleri eğilip bükülen boyuna bütün değerini verdi. Şehrin kadınları onu, kendisine devamlı bir mülâzemette bulunan, fakat Véronique tarafından dindarca bir mukavemetle karşılanan mösyö de Grandville'i sevmekle itham ettiler. Naip, bu salona devam edenlerin hiç de aldanmadığı saygılı hayranlıklardan birini onun için gösteriyordu. Papazlar, zeki adamlar, genç memurda âşıkane olan bu sevginin madam Graslin'de müsaadeli hadleri aşmadığını anladılar. En dinî hislere dayanan bu müdafaadan

usanan vikont Grandville'de, bu cemiyetin en samimî olanlarınca bilindiğine göre, 1829 Limoges'unda kazandığı şöhretle güzel madam Graslin'e karşı devamlı hayranlığına ve aşkına mâni olmıyan kolay ustalıklardan biri vardı. En açıkgözlüler, bunu Véronique'i dostlarına en sevimli yapan, en dindar da olsa kendisine âşıkane mülâzemette bulunduğunu gören her kadının hissettiği saadete, nihayet ruhuna uygun bir çevrede yaşamak memnuniyetine, hayatının ıstıraplarını gideren fikirlerini mübadele etmek zevkine, bağlılıkları günden güne artan hakiki dostlarla, sevimli, bilgili adamlarla çevrili olmak saadetine verdiler. Belki de Véronique'in ruhunun derinliklerine ittiği vahşi büyüklüğü, halk kuvvetini keşfetmek için, Graslin konağına devam edenlerden daha derin, daha zeki, daha faziletsever gözetleyiciler lâzımdı. Arasıra ya karanlık, ya sadece düşünücü bir iç incelemesinin esiri görünürse, dostlarından her biri, yüreğinde acılar taşıdığını, belki de, sabahleyin birçok acıları öğrendiğini, kötülüklerin sâflıklariyle korkuttukları bozuk çevrelere girdiğini bilirdi; çoğu defa, az sonra savcı olan naip, cezai haberlerinin sırları içinde, adaletin başlangıç suçlara bir cesaret verici olarak bulduğu düşüncesiz bazı iyiliklerinden dolayı kendisine çıkışmıştı.

O vakit ihtiyar Grossetête, onun elini tutarak:

— Fakirlerinizden bazıları için size para mı lâzım? İyiliklerinizin suçortağı olacağım, derdi.

Kadın içini çekerek cevap verirdi:

— Herkesi zenginleştirmek imkânsızdır.

Bu yılın başında, Véronique'in iç hayatını tamamiyle değiştirmesi, ressamların gözünde bin kere daha ilgi çeken bir portre yapmak için yüzünün lâtif ifadesini değiştirmesini gerektiren bir hâdise zuhur etti. Sıhhatinden oldukça endişe duyan Graslin, karısının son derecedeki teessürüne karşı, artık zemin katında kalmak istemedi, karısiyle yattığı odaya çıktı, orada kendisini tedavi ettirdi. Az sonra Limoges'da madam Graslin'in o hali, gebe olduğu haberi duyuldu; sevinçle karışık kederi, faziletlerine rağmen, kocasından ayrı yaşamakla kendini mesut bulduğunu gören dostlarını meşgul etti, belki de kadın, başsavcının, Limoges'un en zengin kızıyle evlenmeği reddettikten sonra ona yaptığı âşıkane mülâzemet gününden beri daha iyi bir talih ummuştu. O andan itibaren iki Whist partisi arasında hislerin ve zenginliğin polisliğini yapan derin politikacılar, memurla genç kadından, bankacının hasta hali üzerine, bu hâdiseden hemen hemen mahvolan ümitler şüphe etmişlerdi. Véronique'in hayatındaki bu devreyi belirten derin bulanıklıklar, denildiğine göre ilk gençlikten sonra vâki tehlikeleri gösteren ilk doğurmanın kadınlarda

sebebolduğu endişeler, dostlarını ona karşı daha dikkatli kıldı; her biri, sevgilerinin ne kadar canlı ve sağlam olduğunu gösteren bin bir küçük ihtimamda bulundu.

İKİNCİ BÖLÜM

TASCHERON

Bu yıl içinde, Limoges, Tascheron dâvasının korkunç görünüşüne ve garip dramına sahne oldu, bunda genç vikont De Grandville, daha sonra kendisini başsavcılığa tâyin ettiren kabiliyetlerini meydana koydu.

Saint-Etienne varoşunun uzak bir yerinde oturan bir ihtiyar öldürüldü. Bu evi, bir ucunda eski limonluklar bulunan eğlence bahçesi kırdan, büyük bir yemiş bahçesi de varoştan ayırır. Vienne kıyısı bu evin önünde, çayır görülmesine imkân veren dik bir şiv teşkil eder. Meyilli avlu, korumaktan çok süse yarıyan parmaklıklarla birleştirilmiş direklerin yer yer yükseldiği küçük bir duvarla yamaca varır. Hasisliğiyle ün salan Pingret adındaki bu ihtiyar, bahçesini sürdürdüğü bir köylü kadın olan hizmetçisiyle yaşıyordu. Asmalarına kendi bakar, ağaçlarını kendi budar, yemişlerini toplar, yetiştirmekte usta olduğu turfandaları da şehre satmağa gönderirdi. Bu ihtiyarın, mösyö des Vanneaulx adında şehrin küçük bir gelir sahibiyle evli bulunan yeğeni ve tek mi-

rasçısı, amcasının tavuk yemi ektiği, ağaç dikili, rüzgâra karşı olan birkaç karelik tarlasının ürünlerini elde edeceğini söyliyerek evini korumak için yanına bir erkek almasını çok defa rica etmişti. Fakat o, her defasında da reddetmişti. Bir hasis ruhundaki bu tezat, Des Vanneaulx'ların geceleri misafir gittikleri evlerde birçok tahmine dayanan konuşmalara sebeboluyordu. Birçok defa bu karışık mülâhazalar, boston partilerini kesmişti. Bazı fesatçılar, yoncalıklara gömülü bir hazine bulunduğunu tahmin ederek sözlerini bitirirlerdi. Alaycının biri:

— Madam Des Vanneaulx'nun yerinde olsaydım, diyordu, hiç de amcamı rahatsız etmezdim; bırakırdım onu öldürürlerse öldürsünler, ben de mirasa konarım.

Madam Des Vanneaulx, tenorlarının boyunlarını iyice örtmesini rica eden, mantolarını unuttukları vakit kendininkini ona veren tiyatro idarecileri gibi amcasını muhafaza ettirmek istiyordu. Küçük Pingret'e güzel bir kümes köpeği vermişti, ihtiyar, hizmetçisi Jeanne Malassis ile onu geri göndermişti.

Kadın, Madam Des Vanneaulx'ya:

— Amcanız evde fazla bir boğaz istemiyor, dedi.

Vaka yeğeninin korkularının ne kadar yerinde olduğunu gösterdi. Pingret, kapkaranlık bir gecede, altınla dolu bir çömleğe birkaç Lui ilâve ettiği bir kara yonca tarlasının orta-

sında öldürüldü. Boğuşmadan uyanan hizmetçi kadın, ihtiyar pintinin imdadına koşmak cesaretini göstermiş, kaatil, şahitliğini ortadan kaldırmak için kadını da öldürmek zorunda kalmıştı. Kaatilleri çoğu defa öldürdüklerinin sayısını artırmağa sürükliyen bu hesap, korkusunu taşıdıkları yarınki ölüm cezasından ileri gelme bir felâkettir. Bu çifte cinayet, ittihama olduğu kadar müdafaaya da kazanma ihtimali verebilen garip hallerle birlikte olmuştu. Komşular, bir sabah küçük Pingret'yi ve hizmetçi kadını göremeyince, gidip gelirlerken ağaç parmaklıklar arasında evi tetkik ettiler, her zamankinin tersine kapılarla pencereleri, kapalı buldular, Saint-Etienne varoşunda, madam des Vanneaulx'nun oturduğu Çanlar sokağına kadar yükselen bir gürültü koptu. Yeğenin zihni hep bir felâketle meşguldü, adliyeye haber verdi, geldiler, kapıları kırdılar. Dört kare içinde dört boş delik, etrafında da bir gün önce altınla dolu olan çömleklerin kırıkları görüldü. İyi kapatılmamış olan deliklerden ikisinde Pingret baba ile Jeanne Malassis'in cesetleri elbiseleriyle gömülmüştü. Zavallı kız, gömlekle yalınayak koşmuştu. Kırallık savcısı, polis komseri ile sorgu hâkimi, dâvanın suç belirtilerini toplarken, talihsiz Des Vanneaulx, çömleklerin kırıklarını topluyor ve içindekilere göre çalınan parayı hesabediyordu. Hâkimler, çalınan parayı her çömlekte bin sikke olarak tahmin ederek

hesabın doğruluğunu kabul ettiler; fakat bu paralar kırk sekiz veya kırk, yirmi dört veya yirmi franklık mıydı? Limoges'da bütün miras bekliyenler Des Vanneaulx'ların acısını bölüştüler. Limousin'lilerin muhayyileleri, bu kırılmış altın çömleklerinin görünüşünden şiddetle heyecanlandı. Zerzevatlarını kendisi çarşıya getirip satan, soğan ekmekle yaşıyan, yılda üç yüz frank harcamıyan kimseyi minnet altında bırakmıyan, veya minnet altında kalmıyan, Saint-Etienne varoşunda kimseye, ufacık bir iyilik de etmiş bulunmıyan küçük Pingret baba ise, en ufak bir acıma duygusu bile uyandırmadı. Jeanne Malassis'e gelince ihtiyar pintinin güç mükâfatlandıracağı kahramanlığı yersiz sayıldı; ona hayranlık gösteren ruhların sayısı, "ben olsaydım, rahat rahat uyurdum," diyenlere nispetle pek az idi. Adalet adamları, bu harap, soğuk ve korkunç boş evde zabıt tutmak için mürekkep ve kalem bulamadılar. O vakit vârislerle meraklılar, bazı pintilerde göze çarpan mânasızlıkları gördüler. Küçük ihtiyarın masraf korkusu yanlarını ışığa, yağmura, kara açan onarılmamış damlar üzerinde, duvarları izliyen yeşil çatlaklarda, en ufak bir çarpma ile düşmek üzere olan çürümüş kapılarda, yağlanmamış kâğıttan yapılma camlarda par par parlıyordu. Her tarafta perdesiz pencereler, temiz içi bir kütük ve bacanın isiyle hemen hemen cilâlı yongalarla dolu aynasız ve ıskarasız ocaklar; sonra ayak-

ları kırık iskemleler, ince ve düz iki yatak, çatlak çömlekler, yapıştırılmış tabaklar, yatağına eğilmiş bir ayağı kırık koltuklar, zamanın cüretli ellerle nakışladığı perdeler, tanelerini koyduğu kurtlar yemiş bir masa, yamanmaktan ve dikilmekten kalınlaşmış çamaşır, nihayet ancak sahibinin ruhiyle tutulduğu için yaşıyan, ölünce de öfkeli vârisin ve resmî adamların kızgın elleri dokunduğu vakit parça, toz, kimyevi dağılma, harabe, daha bilmediğim şeyler halinde düşüp dağılıveren bir yığın paçavra. Bu şeyler, açık satıştan korkar gibi ortadan kayboldu. Limousin başkentinin büyük çoğunluğu, iki çocuğu olan bu yiğit des Vanneaulx'larla uzun zaman ilgilendi; fakat adalet, cinayetin sanığını bulmuş olduğu zannında bulununca, bu adam dikkati çekti, bir kahraman oldu, des Vanneaulx'lar da levhanın gölgeli yerinde kaldılar.

Mart ayının sonlarına doğru, madam Graslin, ilk gebeliğin sebeb olduğu artık gizlenemiyen rahatsızlıklardan bazılarını hissediyordu. Adalet, o vakit, Saint-Etienne varoşunda yapılan cinayet üzerine tahkikat yapıyordu, kaatil ise yakalanmıştı. Véronique dostlarını yatak odasına alıyordu, orada kâğıt oynuyordu. Birkaç günden beri madam Graslin hiç dışarıya çıkmıyordu. Her kadında gebeliğe verilen o tuhaf kaprislerden birçoğuna tutulmuştu, annesi hemen her gün onu görmeğe geliyordu, bu iki kadın saatlerce birlikte kalıyor-

lardı. Saat dokuza gelmişti, oyun masaları oyuncusuz duruyor, herkes kaatilden, Des Vanneaulx'lardan bahsediyordu.

Savcı içeri girdi. Sevinçli bir eda ile:

— Pingret babanın kaatili yakalandı, dedi.

Her taraftan birden sordular:

— Kimdir?

— Ahlâkı güzel olan ve servet yapması gereken bir porselen işçisi.

Madam Graslin'e dönerek:

— Kocanızın eski fabrikasında çalışıyordu, dedi.

Véronique hafif bir sesle sordu:

— Kim?

— Jean François Tascheron.

— Zavallı, dedi. Evet, onu birçok defa gördüm, babam onu bana kıymetli bir adam diye tavsiye etmişti.

İhtiyar Sauviat kadın cevap verdi:

— Sauviat'nın ölümünden önce oradan ayrılmış, kendisine menfaatler sağlıyan mösyö Philippart'ların fabrikasına geçmişti.

Çarşafları kadar beyazlaşan madam Graslin'e bakarak sordu:

— Fakat kızım, bu konuşmayı dinliyecek kadar sıhhatte mi?

Bu geceden itibaren ihtiyar Sauviat anne kendi evini bıraktı, altmış altı yaşına rağmen kızının hastabakıcılığını etmeğe geldi. Oradan

ayrılmadı, madam Graslin'in dostları onu her saat kahramanca yatağın başucuna oturmuş, orada çiçek hastalığı zamanındaki gibi Véronique'i bakışlariyle örterek, onun yerine cevap vererek, ziyaretçileri her vakit yanına sokmıyarak, örgüsünü örer bulurlardı. Annenin kızına, kızının annesine sevgisi Limoges'da o kadar bilinen bir şeydi ki ihtiyar kadının bu tavırları kimseyi hayrete düşürmüyordu.

Birkaç gün sonra savcı, hastayı eğlendireceğini sanarak, bütün şehrin Jean François Tascheron'a dair açgözle aradığı haberleri anlatmak isteyince, Sauviat anne, madam Graslin'e yine kötü düşler gördüreceğini söyliyerek birdenbire sözünü kesti. Madam Graslin, dikkatle yüzüne bakarak sözünü bitirmesini mösyö de Grandville'den rica etti. Madam Graslin'in dostları, yakında herkesçe bilinmesi lâzım gelecek olan tahkikatın neticesini, ilk olarak madam Graslin'in evinde hem de savcının ağzından dinlediler. İşte, kısaca o sırada hâkimler heyetinin hazırlamakta olduğu ithamnamenin içinde olanlar:

Jean-François-Tascheron, küçük Montégnac kasabasında oturan kalabalık aileli küçük bir çiftçinin oğluydu. Bu cinayetten yirmi yıl önce, Limousin'de şöhret kazanan Montégnac nahiyesi halkı, kötü ahlâkı ile dikkati çekiyordu. Limoges adliyesi, âdeta mesel olarak diyordu ki vilâyetin yüz mahkûmundan ellisi Montégnac'ın bağlı olduğu kazaya aittir. 1816

dan beri, başpapaz Bonnet'nin gönderilmesinden iki yıl sonra Montégnac kötü şöhretini kaybetmiş, ahalisi kur'a neferlerini cinayet mahkemelerine göndermekten kurtulmuştu. Bu değişiklik, genel olarak, mösyö Bonnet'in, eskiden bu dolayları rahatsız eden kötü kişiler yurdu nahiye üzerinde yaptığı tesire veriliyordu, Jean-François-Tascheron'un cinayeti Montégnac'a eski şöhretini birdenbire iade etti. Tesadüfün değersiz bir eseri olarak, Tascheron ailesi memleketin, müşahitlerin köylerde gittikçe kaybolduğunu gördükleri o eski örnek ahlâkı, o dinî itiyatları muhafaza eden hemen biricik ailesiydi; şu halde, başpapaza bir dayanak noktası vermişti ki o da bunu tabiatiyle yüreğinde taşıyordu. Doğruluğu, birliği, iş sevgisi ile dikkati çeken bu aile, Jean-François-Tascheron'a yalnız iyi örnekler vermişti. Sanayide namuslu namuslu bir servet kazanmak gibi öğülecek bir ihtirasla Limoges'e gelen bu delikanlı, kendisini seven ana babasiyle dostlarının teessüfleri arasında kasabacığı bırakmıştı. İki yıllık çıraklığı esnasında tavrı hareketleri öğülmeğe lâyıktı, ömrünü sona erdiren korkunç cinayeti hissettirecek hiçbir intizamsızlık belli etmemişti. Jean-François-Tascheron, öteki işçilerin çapkınlığa, yahut meyhaneye harcadıkları zamanı, kitap okumakla ve öğrenmekle geçirmişti. Vakti bol olan vilâyet adliyesinin en ince araştırmaları, bu varlığın sırları üzerine hiçbir ışık vermedi. Jean Fran-

çois'ın oturduğu fakir kira evinin sahibi kadın inceden inceye sorguya çekildiği zaman hiçbir vakit ahlâkı bu kadar temiz bir gencin kiracısı olmadığını söylemişti. Sevimli, âdeta neşeli denecek tatlı bir ahlâk sahibiydi. Bu cinayeti işlemeden aşağı yukarı bir yıl önce, mizacı değişti, ayda birkaç, çoğu defa birbiri ardınca birçok geceler dışarda yattı, şehrin hangi tarafında? Bunu ev sahibi kadın bilmiyordu. Yalnız kunduraların haline bakarak, kiracısının kırlardan gelmekte olduğunu birkaç kere tahmin etmişti. Şehirden çıktığı halde, nalçalı kundura giyeceği yerde, iskarpin giyiyordu. Evden çıkmadan, sakalını tıraş ediyor, kokular sürünüyor, beyaz çamaşır giyiyordu. Sorgu hâkimliği, araştırmalarını şüpheli evlere ve kötü yaşıyan kadınların evlerine kadar genişletti, fakat Jean-François-Tascheron oralarda bilinmiyordu. Sorgu hâkimliği işçi ve dikişçi kızlar sınıfı arasında bilgiler toplamaya çalıştı, tavır ve hareketi hafif olan kızlardan hiçbiri sanıkla hiçbir münasebette bulunmamıştı. Sebepsiz bir cinayet, hele bilgisini artırmak istiyen ve ihtirası öteki işçilerin ihtiraslarına düşünceler ve bir yüksek mâna vermesi lâzım gelen bir gençte, kabul edilir gibi değildi. Adliye ile sorgu hâkimliği, Tascheron'un yaptığı cinayete sebep olarak kumarı gösterdiler; fakat inceden inceye araştırmalardan sonra suçlunun hiç oyun oynamadığını öğrendiler. Jean François, önceleri öyle bir inkâr tarzı içine

kapandı ki, Jüri heyetinin önünde delililer karşısında beraet edecekti, fakat adli bilgileri derin, ve yüksek bir zekâya sahibolan bir kişinin müdahalesi onu şaşırttı. Başlıcaları, birçok kaatillerde olduğu gibi, hem ağır, hem hafif olan delillerdi. Tascheron'un, nerde bulunduğunu söylemek istemediği cinayet gecesindeki gaybubeti. Suçlu, yalan uydurmağa tenezzül etmiyordu. Döğüş sırasında zavallı hizmetçi kız tarafından farkına varmadan yırtılan gömleğinin rüzgârın alıp götürdüğü bir parçasının bir ağaçta bulunması. Gelip geçenlerin, varoş halkının cinayet olmasa hatırlıyamıyacakları dikkatlerini çeken ev dolaylarında o geceki dolaşması. Kıra bakan kapıdan girmek için iki ayak aşağıdaki deliklerden birine oldukça becerikli olarak gömdüğü, mösyö des Vanneaulx'nun, definenin iki katlı olup olmadığını anlamak üzere rasgele araştırdığı kaatilin kendi yaptığı bir yapma anahtar. Sorgu hâkimliği nihayet demiri kimin tedarik ettiğini, mengeneyi, eğeyi kimin verdiğini buldu. Bu anahtar ilk karine oldu, vilâyet sınırı üzerinde, bir yolcu arabasının geçmesini beklediği ormanda yakalanan Tascheron'un yolunu gösterdi. Bir saat sonra, Amerika'ya doğru yola çıkmış olacaktı. Nihayet sürülmüş toprakta ve yolun çamuru üzerindeki ayak izlerinin silinmesi için gösterilen ihtimama rağmen orman kolcusu, dikkatle çizilmiş ve muhafaza edilmiş olan iskarpin izlerini bulmuştu. Tasche-

ron'un üzerinde araştırmalar yapıldığı vakit, bu izlere tatbik edilen iskarpinin tabanları tamamiyle onlara uymuştu. Bu meşum tesadüf, bu meraklı ev sahibi kadının gördüklerini doğruluyordu. Sorgu hâkimliği cinayeti şahsi bir karara değil, yabancı bir tesire atfetti. Gümüş paraların kaldırılıp götürülmesinin gösterdiği imkânsızlık bir suç ortağı bulunduğu zannını verdi. Bir adam ne kadar kuvvetli olursa olsun, yirmi beş bin franklık altını pek uzaklara götüremez. Eğer her bir çömlekte bu kadar para var ise, dört tanesi için dört defa gidip gelinmesi lâzımdı. Oysaki, garip bir tesadüf, cinayetin hangi saatte işlenmiş olduğunu belirtiyordu. Efendisinin feryatlarının kendisine verdiği korku içinde, Jeanne Malassis; yataktan kalkarken, üzerinde saatin bulunduğu gece masasını devirmişti. Beş yıl içinde pintinin kendisine verdiği tek bahşiş olan bu saatin, yere çarpmasiyle yayı kırılmıştı. Gece yarısından sonra saat ikiyi gösteriyordu. Suçun işlendiği zaman olan mart ayı ortasına doğru güneş sabahın saat beşiyle altısı arasında doğar. Şu halde paralar hangi mesafeye götürülmüş olursa olsun, Tascheron, sorgu yargıçlığı ile adliyenin bulduğu faraziyeler dairesinde, bu hırsızlığı yalnız başına yapamazdı. Kendi izlerini ihmal ederek öteki ayak izlerini kazımakta Tascheron'un gösterdiği gayret, bu işte esrarlı bir yardım olduğunu gösteriyordu. Bir şey icadetmek zorunda kalan adliye bu suçu,

aşk heyecanına atfetti; aşka sebebolanı aşağı tabakada bulamayınca, gözlerini daha yükseklere attı. Kibarca yetişmiş bir gencin ketumluğundan emin olan bir burjuva kadın, sonu korkunç olan bir maceraya atılmış olamaz mıydı? Bu zan, cinayetin ârazları ile hemen hemen teeyyüdetmişti. İhtiyar, bel ile vurularak öldürülmüştü. Bu suretle cinayet, âni, kasıtsız, rasgele bir kaza olarak işlenmişti. Amansız iki muhteris âşık Tascheron ile, pinti Pingret, gecenin koyu karanlığı içinde, ikisi de altının cazibesine tutularak karşılaşmışlardı. Bu karanlık üzerinde bir parça ışık elde etmek için adliye Jeanne-François'nın pek sevdiği kızkardeşine karşı, kardeşinin hususi hayatına ait sırları elde edeceğini umarak, onu yakalamak ve hapsetmek çaresine başvurdu. Dénise Tascheron, hiçbir şey bilmemekle beraber, cinayetin sebeplerini biliyor şüphesini uyandıran inkâr yolunu tuttu. Bu hapis, onun hayatını mahvedecekti. Sanık, halk adamlarında pek nadir görülen bir seciye gösteriyordu; birlikte bulunduğu koyun gibi yavaş huylu, en kurnaz adamları, seciyelerini tanımadan aldatmıştı. Binaenaleyh Jeanne-François, hâkimlerin en zekilerine göre, son cinayetlerine gelmeden önce hepsinde polisten ve zindandan geçen âdi kaatillerin çoğu gibi, zaruret cânisi değil, bir aşk cânisiydi. Bu düşünce yönünde gayretli ve ihtiyatlı araştırmalar yapıldı, fakat suçlunun değişmez ketumluğu, sorgu yar-

gıçlığını suçun fer'î hallerinden mahrum bıraktı. Bir kibar kadına karşı olan bu iptilânın oldukça akla yakın hikâyesi bir kere kabul edilince Jean-François'ya, birçok aldatıcı sorular soruldu, fakat ketumluğu, sorgu yargıcının ona karşı gösterdiği maharetin bütün mânevi işkencelerini yendi. Yargıç, son bir gayretle, uğrunda suçu işlediği şahsın anlaşılıp tutulduğunu Tascheron'a söylediği vakit onun yüzü değişmedi, ve alay edercesine şu cevabı vermekle yetindi:

— Onu görsem, çok iyi olur.

Birçok adamlar bu halleri öğrenince, yargıçların, sanığın muhafaza ettiği vahşi sükûtla doğrulanır görünen bu şüphelerini paylaştılar. Bir hâdise olan bu gence şiddetle ilgi bağlandı. Bu unsurların umumi merakı nasıl devam ettirdiğini, muhakemelerin ne hırsla takibedileceğini herkes kolaylıkla anlar. Polisin derinden derine araştırmalarına rağmen, sorgu yargıçlığı, sırrın içine girmeğe cesaret edemiyerek faraziye eşiğinde kalmıştı, içerde o kadar tehlikeler buluyordu ki! Bazı adlî hallerde yarı açıklık yargıçlara kâfi gelmez. Bu yüzden, birçok cânilerin kendi kendilerini yalanladıkları istinaf mahkemesinde hakikatin birdenbire meydana çıkacağı umuluyordu.

Mösyö Graslin müzakereler için tâyin edilen hakemlerden biri oldu, öyle ki, kocasından olsun, mösyö de Grandville'den olsun, Véronique, on beş gün Limousin'i ve Fransa'yı heye-

can içinde bırakan cinayet dâvasının en küçük teferruatını öğrenecekti. Sanığın tavrı, adaletin tahminlerine göre bütün şehirce kabul edilen uydurma masalı haklı çıkardı; birçok defa gözü, bu gerçek facianın binbir heyecanından zevk almağa gelen imtiyazlı kadınların içine dalıyordu. Bu adamın bakışının bu zarif dinleyicileri parlak, fakat derinliğine inilmiyen bir nazarla her kavrayışında şiddetli sarsıntılar oldu, o kadar ki her kadın, savcılık makamiyle, mahkemenin gözünde, suçortağı görünmekten korkuyordu. Sorgu yargıcının faydasız gayretleri o zaman ortaya çıktı, suçuna tam bir başarı sağlamak için sanık tarafından alınan tedbirleri meydana çıkardı. O meşum geceden birkaç ay önce Jean-François Kuzey Amerika için bir pasaport çıkarmıştı. Böylelikle Fransa'yı terk etmeyi düşünüyordu, öyleyse bu kadının evli olması gerekti, bir genç kızla kaçmak şüphesiz beyhude olurdu. Belki de cinayet bu kadının refahını sağlamak için yapılmıştı. Adliye, idare defterlerinde, bu memleket için hiçbir kadının pasaport kaydını bulamamıştı. Suçortağı kadın pasaportunu Paris'ten tedarik etmiştir diye, oradaki defterler, o dolaylardaki vilâyetlerin defterleri, boşuboşuna aranmıştı. Celselerin en küçük teferruatı, yüksek bir zekânın derin düşüncelerini meydana çıkardı. En iffetli Limousin bayanları her gününü, ihtiyar Pingret'yi gözetlemek için çamurlarda ve tarlalarda yürümek

için her günkü hayatta pek kullanılmıyan iskarpinlerin giyilmesinden bir mâna çıkarıyorlarsa da, en az gururlu erkekler bir evde yürümek, koridorlarını geçmek, gürültüsüzce pencerelere çıkmak için, iskarpinlerin ne kadar faydalı olduğunu izah etmekten sevinç duyuyorlardı. Demek Jean-François ile metresi (genç, güzel, hayali sever, herkes mükemmel bir portre yaratıyordu.) bir sahtekârlıkla pasaporta ve eşi kelimesini ilâve etmeği herhalde düşünmüş olacaklardı. Geceleyin, bütün salonlarda, oyun partileri, 1829 martına kadar giderek hangi kadınların Paris'e seyahate çıktıklarını, hangilerinin aleni veya gizli bir halde firar hazırlıkları yapabilmiş olduklarını düşünenlerin muzip araştırmalariyle kesiliyordu. O vakit Limoges, bilinmiyen bir madam Mauson ile süslenmiş, Fraldès dâvasına kavuşmuş oldu. Bundan dolayı muhakemeden Limoges kadar hiçbir şehir meşgul olmamıştır. Bilgili bir surette tekrar tekrar hâfızadan geçirilen, genişletilen, münakaşa edilen cevapları sanığı büyülten muhakeme tahayyül ediliyor, bol bol münakaşa uyandırıyordu. Jüri üyelerinden biri Tascheron'a neden Amerika için bir pasaport çıkarttığını sorduğu vakit, işçi orada bir porselen fabrikası kurmak istediği cevabını verdi. Böylelikle, müdafaa sistemini tehlikeye düşürmeksizin, herkesin, ihtiraslı bir tasavvuru gerçekleştirmek için suçunu sermaye elde etmek

ihtiyacına atfetmelerine meydan vererek yine suçortağını saklıyordu. Bu celselerin en coşkun bir zamanında, en az ıstıraplı göründüğü bir gece Véronique'in dostlarının câninin ketumluğunu izah etmeğe çalışmaları imkânsız oldu. Bir gün önce hekim Véronique'e bir gezinti tavsiye etmişti. Hemen o sabah, istirahat ettiği Sauviat'nın kır evine kadar, şehri geze geze, gitmek için annesinin koluna girmişti. Dönüşünde ayakta durmağa çalışmış, kocasını beklemişti; Graslin ancak sekizde istinaf mahkemesinden geldi, kadın da âdeti üzere, onun yemeğinde hizmet etti; dostlarının münakaşalarını işitti. Onlara:

— Eğer, dedi, zavallı babam yaşasaydı, ya daha fazlasını öğrenirdik, yahut belki de bu adam câni olmazdı. Fakat hepinizin garip bir fikirle meşgul olduğunuzu görüyorum. İstiyorsunuz ki cinayetin sebebi aşk olsun, ben de bu hususta sizinle aynı fikirdeyim. Fakat, neden meçhul kadının evli olduğuna inanıyorsunuz? Annesiyle babasının kendisine vermek istemedikleri bir genç kızı sevmiş olması mümkün değil mi?

Mösyö Grandville'de ona şu cevabı verdi:

— Genç bir kız ilerde meşru bir surette onun olurdu. Tascheron sabırdan mahrum bir adam değildir, her kızın, ana babasının iradesine rağmen evlenmekte serbest olacağı zamanı bekliyerek meşru bir surette zengin olacak kadar zamanı vardı.

Madam Graslin:

— Böyle bir evlenmenin mümkün olup olmıyacağını bilmiyorum; fakat, her şeyin öğrenildiği, herkesin komşusunda neler olup bittiğini gördüğü bir şehirde nasıl olur da en hafif bir şüphe uyanmaz. Sevmek için, hiç olmazsa, ya birini görmek veya görüşmüş olmak lâzım değil midir? Savcının gözlerine dik dik bakarak sordu: Ya siz yargıçlar ne düşünüyorsunuz?

— Hepimiz kadının ya burjuva sınıfına veya ticaret âlemine mensubolduğuna inanıyoruz.

Madam Graslin:

— Ben, dedi, aksini düşünüyorum. Bu çeşitten bir kadının yeter derecede hisleri yüksek değildir.

Bu cevap, herkesin bakışını Véronique'in üzerinde topladı, hepsi de bu garip sözü izah etmesini beklediler.

— Gecenin uykusuz geçirdiğim saatlerinde, veya gündüz yatağımda, bu esrarlı şeyi düşünmemezlik edemiyorum. Tascheron'a bu işi yaptıran sebepleri bulduğumu sanıyorum. İşte bundan dolayı genç bir kız düşünüyorum. Evli bir kadın kalbi boş, bu kadar büyük bir aşkın uyandırdığı heyecana varmaktan kendisini önliyen hislere değilse de, menfaatlere sahiptir. Analık duygularını, arzudan ileri gelen duygularla birleştiren böyle bir aşk tahayyül

edebilmek için çocuk sahibi olmamak lâzımdır. Herhalde, bu, adam, yardımcısı olmak istediği bir kadın tarafından sevilmiştir. Meçhul kadın aşkında artistlerin, şairlerin eserlerini borçlu olduğumuz, ve kadında, fakat başka şekilde mevcut olan o dehayı taşır; bu da eşyayı değil, insanları yaratmağa mahsustur. Bize gelince bizim eserlerimiz, çocuklarımızdır. Çocuklarımız, bizim tablolarımız, kitaplarımız, heykellerimizdir. Onların ilk terbiyelerinin sanatçıları değil miyiz? Bundan ötürü, meçhul kadının kız değilse de anne de olmadığına yemin ederim. Birçok fırsatlarda durmadan gözlerinden kaçan binlerce ince noktayı kavramak için, adliye adamlarında kadın inceliği bulunması lâzım. (Savcıya) Ben sizin naibiniz olsaydım, meçhul kadın suçlu idiyse, suçluyu bulurduk. Rahip Dutheil gibi, ben de iki âşığın parasızlıklarından dolayı zavallı Pingret'nin defineleriyle Amerikada yaşamak için kaçmayı düşünmüş olduklarını kabul ediyorum. Hırsızlık, idam cezasının cânilere telkin ettiği meşum mantıkla, katle sebeboldu. (Savcıya ve yalvaran bir bakışla ilâve etti.) O halde taammüdü bir yana atarak, bu zavallının canını kurtarmak size lâyık bir hareket olur. Bu adam cinayetine rağmen, büyüktür, belki de güzel bir pişmanlıkla hatalarını tamir eder. Nedamet, adalet fikirlerine az çok girmelidir. Bugün başını vermekten, yahut eskiden cinayetlerinin cezası karşılığı olarak Milan büyük kilisesi

gibi bir şey kurmaktan başka yapılacak daha iyi bir şey yok mudur?

Savcı:

— Madam, düşüncelerinizde yücesiniz; fakat taammüt bir yana bırakılacak olsa da Tascheron, gece duvar aşma, zorlama... gibi hırsızlıkla birlikte olan önemli ve ispat edilmiş sebepler dolayısiyle, yine ölüm cezasının ağırlıkları altındadır.

Madam, göz kapaklarını indirerek:

— Hüküm giyeceğini mi sanıyorsunuz? dedi.

— Eminim, adliye zafer kazanacak.

Hafif bir titreme "üşüyorum" diyen madam Graslin'in elbisesini çıtırdattı.

Annesinin koluna girdi ve yatmağa gitti.

Dostları:

— Bugün çok daha iyi, dediler.

Ama ertesi gün Véronique ölüm halinde idi. Hekimi onu ölüme bu kadar yakın bir halde bulduğuna hayret etti, gülümsiyerek doktora:

— Bu gezmenin hiçbir şeye yaramıyacağını size önceden söylemedim mi? dedi.

Müzakerenin açılışından beri Tascheron riyasız olduğu kadar şarlatanlıktan da uzak duruyordu. Hekim daima hastayı meşgul etmek için, müdafilerinin istismar ettikleri bu tavrı izaha çalıştı. Avukatının dirayeti sanığı

sonuç hakkında aldatıyor, o da ölüm cezasından kurtulacağına inanıyor, diyordu hekim. Arasıra yüzünde, yaşamak saadetinden daha büyük bir saadetten gelme bir ümit görülüyordu. Bu yirmi üç yaşındaki adamın yaşayışı başına gelen işi o kadar iyi yalanlıyordu ki, onu savunanlar, tavruhareketine bir sonuç olmak itibariyle itiraz ediyorlardı. Kısaca, itham faraziyesindeki ezici deliller, müdafaa efsanesinde o kadar hafifliyordu ki bu, avukat tarafından, müsait şanslarla münakaşa edildi. Müşterisinin hayatını kurtarmak için avukat, taammüt alanında son dereceye kadar çarpıştı. Faraziye olarak hırsızlık için kastı kabul etti, beklenmiyen iki savaşın sonucu olan öldürme taammüdünü kabul etmedi. Başarı, mahkeme kadar baro için de şüpheli göründü.

Hekimin ziyaretinden sonra Véronique, her sabah mahkemeden önce kendisini görmeğe gelen savcının ziyaretini kabul etti. Ona:

— Müdafaanameleri okudum, dedi. Bugün cevapları başlıyacak sanığa o kadar ilgilendim ki kurtulmuş olmasını isterdim; hayatınızda bir defacık olsun zaferi terk edemez misiniz? Bırakınız da, avukat sizi mağlûbetsin. Haydi, bu hayatı bana bağışlayınız, belki de bir gün benim hayatımı elde edersiniz.... Tascheron'un avukatının güzel müdafaasından sonra ortada şüphe var, hem de....

Vikont hayret eder gibi:

— Sesiniz heyecanlı, dedi.

Kadın cevap verdi:

— Sebebini bilmiyor musunuz? Kocam, hasisliğinden ötürü, ölümüme sebebolacak kadar korkunç bir tesadüfe dikkat etmiş: o başın kesilmesi için emir verdiğiniz anda ben çocuk doğuracağım.

Savcı:

— Kanunu değiştirebilir miyim? dedi.

Kadın, gözlerini kapıyarak cevap verdi:

— Haydi. Siz sevmesini bilmiyorsunuz.

Başını yastığın üzerine koydu, âmirce bir işaretle hâkimi koğdu.

Mösyö Graslin, dostlarından iki jüri üyesi tarafından teklif edilen, kendisine de karısı tarafından telkin olunan bir sebep göstererek beraat için kuvvetli, fakat faydasız bir surette müdafaada bulundu:

— Bu adama hayatını bağışlarsak des Vanneaulx ailesi Pingret'nin mirasını bulur.

Bu dayanılmaz delil jüriler arasında, mahkemenin tam kararını zaruri kılan yediye karşı bir gibi ayrılığı ortaya koydu; fakat mahkeme jürinin azınlığına katıldı. O zamanki kanunlara göre bu birleşme hükmü belirtti. Hüküm kendisine bildirildiği vakit Tascheron, kuvvetli ve canlı bir adamda oldukça tabiî olan, fakat hâkimlerce, avukatlarca, jürilerce, dinleyicilerce, haksız yere mahkûm edilenlerde hiç de görülmiyen bir hiddete kendini kaptırdı. Böylece herkesin nazarında facia, katî

bir hükümle bitmiş gibi görünmedi. Bu türlü işlerde hemen daima olduğu gibi, kendisinde zulüm çekmiş bir mâsum, haklı olarak mahkûm edilmiş bir câni görenler arasında kahramanın suçluluğu üzerine birbirine tamamiyle aykırı fikirlere meydan veren şiddetli bir savaş başladı. Liberaller, kanaatten ziyade iktidara karşı durmak için Tascheron'un mâsumluğunda direndiler.

— Bir adam, dediler, ayağının başka bir ayağın izine benzemesi yüzünden nasıl mahkûm edilir? Bütün gençler, bir kadını lekelememek için ölümü tercih ederlermiş gibi, bulunmayışı yüzünden mi? Aletleri âriyet ve demiri satın aldığından dolayı mı? Zira anahtarı yaptığı ispat edilmemiştir. Kuşları korkutmak için belki de ihtiyar Pingret tarafından bir ağaca bağlanan, ve tesadüfen bizim gömleğin yırtığına uygun gelen mavi bir bez parçası için mi? Bir adamın hayatı neye bağlıdır! Kısacası, Jean-François hepsini inkâr etti, mahkeme ise cinayeti gören bir tek şahit göstermedi.

Avukatın görüş tarzını ve savunmalarını tekit ediliyor, yayılıyor, tefsir ediliyordu. Kuvvetli zekâlar: İhtiyar Pingret neydi? Patlamış bir kasa! diyorlardı. İleri fikirli sayılan birkaç kişi, iktisadi fikirler nizamında daha önceleri Saint-Simon'cuların hücum ettikleri mukaddes mülkiyet kanunlarını tanımıyarak daha ileri gittiler:

— Pingret baba, cinayeti ilk işliyendir. Bu adam, altını biriktirirken, memleketinden çalmıştı. Bu faydasız ana paralarla ne teşebbüsler bereketlendirilirdi! Sanayii bundan mahrum bırakmıştı, hakkiyle cezasını buldu.

Hizmetçi kadın mı? Ona acıyorlardı. Adliyenin hilelerini boşa çıkardıktan sonra isticvaplarda ne söylemesi lâzım geleceğini uzun uzun düşünmeden bir cevap vermiyen Dénise, en fazla ilgiyi uyandırdı. Başka bir bakımdan, letafet ve alçakgönüllülüğüne, din ve güzelliğine sahibolduğu Jeanie Deans'la mukayese edilebilir bir sima oldu. Böylece François Tascheron, yalnız şehrin değil, bütün vilâyetin ilgisini uyandırırdı, bazı hayalsever kadınlar da ona açıktan açığa hayranlık gösterdiler.

İşin içinde kendisinden yüksek bir kadına duyduğu aşk varsa, o halde, bu adam âdi bir adam değildir, diyorlardı. Göreceksiniz yiğitçe ölecek. Söyliyecek mi? Söylemiyecek mi? meselesi bahisler doğurdu. Mahkûmluğunu karşıladığı, jandarmalar bulunmasa, hâkimlerden ve dinliyenlerden birkaç kişi için çok tehlikeli olacak hiddet nöbetinden beri câni, bütün yanına yaklaşanları, kim olursa olsun, bir vahşi canavar gazabiyle tehdidetti; zindancı, hayatına kıymasına mâni olmak kadar, öfkesinin tesirlerinden sakınmak için de ona deli gömleği giydirmek zorunda kaldı. Bir kere bu başarılı vasıta ile her türlü şiddetten alıkonunca Tascheron, ortaçağda şeytan çarpmasına atfe-

dilecek sözler, bakışlarla gardiyanları korkutan ihtilâçlı hareketlerle ümitsizliğini gösterdi. O kadar gençti ki kadınlar kafası kesilecek olan bu aşkla dolu hayata acınıyorlardı. Cemiyetlerin büyük dayanağı olan ölüm cezası aleyhinde hazin bir mersiye olan, sanki bu durum için az zaman önce yayımlanmış **Bir Mahkûmun Son Günü** kitabı bütün konuşmalarda günün konusu oldu. Nihayet, ayakta, ayakları kan içinde, bir heykel kaidesine konmuş gibi mahkemelerin döşeme tahtaları üzerinde yükselen, korkunç acılarla parçalanan, ailesi içinde en tam bir sukuta mahkûm olan meçhul kadını parmakla kendi kendine göstermiyen kimdi. Çelikten bir kalble kaplanan beyaz göğüslü, anlaşılmaz alınlı bu Limousin'li Médée[1]ye âdeta hayranlık gösteriliyordu. Belki de kızkardeş veya yeğen, şunun veya bunun evinde filân veya falanın karısı veya kızı idi. Aileler içinde ne korku! Napoléon'un yüksek bir sözüne göre, meçhulün kudretinin sonsuz bulunduğu yer bilhassa hayal alanıdır.

Des Vanneaulx'dan çalınan, polisin her türlü araştırmalariyle bulunamıyan yüz bin franga gelince, câninin inatçı sükûtu adiyle için garip bir yenilme oldu. O sırada milletvekilleri meclisinde bulunan savcının vekilliğini eden mösyö de Grandville, itiraf halinde bir

[1] Eski Yunanistanda Kolkide krallarından birinin kızı, sihirbaz.

muvazaaya inandırmağa çalışmak gibi âdi bir vasıta kullandı; fakat göründüğü vakit mahkûm onu, artan öfkeli bağrışlarla, saralı burkulmalarla karşıladı, ve öldürmemek esefini gösteren hiddet dolu nazarlarla ona baktı. Adliye, ancak son anda kilisenin yardımını umdu. Des Vanneaulx'lar birkaç defa hapishane papazı olan Pascal'ın yanına gittiler, bu papazda mahpuslar tarafından sözü dinlenmek için lâzım gelen hususi dirayet eksik değildi, Tascheron'un taşkınlıklarını mümince karşıladı, ihtilâç halinde bulunan bu kudretli tabiatın fırtınaları arasında birkaç söz fırlatmağı denedi. Fakat bu ruhani babalıkla, bu zincirden boşanmış iptilâların fırtınası arasındaki savaş, zavallı papaz Pascal'ı yere serdi ve yordu. Bu ihtiyar mülâyim bir sesle:

— Bu adam cennetini burada bulmuş, diyordu.

Küçük madam des Vanneaulx, câni nezdinde bir müracatte bulunmağı denemesi lâzım gelip gelmediğini anlamak için dostlarının fikirlerini aldı. Des Vanneaulx uyuşmalardan bahsetti. Kaatil yüz bin frangı geriye verecek olursa, amcasını öldürenin affını istemesini mösyö de Grandville'e teklif etmeğe gitti. Savcı, haşmetli kıralın bu türlü uzlaşmalara tenezzül etmiyeceği cevabını verdi. Des Vanneaulx'lar, Tascheron'un avukatına müracaat ederek, parayı elde etmeğe muvaffak olursa yüzde onunu teklif ettiler. Avukat, Tascheron'-

un görünce hiddetlenmediği tek adamdı, mirasçılar, daha yüzde onunu da, ailesine vermesini câniye teklif etmesine müsaade ettiler. Bu kunduzların kendi mirasları üzerinde yaptıkları kesintilere, sözündeki selâsete rağmen, müşterisinden hiçbir şey elde edemedi. Öfkelenen des Vanneaulx'lar mahkûmu lânetlediler ve afarozladılar. Des Vanneaulx, papaz Pascal'ın başarısızlığını öğrenerek, temyiz mahkemesince muhtemel olan red ile her şeyin kaybolduğunu görerek, Foualdès'in meşhur dâvasını bilmeksizin ciddî bir surette haykırdı:

— O yalnız kaatil değil, nezaketsiz bir adammış da. Gideceği yerde servetimiz nesine yarıyacak? Adam öldürmek, anlaşılır bir şey, fakat faydasız hırsızlık tasavvur edilemez. Cemiyet insanlarının böyle bir hayduda ilgilenmesi için, ne devirde yaşıyoruz! Kendi lehinde hiçbir şey yok.

Madam des Vanneaulx:

— Az namuslu imiş, diyordu.

İhtiyar bir kız:

— Bununla beraber ya parayı geriye vermek sevgilisini tehlikeye koyarsa? dedi.

Bay des Vanneaulx bağrıyordu:

— Sırrını saklardık.

Bir avukat cevap veriyordu:

— Haber vermemekle suçlu olurdunuz.

Bay des Vanneaulx'nun son sözü şu oldu:

— Hay! alçak hay!

Madam Graslin çevresindeki kadınlardan, güzel ideali tahayyül eden, her şeyin tam olmasını istiyenlerden kendisine des Vanneaulx'ların münakaşalarını anlatan pek nüktedan biri mahkûmun hiddetine esef ediyordu; onu soğuk, sakin ve ağırbaşlı görmek isterdi.

Véronique ona:

— Bu suretle aşk hikâyesini bir yana attığının, her türlü teşebbüsü bozduğunun farkında değil misiniz? Kasten canavar görünüyor.

Bu şehre sürülen Parisli kadın söz aldı:

— Hem o, kibar bir adam değil, bir işçidir.

Madam Graslin cevap verdi:

— Kibar adam meçhul kadınla işini çoktan bitirdi.

Salonlarda, ailelerde, sıkılan, bükülen, bin tarzda tefsir edilen, şehrin en becerikli dilleriyle ortaya konan bu olaylar, müracaati iki ay sonra temizce reddedilen mahkûmun idamına bir ilgi verdi. Ümitsiz bir savunmada bulunacağını bildirmekle, işkencesini imkânsız kılmakla öğünen caninin durumu, son dakikalarda ne olacaktı? Söyliyecek miydi? Kendini yalancı çıkaracak mı idi? Bahsi kim kazanacaktı? Görmeğe gidecek misiniz? Gitmiyecek misiniz? Nasıl gitmeli? Cânileri uzun bir yolun ıstıraplarından koruyan yerlerin vaziyeti Limoges'daki zarif seyircilerin sayısını azaltır. Hapishanenin bulunduğu Adliye Sarayı, Palais

sokağiyle Pont-Hérisson sokağının köşesindedir. Palais sokağı idamların yapıldığı, şüphesiz adını buna borçlu olduğu Aîne yahut Arènes meydanına giden kısa Monte-à-Regret sokağiyle doğru çizgi olarak devam eder. Yol, azdır, neticesi olarak da az ev, az pencere vardır. Zaten cemiyetten hangi kişi meydanı dolduracak olan halk kalabalığı arasına karışır? Fakat günden güne beklenen bu idam, şehrin büyük hayretini uyandıracak surette günden güne bırakıldı. Bakınız neden dolayı? Ölüme yüriyen büyük cânilerin dindarca tevekkülü kilisenin kendine tahsis ettiği zaferlerden biridir ve halk üzerindeki tesiri nadiren eksik olur; onların nedameti kilisenin başlıca gayesi olmakla beraber, kilise heyetinin bu parlak fırsatlarda muvaffakıyetsizlikle kederlenmemesi için, her türlü Hıristiyanlık menfaati bir yana bırakılınca, dinî fikirlerin kudretini çok iyi ortaya kor. 1829 temmuzunda, siyasi hayatın en küçük teferruatını zehirliyen parti ruhiyle keyfiyet ciddîleşti. Liberal partisi, kıralcı iken müessisancılar tarafına geçen ve onlar tarafından kendi maksatlarının ötesine götürülen Montlosier'in icadettiği bir ifade ile papazlar partisinin böyle umumi bir alanda muvaffakıyetsizliğe düştüğünü görmekle seviniyordu. Partiler, bir adamı rezaletler içine düşürecek alçakça işleri yığın yığın yaparlar; bundan ötürü, bir adam halk nazarında onları üzerinde toplıyana, bütün suçortaklarının gizli

ex-voto (adak) lar bağladıkları bir nevi kefaret mihrapları sayılan bir Robespierre, Jeffries, Laubasdemont olur. Piskoposlukla anlaşan yargıçlar, adliyenin cinayetteki gizli sebebi öğrenmek ümidiyle olduğu kadar, bu vesile ile dinin muzaffer kılınması için de, idamı geciktirdiler. Bununla beraber hâkimlerin iktidarı hudutsuz değildi, hüküm, ergeç yerine getirilmeliydi. Muhalefet olsun diye Tascheron'u mâsum sayan ve adliyenin hükmünü şiddetle redde teşebbüs eden nice liberaller, o vakit bu hükmün neden yerine getirilmediğini mırıldanıyorlardı. Muhalefet, sistemli olduğu zaman, bu çeşit mânasızlıklara varır; zira onca haklı olmak değil, daima iktidarı ele geçirmek bahis konusudur. Şu halde adliye, ağustosun ilk günlerinde, âmme fikri denilen, çoğu defa saçma olan bu dedikoduya yenildi. Hükmün yerine getirileceği ilân edildi. Bu son durum, bütün ötekilerine bağlık eden, bu sahnenin bütün simaları içinde en büyüğü bulunan, ve Tanrı kudretine mûtat yollarla madam Graslin'i faziletlerinin en canlı bir parlaklıkla parlıyacağı, kendini ulvî bir hayırsever ve melekçe Hıristiyan olarak göstereceği sahneye getirmesi lâzım olan fevkalâde şahsiyeti bu adli faciaya sokmanın muvaffakıyetini hâsıl edecek son teşebbüsü Piskoposa teklif etmeği Dutheil üzerine aldı.

Limoges'daki Piskoposluk sarayı, Vienne çayının kenarındaki tepededir, ve parmaklık-

larla taçlanmış duvarlara dayanan bahçeleri arazinin tabiî inişlerine uyarak kat kat aşağı iner. Bu tepenin yüksekliği, karşı kıyıdaki Saint-Etienne varoşunu son taraçaya yatmış gibi gösterecek surette idi. Oradan, gezenlerin tuttukları yöne göre, çay, zengin bir panaroma ortasında, kâh yandan, kâh aradan görünür. Batıya doğru, Piskoposluğun bahçelerinden sonra çay, Saint-Etienne varoşunu çevreliyen güzel bir münhani ile şehrin üzerine atılır. Bu varoşun ötesinde, kısa bir mesafede, kâgir temelleri en ileri taraçalardan görünen, bir perspektif tesiriyle varoşun çan kuleleriyle birleşen, **Cluzeau** adında güzel bir sayfiye vardır. Cluzeau'nun karşısında Véronique'in ilk gençliğinde Ile-de-France adını verdiği ağaçlar ve kavaklarla dolu o hilâl şeklindeki ada bulunur. Doğuda, uzaklar amfiteatr halindeki tepelerle tutulmuştur. Mevkiin sihri ve yapının zengin sadeliği bu sarayı, yapıları, ne malzemenin seçme olmasiyle, ne de mimarisiyle parlıyan bu şehrin en dikkate değer bir anıtı yapar. Temaşaya değer yerlerde seyahat edenlerin dikkatine bu bahçeleri arz eden manzaralara çoktan beri alışmış olan mösyö de Grancour'u yanına alan papaz Dutheil kırmızı renklere, turuncu tonlara, batmakta olan güneşin eski duvarlar, rampaların parmaklıkları, varoşun evleri, çayın suları üzerine attığı morumsu renklere dikkat etmeksizin taraçadan taraçaya indi. O sırada, son taraçasında, as-

madan beşiği altında oturmuş, akşamın güzelliklerine dalarak meyvasını yemeğe gelmiş olan Piskoposu arıyordu. Bu anda adanın kavakları, güneşin altın yaprak manzarası verdiği sararmış başlarının uzanan gölgeleriyle suları böler gibiydi. Batmakta olan güneşin, başka başka yeşil yığınlarla başka başka aksettiren ışıkları, malihulya dolu renklerin zarif bir halitasını husule getiriyordu. Bu vâdinin ilerisinde saman renginde bir ot demeti, akşamın hafif yeli altında, Vienne çayı içinde titriyor, Saint-Etienne varoşu duvarlarının gösterdiği esmer yapılarını meydana çıkarıyordu. Işıklarla yıkanan Saint-Martiel çan kuleleriyle, çatıları, asma dallarına karışıyordu. Çaya dalan kemeri içine yarı gizlenmiş olan bir vilâyet şehrinin tatlı mırıltısı, havanın mülâyimliği, her şey başpapazı, hazım üzerine yazı yazmış bütün yazarlarca istenen rahat içine daldırmağa yardım ediyordu; gözleri çayın sağ kıyısı üzerine, ada kavaklarının büyük gölgelerinin vardığı Saint-Etienne cihetinde, ihtiyar Pingret ile hizmetçisinin öldürüldüğü çit duvara dikilmişti; fakat büyük muavinlerinin kendisine hatırlattıkları güçlüklerle, o andaki küçük saadeti bozulunca, bakışları anlaşılmıyan düşüncelerle doldu. İki papaz bu dalgınlığı can sıkıntısına verdiler, oysaki başpapaz o sıralarda des Vanneaulx'larla adliyece aranan muammanın mânasını Vienne çayının kolları içinde görüyordu.

Rahip Grancour Piskoposa yanaşarak:

— Monsenyör, dedi, her şey faydasız, biz de bu zavallı Tascheron'un kâfir olarak öldüğünü görmekle kederleneceğiz, dine karşı en korkunç lânetler yağdıracak, zavallı başpapaz Pascal'a sövüp sayacak, haçın üzerine tükürecek, her şeyi, cehennemi bile inkâr edecek.

Papaz Dutheil:

— Halkı dehşete düşürecek, dedi, büyük rezalet ve telkin edeceği korku, bizim yenilmemizi ve kudretsizliğimizi saklıyacak. Bundan dolayı buraya gelirken, mösyö de Grancour'a bu manzaranın kilisenin sînesine bir günahkâr daha atacağını söyledim.

Bu sözlerinden şaşkın bir hale gelen Piskopos, tanelerini yediği üzüm salkımını ağaçtan alıp bir kır masası üzerine koydu, iki büyük muavinine oturmalarını işaret ederken parmaklarını sildi.

Nihayet:

— Papaz Pascal fena davrandı, dedi.

Papaz de Grancour:

— Hapishanedeki son sahneden sonra hastalandı. Rahatsız olmasaydı, sizin yapılmasını emredeceğiniz her türlü teşebbüsleri imkânsız kılacak güçlükleri anlatması için kendisini buraya getirecektik, dedi.

Piskoposun yakınında oturan genç bir papaz:

— Mahkûm bizden birini görür görmez alabildiğine edepsizce türküler çağırıyor, ken-

disine işittirilmek istenen sözleri sesle boğuyor, dedi. Sevimli bir çehresi olan bu genç adam sağ kolunu masaya dayalı tutuyordu, beyaz eli, bir sofra arkadaşı, bir gözde gibi, en kırmızı tanelerini seçtiği üzüm salkımı üzerinde edalı edalı duruyordu. Başpapazın hem sofra arkadaşı hem de gözdesi olan bu genç, aile ve sevgi bağlarının Limoges Piskoposuna bağladığı baron de Rastignac'ın küçük kardeşiydi. Bu genci kiliseye hasreden servet sebepleri dolayısiyle Piskopos, bir terfi fırsatı beklemesine zaman vermek üzere onu özel kâtibi olarak yanına almıştı. Papaz Gabriel kendisini kilisenin en yüksek memurluklarına hazırlıyan bir ad taşıyordu.

Piskopos ona:

— Demek sen de, dedi, oraya gittin oğlum?

— Evet, Monsenyör, kendimi gösterir göstermez, bu zavallı sizin ve benim aleyhimizde en iğrenç küfürleri kustu, yanında bir papazın bulunmasını imkânsız kılacak bir tarzda hareket etti. Efendimiz, kendilerine bir nasihat vermeme müsaade buyururlar mı?

Piskopos gülümsiyerek:

— Tanrının, dedi, bazan çocukların ağzına koyduğu hikmeti dinliyelim.

Genç papaz de Rastignac hızla cevap verdi:

— Balaom'un dişi eşeğini söyletmedi mi?

Piskopos gülerek:

— Bazı tefsircilere göre, ne söylediğini pek de bilmedi.

İki büyük muavini gülümsediler; bir kere lâtife Monsenyöründü, sonra da başpapazın çevresinde toplanmış büyük memurların ve harislerin kıskandığı genç papazla tatlı tatlı alay ediyordu.

Genç papaz:

— Benim fikrim, dedi, mösyö de Grandville'den, idam hükmünün tatbikını yine geciktirmesini rica etmektir. Mahkûm, birkaç günlük gecikmeyi bizim şefaatimize borçlu olduğunu öğrenince, belki bizi dinlemek istiyecek, bizi dinleyince de...

Piskopos gözdesinin sözünü keserek dedi ki:

— Şefaatimizin ona verdiği faydaları görerek tavruhareketinde ısrar edecek. Biraz sustuktan sonra sözüne devam etti: Efendiler, şehir bu meseleyi biliyor mu?

Papaz de Grancour:

— Hangi bir ev var ki, dedi ondan bahsedilmesin? Son gayretinin iyi kalbli papaz Pascal'ı düşürdüğü durum, bu anda, bütün konuşmaların konusudur.

Piskopos sordu:

— Tascheron ne vakit idam edilecek?

Mösyö de Grancour cevap verdi:

— Yarınki alışveriş günü.

Piskopos bağırdı:

— Efendiler, din altta kalamaz. Dikkat bu işle ne kadar heyecanlandıysa, ben de parlak bir zafer elde etmeği o kadar istiyorum. Kilise, güç durumda bulunuyor. Din ve kırallık akideleri aleyhindeki fesat ruhunun derin kökler saldığı, Protestanlıktan doğan, bugün liberallik denilen mürakabe tarzının, yarın yeni bir isim alacağından başka, her şeye yayıldığı bir sanayi şehrinde mucizeler yapmak zorundayız. Mösyö de Grandville'in yanına gidiniz, efendiler, o bizim her şeyimizdir, birkaç günlük bir mühlet istediğimizi ona söyleyiniz. Ben de o zavallıyı görmeğe gideceğim.

Papaz de Rastinac dedi ki:

— Siz ha! Monsenyör. Muvaffak olmazsanız, birçok şey anlamış olmıyacak mısınız? Ancak başarıdan emin olduğunuz vakit oraya gitmelisiniz?

Papaz Dutheil:

— Fikrimi söylemekliğime müsaade buyurursanız, dedi, bu elemli durumda dinin zaferini sağlıyacak bir vasıta arz edebileceğimi sanıyorum.

Paşpapaz muavininin ne kadar az itibarı olduğunu gösteren biraz soğuk bir rıza işaretiyle cevap verdi.

Papaz Dutheil:

— Bu âsi ruh üzerinde hâkim olabilecek ve onu hak yoluna getirecek biri varsa, dedi doğduğu köyün papazı olan mösyö Bonnet'dir.

Piskopos:

— Himaye ettiklerinizden biri, dedi.

— Efendimiz, papaz mösyö Bonnet, hem meslek faziletleri, hem de İncil üzerindeki çalışmalariyle kendi kendilerini himaye eden adamlardan biridir.

Bu kadar tevazulu ve bu kadar sade olan bu cevap, papaz Dutheil'den başka kimi olsa sıkacak bir sükûtla karşılandı; meçhul kimselerden bahsediyordu, üç papaz da bunda söylemek istediklerini söyliyerek, en sert kaidelere riayet etmeğe alışmış papazları temyiz eden o naçiz, fakat beceriklice perdahlanmış kusursuz hicivlerden birini görmek istediler. Hiç de böyle değildi, papaz Dutheil hiçbir vakit kendini düşünmüyordu.

Piskopos gülümsiyerek cevap verdi:

— Saint-Aristide'in çoktan beri söylediğini işitiyorum. Bu ışığı kaparsam, tarafımdan yapılmış ya bir haksızlık, yahut da bir ön zehap olur. Liberalleriniz, mösyö Bonnet'yi kendi partilerine mensupmuş gibi övüyorlar, bu köy havarisini kendim görmek isterim. Efendiler, savcıdan benim namıma bir mühlet isteyiniz, bu muhterem adamı bize getirecek olan aziz papazımız Gabriel'i Montégnac'a göndermeden önce cevabını bekliyeceğim. Sayın zatı mucizeler yapmağa bile bırakacağız. Kişizade başpapazın bu sözünü işitince papaz Dutheil kızardı, fakat bunun kendisine verdiği gönül kırıklığını göstermek istemedi. İki

muavin sessizce selâmladılar, ve Piskoposu gözdesiyle birlikte bıraktılar. Piskopos ada ile Saint-Etienne varoşu arasında tek başına bir evi genç papazına göstererek:

— İstediğimiz itiraf sırları şüphesiz orada gömülüdür, dedi.

Gabriel cevap verdi:

— Ben her vakit o fikirde idim. Yargıç değilim, casus da olmak istemem; fakat yargıç olsaydım, her gürültüden, her sözden, titriyen, bununla beraber alnı, mahkûma darağacına giderken arkadaşlık etmek endişesiyle, sâkin ve sâf kalması lâzım gelen kadının adını öğrenirdim.

Piskopos kâtibinin kulağını bükerek ve ada ile Saint-Etienne varoşu arasında, batmakta olan güneşin son kırmızı aleviyle aydınlattığı ve üzerine genç papazın gözlerinin dikildiği yeri göstererek:

— Küçük kurnaz, dedi. Adliye orasını aramalıydı, değil mi?

— Şüphelerimin, üzerindeki tesirini görmek için bu câniyi görmeğe gittim; fakat etrafı casuslarla çevrili. Yüksek sesle söyliyerek: kimin için öldüğünü anlamış olurdum.

Piskopos:

— Susalım, dedi, biz insan adaletinin adamları değiliz. Bir başın düşmesi zaten kâfi. Hem bu sır er geç kiliseye gelecektir.

Derin düşünceler alışkanlığının papazlara verdiği anlayış sürati, hâkimlerin ve polisin-

kinden çok daha yüksekti. Taraçalarının üstünden cinayet alanını seyrede ede başpapazla kâtibi, sorgu hâkimliğinin araştırmalarına ve temyiz mahkemesinin müzakerelerine rağmen henüz bitmiyen teferruata, gerçekten, hulûl etmeğe muvaffak olmuşlardı. Mösyö de Grandville, madam Graslin'in evinde whist oynuyordu, oradan dönmesini beklemek lâzım geldi, kararı ancak gece yarısına doğru Piskoposça öğrenildi. Piskoposun, arabasını verdiği papaz Gabriel, sabahın ikisine doğru Montégnac'a hareket etti. Şehirden şöyle böyle dokuz fersah uzakta olan bu memleket, Limousin'in Corrèze dağları boyunca uzanan ve Creuse'e komşu olan kısmında bulunuyordu. Genç papaz, ertesi günü için vadedilen ve yine geri kalması lâzım gelen manzaranın uyandırdığı bütün ihtirasların, esiri olan Limoges'dan ayrıldı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MONTÉGNAC PAPAZI

Papazlarla sofular, menfaat bahsinde, kanunun icaplarına uymayı tercih ederler. Bunun sebebi fakirlikten mi? Kendilerini inzivaya mahkûm eden, onlardan insanın hasisliğe meylini kolaylaştıran egoistlik tesirinden mi? Sadaka vermenin emrettiği imsak yüzünden mi? Her mizaç için başka bir izah gerektir. Çoğu defa hoş bir sadelik, çoğu defa da saflık altında gizlenen bu hasislik, bilhassa yolculukta kendini gösterir. Mihrapların, uzun zamandan beri sandıkları altına eğildiğini gördüklerinin en güzeli olan genç Gabriel de Rastignac sürücülere ancak otuz su bahşiş verdiğinden arabada yavaş yavaş gidiyordu. Sürücüler, emirname ile verilen ücreti bir misli artıran Piskoposları pek saygı ile götürürler, hem de herhangi bir tekdire uğramamak için Piskopos arabasına hiç hasar vermezler. Yalnız olarak ilk defa seyahat eden papaz Gabriel her menzilde yumuşak bir sesle:

— Sürücü efendiler, diyordu, biraz çabuk sürünüz.

İhtiyar bir sürücü ona cevap verdi:

— Yolcular parmaklarını oynatırlarsa biz de kamçımızı oynatırız.

Genç papaz, bu cevabın ne olduğunu anlıyamadan arabanın köşesine yaslandı. Eğlenmek için, geçmekte olduğu yerleri tetkik etti. Bordeau'dan Lyon'a giden yolun, yılankavileştiği birçok kıyılarda yayan yürüdü.

Limoges'dan beş fersah ötede, Vienne çayının güzel hailelerinden, Limousin'in bazı yerlerinde İsviçreyi, bilhassa Saint-Léonard'ı hatırlatan meyilli güzel çayırlarından sonra memleket, sıkıcı ve hüzünlü bir manzara alır. O vakit işlenmemiş, fakat ufku Corrèze'in yükseklikleriyle çevrili, geniş ovalar, otsuz ve atsız bozkırlar bulunur. Bu dağlar, seyyahın gözlerine ne Alplerin dik yükselişlerini ve yüce çatlaklıklarını, ne Apenin dağlarının sıcak boğazlariyle ıssız zirvelerini, ne de Pirene dağlarının azametini gösterir; suların hareketlerinden ileri gelen dalgalanmaları, büyük felâketin sükûnet buluşunu, su yığınlarının çekilişine sebebolan sükûnu bildirir. Fransa'da yer kımıldanmalarının çoğunda müşterek olan bu görünüş, belki de Avrupa'nın kendisine uygun gördüğü mülâyim adını hak ettiğini gösteren iklimden ileri gelmişti. Limousin'in Marche ile Auvergne'in pasajları arasındaki bu yamyassı arazi, sonsuzluğun hayallerini geçiren mütefekkire ve şaire bazı ruhların korkusunu arz eder; araba içinde canı sıkılanı hayal

kurmaya sevk ederse de ora ahalisi için bu tabiat ârızalı, vahşi ve değersizdir. Bu kır büyük ovaların toprağı verimsizdir. Yalnız bir başşehrin komşuluğu, son iki asırda Brie'de vuku bulan mucizeyi orada yeniliyebilirdi. Bugün orada ziraatçının boşluklar gördüğü, medeniyetin inlediği, seyyahın handa, gözü okşıyan bir manzara dahi görmediği bu çölleri canlandıran büyük meskenler yoktu. Yükselmiş ruhlar, tabiatın geniş levhası içinde zaruri gölgeler olan bu kıraç yerlerden nefret etmez. Son zamanda o kadar melânkolik bir kabiliyet olan Cooper, **Prairie** (çayır) inde bu ıssızlıkların şiirini fevkalâde bir şekilde belirtmiştir. Bitki nesilleri tarafından unutulan, bereketsiz maden kırıntılariyle, yuvarlanmış çakıllarla, ölü topraklarla örtülen bu yerler, medeniyete karşı bir meydan okumadır. Fransa bu güçlüklerin hallini, İngilizlerin sabırlı, kahramanca ziraatlerinin en çorak fundalıklarını verimli çiftlikler haline koydukları, İskoçya'nın arz ettiği güçlükler gibi, üzerine almalıdır. Vahşi ve iptidai hallerinde bırakılan bu dinlenmiş arazi, gıdasızlık yüzünden cesaretsizlik, tembellik, zaıf, ihtiyaçlar daha yüksek seslenince de cinayet doğurur. Bu kısa sözler Montégnac'ın eski tarihidir. İdarece ihmal, kişizadelerce terk edilen, sanayicilerce lânetlenen geniş bir kıraçlıkta, ne yapmalı? Vazifelerini bilmiyen cemiyetle savaş. Bundan ötürü Montégnac ahalisi, eski yüksek arazi İskoçyalıları

gibi, eskiden hırsızlığa, kıtale uğrıyordu. Memlekete bakan bir mütefekkir, yirmi yıl önce, bu köy halkının cemiyetle nasıl savaş halinde bulunmuş olduğunu düşünebilir. Bir yandan Vienne çayiyle, öte yandan Marche'ın, güzel vâdicikleriyle, sonra Auvèrgne ile kesilen Corrèze dağlariyle seddedilen büyük yayla, ziraat bir yana bırakılırsa, Loire havzasını Seine havzasından ayıran Bauce yaylasına, Fransa'nın sathında faceta'lar gibi ve en büyük hayranlıkları uyandıracak kadar çok olan daha birçok yaylalara benzer. Halk yığınlarından içtimai yükseklikere durmaksızın yükselmeden şikâyet edilmesi, ve bir hükûmetin, Berry gibi bazı kısımları yedi sekiz ayak nebati toprak arz eden birkaç milyon hektar işlenmemiş arazisi bulunduğu istatistikle anlaşılan bir memlekette buna çare bulmaması işitilmemiş şeydir. Köyleri bütüniyle besliyecek, bol bol mahsul verecek olan bu araziden çoğu, bir miktar öküzlerini, ineklerini otlatmak hakkını muhafaza etmek için alıcılara satmaktan çekinen inatçı nahiyelerin mülkü idi. Bütün bu bir şeye tahsis edilmemiş olan arazinin üzerinde **işe yaramaz** kelimesi yazılıydı. Ne kol, ne de arzu eksikti; eksik olan idarecilerin vicdan ve dirayeti idi. Fransa'da bugüne kadar, bu yaylalar vâdiler için feda edilmişti, hükûmet menfaatlerin kendi kendini korudukları yerlere yardımlarını yapmış, ihtimamlarda bulunmuştu. Bu zavallı ıssızlıkların çoğu, her

türlü istihsalin ilk şartı olan sudan mahrumdur. Oksitlerini dökerek, bu kıraç ve ölü toprakları verimli kılacak olan sisler, başka her yerde, onları durduran ve besleyici maddelerle içecek olan ağaçların yokluğundan dolayı, rüzgârla alınıp götürülerek, çarçabuk siler süpürür. Buna benzer birçok yerlerde ağaç dikmek, Hıristiyanlaştırmak gibidir. En yakın büyük şehirden, fakir adamlar için aşılamaz bir mesafe ile ayrılmış olan, şehirle kendi aralarına bir çöl koyan, bir şeyler istihsal etseler de mahsulleri için hiçbir mahreci olmıyan, onlara odun ve ne olduğu belirsiz kaçak avcılık gıdası veren işlenmemiş bir ormanın yakınına atılmış olan köy ahalisi kışın açlıktan ıstırap çekmekte idiler. Topraklar buğday ekimine lâzım olan esası göstermediğinden zavallıların ne hayvanları, ne de tarım aletleri vardı, kestane ile yaşıyorlardı. Kısacası, bir müzede nebati hayvan mahsullerinin hepsini kucaklıyarak, Avrupa mahsullerinin işaretleri olan esmer renkleri görmekten ileri gelme yenilmez melânkoliye tutulanlar, bu kırımsı ovaları görmenin durmadan arz ettikleri çıldırtıcı verimsizlik düşüncesinin ahlâk gelişmeleri üzerinde, nasıl tesir edeceğini belki anlarlar. Orada gönlü hoşlandıracak serinlik, gölgenin tezadı gibi fikirlerden, manzaralardan hiçbiri yoktuı. Orada kala kalmış berbat bir elma ağacının bir dost gibi kucaklandığı vâkidir.

Son zamanlarda yapılan bir vilâyet yolu, büyük yol üzerinde ikiye ayrılma noktasından bu ovanın yanından geçer. Birkaç fersah sonra, bir tepenin eteğinde, yukarı Vienne vilâyetlerinden birinin başladığı bir nahiye merkezi olan, — adının gösterdiği gibi — Montégnac bulunuyordu. Tepe, dağlık tabiatla ovalık tabiatın sınırı içinde birleşen Montégnac'a aittir. Bu nahiye alçak ve yüksek topraklariyle bir küçük İskoçya'dır. Eteğinde varoşun bulunduğu tepenin arkasında şöyle böyle bir fersah uzaklıkta Corrèze sıradağlarının birinci sivri zirvesi yükselir. Bu saha içinde, Montégnac tepesinden başlıyarak aşağıya inen, büyük meydanlarla soyulmuş kısır vâdicikler ve tepeciklerle dolduran, sivri tepeyi kucaklıyan, ucu bunun bir dikliği üzerinde biten bir dil ile Aubusson yoluna varan Montégnac adında büyük bir orman yayılır. Diklik, Bordeaux'dan Lyon'a giden büyük yolun geçtiği bir boğaza hâkimdir. Çoğu defa arabalar, seyyahlar, yayalar, işledikleri suçlar cezasız kalan hırsızlar tarafından bu tehlikeli boğazın dibinde tutulurlardı: mevki onların işini kolaylaştırırdı, kendilerince bilinen keçi yollariyle ormanın girilemiyen yerlerine saklanırlardı. Böyle bir memleket adliyenin araştırmalarına pek az yakalama fırsatı verir. Oradan kimse geçemezdi. Gidip gelme olmayınca, ne ticaret, ne sanayi, ne fikir mübadelesi, hiçbir çeşit zenginlik olamazdı: medeniyetin fizik ha-

rikaları daima tatbik edilen iptidai fikirlerin sonucudur. Düşünce, her cemiyetin ardı arası kesilmiyen gidip gelme noktasıdır. Montégnac'ın tarihi, bu içtimai bilgi vecizesinin bir delilidir. Hükümet memleketin zaruri ihtiyaçlariyle uğraşabildiği vakit, ormanın bu dilini kesti, oraya, iki menzil üzerinde de postaya refaket eden bir jandarma karakolu koydu; fakat, jandarmanın aleyhine olarak, halkın ahlâkını değiştirip de bu sivil savaşı kazanan pala değil söz, jandarma çavuşu Chervin değil, papaz Bonnet oldu. Bu zavallı memlekete karşı dindarca bir şefkat duyan papaz onu düzeltmeğe yeltendi ve maksadına erişti.

Üzerinde kekliklerin rahatça takım takım gezdikleri, arabanın yaklaşmasiyle kanadlarının ağır ve yavaş gürültüsünü işittikleri yer yer çakıllı ve tozlu olan bu ovalarda bir saat yolculuk ettikten sonra, papaz Gabriel, oradan geçmiş olan bütün yolcular gibi, varoş damlarının sivrildiğini bir çeşit sevinçle gördü. Montégnac'a girerken, yalnız Fransa'da görülen tuhaf posta menzillerinden biri vardır. Levhası, üzerine iddialı bir sürücü tarafından şu **Pauste o Chevos** kelimeleri hâkolunan, mürekkeple karartılmış, içinde hiçbir at bulunmıyan kötü bir ahırın üzerine dört çivi ile çakılmış bir tahta parçasından ibaretti. Hemen daima açık olan kapının eşiği, yoldan daha alçak olan ahırın toprağını yağmur sellerinden korumak için yere sokulmuş bir tahta

idi. Zavallı yolcu, atların ilk gayretine dayanamıyacak halde, yıpranmış, tekrar tekrar onarılmış beyaz koşumları görür. Atlar, çift sürmede, çayırda, daima ahırdan çok başka yerlerde idiler. Tesadüfen ahırda bulunurlarsa, yem yerler; yem yemişlerse, sürücü ya teyzesinin, ya teyze kızının evindedir, ya ot getirir, ya uyur; nerde olduğunu kimse bilmez, ancak işini bitirdikten sonra gelir; geldiği vakit de bir ceketini, kamçısını buluncıya veya atlarını koşumlayıncıya kadar bitmez tükenmez bir zaman geçer. Evin önünde şişman bir kadın yolcudan ziyade sabırsızlanır, onun kızmasını önlemek için de atlardan ziyade hareketlerde bulunur. Bu kocası tarlada olan han sahibinin karısıdır. Monsenyörün gözdesi, duvarları coğrafya haritasına benziyen, bir bahçe gibi çiçeklenmiş, saman sapından damı, dam koruklarının ağırlıkları altında eğilen bu türlü bir ahırın önünde arabadan indi. Bir saatte yola çıkacağına göre yolculuk için her şeyi hazırlatmasını han sahibi kadından rica etti, köy papazının evini sordu; şişman kadın iki ev arasından kiliseye giden dar yolu gösterdi, papazın evi yanda idi.

Genç papaz taşlarla dolu ve yanları çit olan bu yoldan yukarı çıkarken, han sahibi sürücüyü sorguya çekti. Limoges'dan biri gelmiş, her sürücü, her giden arkadaşına, vilâyet merkezi sürücüsü tarafından resmen anlatılan Piskoposluğun tahminlerini söylemişti. Böyle-

ce, Limoges'da ahali, baba Pingret'nin kaatilinin idamından bahsederek yataktan kalkarken, bütün yol üzerinde, köy halkı, başpapaz tarafından mâsumun affını ilân ediyor, ve insan adaletinin iddialı hataları hakkında konuşuyorlardı. Daha sonra Jean-François idam edilince belki de ona bir şehit gözîyle bakılacaktı.

Papaz Gabriel sonbahar yapraklariyle kızaran, yabani otlarla ve yabani eriklerle kararmış olan bu yolda yürürken, birkaç adım sonra, hepimizi ilk defa gittiğimiz yerleri anlamağa sevk eden, atlarla köpeklerin paylaştıkları bir nevi anadan doğma fizik meraka uyarak, mihaniki bir hareketle geriye döndü. Montégnac'ın vaziyetini tepeden akan bir kaynaktan, boyunca vilâyet merkezini kazaya bağlıyan yolun geçtiği küçük dereden anladı. Bu yaylanın bütün köyleri gibi Montégnac da güneşte kurutulmuş ve eşit kareler halinde işlenmiş kerpiçten yapılmıştı. Bir yangından sonra tuğladan yapılmış bir ev bulunabilir. Damları saman sapındandır. O halde orada her şey şiddetli bir fakirliği gösterir. Montégnac'ın ilerisinde, ovadan kazanılmış, epey çavdarlar, bayır turbu ve patates tarlaları yayılıyordu. Papaz tepenin sağrısına varınca, denildiğine göre Charles Martel'in komuta ettiği Frankları Poitier ile Tours arasında baltadan geçirmek için Pyrénées dağlarından Fransa'ya indikleri zaman Arapların bir mi-

rası olan o meşhur Limousin atlarının yetiştirildiği sulanmış çayırları gördü. Tepelerinin görünüşünde bir kuraklık vardı. Yanmış, kızılımtırak, kızgın yerler, kestane ağacının hoşlandığı verimsiz toprağı belli ediyordu. Sulamalara dikkatle tatbik edilmiş olan sular, yalnız kestane ağaçlariyle çevrilmiş, yorgunluğa pek gelmiyen, fakat doğdukları yerlerde parlak, mükemmel, yer değiştirmekle değişmeğe müstait o gururlu ve nazik atları yetiştiren, ince ve nadir, kısa ve âdeta şekerli otların büyüdüğü çitlerle çitlenmiş çayırları canlandırıyordu. Son zamanlarda getirilmiş olan birkaç dut ağacı ipek yetiştirmek istenildiğini gösteriyordu. Dünya köylerinin birçoğu gibi Montégnac'ın da, yol geçen tek bir sokağı vardı. Ama, her biri yol üzerine dik açı (kaim zaviye) halinde düşen dar sokakları ayrılmış yukarı ve aşağı Motégnac vardı. Tepenin sağrısı üzerine oturtulmuş birkaç ev, kat kat bahçelerin neşeli manzarasını teşkil ediyordu; sokağa açılan giriş yerleri birkaç basamağa muhtaçtı; birtakımının topraktan, birtakımının çakıl taşından merdiveni vardı, şurada burada oturmuş, iplik büken veya çocuklara bakan birkaç yaşlı kadın, manzarayı canlandırıyor, hemen her vakit sakin olan sokaklar arasından yukarı ve aşağı Montégnac'ın konuşmalarını sağlıyor, ve haberleri köyün bir ucundan öbür ucuna oldukça çabuk yayıyordu. Yemişli ağaçlarla, lâhanalarla soğanlarla, seb-

zelerle dolu olan bahçelerin hepsinin taraçaları boyunca arı kovanları vardı. Sonra yatağı nefîs kenevir tarlalariyle ve meyvalı, ağaçlardan ıslaklığı sevenlerle izlenen çaya eğilen bir sıra bahçeli evler, paralel olarak uzanıyordu; postane gibi bazıları bir oyukta bulunuyor, bu suretle de birkaç dokumacının işlerini kolaylaştırıyordu; hemen hepsi, sert toprakların mahsulü olan ceviz ağaçlariyle gölgeleniyordu. Bu yanda büyük ovanınkine karşı olan ucta, çevresinde iyi tutulmuş başka evler toplanan daha geniş, daha ihtimamlı bir ev vardı. Varoştan bahçeleriyle ayrılan bu ev, Tascheron'lar diye anılırdı, bugün de aynı adı taşımaktadır. Nahiye, küçük bir şeydi, fakat otuz kadar dağınık çiftlik ona bağlıydı. Vâdi içinde, çaya doğru Marche ile Berry'ye benzer birkaç **derecik,** su akıntılarını gösteriyor, deniz ortasına atılmış bir gemi gibi, oraya atılmış olan bu nahiyenin çevresinde yeşil sayvanlarını resmediyordu. Bir ev, bir toprak, bir köy, bir memleket, parlak, hattâ zengin dahi olmaksızın, acınacak bir halden memnunluk verici bir hale geçtiği vakit hayat, seyircinin, ilk bakışta, ne büyük gayretleri, sonsuz güçlükleri, azametli ısrarları, temellere gömülmüş çalışmayı, üzerlerinde ilk değişiklikler bulunan unutulmuş sürmeleri hiçbir vakit keşfedemiyeceği kadar, canlı mahlûklara tabiî görünür. Bunun için, bu lâtif manzarayı bir bakışta kavradığı vakit genç papaza olağanüstü gö-

rünmedi. Papaz Bonnet gelmeden önce bu memleketin ne halde bulunduğunu bilmiyordu. Patikayı çıkarken birkaç adım daha attı, yukarı-Montégnac'ın evlerine ait bahçeler üzerinde yüz tuvaz[1] kadar uzakta, on ikinci yüzyılda Navarre kıral hanedanının makarlarından biri olan eski Montégnac hisarının sarmaşıklariyle örtülmüş, heybetli yığınlarına belli belirsiz karışmış olan uzaktan ilk gördüğü kilise ile papazın evini tekrar gördü. İlkin herhalde ya bir baş muhafız, yahut vekilharç için yapılmış olan papaz evi, gözün bütün dolayları kavradığı yerde, ıhlamur ağaçları dikili uzun ve yüksek bir taraça ile beliriyordu. Bu taraçanın merdiveni ve onu tutan duvarlar, zamanın tahripleriyle beliren bir eskilikte idi. Nebatların görünmez, fakat devamlı kuvvetiyle yerlerinden oynıyan merdiven taşları yüksek otların, vahşi nebatların çıkmasına meydan veriyordu. Taşlara yapışan yassı yosun, her basamağın üstüne kertenkele yeşilinde bir halı sermişti. Yapışkan otu fasilesinden birçokları, papatya, vénus saçları, kalınlığa rağmen kertenkelelere yuva olan kale duvarının mazgalları arasından bol bol ve türlü türlü demetler halinde fışkırıyordu. Nebatlar âlemi kırılmış eğrilti otları altın gibi sarı (uzvu tenis) li aslan ağızları, mavi engerek otları, esmer kıritpogamlardan en güzel bir halıyı

---

[1] Altı ayak boyunda bir nevi eski ölçü.

sermişti, o kadar ki, orada taş tâli bir şey gibi görünüyor ve bu taze halıyı az aralıklarla deliyordu. Bu taraça üzerinde şimşir, papazın eviyle çerçevelenmiş bir süs bahçesinin hendesi şekillerini çiziyordu. Evin üst tarafındaki kaya, hasta ağaçlarla süslenmiş ve tüy gibi sarkan beyaz bir kenar teşkil ediyordu. Hisarın yıkıntıları, hem eve, hem kiliseye hâkimdi. Çakılla harçtan yapılan bu papaz evinin altında çatı deliklerinin harabelerine bakınca şüphesiz boş ambarların uzandığı iki çatı, sivrili kocaman bir damın altında bir katı vardı. Zemin katı bir koridorla ayrılmıştı, bunun nihayetinde, yine iki odadan ibaret birinci kata çıkılan, ağaç bir merdiven bulunuyordu. Küçük bir mutfak, tamamiyle boş, lüzumsuz, terk edilmiş bir ahırla bir sığır damı görülen avlunun yanındaki bu yapıya arka vermişti. Sebze bahçesi evi kiliseden ayırıyordu. Yıkılmış bir halde bulunan bir galeri papaz evinden kilise eşyasının konduğu yere gidiyordu. Genç papaz, kurşundan, camlı dört pencereyi, esmer ve yosun tutmuş duvarları, bu teferruatın çok sevimli sâflığiyle, damları süsliyen nebatların letafetiyle, pencerelerin çürümüş odundan destekleriyle, her birinden deli gibi sarmaşık nebatların fırladığı duvar çatlaklariyle, filizli yaprakları ve küçük salkımları, gülücü fikirler götürecekmiş gibi, pencereden içeriye giren asma saplariyle kibrit kutusu gibi yarılmış ağaçtan evin kapısını görünce,

köy papazı olacağına, yarının Piskoposu olmakla kendini bahtiyar hissetti. Daima açık olan bu ev, herkesin malı imiş gibiydi. Papaz Gabriel, mutfağa açılan salona girdi, içinde eski meşeden helezoni dört ayaklı bir masadan, keçeli bir koltuktan, hepsi de meşeden iskemlelerden, büfe yerini tutan eski bir sandıktan ibaret fakir bir mobilye gördü. Evde bir kadın bulunduğunu gösteren bir kediden başka mutfakta kimse yoktu. Öteki oda salon vazifesini görüyordu. Genç papaz oraya şöyle bir göz atınca tabiî ağaçtan üstü keçeli koltuklar gördü. Tavanın tahtaları ve kirişleri kestane ağacından bir abanoz karalığında idi. Boyalı çiçekli yeşil bir sandık üzerinde bir saat, yıpranmış yeşil bir halı örtülü bir masa, birkaç sandalya, ocak üzerinde de aralarında cam kafes altında balmumundan yapılma bir çocuk İsa bulunan iki şamdan vardı. Kaba oyma ağaçla örtülü ocak, şüphesiz ya belediye reisinin veya sulh hâkiminin, kızının terbiyesinde gösterilen ihtimamı takdir etmek istemiş olduğunu gösteren bir hediyesi olan, omuzunda koyunu ile İsa'yı temsil eden kâğıttan bir önlük ile gizlenmişti. Evin acınacak halini, görmek ıstırap vericiydi: eskiden kireçle ağartılmış duvarları yer yer renksizleşmiş, sürünmelerden adam boyunca boyanmıştı; kaba tırabzanlı, ağaçtan basamaklı merdiven, temiz tutulmuş olmakla beraber ayağın altında sarsılacak gibi görünüyordu. Dipte, girecek

kapının karşısında, sebze bahçesine çıkan açık kapıdan papaz de Rastignac'ın zengin çardakların, iyi bakılmamış, bütün yaprakları hastalıkla yenmiş uzun asma çardaklarının örttüğü beyazımsı ve gevrek kaya içine oyulmuş bir kale duvarı gibi etrafı kapalı bahçenin az genişliğini ölçmesine meydan verdi. Geriye döndü, birinci bahçenin iççinde gezindi, oradan gözlerine, köyün üstünden, sabahın hafif sisleriyle örtülünce sakin bir denize benziyen geniş ovaların kıyılarındaki hakiki vâha olan vâdinin lâtif manzarası çarptı. Arkada, bir yandan tunçlaşan ormanın geniş açıklığı, öte yandan kilise, kaya üzerine yapılmış ve esirin mavisi üzerinde birdenbire göze çarpan şato yığınları görünüyordu. Yıldız, halka, baklava biçimlerindeki küçük bahçe yollarının kumlarını ayakları altında çıtırdatan papaz Gabriel, deminden beri ahalisinin takım takım dizilip kendisine bakmakta olduğu köye, sonra dikenli yollariyle, ovaların sonsuzluğiyle pek güzel bir tezat teşkil eden söğüt ağaçlariyle çevrili o serin çayiyle bu serin vâdiye sıra ile baktı; o vakit düşüncelerinin mahiyetini değiştiren ihsaslara tutuldu, bu yerlerin sükûnuna hayran oldu, bu sâf havanın tesirine, incilî sadeliğe doğru getirilen bir hayatın görünmesinden mülhem sükûna yakalandı; ciddî bir merakla teferruatını muayene etmek için girdiği bu papaz evinin güzelliklerini belli belirsiz gördü. Şüphesiz eve bakmağa memur, fakat

bahçede öteye beriye dokunmakla meşgul olan bir küçük kız, iki alçak salonu döşiyen büyük maltalarda gıcırdıyan kunduralar giymiş bir adam gördü. Geldi. Bir meyva elinde, biri ağzında yakalanmaktan şaşırmış bir halde bu güzel, genç, mini mini papazın sorularına hiçbir cevap vermedi. Küçük kız, dört iğne ile tutturulmuş patisten çamaşırlarla parlıyan, lekesiz ve buruşuksuz siyah güzel çuha elbise giymiş olan böyle bir papazın mevcut olabileceğini hiç aklına getirmemişti.

Nihayet:

— Mösyö Bonnet âyinde, matmazel Ursule de kilisededir, dedi.

Papaz Gabriel, evi kiliseye bağlıyan galeriyi görmüştü, cümle kapısından oraya girmek üzere tekrar patikaya çıktı. Saçak biçiminde bu bir nevi revak, köye bakıyordu, oraya sularla bozulmuş, dikilmesi Protestan Sully tarafından emredilen o kocaman kara ağaçlarla süslenmiş bir meydana hâkim, birbirinden ayrılmış ve yıpranmış taştan basamaklarla giriliyordu. Birçok fakir kiliseleri bulunan Fransa'nın en fakirlerinden biri olan bu kilise, kapılarının üstünde ağaçtan veya tuğladan yapılma desteklerle tutturulmuş ileriye çıkık bir damı olan o kocaman ambarlardan birine benziyordu. Papazın evi gibi, çakıl taşlariyle harçtan yapılmış, yanına sivri olmıyan ve yuvarlak büyük kiremitlerle örtülü bulunan dörtköşe bir çan kulesi konmuş bu kilisede dış tezyinatı

olarak, heykeltıraşın, en zengin, fakat ışık ve gölge ile dolu, aranmış, Michel-Ange kadar bu işten anlıyan tabiatle toplanmış ve renklenmiş eserleri vardı. İki yanında, yaprakları arasına, bir ayrık üzerinde bulunan damarlar kadar damar çizerek sinirli saplariyle bir sarmaşık duvarları kucaklıyordu. Yapmış olduğu yaraları örtmek için zaman tarafından atılmış olan bu örtü, çatlakların içinde kışın sonbahar çiçekleriyle levinlendirilmişti, öten kuşlara sığınak olmuştu. Revakın saçağı üzerinde gül biçimindeki pencere, zengin, bir surette resmedilmiş bir dua kitabının ilk sahifesi gibi mavi boru çiçekleriyle örtülmüştü. Papazın eviyle bitişik olan yan tarafın kuzeye bakan kısmı, daha az çiçekliydi, büyük duvar, yosunların yayıldığı büyük parçalarla kır ve kırmızı görünüyordu; fakat öteki yan ve mezarlıkla çevrili olan baş tarafta bol ve türlü türlü çiçekler gösteriyordu. Birkaç ağaç, aralarında ümit remzi olan badem ağacı, çatlaklara yerleşmişti. Baş tarafa dayanmış koskocaman iki çam, paratonerlik işini görüyordu. Kendi enkazının dirsekle dayanılacak yükseklikte tuttuğu harap bir küçük duvarla çevrili mezarlığın, şehirlerde artık unutulmuş bulunan o rikkatli Hıristiyanlık düşüncelerinden biriyle Paskalyada takdis edilmiş şimşirlerle süslü bir kaide üzerine konmuş demirden bir haçı vardı. Köy papazı, Paskalya bâsü-badelmevtinde ölülerine: "Tekrar mesut yaşıyacaksınız." de-

meğe gelen biricik papazdı. Şurada burada küflenmiş, birkaç haç otlarla örtülü bu tümseklikler dikilmişti. Sefalet, bu ruhani daireyi farkına varmaksızın putkıran yapmıştı. Tuğla döşeli ve sıralarla mücehhez, kurşun çerçeveli, beyzi biçimde dört yan pencere ile aydınlanıyordu. Mezar şeklindeki mihrapta, zinet olarak, temiz ve parlak birkaç oyma ile işlenmiş cevizden sandık üzerinde büyük bir haç, beyaza boyanmış ağaçtan idareli sekiz mum şadanı, sonra bir sarrafın kapıcısına atılmış olması muhtemel, fakat Tanrının hoşnut olduğu yapma çiçeklerle dolu porselenden iki vazo vardı. Mihrabın lâmbası; yıkılmış herhangi bir şatodan gelme ipek şeritlerle asılı gümüşle işlenmiş bakırdan portatif eski bir mukaddes su kabı içine yerleştirilmiş bir kandil idi. Vaftiz havuzu, kürsü gibi, kilise akarını idare edenlere, köyün ileri gelenlerine mahsus bir nevi kafes gibi, tahtadandı. Meryem mihrabı, altın yaldızlı bir çerçeve ile çerçevelenmiş iki renkli taş basması resmi halkın temaşasına arz ediyordu. Beyaza boyanmış, çarktan çekilme yaldızlı ağaçtan vazolar içine konan yapma çiçeklerle süslenmiş, kırmızı âdi dantellerden işlenme bir örtü ile örtülmüştü. Kilisenin dibinde, kırmızı hasseden büyük bir perde ile örtülü uzun bir pencere, sihirli bir tesir hâsıl ediyordu. Bu erguvan rengindeki zengin örtü kireçle badalanmış duvarların üzerine pembe bir renk saçıyor, mihraptan ilâhî

bir düşünce yayılıyor, ısıtmak için bu zavallı kilisenin iç önünü kucaklıyor gibiydi. Kilise eşyasının konduğu mahalle giden dehliz, bölmelerinden biri üzerinde, köyün patronu olan, odundan yontulup pek biçimsiz bir surette boyanmış olan, koyuniyle birlikte büyük aziz Jean-Baptiste'i gösteriyordu. Bu kadar fakirliğine rağmen bu kilise, güzel ruhları hoşlandıran ve renkleri pek iyi belirten tatlı ahenklerden mahrum değildi. Ağacın esmer boyaları duvarların sâf aklığını şaşılacak bir halde belirtiyor, ön taraf üzerine atılan zaferli erguvani rengine, uygunsuz olmadan, katılıyordu. Bu sade renk üçlüğü, büyük Katolik fikrini hatırlatıyordu. Bu fakir Tanrı evinin bakınca, ilk his hayret olsa da, arkasından dindarlıkla karışık bir hayranlık geliyordu: memleketin fakirliğini ifade etmiyor muydu? Kilise evinin temiz sadeliğiyle uygunlaşmıyor muydu? Hem temizdi, iyi tutulmuştu. Orada bir güzel tütsü gibi kır faziletleri teneffüs ediliyor, hiçbir şey kayıtsızlığı göstermiyordu. Sahraî ve sade olmakla beraber içinde dua sakindi, bir ruhu vardı, nasıl olduğu anlaşılmaksızın hissediliyordu.

Papaz Gabriel, kandilin asılı olduğu yerde, hep kestane ağacından ve communion'a tahsis edilen örtü ile mücehhez, oldukça kaba bir parmaklıkla kilisenin ön tarafından ayrılan baş mihrabın yakınında sıraların üstüne yerleşmiş iki takımın huşuunu hiç bozmamak için

yavaşçacık kaydı. Mihrabın iki yanında, en ateşli bir ibadet içine dalmış olan yirmi kadar erkek kadın köylü, bayağı sıraları karşılıklı ikiye ayıran dar yolu çıkarken ona hiç dikkat etmediler. Haçı temsil eden biri kilise eşyasının konduğu yere, öteki mezarlığa giden iki küçük geçidi görebildiği yere, kandilin altına gelince, papaz Gabriel, mezarlık tarafında karalar giyinmiş ve döşeme üzerine diz çökmüş olan bir aile gördü; kilisenin bu iki kısmında sıra yoktu. Genç papaz, koruyu kilisenin ön tarafından ayıran parmaklığın basamağı üzerine diz çöktü. Biraz sonra kendisine izah edilen bu manzarayı eğri bir bakışla inceliyerek, dua etmeğe koyuldu. İncil okunmuştu, köy papazı üstündeki çebpayı bıraktı, parmaklığa gelmek için mihraptan indi. Bu hareketi önceden gören genç papaz, mösyö Bonnet kendisini göremeden önce, arkasını duvara dayadı. Saat onu çalıyordu.

Papaz heyecanlı bir sesle dedi ki:

— Kardeşlerimı bu anda bu ruhani dairenin bir çocuğu son işkenceyi çekerek insan adaletine borcunu ödiyecektir, ruhunun istirahati için ibadetin kurbanını arz ediyoruz. Bu çocuğu son anlarında bırakması, pişmanlığı bu dünyada kendisinden esirgenen affa öteki dünyada mazhar olmasını Tanrıdan niyaz etmek için dualarımızı birleştirelim. İyi örnekler göstereceğine en çok ümit beslediklerimizden biri

olan bu zavallının ziyaı ancak dinî prensiplerin tanınmamasına verilebilir.

İçinde, genç papazın, bu ıstırap artması üzerine, hiç görmediği halde Tascheron ailesini tanıdığı matem elbiseli aileden müteşekkil guruptan gelen hıçkırıklarla papazın sözü kesildi. Önce, en aşağı yetmiş yaşlarında, bir Floransa tunç heykeli gibi kurumlaşmış, derin buruşuklu ve hareketsiz iki çehre olan iki ihtiyar duvara dayanmışlardı. Yamanmış eski elbiseleri içinde heykeller gibi büyük bir sabır ve metinlikle ayakta duran bu iki kişi, mahkûmun büyük babasiyle büyük annesi olsalar gerekti. Kızarmış ve camlaşmış gözleri kan ağlamışa benziyordu, kolları, üzerine dayandıkları değneklere döşeme üzerinde hafif bir gürültü çıkartacak kadar titriyordu. Onlardan sonra yüzleri mendilleri içine saklanmış olan baba ile anne hıçkıra hıçkıra ağlıyorlardı. Bu dört aile şefinin çevresinde yanlarında kocalariyle iki evli kızkardeş diz üstü duruyorlardı. Sonra aptallaşmış üç oğul. En büyüğü ancak yedi yaşında bulunan beş küçük çocuk, neler geçtiğini şüphesiz hiç anlamıyor, bakıyor, köylüyü ayırdeden görünüşte uyuşuk, fakat en yüksek derecesine kadar vardırılmış maddi şeylerin müşahedesi olan bir merakla dinliyorlardı. Nihayet, adliyenin bir arzusiyle hapsedilen, kardeş sevgisinin kurbanı olup son gelen Dénise hem dalgınlığa, hem inanmamazlığa delâlet eden bir tavırla dinliyordu. Önce kar-

deşi ölmemeliydi. Üç Meryemden ölüm ihtilâlcilerine ortak olmakla beraber İsa'nın ölümüne inanmıyanını şaşılacak bir surette temsil ediyordu. Uzun uzun uykusuz kalan gecelerinki gibi solgun, gözleri kuru, tazeliği tarla işlerinden ziyade kederle büzülmüştü; fakat onda hâlâ köy kızlarının güzelliği, dolgun ve yuvarlak şekiller, kırmızı güzel kollar, bu anda ümitsizliğin parlaklığiyle yanan sâf gözler vardı. Boynunun altındaki birkaç yerde, güneşin yağızlaştırmadığı sert ve beyaz eti zengin bir renklilik, gizli bir beyazlık anlatıyordu. İki evli kız ağlıyordu; rençper olan kocaları, sabırlı sabırlı, ciddî duruyorlardı. Son derecede kederli olan öteki üç oğlan gözlerini yere eğik tutuyorlardı. Bu ümitsiz, korkunç teslimiyet ve keder içinde yalnız Dénise ile annesi bir isyan çehresi gösteriyorlardı. Öteki köylüler, bütün yüzlere aynı ifadeyi veren, papazın, birkaç sözünü hepsinin tanıdığı, doğduğunu gördüğü, bir suç işlemeğe şüphesiz muktedir olamadığına hükmettiği bu gencin başına bu anda satırın inmekte olduğunu anlattığı zaman haşyete kadar varan içten ve şefkatli bir acıma ile bu sayın ailenin acısına ortak oluyorlardı. Papazın cemaatine yapması icabeden sade ve kısa hutbeyi kesen hıçkırıklar, kendisini o derece müteessir etti ki, onları yanık yanık dua etmeğe davet olarak hutbesini birdenbire kesti. Bu manzara bir papazı şaşırtacak mahiyette olmamakla beraber Gabriel de Ras-

tignac, derinden derine müteessir olmamak için pek gençti. Papazlık vazifelerini henüz yapmamıştı, kendinin başka işlere adanmış olduğunu biliyordu, içinde kalbin, yığılan acıları görünce kanadığı sosyal rahnelerin hepsine doğru gidecek değildi; vazifesi feragat ruhunu muhafaza eden ve parlak fırsatlarda meşhur Marsilya ve Meau Piskoposları, Arles ve Cambrai yüksek Piskoposları gibi daha büyük sahnelerde aynı vazifeleri icra eden yüksek rühbanlıktı. Büyük bir meydanda, işkenceyi kocaman bir ayıpla da büyültmek için her bucaktan gelen binlerce kişinin önünde, işkence gördüğü zannında bulundukları adam için ağlıyan, yalvaran bu küçük köylüler topluluğu; bu canavarca merak kalabalığına muhalif olan bu sevgilerin ve duaların bu zayıf karşı koyuşu, hele bu zavallı kilisede, heyecan verecek mahiyette idi. Papaz Gabriel, Tascheron'lara gidip: "Oğlunuz, kardeşiniz bir mühlet elde etti" demek niyetinde bulundu. Fakat ibadeti karıştırmaktan korktu, hem bu mühletin idamın yapılmasına mâni olmadığını da biliyordu. Duayı takibedecek yerde, kendisinden câninin hidayet yoluna sokulması beklenen rahibi gözetlemekten kendini alamadı. Papaz evi örneği önünde Gabriel de Rastignac, mösyö Bonnet'nin hayalî bir tasvirini yapmıştı: şişman, kısa boylu, kuvvetli ve kırmızı yüzlü bu adam, güneşle yanmış yarı köylü bir sağlam işçi. Bilâkis, o kendisi gibiydi. Kısa boylu, gö-

rünüşte dermansız olan mösyö Bonnet her şeyden önce, havaride bulunduğu farz edilen heyecanlı bir pozla göze çarpıyordu: çizgilerle çizilmiş bir alından başlayıp çukur yanaklarının resmettiği iki zayıf hat çenenin sivrisine şakaklarla tamamlanmış hemen üçgen bir yüz. Bir şamdanın mumu gibi sarı bir renkle kederlenmiş olan bu yüzde, canlı bir ümitle yanan imanla bir mavi ışık saçan iki göz parlıyordu. Bu yüz, altında daima söyliyen benli dudaklı geniş, kapalı dahi olsa, doğrudan doğruya kalbe varan seslerden birini çıkarır bir ağız, uzun, ince ve doğru bir burunla da ikiye ayrılıyordu. Başı üzerindeki ince ve doğru bir burunla da ikiye ayrılıyordu. Başı üzerindeki seyrek, ince ve yumuşak saçları, fakir, yalnız bir kanaat rejimiyle muhafaza edilen bir mizaç bildiriyordu. Bu adamın bütün kuvveti iradesinden geliyordu. Hususiyetleri böyle idi. Kısa elleri, başka birinde kaba şakalara doğru bir meyil gösterirdi, belki de o, Sokrates gibi, kötü meyillerini yenmişti. Zayıflığı hoşa gitmiyordu. Omuzları çok çıkıktı. Dizleri içeriye bükük gibiydi. Etrafa nispetle çok gelişmiş olan gövdesi ona kambursuz bir kambur tavrı veriyordu. Kısaca hoşa gitmese gerekti. Kendilerince fikir, din, sanat mucizeleri bilinen adamlar ancak, papaz Bonnet'yi temyiz eden bu ateşli mazlum bakışa, bu sabır ve sebat solgunluğuna ve bu aşk sesine hayran olabilirlerdi. Artık, yalnız on altıncı yüzyılın levhalarında ve

din uğruna ölenlerden bahseden sayfalarda mevcut olan ilkil kiliseye lâyık bu adam, tarif edilemiyen revnakı en âdi yüzleri güzelleştiren, herhangi bir tarikate nefsini vakfetmiş adamların yüzünü, herhangi güzel bir aşkla zafere eren kadının yüzünü bir nevi ışıkla parlattığı gibi, sıcak bir levin ile yaldızlıyan iman ile, ilâhî büyüklüklerin en büyüğüne yaklaşan insani büyüklüklerin damgasiyle damgalanmıştı. İman, en büyük kudretine varan insan iradesidir. Hem netice, hem de sebebolduğundan, en soğuk ruhları mütehassis eder, insan yığınlarını heyecana getiren bir nevi sessiz selâsettir.

Papaz mihraptan inerken, papaz Gabriel'in bakışı ile karşılaştı; onu tanıdı, Piskoposluk özel kâtibi, elbiselik önünde kendini takdim ettiği vakit, efendisinin daha önce emirlerini verdiği Ursule orada yalnızdı ve genç papazı arkasından gelmeye çağırdı.

Papaz de Rastignac'ı, galeriden bahçeye götüren orta yaşta bir kadın olan Ursule:

— Mösyö, dedi, papaz efendi, kahvaltı edip etmediğinizi sizden sormamı söyledi. Saat onda burada bulunmanız için, Limoges'dan sabahleyin pek erken çıkmış olmalısınız, size kahvaltı için lâzım gelen şeyleri hazırlıyalım. Siz burada monsenyörlük sofrasını bulamıyacaksınız; fakat biz elimizden geleni yapacağız. Mösyö Bonnet gelmekte gecikmiyecektir; o

zavallı adamları... Tascheron'ları teselli etmeğe gitti.... İşte oğullarının pek korkunç bir kazaya uğradığı gün...

Nihayet papaz Gabriel sordu:

— Lâkin nerede bu iyi insanların evi? Monsenyörün emri üzerine mösyö Bonnet'yi şimdi Limoges'a götürmeliyim. O zavallı bugün idam edilmiyecek, Monsenyör bir mühlet aldı...

Dili bu haberi yaymak mecburiyetini duyan Ursule:

— Ya, dedi, ben kahvaltıyı hazırlarken Mösyönün onlara bu teselliyi götürmeğe vakti var, Tascheron'ların evi köyün ucundadır. Taraçanın altındaki patikayı takibediniz, sizi doğru oraya götürür.

Ursule, papaz Gabriel'i gözünden kaybedince, kahvaltıya lâzım olan şeyleri aramağa giderken, bu haberi köye yaymak için aşağıya indi.

Papaz, dâvanın temyiz edilmesi reddinden, Tascheron'larda husule gelen ümitsizce bir kararı birdenbire kilisede öğrenmişti. Bu iyi adamlar memleketi terk ediyorlardı, hattâ bu sabah, avans olarak sattıkları mülklerinin parasını alacaklardı. Satış, onların bilmedikleri mühletleri ve formaliteleri istilzam etmişti. Jean-François'nın mahkûm oluşundan beri memlekette kalmak zorundan dolayı her gün, onlar için içilecek bir elem kadehi olmuştu. Bu kadar gizli olarak yapılan bu tasavvur, ancak

idamın yapılacağı günden bir gün önce sızdı. Tascheron'lar memleketten bu felâketli günden önce ayrılacaklarını sandılar; fakat mülklerini alan kişi, kendisince bilinmiyen sebeplere kayıtsız olan, hem de aldıklarına sahibolmakta gecikmelere uğramış bulunan Corrèze dolaylarından, bu bucağa yabancı bir adamdı. Bundan ötürü aile, felâketlerini sonuna kadar çekmeğe mecbur olmuştu. Bu güçü emreden his, şuurlu alışverişlere az alışık olan bu basit ruhlu insanlarda o kadar şiddetliydi ki büyük baba ile büyük anne, kızlarla kocaları, baba ile anne, Tascheron adını taşıyanların veya onlarla yakından bağlı olanların hepsi memleketten ayrılıyorlardı. Bu göç bütün bucak halkını kederlendiriyordu. Muhtar, bu iyi insanları alıkoymağı denemesi için papaza ricaya gelmişti. Yeni kanuna göre baba oğlundan hiç mesul değildir, babanın cinayeti de ailesini asla lekelemez. Baba nüfuzunu bu kadar zayıflatan muhtelif hürriyetlerle uygun olarak, bu tarz, bugünkü cemiyeti kemiren egoistliği zafere ulaştırmıştı. Bundan dolayı, yarınki halleri düşünen, yeni kanun vazılarının ihtiyarı ve eşitliği koydukları yerde aile ruhunun mahvedilmiş olduğunu gördü. Aile, cemiyetlerin daima temeli olacaktır. İster istemez geçici, durmadan bölünücü, yine dağılmak üzere toplanan, yarın ile dün arasında bağımsız, eski aile Fransa'da artık yoktur. Eski yapının yıkılmasına çalışanlar, aile mal ve mülklerini eşitçe

bölüştürmekte, babanın nüfuzunu azaltmakta, her çocuğu yeni bir ailenin reisi yapmakta, büyük mesuliyetleri kaldırmakta mantıki idiler, fakat yeni kurulan cemiyetin hali, eski suiistimallerine rağmen kırallığın hali kadar, genç kanunlariyle sağlam mıydı? Ailelerin dayanışmasını kaybetmekle cemiyet, Montesquieu'nün bulduğu, onur diye adlandırdığı o temel kuvveti de kaybetti. Daha iyi hâkim olmak için her şeyi tecridetti, zayıflatmak için her şeyi böldü. Bir yığındaki buğday taneleri gibi toplanan birlikler, rakamlar üzerinde hüküm sürüyor. Genel menfaatler ailelerin yerlerini tutabilir mi? Bu büyük meselenin cevabını zaman verecek. Bununla beraber eski kanun yine bakidir, o kadar derin kökler salmıştır ki halk çevrelerinde onu canlı olarak bulursunuz. Bâtıl fikir denilen şeyin devam ettiği, ailenin çocuklarından ve babalarından birinin cinayetinden ıstırap çektiği vilâyet köşe bucakları hâlâ vardır. Bu inanma, memleketi Tascheron'lar için artık oturulmaz bir hale koydu. Derin dinleri onları sabahleyin kiliseye getirmişti; oğullarını sermedi hayata erdirecek bir nedameti ilham etmesini Tanrı'dan dilemek için yapılan bir duanın, iştirak etmeden yapılmasına meydan vermek mümkünmü idi, hem köylerinin mihrabına veda etmek zorunda değiller miydi? Fakat karar karardı. Arkalarından giden papaz onların asıl evlerine girdiği vakit çuvalların yolculuk için hazırlan-

mış olduğunu gördü. Satın alan, satıcılarını paralariyle bekliyordu. Noter makbuzları bitirmek üzere idi. Avluda, evin arkasındaki koşulu bir araba ihtiyarlarla parayı, ve Jean-François'nın annesini götürecekti. Aileden kalanlar geceleyin yaya olarak hareket etmek niyetinde idiler.

Genç papaz, bütün bu şahısların birleşmiş bulundukları salona girdiği vakit Montégnac papazı hatipliğinin bütün kaynaklarını kurutmuştu. Istıraptan hissiz hale gelmiş olan iki ihtiyar, atalardan kalma eski evlerine, ev eşyasına, ve satın alana, ve sanki "böyle bir olayın vâki olacağını hiç sanır mıydık?" der gibi sıra ile birbirine bakarak, bir köşede çuvallarının üzerine oturmuşlardı. Çoktan beri nüfuzlarını câninin babası olan oğullarına terk etmiş olan bu ihtiyarlar, tahttan indirildikten sonraki kırallar gibi, tebaanın ve çocukların pasif rolüne inmişlerdi. Tascheron ayakta idi, alçak sesle, ve tek hecelerle cevap verdiği papazı dinliyordu. Şöyle böyle kırk sekiz yaşlarında olan bu adam, Tiziano'nun havarileri için bulmuş olduğu o güzel yüze sahipti: İmanlı, ciddî, düşünücü doğrulukta bir çehre, sade bir profil, dik açıda bir burun, mavi gözler, asîl bir alın, muntazam sima, kara, kıvırcık, dayanıklı, açık havadaki işlerle yağızlaşan yüzlere bir hoşluk veren intizam ile duran saçlar. Papazın istidlâllerinin bükülmez bir irade önünde kırıldığını görmek kolaydı. Dénise ekmek tek-

nesini, yazı masası gibi kullanan, ve kendisine büyük annenin koltuk sandalyesi verilen notere bakarak, o tekneye dayanmıştı. Satın alan, noterin yanındaki eski bir iskemleye oturmuştu. İki evli kızkardeş yemek masasına sofra örtüsünü örtüyor, atalarının bilinmedik gökler altına gitmezden önce, evlerinde, memleketlerinde verecekleri son yemeği hazırlıyorlardı. Erkekler yeşil yün kumaştan yapılmış büyük yatağın üzerine yarı oturmuşlardı. Ocakta meşgul olan anne, omlet yapmakta idi. Küçük çocuklar, önünde satın alınan ailesinin bulunduğu kapıyı seddediyorlardı. Dumanlanmış, kararmış kirişli, penceresinden bu iki yetmişlik ihtiyar tarafından dikilen bütün ağaçlarına iyi bakılmış bir bahçe görünen eski bir salonu, bu yüzlerde birçok başka başka ifadelerle okunan koyu kederleriyle bir ahenkte idi. Yemek bilhassa noter, satın alan, çocuklar, ve erkekler için hazırlanıyordu. Anne ile baba, Dénise ile kızkardeşleri, açlıklarını gideremiyecek kadar kederliydiler. Bu yapılan son kır konukseverlik görevlerinde yüksek ve gaddar bir tevekkül vardı. Tascheron'lar, bu eski adamlar, evin onurlarını yerine getirerek başladıkları gibi bitiriyorlardı. Bu tamtıraksız, bununla beraber resmilikle dolu olan levha, başpapazın niyetlerini papaza bildirmeğe geldiği vakit Piskoposluk özel kâtibinin nazarlarına çarptı.

Gabriel, papaza:

— Bu adamcağızın oğlu yaşıyor, dedi.

Sessizlik içinde herkesçe anlaşılan bu söz üzerine iki ihtiyar, israfilin suru çalınmış gibi ayağa kalktılar. Anne, tavasını ateşe düşürdü. Dénise sevinçle haykırdı. Bütün ötekiler, kendilerini ezen bir şaşkınlık içinde kaldılar.

Tascheron'un evine doğru hücum eden bütün köy halkı birdenbire haykırdı:

— Jean - François affolundu. Piskopos Hazretleri...

Anne:

— Mâsum olduğunu pek iyi biliyordum, dedi.

Satın alan memnun bir işarette bulunan notere cevap vererek:

— Bu, işin yapılmasına mâni olmaz, dedi.

Papaz Gabriel, bir anda bakışların hedef noktası oldu, kederli bir yanlışlık şüphesi uyandırdı, onu kendiliğinden dağıtmamak için, arkasında papazla dışarıya çıktı. İdamın yalnız imhal edilmiş olduğunun etrafında önde bulunanlara söyliyerek halkı göndermek için evin dışında durdu. Binaeneleyh gürültünün yerini derhal korkunç bir sükût aldı. Papaz Gabriel ile papaz tekrar içeriye girdikleri vakit, bütün yüzlerde dehşetli bir acının ifadesini okudular, köyün sükûtu anlaşılmıştı.

Darbenin isabet ettiğini gören genç papaz:

— Dostlarım, dedi, Jean-François affedilmedi; fakat ruhî durumu başpapazı o kadar endişelendirdi ki, onu ebediyette olsun kurtar-

mak için, oğlunuzun son gününü geciktirdi.

Dénise bağırdı:

— Demek yaşıyor.

Genç papaz ruhani dairesinden birinin dinsizliğinin, dini koyduğu tehlikeli durumu ve Piskoposun kendisinden ne beklediğini anlatmak üzere köy papazını bir yana çekti.

Papaz cevap verdi:

— Monsenyör benim ölümümü istiyor. O zavallı çocuğun yanında bulunmak üzere gitmeği bu bahtsız aileye reddettim. Beni bekliyecek olan bu konuşma ile manzara, beni bir cam gibi kıracaktır. Herkesin işi kendine. Beden âzalarımın zayıflığı, daha doğrusu sinir teşkilâtımın en büyük harekiyette bulunması, vazifemizin bu türlü işlerini yapmaktan beni meneder. Bir Hıristiyanlık hayatı sürebileceğim alanda hemcinslerime faydalı olabilmek için basit köy papazı olarak kaldım. O zavallı çocuk hakkında gerek bu faziletli aileyi, gerekse papazlık vazifelerimi tatmin etmek için içimi yokladım; yalnız onunla birlikte câniler arabasına binmek, yalnız meşum hazırlıklarda bulunmak düşüncesi ile damarlarımda ölüm titremeleri hissediyorum. Bu bir anneden istenemez, düşününüz, efendim, ki bu çocuk benim zavallı kilisemin sinesinde doğmuştur.

Papaz Gabriel:

— Demek, dedi, Monsenyöre itaati reddediyorsunuz?

Mösyö Bonnet, genç papaza bakarak:

— Monsenyör, benim sıhhî durumumu bilmiyor, bilmiyor ki bende tabiat muhalefet ediyor... dedi.

Papaz Gabriel onun sözünü keserek cevap verdi:

— Marsilya'daki Belzunce gibi, muhakkak ölümleri karşılamak zorunda kaldığımız anlar vardır.

Bu anda köy papazı fistanını bir elin çektiğini hissetti, ağlamalar işitti, arkasına döndü, bütün aileyi diz çökmüş gördü. İhtiyar, genç, küçük, büyük, kadın erkek hepsi yalvaran ellerini uzatıyorlardı. Ateşli yüzünü onlara gösterdiği vakit tek bir feryat duydu:

— Hiç olmazsa ruhunu kurtarınız.

Fistanının eteğini ihtiyar büyükanne çekmiş, onu göz yaşlariyle ıslatmıştı.

— İtaat ediyorum, efendim.

Bu sözü söyler söylemez papaz oturmak zorunda kaldı, bacakları üzerinde o kadar titriyordu ki! Genç papaz, Jean-François'nın nasıl bir çılgınlık halinde bulunduğunu anlattı.

Papaz Gabriel sözünü bitirirken şöyle dedi:

— Genç kızkardeşinin onu sarsabileceğini sanır mısınız?

Köy papazı cevap verdi:

— Evet, şüphesiz, Dénise, siz de bizimle birlikte geleceksiniz.

Anne:

— Ben de, dedi.

Baba bağırdı:

— Hayır. Bu çocuğun artık var olmadığını biliyorsunuz, içimizden hiçbirimiz onu görmiyecektir.

Genç papaz:

— Selâmete ermesine engel olmayınız, onu yumuşatacak vasıtaları bizden esirgemekle ruhundan siz mesul olursunuz. Bu anda, ölümü, hayatından ziyade zararlı olabilir, dedi.

Baba:

— Gitsin, dedi, oğluna vermek istediğim bütün cezalara muhalefet ettiğinden dolayı bu kendi cezası olur.

Papaz Gabriel ile mösyö Bonnet papaz evine döndüler, iki papazın gideceği zaman orada bulunmak üzere Dénise ile annesini çağırdılar. Yukarı-Montégnac çevrelerince uzanan o keçi yolu boyunca yürürlerken, genç adam, kilisesinden daima az sathi olarak, büyük muavin tarafından çok kuvvetle övülen papazı tetkik edebildi; sade ve vakarlı tavırlarından, o sihirli sesinden, sesiyle ahenkli olan sözlerden onun lehine çarçabuk mütehassis oldu. Köy papazı, başpapazın Gabriel de Rastignac'ı kâtipliğe aldığından beri yalnız bir defa Piskoposluğa gitmiş, Piskoposluğa adaklı olan bu gözdeyi şöyle biraz görebilmişti, fakat nüfuzunun ne derecede olduğunu biliyordu; bununla beraber kilisenin papazlara, ruhani dairele-

rinde bahşettiği istiklâli îma eden vakarlı bir nezaketle davranıyordu. Genç papazın duyguları yüzünü canlandırmaktan başka, ona ciddî bir eda verdi: yüzü daha soğuk kaldı, dondu. Bir halkın maneviyatını değiştirmeğe istidatlı olan bir adam, herhangi bir müşahede ruhuna sahip, az çok simadan anlar olmalıdır; fakat köy papazı, ancak iyilik bilgisine malik bulununca, az bulunur bir hasislik gösterdi, Piskopos kâtibinin, kendi iltifat ve nezaketlerini karşılamasındaki soğukluk dikkatini çekti. Bu tenezzülsüzlüğü herhangi gizli bir memnuniyetsizliğe atfetmek zorunda kaldığından, nasıl olup da onu rencide ettiğinin, kendinden yükseklerin gözünde ayıplanacak nasıl bir harekette bulunduğunun sebeplerini aradı. Papaz de Rastignac'ın aristokratça azamet dolu bir sualiyle bozduğu bir anlık sıkıcı bir sükût oldu.

— Pek fakir bir kiliseniz var, değil mi papaz efendi?

Mösyö Bonnet cevap verdi:

— Çok küçük. Büyük yortularda ihtiyarlar sıraları revakın altına koyarlar, gençler meydanda çepçevre ayakta dururlar; fakat öyle bir sükût hüküm sürer ki dışardakiler bile sesimi işittiler.

Gabriel birkaç saniye sustu.

— Ahali bu kadar dindar iseler, neye onu böyle çırılçıplak bir halde bırakıyorsunuz?

— Heyhat! Mösyö, fıkaraya yardımı olabilecek paraları harcamağa cesaretim yok. Kilise de fakirdir. Zaten Monsenyörün bir yortu günü ziyaretinden de korkmıyacağım. O vakit fakirler de kiliseye olan borçlarını öderler. Duvarlarda aralıkla yer yer çiviler görmediniz mi, Mösyö? Bunlar, kadınların çiçek demetlerini bağladıkları demirden bir nevi kafeslik işini görür. O vakit kilise, akşama kadar açık bir halde duran çiçeklerle baştan başa donanmış olur. Bu kadar çıplak gördüğünüz zavallı kilisem, bir gelin gibi süslenir, mis gibi kokar, yer yapraklarla döşenir, arasından, ilâhî sır alayının geçmesi için, güllerle donanmış bir yol bırakırlar. O gün, Roma'daki Saint-Pierre alaylarından dahi çekinmem. Papanın altını varsa, benim de çiçeklerim var; herkesin mucizesi kendine göredir. Ah! Mösyö, Montégnac köyü fakirdir, fakat Katoliktir. Eskiden buradan geçenler soyulurdu, bugün yolcu Ekü'lerle dolu bir torbayı düşürebilir, onu ben de bulur.

Gabriel:

— Böyle bir sonuç sizin sitayişiniz, oluyor dedi.

Bu ince istihzaya yakalanan köy papazı kızararak cevap verdi:

— Bahis konusu olan ben değilim, belki Tanrının sözüdür, mukaddes ekmektir.

Gabriel gülümsiyerek:

— Biraz esmer ekmek, dedi.

Papaz, tevazula cevap verdi:

— Beyaz ekmek zenginlerin midesine uygun gelir.

Bunun üzerine genç papaz mösyö Bonnet'nin ellerini tuttu ve samimiyetle sıktı.

Köy papazının ruhunun derinliklerine kadar varan güzel mavi gözlerinin bir bakışı ile birdenbire onunla barışarak:

— Beni affediniz, papaz efendi, dedi. Monsenyör sizin sabrınızı ve tevazuunuzu denemekliğimi bana tavsiye etti; fakat daha ileriye gidemiyeceğim, liberallerin medihleriyle size ne kadar iftira edildiğini şimdi görüyorum.

Kahvaltı hazırdı: Bu eski yemek odasında antika masa üzerinde beyaz bir örtü üstünde, çiçek demetleri arasında Ursule tarafından hazırlanan taze yumurta, tereyağı, bal ile meyva, kaymak ile kahve. Taraçaya bakan pencere açıktı. Kıvrık etaminlerinin sarı demetiyle kalbine kalkık beyaz yıldızlariyle yüklü olan filbaharı desteği çerçeveliyordu. Bir yanda yaseminler koşuyor, öte yanda lâtin çiçekleri yükseliyordu. Yukarda bir asmanın kızaran salkımlar, bir heykeltıraşın kopye edemiyeceği zengin bir çerçeve yapıyordu, o kadar ki yaprakların dantelleriyle kesilen ışık, ona letafet veriyordu.

Kalbindeki kederin verdiği edayı bırakmaksızın gülümsiyen köy papazı:

— Burada hayatı en basit ifadesine indirilmiş buluyorsunuz. Teşrifinizden haberimiz olsaydı, hem sebeplerini kim önceden tahmin edebilirdi. Ursule dağ alabalıklarından birkaç tane tedarik ederdi, ormanın ortasında bir dere var ki en mükemmellerini verir. Fakat ağustos ayında olduğumuzu, Galou'nun kurumuş olduğunu unutuyorum. Kafam çok dalgın...

Genç papaz sordu:

— Buradan çok hoşlanıyor musunuz?

— Evet, efendim, Allah izin verirse, Montégnac papazı olarak öleceğim. İsterdim ki, insancıl olmakla iyi edeceklerine inanan mümtaz adamlar benim örneğimi takibetsin. Zamanımızın insancıllığı cemiyetlerin felâketidir, yalnız Katolik dininin prensipleri, içtimai bünyeyi işliyen hastalıkları iyi edebilir. Hastalığı tasvir edecek ve matemli manzum şikâyetlerle tahriplerini yapacak yerde, herkes elini işe koymalı ve Allahın bağına alelâde bir işçi gibi girmelidir. Buradaki çalışmam bitmiş olmaktan uzaktır, Mösyö: kâfirce duyguların korkunç bir hali içinde bulduğum adamları ahlâklandırmak yetmez, tamamiyle inanmış bir nesil içinde ölmek isterim.

Kalbinin kıskançlıkla kemirildiğini hisseden genç adam sert bir eda ile cevap verdi:

— Siz ancak vazifenizi yaptınız.

Papaz ona "bu da mı bir deneme?" diye sormak ister gibi bir bakışla baktıktan sonra, tevazula:

— Evet, efendim, dedi. Ve ilâve etti:

— Herkesin de kırallıkta vazifesini yapmasını her an dilerim.

Derin bir mâna ifade eden bu cümle, 1829 da bu papazın düşünce bakımından olduğu kadar tavruhareketindeki tevazu bakımından da büyük olduğunu, düşüncelerini kendi üstündekilerin düşüncelerine tâbi kıldığını, kırallığın ve kilisenin mukadderatını açıkça gördüğünü ispat eden bir söyleyişle de genişledi.

İki elemli kadın geldiği vakit, Limoges'a dönmek için pek sabırsızlanan genç papaz, onları papaz evinde bıraktı, atların koşulup koşulmadığını görmeğe gitti. Birkaç saniye sonra, gitmek için her şeyin hazır olduğunu bildirmeğe geldi. Dördü de, posta hanının önünde, yol üzerine toplanan bütün Montégnac halkının gözleri önünde hareket ettiler. Mahkûmun annesiyle kızkardeşi sustular. İki papaz, birçok konularda sakınılacak şeyler gördüklerinden, ne kayıtsız kalabiliyor, ne de eğlenebiliyorlardı. Konuşmak için bir taraf bir zemin ararken, görünüş onların kederli sükûtlarının devamı üzerinde tesir yapan ovayı geçtiler.

Araba büyük yola çıktığı vakit kendisini yakalıyan şaşkın bir merakla papaz Gabriel, mösyö Bonnet'ye sordu:

— Ne gibi sebeplerle papazlık mesleğini seçtiniz?

Köy papazı sadece:

— Papazlıkta, dedi, hiçbir hal görmedim. Tabiî meylin tükenmez kudretlerinden başka sebeplerle papaz olunacağını anladım. Birçok adamların, kalblerini iptilâlar yolunda yıprattıktan sonra Allahın bağında işçi olduklarını biliyorum: birtakımı ümitsizce sevdiler, birtakımı ihanet gördüler; bunlar ya sevdikleri bir şeyi yahut tanıdıkları bir sevgiliyi gömerek hayatlarının çiçeğini kaybettiler; ötekiler, şeklin her şey, hattâ hissiyat üzerinde hüküm sürdüğü, şüphenin, itikat diyerek en tatlı kanaatlerle eğlendiği bir devirde içtimai hayattan bıkmışlardır. Birçoğu, idare edilenin, itaatle asumani bir belâ diye baktığı zaman iktidarın bir kefaret gibi göründüğü bir devirde politikayı bırakıyor. Çoğu, iyiliği tahtından indirmek için tezatların birleştiği bayraksız bir cemiyeti terk ediyor. Haris bir düşünce ile kendilerini Allaha vereceklerin bulunacağını farz etmiyorum. Bazı adamlar, papazlıkta, vatanımızı bir yeniden diriltme vasıtasını görebilirler; fakat benim zayıf düşüncelerime göre, vatansever bir papaz mânasız bir şeydir. Her şeyi kabul eden babamıza kalbimin yıkıntılarını ve irademin artıklarını sunmak istemedim, bütün kendimi verdim. Puta tapan dinlerin yürekler acısı nazariyelerinde, uydurma tanrılara tahsis edilen kurban çiçeklerle taçlanmış bir tapınağa giderdi. Letafetsiz fedakârlık bir şey değildir. Benim hayatım sadedir ve en küçük

bir sevdadan uzaktır. Bununla beraber tam bir itiraf isterseniz, size hepsini söylerim. Ailem refahın üstünde, hemen de zengindir. Zenginliğinin tek âmili olan babam, sert, eğilip bükülmez bir adamdır. Hem karısiyle çocuklarına da kendine yaptığı gibi muamele eder. Dudaklarında hiçbir vakit en ufak bir gülümseme görmedim. Demir eli, tunç yüzü, hem hüzünlü, hem de sakin olan faaliyeti kadın, çocuklar, kâtipler ve işçiler hepimizi vahşi bir istipdat altında sıkardı. Yalnız kendim için söylüyorum, bu iktidar eşit bir tazyik husule getirebilseydi, bu hayata uyabilirdim; fakat nöbetleme ve kararsız olduğundan hoş görülmez bir ikilik arz ediyordu. İyi mi yaptığımızı, yoksa hatalı mı olduğumuzu hiç bilmezdik, netice olan korkunç bekleme ev hayatında dayanılmaz bir şeydi. O vakit evde bulunmadansa sokakta bulunmak daha iyidir. Evde yalnız olsaydım, sesimi çıkarmadan babamın her haline yine dayanırdım; fakat göz yaşlarını birdenbire görünce artık aklımı kaybettiğim çok sevgili anneme hiç rahat vermiyen acı elemlerle kalbim parça parça oluyordu. Çocukların birçok sefaletlerin ve işlerin şikârı oldukları kolejde geçirdiğim zaman, benim için bir altın devir oldu. İzin günlerinden korkuyordum. Annem, benim geldiğimi görmekle memnundu. Humanités'mi bitirdiğim, baba evinin damı altına girmeğe ve babamın kâtibi olmağa mecbur olduğum zaman, birkaç aydan fazla orada

kalmak benim için mümkün olmadı; gençliğin kuvvetiyle yolunu şaşıran aklım ezilebilirdi. Kederli bir sonbahar gecesi, o vakit Paris'in en hüzünlü yerlerinden biri olan Bordeaux caddesi boyunca annemle gezinirken, kalbimi onunkine boşalttım. Benim için hayatı ancak kilisede gördüğümü söyledim. Babam yaşadıkça zevklerim, düşüncelerim, aşklarım bile muhalefet görecekti. Papaz fistanı altında, bana saygı göstermek zorunda kalacaktı, bu suretle, bazı hallerde ailemin koruyucusu olabilecektim, annem çok ağladı. O sırada sonradan general olan, Leipzig'de ölen büyük kardeşim, benim mesleğimi kararlaştıran sebeple evden çıkmağa mecbur olarak, erlikle orduya girdi. Kendisi için bir selâmet yolu olarak, birleşecek bir yaşa gelince kızkardeşimi evlendirecek seciyeli bir damat seçmesi, ve bu yeni silleye dayanması yolunu gösterdim. Babama hiçbir masrafı mucip olmaksızın askerlikten kaçmak bahanesiyle, meyil ve istidadımı da bildirerek, 1807 de 19 yaşında iken Saint-Sulpice medresesine girdim. Bu meşhur eski yapılar içinde yalnız annemin ve kızkardeşimin tahmin ettiğim ıstıraplariyle gölgelenen sükûn ve saadeti buldum; onların ailevi kederleri şüphesiz artıyordu, zira beni gördükleri vakit kararımda durmaklığımı teyidediyorlardı. Büyük Saint-Paul'un o sevimli risalesinde tarif edildiği gibi, belki de ıstıraplarımla şefkat ve merhametin sırlarını öğrendiğimden bilinmiyen bir böl-

gede fakirlerin yaralarını sarmak, sonra, kendim örnek olarak, insan eserleriyle nazara alınan Katolik dininin, Allah takdis etmek tenezzülünde bulunursa, tek iyi ve güzel medenileştirici bir kudret olduğunu ispat etmek istedim. Diyakosluğumun son günlerinde Allahın mağfireti şüphesiz beni aydınlattı. Mukadderatımın sebebi gördüğüm babamı tamamiyle affettim. Her yere basılan Allahın parmağını göstererek, bu şeyleri anlattığım uzun ve rikkatli bir mektuba rağmen, saçlarımın kilise makası altında düştüğünü gören annem, birçok göz yaşı döktü; o, hangi gizli şereflere yöneldiğimi bilmeden, ne çok hazları terk ettiğimi biliyordu. Kadınlar çok şefkatlidirler. Kendimi Allaha vakfettiğim vakit, hudutsuz bir sükûn hissettim, birçok adamları düşündüren ihtiyaçları, gururları, mal ve mülk endişelerini hissetmiyordum. Tanrının bana, kendine karşı bir şey gibi, ihtimam göstereceğini düşünüyordum. Korkunun koğulduğu, yarının emniyetli olduğu, her şeyin, susmanın bile Allahın bir eseri olduğu bir âleme giriyordum. Bu sükûn, mağfiretin nimetlerinden biridir. Annem benim kilise ile kaynaşabileceğimi tasavvur etmiyordu; fakat alnımı rahat, tavrımı mesut görünce o da mesut oldu. Papaz olduktan sonra, Limousin'de babamın hısımlarından birini görmeğe geldim, o da, rasgele, bana Montégnac bucağının ne halde bulunduğunu söyledi. Işık parlaklığiyle fırlıyan bir fi-

kir, içimden bana: "İşte senin bağın" dedi. Buraya geldim. İşte benim hikâyem, Mösyö, ne kadar sade, ne kadar basit olduğunu görüyorsunuz.

Bu sırada, batmakta olan güneşin ışıkları içinde Limoges göründü. Bunu görünce iki kadın göz yaşlarını tutamadılar.

Bu iki başka başka şefkatin aramağa gittikleri ve bunca safiyane tecessüsleri, bunca mürai teveccühlerle şiddetli merhametleri harekete getiren genç adam, ölüm mahkûmlarına ayrılan odada bir pis hapishane yatağı üzerinde yatıyordu. Ya uykuda, ya öfke buhranları içinde ağzından kaçırabileceği sözleri işitmek için kapıda bir hafiye bekliyordu. İşte adliye Jean François, Tascheron'un suçortağını tanımak ve çalınan paraları bulmak için bütün insan vasıtalarını kullanmağa çalışıyordu. Mahpusun mânevi muhafazasına memur olan adam bilhassa yapılmış delikten baktıkça, onu daima deli gömleği içine gömülmüş, dişleriyle kumaş bağlarını paralamağa çalıştığından beri, başı meşinden bir bağ ile bağlanmış bir halde, hep aynı durumda buluyordu. Jean - François, korkunç düşüncelerin bulandırdığı bir hayatın tesiriyle dik ve ümitsiz, ateşli ve kızarmış gibi bir gözle döşemeye bakıyordu. Eski Prométhée'nin canlı bir heykelini temsil ediyor, kaybolmuş bir saadetin düşüncesi kalbini kemiriyordu; bundan dolayı ikinci savcı kendisini görmeğe geldiği vakit, bu memur böyle

devamlı bir seciyenin verdiği hayreti göstermekten kendini alamadı. Hapis olduğu yere giren her canlı mahlûku görünce Jean-François, o vakit bu türlü hastalıkların hekimlerce malûm hadlerini aşan bir çılgınlığa tutuluyordu. Anahtarın kilit içinde döndüğünü, yahut demir kaplı kapının sürgülerinin çekildiğini işitince, hafif bir köpük dudaklarını beyazlaştırıyordu. O sırada yirmi beş yaşında bulunan Jean-François kısa boylu, fakat üzel yapılı idi. Oldukça aşağı duran kıvırcık ve sert saçları büyük bir enerji bildiriyordu. Açık ve ışıklı bir sarılıkta olan gözleri, kendisine yırtıcı kuşlara bir benzerlik veren, bir kusur olarak burun başlangıcına doğru çok yakın bulunuyordu. Orta Fransa halkını temyiz eden renkli bir esmerlikte yuvarlak bir yüzü vardı. Bir sima izi Savater'in öldürmeğe müstait kimselere dair olan iddiasını teyidediyordu. Ön dişleri haçvari idi. Bununla beraber çehresi doğruluk ve bir tatlı ahlâk saflığı vasıflarını gösteriyordu; bundan dolayı bir kadının onu çıldırasıya sevmesinde hiçbir fevkalâdelik olmasa gerekti. Parlak bir beyazlıktaki dişlerle süslü taze ağzı lâtifti. Dudakların kırmızılığı, zaptedilen bir vahşet bildiren birçok mahlûklarda şehvet azgınlıklarında serbest bir saha bulduran o süligen rengiyle dikkati çekiyordu. Duruşu işçilerin kötü itiyatlarından hiçbirini göstermiyordu. Müzakereleri takibeden kadınların nazarında, bir kadının, işe alışmış olan bu lif-

leri yumuşatmış, bu kır adamının tavrını asîlleştirmiş ve şahsına zarafet vermiş olduğu muhakkaktı. Kadınlar, bir erkekteki aşk izlerini tanıdıkları gibi, erkekler de bir kadında, konuşma kelimesine göre, aşkın oradan geçip geçmediğini görürler.

O akşam Jean-François sürgülerin çekildiğini, kilidin gürültüsünü işitti; şiddetle başını çevirdi, hiddetinin başladığını bildiren korkunç bir homurtu çıkardı; fakat akşam üstünün o tatlı ışığı içinde, kızkardeşiyle annesinin sevgili başlarını, arkasında da Montégnac papazının yüzünü görünce şiddetle titredi. Gözlerini kapıyarak:

— Vahşi herifler! İşte bana tahsis ettikleri şey, dedi.

Dénise, hapishanede yaşamış bir kız haliyle, her şeyden kuşkulanıyordu, casus, şüphesiz yine gelmek için gizlenmişti; kardeşinin üzerine atıldı, göz yaşları içindeki yüzünü onunkinin üstüne eğdi, kulağına:

— Belki de bizi dinlerler, dedi.

Yüksek sesle cevap verdi:

— Yoksa sizi göndermezlerdi. Ailemden hiç kimseyi görmemeği bir lûtuf olmak üzere çoktan beri istedim.

Anne, papaza:

— Onu ne kadar değiştirmişler, dedi. Zavallı çocuğum! Zavallı çocuğum! (Yanında ayakta duran papazın eteğine başını saklıyarak, yatağın dibine düştü.) Onu böyle bağlı, buka-

ğılı, bir çuvala konmuş görmek istemezdim...

Papaz dedi ki:

— Eğer Jean, uslu olmağı, hayatına asla kıymamağı, bizimle birlikte bulundukça iyi harekette bulunmağı vadedersen bağlarının çözülmesini temin ederim; fakat sözünü en ufak bir tutmamazlık benim aleyhime döner.

Gözleri yaşla ıslanan mahkûm:

— Aziz mösyö Bonnet, dedi, şöyle istediğim gibi kolumu, ayağımı, oynatmağa öyle ihtiyacım var ki, sizi memnun edeceğime namusum üzerine söz veririm.

Papaz dışarı çıktı, zindancı girdi, gömlek çıkarıldı.

Gardiyan ona:

— Bu akşam beni öldürmezsiniz, dedi.

Jean hiç cevap vermedi.

Dénise, inceden inceye araştırılan bir sepet getirerek:

— Zavallı kardeşim, dedi. İşte sevdiğin şeylerden birkaçı, zira seni elbette Allah aşkıne besliyecekler değiller ya.

Hapishaneye girebileceğini öğrendiği anda topladığı yemişleri, annesinin hemen aşırdığı bir peksimedi gösterdi. Gençlik zamanını hatırlatan bu dikkat, sonra kızkardeşinin sesi ve tavırları, annesinin, papazın orada, bulunuşları onda bir tepki yarattı: ağlamağa başladı.

— Ah! Dénise dedi, altı aydan beri bir defa yemek yemedim. Bir şey yedimse, açlık zoriyle yedim, işte hepsi bu.

Anne ile kızı çıktılar, gittiler, yine geldiler. Ev kadınlarını, erkeklere rahatlarını temin etmeğe sevk eden ruh ile hareket ederek zavallı çocuklarına bir yemek hazırlamağa muvaffak oldular. Yardım da gördüler: mahkûmun emniyetiyle uygun olacak her şey hususunda onlara yardım edilmesi emri vardı. Des Vanneaulx, miraslarını hâlâ kendisinden bekledikleri adamın istirahatine yardım etmek gibi elemli cesarette bulundular. Jean, bu suretle, vaziyetin verdiği huşunetli bir renkle kederlenen aile sevinçlerinden son bir ışığa kavuşuldu.

Mösyö Bonnet'ye:

— Temyizdeki istidam, reddolundu, değil mi? dedi.

— Evet çocuğum, artık sana iyi bir Hıristiyana lâyık bir akibet hazırlamaktan başka bir şey kalmıyor. Bu hayat seni bekliyen hayata nispetle hiçtir; ebedî saadetini düşünmen lâzım. Hayatını onlara terk etmek suretiyle insanlara olan borcunu ödiyebilirsin, fakat Allah bu kadar az şeyle kanaat etmez.

— Hayatımı bana bırakmak mı?... Ah! Neler terk etmem lâzım geldiğini bilmiyorsunuz?

Dénise, dine ait şeyler kadar bile ihtiyat lâzım geldiğini söylemek istermiş gibi kardeşine baktı.

Büyük şiddette bir iç ateşini gösteren bir hırsla meyvaları yerken tekrar söze başladı.

— Artık bundan bahsetmiyelim. Ne vakit?...

Annesi:

— Hayır... önümde bunlardan bahsedilmesini istemem, dedi.

O alçak sesle papaza:

— Lâkin daha sakin olurum.

Kulağına şunları söylemek için ona doğru eğilen mösyö Bonnet:

— Hep aynı seciye, diye bağırdı:

— Bu gece Allahla barışırsanız, nedametiniz sizin için mağfiret dilemeğe müsait olursa, bu iş yarın olur. Yüksek sesle devam ederek: — Sizi teskin etmekle şimdiden çok şey elde etmiş olduk.

Bu son sözleri işitince Jean'ın dudakları soldu, gözleri şiddetli bir tekallusla döndü, yüzünden de bir fırtına titremesi geçti.

Sordu:

— Nasıl sakin olurum? (Bereket versin kardeşi Dénise'in yaşlarla dolu gözlerine rasladı, kendine hâkim oldu.) Papaza:

— Pekâlâ, sizi dinliyebilmekten başka yapacak bir şey yok, dedi. Beni nereden avlıyacaklarını pek iyi anladılar.

Annesi ağlıyarak:

— Onu dinle oğlum, dedi. Bu aziz mösyö Bonnet hayatını tehlikeye koyuyor... Tereddüdetti, ve dedi ki:

— Seni ebedî hayata götürmeği kabul etmekle...

Sonra Jean'ın başını öptü, birkaç dakika kalbinin üzerinde tuttu. Jean başını eğmeği kendi üzerine alan papaza bakarak sordu:

— Benimle beraber mi gelecek? Pek iyi! Onu dinliyeceğim, her istediğini yapacağım.

Dénise:

— Bunu bana vadediyorsun, dedi, zira hepimizin görmek istediği ruhunun kurtulmasıdır. Hem, ister misin ki bütün Limoges'da, bütün memlekette bir Tascheron'un güzel bir ölümle ölmeyi beceremediği söylensin? Nihayet, burada kaybettiğini, affedilmiş ruhların birbirlerini gördükleri öteki dünyada bulabileceğini düşün.

İnsan kudretinin üstündeki bu gayret bu kahraman kızın boğazını kuruttu. Annesi gibi yaptı, sustu, fakat zaferi elde etmişti. Adalet tarafından saadetinden mahrum edildiğini görmekle bu ana kadar çılgınlaşan câni, kızkardeşi tarafından o kadar saflıkla ifade edilen yüksek Katolikliğin fikri önünde titredi. Bütün kadınlar, hattâ Dénise gibi köylü bir genç kız, bu incelikleri bulmağı bilirler; hepsi de aşkı ebedileştirmek için sevmezler mi? Dénise pek hisli iki tele dokunmuştu. Uyanan gurur, bunca sefaletlerle donan ve ümitsizlikle döğülen öteki faziletleri de çağırdı. Jean kızkardeşinin elini aldı, öptü, derinden derine mânalı bir tarzda kalbinin üzerine koydu; hem tatlılıkla, hem de kuvvetle oraya dayadı.

— Haydi, dedi, her şeyden vazgeçmek lâzım: işte son çarpıntı ve son düşünce, topla onları, Dénise.

Ona erkeğin, büyük olaylarda kendi ruhunu başka bir ruha hâkketmeği denediği anlardaki bakışlardan biriyle baktı.

Bu söz, bu bakış bütün bir vasiyet idi. Sadakatle istenildiği kadar sadakatle nakledilmesi lâzım gelecek surette anlatılan bütün bu vasiyetleri, anne, kızkardeş, Jean ve papaz o kadar iyi anladılar ki göz yaşlarını birbirine göstermemek, sırrı fikirleri üzerinde muhafaza etmek için saklandılar. Bu az kelime, bir aşkın son anı, Katolikçe bir feragati sezdirerek, dünyanın en güzel şeylerine babaca bir ruhun vedaı idi. Bundan dolayı, cinai de olsa, bütün insani büyük şeylerin haşmetiyle yenilen papaz, bu bilinmiyen aşk üzerine suçun genişliği ile hüküm verdi: Allahın mağfiretini dilemek ister gibi gözlerini göke kaldırdı. Orada, yüksek âlemlerin kanununu anlatmak için insana kadar inen el ile o kadar insani, o kadar tatlı, onu göke götürmek için uzattığı el ile o kadar dehşetli, o kadar ilâhî olan Katolik dininin tesirli teselliileri ve sonsuz şefkatleri görünüyordu. Fakat Dénise, kayanın devrileceği yeri, nedamet sularının coşup akacağı çatlağı gizlice papaza göstermiş oldu. Bu suretle uyandırmış olduğu hâtıralarla birdenbire kendine gelen Jean, avcılar tarafından yakalanan bir sırtlan gibi soğuk soğuk bağırdı.

Dizüstü düşerek:

— Hayır, hayır, diye haykırdı, yaşamak istiyorum. Anne, benim yerimi alınız, elbisenizi bana veriniz, kaçmasını bilirim. Merhamet, merhamet. Kıralı görmeğe gidiniz, ona söyleyiniz...

Durdu, korkunç bir feryat çıkardı, şiddetle papazın fistanına yapıştı.

Mösyö Bonnet, yavaş sesle bitkin iki kadına:

— Siz gidiniz, dedi.

Jean-François bu sözü işitti, başını kaldırdı, annesine, kızkardeşine baktı, ikisinin de ayaklarını öptü.

— Allaha ısmarladık diyelim, bir daha gelmeyiniz; beni mösyö Bonnet ile yalnız bırakınız, annesiyle kızkardeşi, bütün ruhunu koymak ister gibi bir kucaklama ile göğsünde sıkarak: artık benim için endişelenmeyiniz.

Dénise, gişeye varırken, annesine:

— İnsan nasıl oluyor da bundan ölmüyor? dedi.

Bu ayrılış olduğu vakit saat şöyle böyle akşamın sekizi idi. Hapishanenin kapısında, iki kadın, mahpus hakkında haber almak üzere kendilerini bekliyen papaz de Rastignac'ı buldular. Dénise:

— Şüphesiz, Allah ile barışacak, nedamet henüz gelmediyse, herhalde pek yakındır.

Piskopos, birkaç saniye sonra kilise heyetinin bu vesile ile zafere ulaşacağını, mahkûmun en belli dinî duygularla ölüme yürüyeceğini öğrendi. Yanında savcı bulunan Piskopos, köy papazını görmek isteğinde bulundu. Mösyö Bonnet gece yarısından önce Piskoposluğa gelmedi. Sık sık Piskoposluktan zindana gidip gelen papaz Gabriel, köy papazını Piskoposun arabasına almağı lüzumlu gördü; zira zavallı papaz, bacaklarını oynatmasına müsaade etmiyen bir bitkinlik halinde idi. Ertesi günkü ağır işinin hayali, şahidolduğu gizli savaşlar, nihayet uzun müddet âsi duran dindaşında, ebediyetin büyük hesabı kendisine gösterilince yıldırımla vurulmuşa döndüren tam nedametin manzarası, her şey asabi, elektrikli mizacı başkalarının felâketleriyle kolaylıkla birleşen mösyö Bonnet'yi harabetmek için birleşmişti. Bu güzel ruha benziyen ruhlar ilgili oldukları kimselerin tahassüslerini, sefaletlerini, ihtiraslarını, ıstıraplarını o kadar şiddetle benimserler ki gerçekten, fakat dehşetli bir tarzda, kalb menfaatiyle, yahut acıların feveraniyle kör kimselere görünmiyen vüsatini ölçecek derecede hissederler. Bu bakımdan mösyö Bonnet gibi bir papaz, hükmeden bir sanatkâr yerine hisseden bir sanatkârdır. Köy papazı Piskoposluk salonunda, iki büyük muavinle, papaz de Rastignac, mösyö de Grandville ve savcı arasında bulununca, kendisinden yeni bir şey beklendiğini sezer gibi oldu.

Piskopos:

— Papaz efendi, dedi, vazifelerinize halel getirmeksizin adaleti tenvir için tevdi edebileceğiniz bazı itiraflar elde ettiniz mi?

— Monsenyör, bu dalalete düşen zavallı çocuğun günahını çıkarmak için, nedametin kilisece arzu edilebilecek derecede samimi ve tam olmasını beklemekle kalmadım, paranın geri verilmesini de istedim.

Savcı:

— Bu geriye verme, dedi, beni Monsenyörün yanına getirdi; bu iş bu dâvanın karanlık kalan kısımlarını da aydınlatacak biçimde olacaktır. Elbette suçortakları da vardır.

— İnsan adaletinin menfaatleri, beni harekete getiren menfaatler değildir. Geri vermenin nerede, nasıl olacağını bilmiyorum, fakat olacaktır. Ruhani dairemden birinin yanına beni çağırmakla, üstadım, Piskoposluk dairesinde Monsenyörün tatbik ettiği hakları, kendi ruhani daireleri için papazlara da verilen mutlak şartlar dahiline koydu, rühbani inzibat ve itaat müstesna.

Piskopos:

— Güzel, dedi. Fakat mahkûmdan adalet karşısında iradi itiraflar elde etmek bahis mevzuudur.

Mösyö Bonnet cevap verdi:

— Vazifem, bir ruhu Allah için kazanmaktır.

Mösyö de Grandcour hafifçe omuzlarını kaldırdı, fakat papaz Dutheil tasvip yolunda başını eğdi.

Savcı:

— Tascheron, dedi, parayı geri vermenin tanıtacağı bir kimseyi kurtarmak istiyor, dedi.

Papaz cevap verdi:

— Mösyö, yalanlıyacak veya gerçekleştirecek hiçbir şey bilmiyorum; zaten meslek sırrı da bozulamaz.

Adliye adamı sordu:

— Demek para geri verilecek?

Allah adamı cevap verdi:

— Evet, Mösyö.

İhtiraslarla şahsi menfaat bütün polislerden daha becerikli değillermiş gibi malûmatı elde etmek için polisin becerikliliğine güvenen savcı:

— Bu kadarı bana yeter, dedi.

İki gün sonra, şehir pazarı günü, Jean-François Tascheron, şehrin sofu ve siyasi kimselerin arzu ettikleri gibi idam yerine götürüldü. Tevazu ve dindarlık örneği olarak, mösyö Bonnet'nin bitkin bir elle tuttuğu haçı iştiyakla öpüyordu. Bakışları, bütün gözler tarafından gözetlenen zavallı, uzun uzadıya incelendi: o bakışları bir kimse veya bir ev üzerinde durduruyor muydu? Ketumluğu tam, bozulmaz oldu. Nedamet etmiş ve günahı çıkarılmış bir halde Hıristiyanca öldü.

Zavallı Montégnac papazı, meşum aleti görmüş olmakla beraber, darağacının dibinden baygın olarak kaldırılıp götürüldü.

O gece, ertesi günü, Limoges'dan üç fersah uzakta, yol üzerinde, ıssız bir yerde, Dénise yorgunluktan ve ıstıraptan bitkin bir halde, kardeşlerinden Louis-Moris, Tascheron ile Limoges'a dönmeğe bırakmasını babasından yalvardı.

Babası alnını büzerek ve kaşlarını çatarak sert sert cevap verdi:

— Bu şehirde daha ne yapmak istiyorsun?

Kulağına eğilip:

— Baba, dedi, yalnız onu müdafaa eden avukata borcumuzu ödemek zorunda değiliz, belki sakladığı parayı da geri vermek lâzım.

Dürüst adam, üzerinde taşıdığı dağarcığa el koyarak:

— Doğru, dedi.

Dénise cevap verdi:

— Hayır, hayır, artık sizin oğlunuz değil. Avukatı mükâfatlandırmak onu lânetliyenlere değil, takdis edenlere aittir.

Baba:

— Biz sizi Havre'da bekleriz, dedi.

Dénise ile kardeşi sabah olmadan önce, görünmeden şehre döndüler. Daha sonra polis onların dönüşlerini öğrenince, nerede saklanmış olduklarını bir türlü anlıyamadı. Dénise ile kardeşi saat dörde doğru, duvarlar boyunca kayarak yukarı şehre çıktılar. Zavallı kız,

kardeşinin başının düştüğünü görmüş olmaları ihtimali bulunan gözlere raslamak korkusiyle gözlerini kaldırmağa cesaret edemiyordu. Zayıflığına rağmen, bu meselede Dénise'e babalık ve vâsilik etmeğe razı olan papaz Bonnet'yi aramağa gittikten sonra, Komedya sokağında oturan avukatın evine gittiler.

Avukat mösyö Bonnet'yi selâmlıyarak:

— Günaydın, çocuklarım, dedi, ne yolda size faydalı olabilirim? Belki de kardeşinizin cesedini istemeğe beni memur etmek istiyorsunuz.

Dénise kendisine gelmemiş olan bu fikir üzerine ağlıyarak:

— Hayır, Mösyö, dedi, para ebedî bir borcu öderse, size olan borcumuzu ödemeğe geldim.

Dénise ile papazın ayakta durduğunun o vakit farkına varan avukat:

— Oturunuz, dedi.

Dénise bir toplu iğne ile gömleğine iğnelenen, beşer yüz franklık iki kaymeyi korsasından çıkarmak için arkasına döndü, onları kardeşinin müdafiine uzatarak oturdu. Papaz az sonra yaşaran kıvılcım saçıcı bir bakışla avukata bakıyordu.

Avukat:

— Zavallı kızım, bu parayı kendinize saklayınız, zenginler kaybedilmiş bir dâva için bu kadar âlicenapça ödemezler, dedi.

Dénise:

— Mösyö, size itaat etmekliğim imkânsızdır, cevabını verdi.

Avukat birdenbire sordu:

— Parayı siz vermiyor musunuz?

Söyliyeceği yalandan dolayı Allahın gücenip gücenmiyeceğini öğrenmek için mösyö Bonnet'ye bakarak:

— Beni affediniz, dedi.

Papaz yere bakıyordu.

Avukat beş yüz franklık bir kaymeyi alarak, ötekini de papaza uzatarak:

— Pekâlâ! dedi, fakirlerle bölüşüyoruz. Öteki kaymeyi kıza sunarak: Şimdi, Dénise, şüphesiz bana ait olan bu parayı, siyah kadife kordonunuz ve altın haçınızla değiştiriniz. Haçı, avukatlık hayatımda göreceğim en temiz, en derin kalbli bir genç kızın hâtırası olarak ocağıma asacağım.

Dénise, altın haçını çıkarıp ona takdim ederek haykırdı:

— Ben onu size satmadan veririm.

Papaz:

— Pek iyi! Mösyö, o zavallı çocuğun mezardan çıkarılmasına ve Montégnac mezarlığına kaldırılmasına harcanmak üzere beş yüz frangı kabul ediyorum. Allah şüphesiz onu affetmiştir, Jean, doğrulara nedamet getirenlerin Allahın sağına çağrıldığı büyük günde bütün sürümle beraber kalabilecektir.

Avukat:

— Muvafık, dedi.

Dénise'in elini tuttu, onu alnından öpmek üzere kendine doğru çekti; fakat bu hareketten başka bir maksadı vardı:

— Çocuğum, dedi, Montégnac'ta kimsenin beş yüz franklık kaymeleri yoktur; onları iskontosuz alacak kimsenin bulunmadığı Limoges'da ise oldukça azdır; o halde bu para size verilmiştir, kimin tarafından verildiğini bana söylemeyiniz, size bunu sormam; fakat beni dinleyiniz: Bu şehirde zavallı kardeşinize ait yapacak bir işiniz kaldıysa, dikkat ediniz. Mösyö Bonnet, siz, kardeşiniz, hafiyeler tarafından gözetileceksiniz, aileniz gitmiştir, bu biliniyor. Sizi burada gördükleri vakit, şüphe edemiyeceğiniz bir halde etrafınızı sararlar.

— Heyhat! Artık burada yapacak hiçbir işim yok.

Avukat onu teşyi ederken içinden:

— İhtiyatlı bulunuyor, dedi. Haberi var, bu suretle kendini kurtarır.

Eylûl ayının yaz günleri kadar sıcak olan son günlerinde, Piskopos şehrin yüksek memurlarına bir ziyafet vermişti. Çağrılanlar arasında kırallık savcısı ile baş savcı da bulunuyordu. Bazı münakaşalar geceyi canlandırdı ve mûtat dışı olarak saat bire kadar uzattı. Whist, Piskoposların hoşlandığı tavla oyunları oynandı. Gecenin saat on birine doğru, kırallık

savcısı üst taraçada duruyordu. Bulunduğu köşeden, bir gece papaz Gabriel ile Piskoposun dikkatini çekmiş olan adada, anlıyacağınız Véronique'in adasında, bir ışık gördü; bu ışık ona Tascheron'un yaptığı cinayetin izahsız kalmış sırlarını hatırlattı. Sonra, bu saat Vienne çayı üzerinde ateş yakılmasını icabeden hiçbir sebep bulmadığından, Piskoposla kâtibinin dikkatine çarpan gizli fikir, uzakta parlıyan kocaman ateşin bu keskin ışığı kadar onun da dikkatine çarptı.

— Hepimiz koca koca aptallarız, diye bağırdı, fakat suçortaklarını yakalıyoruz.

Salona çıktı, mösyö de Grandville'yi aradı, kulağına birkaç kelime fısıldadı, sonra ikisi de ortadan kayboldular; fakat papaz de Rastignac nezaket icabı onları takibetti, çıkışlarını gözledi, taraçaya doğru gittiklerini gördü, ve adanın kıyısındaki ateşe dikkat etti.

"Mahvoldu" diye düşündü.

Adliyenin gönderdiği adamlar pek geç vardılar. Dénise ile Jean'ın, suya dalmağı öğrettiği Louis-Moris, Vienne çayının kıyısında, Jean'ın bildirdiği yerde idiler; fakat Louis-Moris Tascheron çoktan dört defa dalmış, her defasında altın olarak yirmi bin frank çıkarmıştı. Birinci para, dört ucu düğümlenmiş ipek mendil içinde idi. Suyu giderilmek üzere hemen sıkılan bu mendil, önceden yakılmış olan büyük bir ateşin içine atılmıştı. Dénise mendilin tamamiyle yandığını gördükten sonra

ateşin yanından ayrıldı. İkinci kap, bir şal, üçüncüsü de patiska bir mendil idi. Dördüncü kabı ateşe atacağı sırada, bir polis komseriyle birlikte bulunan jandarmalar, Dénise'in en ufak heyecan göstermeksizin alınmasına müsaade ettiği bu önemli parçayı yakaladılar. Bu, suyun içinde kalmış olmasına rağmen, üzerinde kan izleri bulunan bir mendildi. Derhal ne yaptığı sorulunca, Dénise kardeşinin tariflerine göre çalınan altını sudan çıkarmış olduğunu söyledi; komiser, kapları niçin yaktığını sorunca, ancak kardeşi tarafından koşulan şartları yerine getirdiği cevabını verdi. Bu kapların ne cins şey oldukları sorulduğu vakit de cesaretle ve hiç yalan demeden cevap verdi:

— Bir ipek mendil, bir patiska mendil, bir de şal.

Elde edilen mendil kardeşine aitti.

Bu çıkarma ile şartları Limoges şehrinde büyük gürültüler yaptı. Hele şal, Tascheron'un cinayetini aşk yüzünden yaptığı zannını teyidetti.

Bu kadar maharetle faydasız bir hale konan bu son ifşaları öğrenen bir bayan:

— Ölümden sonra bile onu koruyor, dedi.

Savcı gülümsiyerek:

— Belki, dedi, Limoges'da bir koca evinde bir ipek mendili eksik bulacak, fakat susmak zorunda kalacak.

İhtiyar madam Perret de gülümsiyerek:

— Tuvalet yanlışlıkları o kadar tehlikeli oldu ki, hemen bu akşamdan elbise dolabımı gözden geçireceğim, dedi.

Mösyö de Grandville sordu:

— İzleri o kadar iyi silinen güzel küçük ayaklar hangileridir?

Savcı cevap verdi:

— Adam siz de! Belki de çirkin bir kadındır.

Papaz de Grandcour söz aldı:

— Suçunu çok pahalıya ödedi.

Savcı bağırdı:

— Bu iş neyi ispat eder, biliyor musunuz? Kadınların, içtimai derecelerini birbirine karıştıran inkılâpta bütün kaybettikleri şeyi gösteriyor. Bu türlü aşklara, ancak kendileriyle sevgilileri arasında büyük bir ayrılık gören erkeklerde raslanır.

Papaz Dutheil cevap verdi:

— Aşka çok fahirler veriyorsunuz.

Vali sordu:

— Madam Graslin ne düşünüyor?

Mösyö de Grandville:

— Ne düşünmesini istiyorsunuz? Bana söylediği gibi, idam sırasında doğurdu, o vakitten beri de kimseyi görmedi, zira tehlikeli surette hastadır.

Limoges'un başka bir salonunda, hemen hemen gülünecek bir sahne geçiyordu. Des

Vanneaulx'ların dostları miraslarının geri verilmesinden ötürü kendilerini kutlamağa geliyorlardı.

Madam Des Vanneaulx:

— Ey! dedi. Bu zavallı adamı affetmek lâzımdı. Onu bu işe götüren menfaat değil, aşktır: ne kötü huylu, ne de kötülük etmeği severdi.

Des Vanneaulx efendi de:

— Pek nezaketliydi, eğer ailesinin nerede olduğunu bilseydim, onlara büyük bir iyilikte bulunurdum. Bu Tascheron'lar namuslu insanlardır.

Doğurmasını takibeden ve mutlak bir yalnızlıkta ve yatakta kalmasına sebebolan uzun hastalıktan sonra, madam Graslin, 1829 yılı sonlarına doğru, ayağa kalkabildiği zaman, kocasına, bitirmek istediği oldukça önemli bir işten bahsedildiğini işitti. Navarreins evi, Montégnac ormanını ve bu orman çevresinde sahibolduğu ekilmemiş yerleri satmağı düşünüyordu. Graslin, kendisini karısının çehiz parasını araziye bağlamağa mecbur tutan evlenme mukavelenamesinin maddesini hâlâ yerine getirmemişti. Parayı bankada çoğaltmayı daha iyi bulmuş, hemen de iki misline çıkarmıştı. Bu hususta, Véronique, Montégnac adını hatırlar gibi oldu, bu toprakları kendisi için satın alarak sözünü yerine getirmesini kocasından rica etti. Graslin, Duc de Navarreins'in satmak

istediği ormanla topraklar hakkında bilgi edinmek üzere papaz Bonnet'yi görmeyi çok arzuladı, zira Duc liberallikle Bourbon hanedanı arasında prens Polignac'ın hazırladığı korkunç çarpışmayı seziyor ve çok kötü bir sonuç istidlâl ediyordu. Dük, büyük bir nakit para karşılığında satmağa memur ettiği kendi iş adamını Limoges'a göndermişti, zira 1789 inkılâbını, bütün aristokrasiye, vermiş olduğu derslerden istifade edecek kadar hatırlıyordu. Bu iş adamı, bir aydan beri, Limoges'in en çok hilekârı olan, büyük bir tuzağı elde etmekle hemen parasını vermeğe en kabiliyetli olarak bütün asılzadeler tarafından tek adam diye bildirilen Graslin ile karşı karşıya bulunuyordu. Papaz Dutheil'in yazdığı bir kelime üzerine mösyö Bonnet, Limoges'a koştu ve Graslin'in oteline geldi. Véronique akşam yemeğini birlikte yemesini papazdan rica etmek istiyordu; fakat banker, onu iş odasında bir saat tuttuktan, kendisini tatmin eden bilgiyi ondan aldıktan sonra, karısının yanına çıkmak için mösyö Bonnet'ye izin verdi, ve derhal Montégnac ormaniyle topraklarını beş yüz bin frank karşılığında o anda satın aldı. Bu satın alışın ve buna bağlı olan bütün satın alınanların, evlenme mukavelenamesinin çeyiz parasının kullanılmasına dair maddesini yerine getirmek için yapıldığını şart koşarak karısının arzusuna razı oldu. Graslin, bu doğruluk hareketinin kendisine hiçe mal olduğu nispette

istekle işi yaptı. Graslin'in pazarlık ettiği sırada, bu yerler Montégnac ormanı ile, otuz bin arpant kadar araziyi, bir şato yıkıntılarını, bahçeleri ve Montégnac'ın ilersinde bulunan ekilmemiş ova içinde beş bin arpant yer tutuyordu. Graslin, Montégnac ormanı denilen büyük ormanın bittiği Corrézien sıradağlarının ilk zirvesine hâkim olmak için daha birkaç yer satın aldı. Vergi alınmasına başlandığından beri Dük de Navarreins, eskiden kırallığın en zengin mülhak arazisinden biri olan ve toprakları, bereketsizliğinden olduğu kadar işlenmesinde malûm olan imkânsızlığından dolayı Convention tarafından satılması unutulan bu malikâneden yılda on beş bin frank almıyordu.

Papaz, dindarlığiyle, zekâsiyle ün alan, kendisinin bahsedildiğini işittiği kadını gördüğü vakit, bir hayret hareketi yapmaktan kendini alamadı. Véronique, hayatının, en yüksek faziletlerini yaparak yükseleceği üçüncü devresine gelmişti, ve bu sırada büsbütün başka bir kadın olmuştu. Çiçekten delik deşik olmuş örtüsünün altında on bir yıl gömülü kalan Raffaello'nun küçük Meryem'inin yerini güzel, asîl, ihtiraslı kadın tutmuştu; iç felâketlerle inciltilen bu kadından bir azize çıkıyordu. Yüzünde, o vakit, riyazetleriyle meşhur olan rahibelerin ciddî çehrelerini renklendirenlere benzer sarı bir renk vardı. Dudaklar solmuştu, artık onlarda yarı çatlamış narların kızıllığı değil, belki bir Bengal gülünün soğuk renk-

leri görülüyordu. Gözlerin köşelerinde, burunun başladığı yerde, acılar, gizli göz yaşlarının aktığı sedefe benzer iki yer çizmişti. Göz yaşları çiçek izlerini silmiş, deriyi yıpratmıştı. Merak, ince siyah kan damarlarının çabuk çabuk çarpan mavi şebekesine sanki göz yaşlarını beslemek için gelen kanın taşkınlığiyle kabarmış görünen bu yere zorla takılıyordu. Yalnız gözlerin çevresi, altında siyahlaşan ve dehşetli bir biçimde buruşan göz kapaklarında kurumlaşan esmer renklerini muhafaza ediyordu. Gençliğinde bol adale ile örtülen çenesi, ifadenin aleyhine olarak, küçülmüştü. O vakit Véronique yalnız kendi üzerinde, yaptığı amansız riyazatını meydana vuruyordu. Yirmi dokuz yaşında, avuç avuç ak saçlarını kopartan Véronique'in şimdi seyrek ve ince bir saçı vardı; doğurma, en güzel süslerinden biri olan saçlarını harabetmişti. Zayıflığı korku veriyordu. Hekimin menlerine rağmen, oğlunu kendi emzirmek istemişti. Hekim, Véronique'in çocuğunu kendi emzirdiği halde teşhis ettiği bütün değişmelerin gerçekleştiğini görmekle şehirde öğünüyordu.

— İşte, diyordu, tek bir doğurmanın bir kadında hâsıl ettiği şey. Bundan dolayı çocuğuna tapınıyor. Annelerin çocuklarını, kendilerine mal oldukları değer ölçüsünde sevdiklerine daima dikkat etmiştir.

Bununla beraber Véronique'in solgun gözleri, yüzünde genç kalan tek şeydi: İris'in ko-

yu mavisi, hayatın o hareketsiz ve soğuk, fakat yakınlarından biri bahis mevzuu olunca dindarca bir ifade ile canlanan maskeden kaçarak sığınmış gördüğü vahşi parlaklıkta bir ateş saçıyordu. Bundan dolayı köy papazının hayreti, korkusu, Montégnac'ta oturmasının bir malikânenin yapabileceği bütün iyiliği madam Graslin'e anlattıkça, yok oluyordu. Umulmaz bir gelecek ışıklariyle parlıyan Véronique bir an içinde güzelleşti.

— Giderim, dedi. Bu, benim iyiliğime olur. Mösyö Graslin'den bir miktar sermaye alır, sizin dinî eserinize candan ortak olurum. Montégnac verimleşir, işlenmemiş ovanızı sulamak için su buluruz. Musâ gibi, bir kayaya vurursunuz, orada göz yaşları akar!

Limoges'daki dostları tarafından madam Graslin hakkında kendisinden haber sorulan Montégnac papazı ondan, bir azizeden bahseder gibi bahsetti.

Mösyö Graslin satın aldığının ertesi günü sabahı Montégnac'a bir mimar gönderdi. Banker, şatoyu, bahçeleri, taraçayı, parkı onartmak, ağaç dikerek ormana varmak istedi, bu yeniden yapmada gururlu bir faaliyet gösterdi.

İki yıl sonra madam Graslin büyük bir felâkete uğradı. 1830 ağustosunda Graslin, ticaretin ve bankanın musibetlerine yakalanarak, bütün tedbirliliğine rağmen bu felâketle

sarıldı; ne bir iflâsa, ne de kırk yıllık bir çalışma ile elde edilen üç milyonluk bir parayı kaybetmek fikrine tahammül etti; bu endişelerden doğan mânevi hastalık, kanında daima yanık duran iltihabı vahim hale getirdi, yatmak zorunda kaldı. Gebeliğinden beri Véronique'in Graslin'e olan dostluğu açılmış, âşıkı de Grandville'in bütün ümitlerini altüst etmişti; çok dikkat ve ihtimamlarla kocasını kurtarmağa çalıştı, adamcağızın işkencesini birkaç ay daha uzatmaktan başka bir şey yapamadı; fakat bu müddet, eski kâtibinin sonunu sezerek, çabuk bir alacak hesabı kesmeği ona teklif eden Grossetête'in çok işine yaradı. Graslin 1831 nisanında öldü, dul kadının ye'si Hıristiyanlık tevekkülüne uydu. Véronique'in ilk sözü, alacakların parasını ödemek için kendi servetini teklif etmek oldu; fakat Graslin'inki fazlasına bile kâfiydi. İki ay sonra Grossetête'in yaptığı hesap temizlemesi, madam Graslin'e Montégnac topraklarını, bütün kendi serveti olan altı yüz altmış bin frangı bıraktı, böylece oğlunun adı lekesiz kaldı, Graslin kimsenin parasını, karısınınkini bile eksiltmemişti. François Graslin, daha yüz bin frank kadar bir para elde etti. Véronique'in ruh büyüklüğünü ve meziyetlerini bilen mösyö de Grandville, onunla evlenmek teklifinde bulundu; lâkin bütün Limoges'u şaşırtacak surette, madam Graslin, kiliselerin ikinci evlenmeleri takbih ettiği bahanesiyle yeni savcıyı reddetti.

Sağduyusu büyük ve bir bakışta anlayışı sağlam bir adam olan Grossetête, Véronique'e kendi servetiyle mösyö Graslin'inkinin hesap artığını büyük deftere kaydettirmesini tavsiye etti, kendisi de bu kaydı, temmuz ayında, o vakit elli franga karşı yüzde üç gibi en büyük menfaatler gösteren Fransız sermayeleri arasına hemen geçirtti. Binaenaleyh Francis altı bin, annesi de aşağı yukarı kırk bin liralık bir gelir elde ettiler. Véronique'in serveti vilâyetin en yükseği idi de. Her şey tanzim olunduktan sonra, madam Graslin, Montégnac'da mösyö Bonnet'nin yanında yaşamak üzere Limoges'u bırakmak niyetinde olduğunu ilân etti. Montégnac'da papazın giriştiği, kendisinin de iştirak etmek istediği iş hakkında fikrini almak için onu tekrar çağırttı; fakat o, yerinin kibar âlemi olduğunu anlatarak, kadını bu niyetinden âlicenaplıkla vazgeçirmeğe çalıştı. Kadın cevap verdi:

— Ben halktan doğdum, yine oraya dönmek isterim.

Köyünü çok seven papaz, Graslin konağını kendisine borçlu olunan paraları elde etmek için, onu bütün değeriyle alan Grossetête'e vererek artık Limoges'da oturmamak mecburiyetine isteye isteye katlanan madam Graslin'in arzusuna daha az mukavemet etti.

1831 sonlarına doğru, yola çıktığı gün, madam Graslin'in birçok dostları, şehrin dışarısına kadar kendisini uğurlamak istediler.

Birkaçı ilk menzile kadar gitti. Véronique annesiyle birlikte üstü açık bir faytondaydı. Birkaç gün önce bir piskoposluğa tâyin olunan papaz Dutheil ve ihtiyar Grossetête ile birlikte arabanın ön tarafında bulunuyordu. Aîne meydanı üzerinden geçerken, Véronique şiddetli bir heyecan hissetti, yüzü adalenin uyandığını gösterecek tarzda büzüldü, ihtilâçlı bir hareketle çocuğunu kucağına bastı, madam Sauviat bu hareketi, hemen çocuğu almak suretiyle gizledi, zira ihtiyar anne kızının heyecanını tahmin etmiş gibiydi. Kader, madam Graslin'-in, eskiden babasının evi bulunan meydanı da görmesini istedi, Sauviat kadının şiddetle elini sıktı, gözlerinden çeşme gibi yaşlar boşanıp, yanaklarından aşağı akmağa başladı. Limoges'dan ayrıldıktan sonra, oraya son bir defa baktı, bütün dostları tarafından görülen bir saadet hissine kendini kaptırdı, koca olarak varmak istemediği yirmi beş yaşındaki genç savcı, büyük bir esef edasiyle elini öptüğü vakit, yeni Piskopos, Véronique'in gözlerinde, bu sefer hafif bir daire haline girecek kadar küçülen mavinin göz bebekleri siyahının yayılmasına sebebolan garip harekete dikkat etti. Göz, şüphesiz, şiddetli bir iç isyanını bildiriyordu. Annesinin kulağına:

— Demek, onu artık hiç görmiyeceğim, dedi. Kadın, bu sözü ihtiyar yüzünde en ufak bir his belirmeden dinledi.

Bu sırada Sauviat kadın, karşısında oturan Grossetête tarafından gözetleniyordu; fakat ince zekâsına rağmen, eski bankacı, Véronique'in evine kabul ettiği bu memura karşı beslediği kini sezemedi. Bu türlü hallerde kilise adamlarında, başka adamlarınkinden daha geniş anlayış sureti vardır: bunun için Piskopos, bir papaz bakışiyle Véronique'i hayrete düşürdü.

Monsenyör, madam Graslin'e:

— Limoges'da esef ettiğiniz hiçbir şey yok mu? dedi.

Kadın cevap verdi:

— Siz de oradan ayrılıyorsunuz.

Vedalaşmakta olduğu Grossetête'e gülerek ilâve etti:

— Mösyö de ancak pek seyrek oraya gelecek.

Piskopos, Véronique'i Montégnac'a kadar götürdü.

Véronique, Saint-Leonard tepesine yaya çıkarken annesinin kulağına:

— Bu yol üzerinde matem içinde yürümeliydim, dedi.

Sert ve buruşuk yüzlü ihtiyar, korkunç bir dikkatle çocuğa bakan Piskoposu göstererek parmağını dudaklarına götürdü. Bu hareket, ona daha çok başpapazın parlak bakışı, madam Graslin'de titremeye benzer bir harekete sebeboldu. Montégnac'ın ilerlerinde kır

renkli örtülerini yayan ovaları görünce, Véronique'in gözleri ateşini kaybetti. Kadıncağız kedere daldı. O vakit kendisine doğru gelen papazı gördü ve onu arabaya bindirdi.

Mösyö Bonnet, ona ekilmemiş ovayı göstererek:

— İşte malikâneniz Madam, dedi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Madam Graslin, Montégnac'ta

Yeni yapıları göze çarpan tepesi ile Montégnac köyü, birkaç dakika içinde, batmakta olan güneşle yaldızlanmış, çölde bir vâha gibi duran güzel tabiatın tezadından doğan şiirle bezenmiş bir halde göründü. Madam Graslin'in gözleri yaşla doldu, papaz ona dağda yara izine benziyen geniş beyaz bir çizgiyi göstredi.

Bu yolu işaret ederek:

— İşte, dedi, benim ruhani dairemdekilerin hanımlarına olan şükranlarını göstermek için yaptıkları şey. Araba ile şatoya kadar çıkabiliriz. Bu yol, size bir meteliğe bile mal olmadan bitmiştir, iki aya kadar da ağaçlıyacağız. Monsenyör böyle bir değişmeyi yapmak için ne kadar zahmet, ne kadar ihtimam, ne kadar fedakârlık lâzım geldiğini düşünebilir.

Piskopos:

— Bunu onlar mı yaptılar? dedi.

— Karşılığında hiçbir şey almak istemeksizin, Monsenyör. En fakirleri, kendilerine bir anne geldiğini bilerek, işe katıldılar.

Seyyahlar dağın eteğinde, kutular fırlatan, birkaç el tüfek atan, birikmiş halkı gördüler; sonra, beyazlar giyinmiş çok güzel iki kız, madam Graslin'e çiçek, meyva sundu. O bir uçuruma düşecekmiş gibi mösyö Bonnet'nin elini sıkarak bağırdı:

— Bu köyde böyle karşılanmak!

Halk, arabayı şeref parmaklığına kadar götürdü. Oradan, madam Graslin, o ana kadar karaltısını seçtiği şatosunu görebildi. Bu görünüş üzerine, oturacağı yerin ihtişamından korkar gibi oldu. Memlekette taş azdır, dağlarda bulunan granitin yontulması pek güçtür; demek ki Graslin tarafından şatoyu onarmağa memur edilen mimarlar tuğlayı, bu geniş yapının esas unsuru yapmışlardı, bu da, Montégnac dağının, inşaat için gerekli toprağı ve keresteyi vermesinden dolayı masrafın az olmasına sebeboldu. Bütün yapıların kerestesi ile taşı da yine bu ormandan çıkmıştı. Bu tasarruflar olmasaydı Graslin batardı. Masrafların büyük kısmı taşıttan, orman işletmesinden, işçilerin ücretinden ileriye geliyordu. Böylelikle para köyde kalmış ve orasını canlandırmıştı. İlk bakışta, uzaktan, şato, taş aralıklarından ilerigelmiş ve kır hatlarla nakışlanmış siyah çizgilerle çizili kırmızı büyük bir yığın arz ediyordu, zira pencereler, kapılar, saçaklar, her kattaki taştan köşeler ve kordonlar, elmas çiviler halinde granitten yontulmuş idi. Versailles şatosununki gibi eğilmiş bir

beyzi çizen avlu, granitten çerçevelerle çevrelenmiş levhalarla bölünmüş tuğla duvarlarla çevriliydi. Bu duvarların altında hepsi başka türlü yeşillikte seçme fidanların dikkati çeken yığınları hâkimdi. Birbiri karşısında iki ihtişamlı parmaklık, bir yandan Montégnac'a bakan bir taraçaya, öte yandan nahiyelerle bir çiftliğe yol veriyordu. Henüz bitmiş olan yolun vardığı büyük şeref parmaklığının yanlarına on altıncı yüzyıl tarzında iki güzel paviyon yapılmıştı. Biri ortada, iki divanhane ile öteki ikisinden ayrılmış üç paviyondan bitişik avluya bakan yüz, doğuya yönelmişti. Bahçelere bakan yüz, tamamlayıcı biçimde, batıya doğruydu. Paviyonların cephelerinde yalnız bir, her divanhanenin ise üç penceresi vardı. Çan kulesi biçiminde tertiplenen, kurt şeklinde köşeleri olan orta paviyon, itidalle serpiştirilmiş birkaç heykelciğin inceliği ile göze çarpıyordu. Sanat, vilâyetlerde utangaçtır, her ne kadar 1828 den beri tezyinat, yazarların reyiyle ilerlemiş ise de, mülk sahipleri o vakit rekabetin ve becerikli işçilerin bulunmamasından oldukça ağır olan masraflardan korkuyorlardı. Her uçta üç pencerelik derinliği olan paviyon, granitten korkuluklarla süslü pek yüksek damlarla örtülmüş, kenarı kurşunlu güzel bir taraça, bir de dökme demirden galeri ile keskin bir çıkıntı halinde kesilmiş olan damın her piramide benzer eteğinde, zarif biçimde oyulmuş bir pencere yükselir. Zaten her katta kapı

ile pencerelerin dirsekleri Genova evlerininkinden kopya edilmiş oymalariyle seyre değer. Üç penceresi güneyde olan paviyon Montégnac'ı görür, kuzeydeki de ormana bakar. Bahçenin cephesinden göz Montégnac'ın Tascheron'ların bulunduğu kısmını kucaklar ve vilâyet merkezine giden yola dalar. Avluya bakan taraf, Montégnac tarafından Corréze dağlariyle çevrilen, fakat düz ufukların kaybolan hattiyle sona eren geniş ovaların arz ettiği manzaraları görebiliyordu. Divanhanelerin, zemin katı üstünde, eski üslûpta tavan aralariyle delinmiş damlarla biten bir katları vardı; fakat her uçtaki iki paviyon iki kattı. Ortadaki paviyon Tuileries veya Louvre saraylarında Horloge (çalar saat) denilen paviyonlara benzer beyaz bir kubbe ile örtülüydü, bu paviyonun içinde cihannüma teşkil eden bir çalar saatle süslü, tek bir oda vardı. Tasarruf olsun diye bütün damlar, ormandan alınmış kerestelerin kolaylıkla dayandığı büyük bir ağırlıkta olan oluklu kiremitlerle örtülü idi. Graslin, ölmeden önce, şükran eseri olarak bitirilmiş olan yolu açmayı düşünmüştü; zira, Graslin'in kendi deliliği tâbir ettiği bu teşebbüs, nahiyeye beş yüz bin frank kazandırmıştı. Bundan dolayı Montégnac, önemli bir şekilde büyümüştü. Müşterek toprakların arkasında, kuzeye doğru, ovada biterek düzleşen tepenin sağrısı üzerinde, Graslin ovanın işlenmemiş topraklarından istifade etmek niyetini gösteren büyük

çiftlik binalarını inşaya başlamıştı. Müşterek topraklarda yerleşen ve bir bahçıvanbaşı kapıcının emri altında bulunan altı bahçıvan çırağı, bu sırada dikimlere başlıyorlar, mösyö Bonnet'nin pek gerekli saydığı işleri bitiriyorlardı. Baştanbaşa kabule tahsis edilen zemin katı, muhteşem bir şekilde döşenmişti. Birinci kat mösyö Graslin'in ölümü, mobilyenin gönderilmesini yarıda bıraktığından oldukça boş bulunuyordu.

Madam Graslin, şatonun çevresinde dolaştıktan sonra, piskoposa:

— Ah! Monsenyör, dedi, ben kulübede oturacağımı beklerken zavallı mösyö Graslin ne delilikler yapmış.

Piskopos dedi ki:

— Ya siz, bu sözünün madam Graslin üzerinde sebebolduğu titremeye dikkat ederek biraz durduktan sonra ilâve etti: siz de fakirlere yardım edeceksiniz!

Madam Graslin, Francis'in elinden tutan annesinin koluna girdi, altında kilise ile papaz evi bulunan, köy evleri kat kat görünen uzun taraçaya kadar yalnız gitti. Köy papazı, bu peyzajın başka başka yüzlerini göstermek için Monsenyör Dutheil'i yakaladı, fakat iki papaz biraz sonra Véronique'le annesinin, taraçanın ucunda iki heykel gibi hareketsiz durduklarını gördüler: ihtiyar kadının elinde mendil vardı, gözlerini siliyordu, kızın elleri parmaklığın üs-

tünden uzanmıştı, alttaki kiliseyi gösterir gibiydi.

Papaz Bonnet ihtiyar Sauviat kadına sordu:

— Neniz var, Madam?

Geriye dönen ve iki papaza doğru birkaç adım atan madam Graslin cevap verdi:

— Bir şey yok, mezarlığın gözlerimin altında olacağını bilmiyordum.

— Onu başka bir yere kaldırtabilirsiniz, kanun müsaittir.

Kelimeyi bir feryat gibi ağzından kaçırarak:

— Kanun ha! dedi.

Burada piskopos yine Véronique'e baktı. Bu papazın, ruhunu örten et örtüsünü deldiği ve orada bu mezarlığın hendeklerinde gizlenen sırrı yakaladığı kara bakıştan yorulan kadın ona bağırdı:

— E... ne olacak? Evet.

Piskopos, elini gözlerinin üstüne koydu, birkaç saniye düşünceli, yorgun bir halde durdu.

İhtiyar kadın bağırdı:

— Tutunuz kızımı, rengi sapsarı oldu.

Madam Graslin, kendisini şatonun odalarından birine götüren iki papazın kollarına bayılarak düşerken:

— Hava keskin, beni sarstı.

Aklı başına gelince, piskoposla papazı, dizüstünde, kendisi için Allaha dua ederken buldu.

Piskopos onu takdis ederek:

— Sizi ziyaret eden melek yanınızdan ayrılmasın! Allaha ısmarladık kızım, dedi.

Bu sözler madam Graslin'in göz yaşlarını coşturdu.

Madam Sauviat:

— Demek kurtuldu? diye haykırdı.

Piskopos, odadan çıkmadan önce, arkasına dönerek ilâve etti:

— Hem bu dünyada, hem de öteki dünyada.

Sauviat'nın, kızını götürdüğü oda, pencereleri kiliseye, mezarlığa ve güneye bakan paviyonun birinci katında idi. Madam Graslin orada kalmak istedi, Aline ve küçük Francis ile mümkün mertebe yerleşti. Sauviat da tabiî kızının yanında kaldı. Madam Graslin'in geldiği zaman kendisini yakalıyan şiddetli heyecanlardan kurtulması için birkaç gün geçmesi lâzımdı, zaten annesi her sabah yataktan çıkmamaya onu mecbur etti. Akşamları Véronique, gözlerinin kiliseye, papazın evine, mezarlığa daldığı taraçada bir sıra üstünde oturuyordu. Böylece ihtiyar madam Sauviat'nın tesirsiz ısrarına rağmen, madam Graslin, hep aynı yere oturmakla ve kapkara bir melânkoliye kendini kaptırarak bir manyak itiyadı kazanacaktı.

Aline ihtiyar madam Sauviat'ya:

— Madam ölüyor, dedi.

İşe karışmak istemiyen papaz, bu iki kadın tarafından haberdar edilince, madam Graslin'i hele onda bir ruh hastalığı gösterildiği andan itibaren, devamlı olarak ziyarete geldi. Bu gerçek papaz, Véronique'in oğliyle birlikte, yaslı elbiselerle taraçaya gelip oturduğu sırada ziyarette bulunmağa dikkat etti. Ekim ayı başlıyordu, tabiat loş ve kederli oluyordu. Véronique'in Montégnac'a geldiği günden beri onda bazı büyük iç yaraları bulunduğunu anlıyan mösyö Bonnet, kendi günah çıkaracağı kişi olması lâzım gelen bu kadının tam itimadını beklemeyi uygun gördü. Bir akşam, madam Graslin, ölüm fikrini okşıyan kimselerde görülen meşum kararsızlıktan sönmüş bir bakışla papaza baktı. Bu andan itibaren mösyö Bonnet hiç tereddüdetmedi, bu zalim mânevi hastalığın ilerleyişini durdurmak işini üzerine aldı. Önceleri Véronique ile papaz arasında, altında gerçek düşüncelerini sakladıkları boş sözlerle bir savaşma cereyan etti. Soğuğa rağmen, Véronique bu sırada granitten bir sıra üzerine oturmuştu, Francis'i de kucağında tutuyordu. Madam Sauviat, tuğladan korkuluğa dayanmış ayakta duruyor, mezarlığın görülmesine kasten engel oluyordu. Aline, hanımının çocuğu kendisine vermesini bekliyordu.

Yedinci defa gelmekte olan papaz:

— Madam, dedi, sizde yalnız melânkoli bulunduğunu sanıyordum; (kulağına eğilerek) şimdi bunun ümitsizlik olduğunu görüyorum. Bu his, ne Hıristiyanlığa, ne de Katolikliğe yakışmaz, dedi.

Gök yüzüne keskin bir bakışla ve dudaklarının üzerinde acı bir gülümseme ile cevap verdi:

— Peki, kilise lânetlilere ümitsizlikten başka ne his verebilir?

Bu kelimeyi işitince, din adamı, bu ruhta hasara uğramış geniş sahalar gördü.

— Ah! Bu tepe size cehennem oluyor, oysaki burası göke yükselebileceğiniz bir tılsım tepesi olmalıydı.

Véronique kendine derin nefretini gösteren bir eda ile cevap verdi:

— Böyle bir kaideye oturacak kadar kendimde gurur bulmuyorum.

Burada, papaz, temiz, güzel ruhlar için pek tabiî ve pek bol olan ilhamlardan biriyle, Tanrı kulu çocuğu kucağına aldı, alnından öptü ve kendi eliyle onu alıp götüren oda hizmetçisine verirken babacan bir sesle: "Zavallı çocuk!" dedi.

Madam Sauviat kızına baktı, mösyö Bonnet'nin sözünün ne kadar tesirli olduğunu anladı, çünkü göz yaşları, Véronique'in çoktan beri kuru olan gözlerini ıslatmıştı. İhtiyar kadın papaza bir işaret verdi, ortadan çekildi.

Mösyö Bonnet, Véronique'i taraçanın Tascheron'ların evi görünen öteki ucuna götürerek:

— Gezininiz, dedi. Siz bana aitsiniz, hasta ruhunuzdan dolayı Allah'a hesap vermek zorundayım.

— Bırakınız da bitkinlikten kurtulayım.

Papaz birdenbire cevap verdi:

— Bitkinliğiniz meşum düşüncelerinizden ilerigeliyor.

O, artık hiçbir ihtiyat gözetilmiyen noktaya varmış olan acının saflığiyle:

— Evet, dedi.

Papaz bağırdı:

— Görüyorum, siz kayıtsızlık uçurumuna düşmüşsünüz, iffetin öldüğü vücut ıstırabının bir derecesi varsa, ruh kudretinin öldüğü bir ıstırabın da derecesi vardır, bilirim.

Mösyö Bonnet'de ince görüşleri, şefkat dolu merhameti görmekten şaşırdı; fakat, yukarda görüldüğü gibi, bu adamda hiçbir ihtirasın bulandırmadığı tatlı incelik, kendi ruhani dairesindeki insanlar için, ona kadının ana duygusunu veriyordu. Bu **Nens Divinio** (İlâhî Nefes) bu havarice şefkat, papazı öteki insanların üstüne çıkarır, onu ilâhî bir mahlûk haline getirir. Madam Graslin ruhta kaynak gibi gizli duran bu güzelliği anlıyabilecek kadar mösyö Bonnet'yi denememişti, rahmet, serinlik, gerçek hayat o kaynaktan çıkar.

Ölmek üzere olan insanları hareket ve bir bakışlariyle kendini bırakarak bağırdı:

— Ah! Mösyö!

— Sesinizi işitiyorum! Ne yapmalı? Ne olmalı?

Ovaya doğru giderek parmaklık boyunca sessizce yürüdüler.

Bu ilâhî an, iyi haberler getiren, bu İsa oğluna en uygun zaman olarak göründü. Alçak sesle ve gizlice ona:

— Kendinizi Allah'ın huzurunda farz ediniz, dedi, ona ne söylerdiniz?...

Madam Graslin yıldırımla vurulmuşa döndü, hafifçe titredi. Papazın gözlerini yaşartan bir eda ile yalnız şu cevabı verdi:

— Ona, İsa gibi derim ki: "Babacığım, beni bırakmayınız!"

Ona hayret etmekten kendini alamıyan mösyö Bonnet bağırdı:

— Oh! Madam! İşte sizden beklediğim söz. Görüyorsunuz ya, Tanrının adaletine güveniyor, ondan imdat istiyorsunuz! Beni dinleyiniz, Madam. Din, ilkin ilâhî bir adalettir. Kilise, bütün ruh dâvalarının hükmünü kendisine tahsis etmiştir. İnsan adaleti, Tanrı adaletinin zayıf bir hayalidir, cemiyetin ihtiyaçlarına tatbik olunan soluk bir taklidinden başka bir şey değildir.

— Ne demek istiyorsunuz?

— Siz, kendi dâvanızın hâkimi değilsiniz, Allah'a tâbisiniz; ne kendinizi mahkûm etme-

ğe, ne de affetmeğe hakkınız yoktur. Kızım, Allah büyük bir dâva tahkikçisidir.

— Ah! O...

— Bizim, ancak eşyanın kendisini gördüğümüz yerde, o, onların mahiyetini görür.

Véronique, kendisi için yeni olan bu fikirlerden hayrete düştü.

Cesaret sahibi papaz sözüne devam etti:

— Ruhu bu kadar büyük olan size, benim naçiz müminlerime söylediklerimden başka türlü sözler söylemeliyim. Kafası bu kadar bilgili olan siz, küçüklerle fakirlerin nazarları için resimlerle ve sözlerle ifade edilen Katolik dininin ilâhî mânasına kadar yükselmelisiniz. Beni iyi dinleyiniz, şimdi gaye sizsiniz; zira, bir an için üzerinde duracağım noktai nazarın genişliğine rağmen bu, sizin dâvanız olacaktır. Cemiyetleri korumak için icadedilen hukuk eşitlik üzerine kurulmuştur. Birtakım olayların topluluğu olan cemiyet ise, eşitsizlik üzerine kurulmuştur. Şu halde olay ile hukuk arasında bir anlaşmazlık vardır. Cemiyet, kanun tarafından zulüm veya müsaade görmüş olarak mı yürüyecektir? Başka deyimle, kanun cemiyeti tutmak için cemiyet içi harekete karşı mı koymalıdır, yoksa onu sevk etmek için bu harekete göre mi kurulmuş olmalıdır? Cemiyetlerin var oluşundan beri, hiçbir kanun vazıı, bu meseleyi söküp atmağı üzerine almağa cesaret edememiştir. Bütün kanun yapanlar, olayları incelemekle, kınanacak veya ceza

verilecek olayları göstermekle, onlara cezalar veya mükâfatlar bağlamakla yetinmişlerdir. İşte insanların kanunu böyledir; ne suçlara mâni olmak, ne de cezalandırdıklarında suçların tekrarlanmasını önlemek vasıtalarına sahiptir. İnsanseverlik, ulvî bir yanlıştır; bedeni faydasız yere üzer, ruhu iyileştiren devayı vermez. İnsan sever, tasavvurlar doğurur, fikirler ortaya koyar, yapılmasını insana, sükûta, işe, ihtarlara, dilsiz ve iktidarsız şeylere bırakır. Din bu noksanları bilmez, zira hayatı bu âlemin ötesine kadar genişletmiştir. Bizi hep düşkün gibi ve alçalma halinde saydığından tükenmez bir hoşgörürlük hanesi açmıştır; biz hepimiz, kendi düzelmemize doğru az çok ilerlemişizdir, hiç kimse kusursuz değildir, kilise, suçları, hattâ kabahatleri bekler. Cemiyetin, kendi sinesinden ayrılacak bir câni gördüğü yerde kilise kurtarılacak bir ruh görür. Dahası var!... Okuduğu ve içten tahlil ettiği Allah'ın ilhamiyle, kuvvetlerin eşitsizliğini kabul eder, yüklerin nispetsizliğini inceler. Sizi kalbce, bedence, kafaca, istidatça, değerce eşit olmıyacak bulursa, nedametle hepinizi eşit yapar. Eşitlik, Madam, hiç de büsbütün boş bir kelime değildir, zira biz, hepimiz, duygularla eşit olabiliriz ve eşitiz. Ve hislerin biçimsiz fetişizminden, Yunanistan'ın zarif icatlarına, gülünç veya korkunç ibadetleriyle ifade olunan Mısır ve Hindistanın derin ve hünerli mezheplerine kadar, insanda bir kanaat, düşmesi,

günah kanaati vardır, her yerde kurban etmeler ve halâs aramalar bundan ileri gelir. İnsan cinsini kurtarmış olan İsa'nın ölümü kendimiz için yapmamız lâzım gelen şeyin misalidir: günahlarımızı affettirelim! Kusurlarımızı affettirelim! Cinayetlerimizi affettirelim! Her şey affettirilebilir, Katoliklik bu sözün içindedir; mağfiretin zaferine yardım eden ve günahkârı koruyan o muhterem ilâhî sırlar oradan gelir. Ağlamak, Madam, çöldeki Madeleine gibi inlemek ancak başlayış, hareket etmek ise sonudur. Manastırlar ağlıyorlar ve çalışıyorlardı, dua ediyor, medenileştiriliyorlardı. Onlar mukaddes dinimizin işliyen vasıtaları idi. Bilgilerimizin hazinesi ile insan adaletinin, siyasetle güzel sanatların hazineleri Avrupa'yı bina ettiler, diktiler, hars ettiler. Avrupa'da bu parlak merkezlerin yeri daima tanınacaktır. Asrımız şehirlerinin çoğu manastırların kızlarıdır. Eğer sizin hakkınızda hüküm vermenin Allah'a ait olduğuna inanıyorsanız, kilise benim sesimle size, nedametin hayırlı işleriyle her günahın affedilebileceğini, alınabileceğini size söylüyor. Allah'ın büyük elleri hem yapılan kötülükleri, hem de başarılan iyilikleri tartar. Siz kendi başınıza bir manastır olunuz, burada onun mucizelerini yapmağa başlarsınız. İbadetleriniz işleriniz olmalıdır. Sizin çalışmanızdan, zenginliğinizi, zekânızı, içtimai vaziyetinizin timsali olarak bu tabiî duruma kadar her şeyinizi üzerlerine

koyduğunuz adamların saadeti, sizin çalışmanıza kalıyor.

Bu son sözleri söylerken köy papazı ile madam Graslin, ovalara doğru gelmek üzere geriye dönmüşlerdi, papaz tepenin eteğindeki köyü, peyzaja hâkim olan şatoyu gösterebildi. Sarımtırak bir güneş ışığı parmaklığı, bahçeleri sarıyor, şatoyu aydınlatıyor, altın yaldızlı dökme demirden saçak süslerinin nakışlarını parlatıyordu, bütün başka yerler iki yanı ağaçlarla donanan bu dantelden mahrum âdi bir şerit gibi yolla ikiye bölünmüş uzun ovayı ışıklıyordu. Véronique ile mösyö Bonnet şatonun kitlesini geçince avlunun üst tarafında ahırlarla mutfakları, üzerine bir okşayış gibi ışık inen Montégnac ormanını görebildiler. Batmakta olan güneşin bu son parıltısı ancak ağaç tepelerine varabiliyordu da. Montégnac'ın bulunduğu tepeden Corrèzien sıradağlarının ilk zirvesine kadar, bir ormanın sonbaharda arz ettiği güzel kaliçenin televvünlerini henüz pek iyi gösteriyordu. Meşeler, Floransa tuncuna benzer yığınlar teşkil ediyordu; ceviz ağaçlariyle kestane ağaçları bakır yeşili renklerini gösteriyordu; vaktinden önce yetişmiş ağaçlar altın yapraklariyle parlıyordu, bütün renkler, işlenmemiş boş yerlerle ânatlaşıyordu. Yaprakları büsbütün dökülen ağaçların gövdeleri, beyazımsı sütunlarını gösteriyordu. Bu ekim ayında güneşteki soluk akislerle sanatkârca kaynaşan bu kola, kızıl, boz renkler, bu verim-

siz ova ile, bu durgun bir su gibi yeşilimsi, nadas edilmemiş geniş tarlalariyle ahenkleşiyordu. Papazın bir düşüncesi, zaten sessiz olan bu güzel manzarayı izah etmek üzere idi: ne ağaç, ne kuş; ovada ölüm, ormanda sessizlik; şurada burada, köyün damlarında birkaç duman. Şato da, sahibi gibi gamlı görünüyordu. Tuhaf bir kanun olmak üzere, bir evde her şey, içinde hâkim olanı taklideder, ruhu orada süzülür. Papazın sözlerinden idrake eren, kanaatle kalbinden vurulan, sevgisi içinde bu sesin melekçe ahengine yakalanan madam Graslin birdenbire durdu. Papaz kolunu kaldırdı, ormanı gösterdi, Véronique oraya baktı.

— Bunda, içtimai hayatla belli belirsiz bir benzerlik bulmuyor musunuz? Herkesin kaderi kendine! Bu ağâç yığını içinde ne eşitsizlik! En yüksek olanları nebati topraktan ve sudan mahrum, ilkin onlar ölüyor!...

Acı acı cevap verdi:

— Sebebi şu ki, odun kesen kadının bıçağı, onları gençliklerinin saadetinde durduruyor!

Papaz hoşgörülür olmakla beraber sertçe devam etti:

— Artık bu duygulara düşmeyiniz. Bu ormanın felâketi kesilmemiş olmasıdır. Yığınlarının gösterdiği hâdiseyi görüyor musunuz?

Ormanın tabiatında bu garplikleri pek sezemiyen Véronique itaatli bakışını ormana yöneltti, hafifçe papaza baktı.

Bu bakışta Véronique'in bilgisizliğini kavrıyarak dedi ki:

— Her cinsten ağaçların hâlâ yeşil durduğu çizgiyi fark etmiyor musunuz?

— Ah doğru. Niçin böyle?

— Orada Montégnac ile sizin, mösyö Graslin'e bildirdiğim büyük zenginlikleriniz bulunuyor. Suları Gabou deresinde kaybolan şu üç vâdinin izini görüyorsunuz. Bu dere Montégnac ormanını, bu yandan bizimkine dokunan nahiyeden ayırır. Eylûl ile ekim aylarında kuru olan bu dere kasım ayında çok su verir, hiçbir şey kaybetmemek, en küçük kaynakları birleştirmek üzere, ormanda yapılacak işlerle kitlesi kolayca artacak olan suyu hiçbir şeye yaramaz; fakat Languedoc kanalını beslemek için kocaman havuzların yapıldığı Saint-Ferréol'de Riquet yaptığı gibi, onu tutmak, muhafaza etmek için, tepelerle dere arasında bir iki baraj yapıldı mı, savaklarla tutulan arklara lâzımı gibi bölünen su ile bu verimsiz ovayı, verimli kılarsınız, bu suyu, yararlı zamanında topraklar içer, üstten artanı da bizim küçük deremize doğru gönderilir. Bütün kanallarınız boyunca güzel kavaklarınız olur, en güzel eşsiz çayırınızda hayvanlar yetiştirirsiniz. Ot nedir? Güneşle su. Bu ovalarda çim kökleri için yeter derecede toprak var; sular, toprağı bereketlendirecek çimleri verir, kavakları besler, mayaları bütün nebatlar tarafından emilecek olan sisleri durdurur: vâdideki güzel

nebati hayatın sırları bunlardır. Bir gün sükûtun hüküm sürdüğü, gözün verimsizlikten elem duyduğu yerde, hayat, sevinç, hareket göreceksiniz. Bu güzel bir tapınış olmaz mı? Bu işler, boş vaktinizi malihulyalı düşüncelerden daha iyi işgal etmez mi?

Véronique papazın elini sıktı, tek bir kelime söyledi, fakat bu kelime büyük oldu:

— Dediğiniz olacak, Mösyö.

— Büyük şeyi uygun buluyorsunuz, fakat onu yapmıyacaksınız. Herkese gelebilen, fakat çok büyük güçlükler doğuran bir düşüncenin gerçekleştirilmesine gereken bilgiler ne sizde, ne de bende var, zira bu güçlükler, sade ve gizli olmakla beraber, ilmin en doğru vasıtalarını ister. Şu halde bugünden başlıyarak, böylece hareketlendireceğiniz altı bin arpantla on iki yılda size altı yedi Louis kazandıracak olan insandan aletleri arayınız. Bu iş, Montégnac'ı bir gün, vilâyetin nahiyelerinden en zengini kılacak, orman size henüz bir gelir vermez; fakat ergeç ticaret zamanla birikmiş olan, insan tarafından, ne çabuklaştırılan, ne de yerine konan biricik hazine olan bu güzel ağaçları gelip arıyacaktır; fakat on misline varacak olan Montégnac ahalisinin istiyeceği himayeyi bekliyecek, zira devlet servet gibidir, yalnız zengine verir. Bu toprak bu zamanda, Fransa'nın en güzel topraklarından biri olacak, belki de gelire nispetle şatoyu fakir bulacak olan torununuzun iftihar vesilesi olacak.

Véronique:

— İşte, dedi, hayatım için bir gelecek.

— Böyle bir eser, çok günahları affettirebilir.

Anladığını görünce, bu kadının zekâsı üzerine son bir darbe indirmeğe çalıştı.

Kadında zekânın kalbe vardığını sezmişti; halbuki başka kadınlarda kalb, bilâkis zekânın yoludur.

Biraz durduktan sonra ona dedi ki:

— Nasıl bir yanlışlık içinde bulunduğunuzu biliyor musunuz? (Kadın ona utanarak baktı) Nedametiniz henüz geçirilmiş bir yenilgi duygusundan başka bir şey değildir, korkunç olan şey, şeytanın ümitsizliğidir, İsa'dan önceki insanların nedameti de belki böyle idi; fakat biz Katoliklerin nedametimiz, kötü yolda bocalıyan, bu çarpmada kendisine Tanrı görünen bir ruhun korkusudur! Siz, putperest Oreste'e benziyorsunuz, Saint-Paul olunuz.

Kadın haykırdı:

— Sözleriniz beni büsbütün değiştirdi, oh! Şimdi, yaşamak istiyorum.

Sevinerek giden alçakgönüllü papaz kendi kendine "zekâ galebe çaldı" dedi. Nedametine güzel ve iyi bir şekil vererek madam Graslin'i kemiren gizli ümitsizliğe bir yem atmıştı. Bundan dolayı Véronique hemen ertesi günü mösyö Grossetête'e mektup yazıyordu. Birkaç gün sonra, Limoges'dan, bu ihtiyar dostun gönder-

diği üç binek atını aldı. Mösyö Bonnet, Véronique'e, kendi isteği üzerine, madam Graslin'in hizmetine girmekten, elli kadar Ekü kazanmaktan memnun bir genç olan menzil başının oğlunu takdim etti. Yuvarlak yüzlü, kara gözlü, kara saçlı, kısa boylu, düzgün endamlı, Maurice Champion adında olan bu genç, Véronique'in hoşuna gitti, hemen de işe başlatıldı. Gezmelerinde hanımın yanında bulunacak, binek atlarına bakacaktı.

Montégnac'ın bekçibaşısı, Limoges'da doğmuş, kıralın hassa alayında eski bölükemini idi, mösyö le Duc de Navarreins onu arazisinin birinden, değerini incelemek, ne istifade edeceğini öğrensin diye edineceği bilgiyi kendisine bildirmek üzere Montégnac'a göndermişti. Jérôme Colorat orada işlenmemiş, verimsiz topraklardan, taşıt güçlüklerinden dolayı işlenemiyecek ormanlardan, yıkık halde duran bir şatodan, oturacak bir yerle bahçeler kurmak için yapılacak büyük masraflardan başka bir şey görmedi. Hele, bu geniş ormanı uzaktan tehdideden şurasına burasına granit kayalar serili açıklıklardan korkan bu iffetli, fakat zeki hizmetçi, bu mülkün satılmasına sebeboldu.

Madam Graslin çağırttığı bekçisine dedi ki:

— Colorat, yarından başlıyarak, belki her sabah ata bineceğim. Bu malikâneye bağlı muhtelif arazi kısımlariyle mösyö Graslin'in

onlara eklediklerini bilseniz gerek, onları bana gösterirsiniz, hepsini kendim gezmek isterim.

Şatoda oturanlar Véronique'in tavrında husule gelmekte olan değişikliği sevinçle öğrendiler. Aline, emrini almadan, kendiliğinden hanımının eski siyah at elbisesini aradı, giyilecek bir hale koydu. Ertesi günü madam Sauviat, kızının ata binmek üzere giyindiğini sözle anlatılmaz bir sevinçle gördü. Bu oturulmıyan dağlardaki keçi yolları pek az çizili olduğu için hâtıralarını yoklıyarak yürüyen bekçisi Champion'un kılavuzlığiyle madam Graslin, sağrılarını öğrenmek, bu uzun dağları yırtan tabiî yollar demek olan vâdilere alışmak üzere, yalnız ormanlarının yayıldığı tepeleri gezmeğe girişti. Yapacağı işi ölçmek, akıntıların mahiyetini etüt etmek, papazın bildirdiği teşebbüsün unsurlarını bulmak istiyordu. Önde yürüyen Colorat'nın arkasından gidiyor, Champion da birkaç adım gerisinden geliyordu.

Fransa'da dağlara pek yakın olan arazinin dalgalarından sırasiyle çıkıp inerek ağaçlarla dolu kısımlarda yürüdüğü müddetçe, Véronique ormanın güzellikleriyle meşgul oldu. Bunlar, ilk sırada kendisini hayrete düşüren asırlık ağaçlardı, sonunda onlara alıştı; sonra tabiî yüksek meşeler, yahut bir orman açıklığında şaşılacak yükseklikte birkaç ayrı çam; nihayet daha nadir bir şey, bütün başka yerlerde cüce olduğu halde, burada, garip haller dolayısiyle kocamanlaşan, bazan da toprak ka-

dar eski fidanlardan biri. Çıplak kayalar üzerinde yuvarlanan bulutu, anlatılmaz bir duyarlıkla görüyordu. Erimiş kar ırmaklarından ilerigelme, uzakta çatlaklara benziyen izlere dikkat ediyordu. Nebatsız bir boğazdan sonra, kayalık bir tepenin soyuk yanlarında, Alp dağlarının çamları kadar doğru yüzlerce yıllık kestane ağaçlarına bakıyordu. Yürüyüşündeki çabukluk, hemen hemen kuş uçuşu gibi, kâh oynak geniş koyları, dağınık ağaçlarla döşeli uçurumları, devrilmiş granitleri, sarkık kayaları, karanlık vâdileri, henüz çiçekli duran fundalıklarla dolu büyük meydanları, ve diğer kurak yerleri; kâh ardıçların, kibar ağaçlarının büyüdüğü çetin ıssızlıkları; kâh kısa otlu çayırları, asırlık bir balçıkla semizlenmiş toprak parçalarını, nihayet Fransa'nın ortasındaki dağlık tabiatın gamlarını, yüceliklerini, tatlı, kuvvetli şeylerini, garip görünüşlerini kavramasına meydan veriyordu. Şekilleri değişik, fakat aynı düşünce ile canlı bu türlü türlü levhaları, göre göre hem vahşi, hem de harap, kendi haline bırakılmış, verimsiz olan bu tabiatın ifade ettiği derin keder ona da geçti, gizli duygularına cevap verdi. Dağların aralığından ovaları ayaklarının altında gördüğü, içinden bücür fidanlar çıkan kollarla taşlar arasından kuru dereleri aştığı, bu manzara an bean göründüğü zaman, bu sert tabiatın ruhu ona çarptı, bu başka başka görünüşlerin mânalariyle heyecanlanan, kendisi için yeni olan mü-

şahede, tasavvurlar ilham etti. Bir orman görünüşü yoktur ki mânası olmasın; bir orman açıklığı, bir orman sıklığı yoktur ki insan düşüncelerinin berzahiyle benzerlikleri bulunmasın. Kafası kültürlü, yahut kalbi yaralı insanlar arasında kim vardır ki bir orman içinde gezinsin de orman onunla konuşmasın? Ondan belli belirsiz ya teselli edici, yahut korkunç, fakat çok defa korkunç olmaktan ziyade teselli edici bir ses yükselir. Orada sizi yakalıyan hem vakarlı, sade, hem de tatlı, esrarlı olan tahassüsün sebepleri iyice aransaydı, belki de, kaderlerine tâbi olan, değişmeksizin ona itaat eden bütün bu mahlûkların yüce, sanatlı manzarası içinde bulunurdu. Ergeç, tabiatın devamını ezen his, kalbinizi doldurur, sizi derinden derine sarsar, sonunda Allah'ı düşünmeğe varırsınız. Bundan dolayı Véronique, akşamleyin mösyö Bonnet'ye dediği gibi bu zirvelerin sükûtu, ormanların kokusu, havanın sükûneti içinde azametli gufrana itimat edindi. Bu ana kadar içinde hulyalarının dönüp dolaştığı hâdiselerden daha yücelerinin bir nizamı bulunduğu imkânını sezdi. Bir nevi saadet duydu. Çoktan beri bu kadar sükûna sahibolmamıştı. Bu duyguyu, bu manzaralarla ruhunun bitkin, kurumuş yerleri arasındaki benzerliğe mi borçluydu? Maddenin orada günah işlemeden cezalandığını düşünerek tabiatın bu teşevvüşlerini bir nevi sevinçle mi gördü? Şüphesiz, çok kuvvetle heyecanlandı; zira, birkaç defa

Colorat ile Champion onu değişmiş bir halde buldukları zanniyle birbirlerine gösterdiler. Bir yerde Véronique derelerin dik yamaçları içinde bilmem nasıl haşin bir şey gördü. Bu ateşli derelerde şarıltılı su işitmek istediğini anladı. "Daima sevmek" diye düşündü. Bir ses tarafından kendisine atılmış gibi olan bu kelimeden utanarak atını, Corrèze dağının ilk tepesine haşmetle sürdü, kılavuzlarının ihtarına rağmen oraya atıldı. "Roche-Vive" denilen bu sivri tepenin zirvesine yalnız başına vardı, bütün memleketi görmekle meşgul, birkaç dakika orada kaldı. Yaşamak istiyen bunla yaratıkların gizli sesini işittikten sonra, içinde, eseri için, o kadar hayran kalınan, kendisi tarafından birçok delilleri gösterilen gayret ve sebatı artırmağa karar verdirici bir darbe duydu. Atını dizgininden bir ağaca bağladı, bir kaya parçasının ucuna oturdu, tabiatın üvey ana göründüğü bu saha üzerine gözlerini dikti, kalbinde, çocuğuna bakarken duyduğu ana heyecanlarını duydu. Bu manzaranın gösterdiği yüce öğretimi almağa hazırlanmış olduğundan, kendi güzel ifadesine göre, kalbini harmanlıyan hemen iradesiz tahayyüllerle, baygınlıktan uyandı.

O vakit papaz:

— Anladım ki ruhlarımızda, toprak gibi sürülmelidir, dedi.

Bu geniş sahne kasım ayının soluk güneşiyle aydınlanıyordu. Batıdan, soğuk bir rüz-

gârla koğulan birkaç bulut gelmekte idi. Aşağı yukarı saat üçtü, Véronique buraya dört saatte gelmişti; fakat bütün derin bir iç elemiyle kemirilenler gibi o da, dış icaplara hiç dikkat etmiyordu. Bu anda hayatı tabiatın yüce hareketiyle gerçekten büyüyordu.

Sesi kendisini titreten bir adam:

— Uzun zaman orada kalmayınız, Madam, sonra hiçbir yere dönemezsiniz, zira her türlü meskenden iki fersahtan ziyade ayrılmış bulunuyorsunuz; geceleyin orman geçilmez; fakat bu tehlike, sizi burada bekliyene nispetle hiçtir. Biraz sonra bu tepe üzerinde neden ileriye geldiği bilinmiyen, birçok adamı öldüren öldürücü bir soğuk olur.

Madam Graslin, alt tarafta, iki ateşten dile benziyen iki gözün parladığı güneşten hemen kapkara bir yüz gördü. Bu yüzün iki yanından, geniş bir tutam saç sarkıyor, altında bir sakal yelpaze gibi sallanıyordu. Adam, orta Fransa'da köylülerin giydiği geniş kenarlı kocaman bir şapkayı saygı ile kaldırıyor, bazı fakir halkın dikkatini çekmeğe yarıyan kılları dökülmüş, fakat haşmetli bir alın gösteriyordu. Véronique zerre kadar ürkmedi, kadınları korkak yapan bütün küçük telâkkilerin kesildiği durumlardan birinde bulunuyordu.

Ona sordu:

— Orada nasıl bulunuyorsunuz?

Bilinmiyen adam cevap verdi:

— Oturduğum yer buradan az uzaktadır.

— Bu ıssız yerde ne yapıyorsunuz?

— Yaşıyorum.

— İyi ama nasıl, ne ile?

Montégnac ovalarına bakan tepenin karşısında bulunan tepe yamacını göstererek:

— Ormanın bütün bu kısmını beklemek için bana biraz para veriyorlar, dedi.

O vakit madam Graslin bir tüfek namlısı ile bir av çantası gördü. Korkmuş dahi olsaydı, artık emniyet içinde bulunabilirdi.

— Bekçi misiniz?

— Hayır, Madam, bekçi olmak için yemin etmek, yemin etmek için de bütün medeni haklardan yararlanmak lâzımdır...

— Öyle ise siz kimsiniz?

Adam gözlerini yere indirerek derin bir tevazula:

— Ben Farrabèsche'im, dedi.

Bu isimden bir şey anlamıyan madam Graslin bu adama baktı, son derecede mülâyim olan yüzünde gizli yırtıcılık izleri gördü: fena dizili dişler, dudakları kan kırmızılığında olan ağıza istihza ve kötü cesaretle dolu bir eda veriyordu; esmer ve çıkık elmacıkları hayvani bir şeyler arz ediyordu. Bu adamın boyu orta, omuzları kuvvetli, boynu çekik, pek kısa, semiz, elleri büyük, şiddetli hayvani bir tabiatın bu faydaları suiistimale kabiliyetli idi. Zaten son sözleri tavrının, simasının, şahsının korkunç bir ifade verdiği bazı sırlar bulunduğunu bildiriyordu.

Véronique ona tatlı bir sesle:

— Demek benim hizmetimdesiniz? dedi.

— Madam Graslin ile mi konuşmak şerefiyle mübahiyim?

— Evet, dostum.

Farrabèsche, hanımına korku ile dolu bir bakış fırlattıktan sonra, bir yaban hayvanı çevikliğiyle gözden kayboldu. Véronique atına binmekte acele etti, artık kendisi için endişelenmeğe başlıyan iki hizmetçisinin yanlarına gitti, zira Roche-Vive'in anlaşılmaz hava zararlığı memlekette biliniyordu. Colorat ovaya giden küçük vâdiden inmesini hanımından rica etti.

Bu kadar az işlek yolların çatıştığı, memleketi tanımasına rağmen, kendisinin kaybolabileceği yükseklikten geri dönmenin tehlikeli olacağını söyledi.

Ovaya çıkınca Véronique atının yürüyüşünü ağırlattı.

Bekçisine sordu:

— Şu hizmette kullandığınız Farrabèsche kimdir?

Colorat bağırdı:

— Madam ona mı rasgeldi?

— Evet, fakat kaçtı.

— Zavallı adam! Madamın ne kadar iyi olduğunu belki de bilmiyor.

— Ne iş yapar?

Champion saflıkla cevap verdi:

— Lâkin Madam, o bir kaatildir.

Véronique, hüzünlü bir sesle sordu:

— Onu af mı ettiler?

Colorat cevap verdi:

— Hayır, Madam, Farrabèsche temyiz mahkemesinden geçti, on sene küreğe mahkûm oldu, yarı cezasını çekti, sonra affa uğradı. 1827 de sürgünden döndü. Hayatını onu teslim olmağa karar verdiren papaz efendiye borçludur. Gıyaben ölüme mahkûm olduğundan, ergeç yakalanacaktı, hali hiç de iyi değildi. Mösyö Bonnet, ölüm tehlikesini göze alarak, onu yalnızca bulmağa gitti. Farrabèsche'e ne söylediği bilinmiyor. İki gün yalnız başlarına kaldılar, üçüncü günü onu, ötekinin teslim olduğu Tulle'e getirdi. Mösyö Bonnet iyi bir avukatı görmeğe gitti, Farrabèsche'in dâvasını ona verdi, Farrabèsche on sene prangaya mahkûm oldu, papaz efendi de onu hapishanede ziyaret etti. Memleketin başına belâ olan bu çapkın, bir kız gibi yumuşadı, büyük büyük bir sükûnetle sürgüne götürülmesine ses çıkarmadı. Dönüşünde, papaz efendinin himayesi altında buraya yerleşti; herkes onun yalnız adını yüksek sesle söyler, her pazar, her yortu günü kiliseye, ibadete gider. Aramızda yeri bulunmakla beraber, bir duvar boyunca kendi başına durur. Zaman zaman ibadet eder; fakat mukaddes sofrada, yine ayrı durur.

— Bu adam, başka bir adamı öldürdü.

— Bir mi? Bir hayli adam öldürdü. Bununla beraber kendisi de bir adamdır.

Şaşkınlıkla dizgini atının boynuna bırakan Véronique bağırdı:

— İmkânı var mı?

Bu hikâyeyi anlatmaktan hoşlanan bekçi devam etti:

— Görüyor musunuz, Madam, Farrabèsche'in belki de prensipte hakkı var, eski bir Corrèze ailesi olan Farrabèsche'lerin son çocuğu idi. Ağabeyi yüzbaşı Farrabèsche on yıl önce İtalya'da, Montenotte'de, yirmi sekiz yaşında bir yüzbaşı olarak öldü. Talihsiz mi olmak lâzımdı? Hali vakti yerinde bir adamdı, okuyup yazmağı bilirdi, general olması ihtimali vardı. Ailede canını sıkan haller oldu, gerçekten böyle idi! Öteki[1] ile birlikte bulunan ben, ölümünden bahsedildiğini işittim! Ah! Yüzbaşı Farrabèsche güzel bir ölümle öldü, orduyu, küçük onbaşı[2] kurtardı! Ben, o sıralarda bir Alman, yani Alsaslı ünlü bir general olan general Steingel'in komutası altında çalışıyordum, fakat bu adamın görüşü kısa idi, bu kusuru da yüzbaşı Farrabèsche'in biraz sonra ölümüne sebeboldu. Binaenaleyh sonuncu küçük, ağabeyinin ölümünü öğrendiği zaman altı yaşında idi. İkinci kardeşi de er olarak hizmette idi; Austerlitz savaşında, iyi bir rütbe

[1] Metinde Autre diye büyük harfle yazıldığına bakılırsa Napoléon kastolunsa gerek.

[2] Napoléon'a verilen lâkap.

olan birinci hassa alayı başçavuşu iken öldü, bakınız Madam, orada Tuileries sarayında olduğu gibi hareket edildi... Ben de orada idim! Oh! Talihim varmış, bir yara bile almadan harbin her safhasında bulundum. Binaenaleyh bizim Farrabèsche, cesaretli olmasına rağmen, yerinden oynamamak fikrinde bulundu. Zaten, ordu bu aile için selâmetli bir şey değildi. Vali 1811 de kendisini çağırttığı zaman, ormana kaçtı; ona halk arasında kaçak deniliyordu. O vakit, istese de, istemese de **Isıtıcıların** bir kısmiyle birleşti; fakat sonunda hapı yuttu! Papazdan başka kimse, sözüm meclisten dışarı o çapkınlarla neler yaptığını bilmez! Çoğu defa jandarmalarla, hattâ askerlerle çarpıştı! Sonunda yedi müsademede bulundu...

Champion:

— İki erle üç jandarma öldürdüğü söylenir, dedi.

— Hesabını bilen var mı? diye Colorat devam etti. Kendisi söylemez. Nihayet, Madam, ötekilerin hemen hepsi yakalandı; fakat o, hayret! Genç, çevik olduğu, memleketi en iyi tanıdığı için, hep kurtuldu. Bu ısıtıcılar Brives ile Tulle dolaylarında bulunuyorlardı; Farrabèsche'in onları gizlemekte gösterdiği kolaylıklar dolayısiyle çoğu defa buralarda dolaşıyorlardı. 1814 te, artık onunla uğraşılmadı, kur'a kaldırılmıştı, bununla beraber 1815 yılını ormanlarda geçirmeğe mecbur olmuştu. Yaşıyacak kadar geliri olmadığından, oradaki bo-

ğazda posta arabasını durdurmağa yardım etti; fakat sonunda papaz efendinin isteği üzerine teslim oldu. Ona şahit bulmak kolay olmamıştı, kimse onun aleyhinde şehadet etmeğe cesaret etmiyordu. Bunun üzerine, avukatiyle papaz efendi, o suretle hareket ettiler ki o yüzden on yıl hapisle kurtuldu. Birçok ısıttıktan sonra, talihi varmış, çünkü ısıttı mı ısıttı.

— Peki ama bu ısıtmak nedir?

— İsterseniz, Madam, şundan bundan öğrendiğime göre, nasıl hareket ettiklerini size anlatayım, zira, anlarsınız ya, ben hiç ısıtmadım! İyi bir şey değil, fakat ihtiyaç kanun tanımaz. Binaenaleyh, yedisi sekizi bir rençperin, paralı olduğundan şüphe edilen bir mülk sahibinin evine düşerlerdi; ateş yakarlar, gece ortasında yemek yerlerdi; sonra biberle peynir arasında, ev sahibi istedikleri parayı vermiyecek olursa, ayaklarını ocak çengeline bağlarlar, ancak parayı aldıktan sonra çözerlerdi; işte bu, baskınları içinde talihsiz olanları da vardır. Öyle ya! Her vakit inatçılar, cimriler bulunur. Çok cimri olan Cachegrue adında bir rençper, ayaklarının yakılmasına meydan verdi! Sonunda da öldü. Brives yakınında olan mösyö David'in karısı, kocasının ayaklarının bağlandığını görerek, bu heriflerin sebeboldukları korkudan öldü. Ona "nen varsa, ver onlara" diye diye öldü. Kocası istemiyordu, fakat karısı paranın saklı olduğu yeri onlara gösterdi. Isıtıcılar tam beş yıl memlekete kor-

ku saldılar; fakat, Madam, unutmayın ki iyi aile çocuklarından çoğu onlarla birlikte idi, onların kılavuzluğiyle hareket ediyorlardı.

Madam Graslin cevap vermeden dinliyordu. Bir müddet sükût hüküm sürdü. Hanımının eğlenmesini kıskanan küçük Champion, Farrabèsche hakkında bildiklerini söylemek istiyordu.

— Madam'a şunu da söylemeliyiz ki Farrabèsche'in, yarışta, ata binmekte eşi yoktur. Bir öküzü bir yumrukta öldürür! Yedi yüz kiloyu taşır, kimse onun kadar iyi nişan alamaz. Ben küçükken, Farrabèsche'in hâtıralarını bana anlatırlardı. Bir gün, üç arkadaşiyle birlikte tuzağa düştü; müsademe ettiler, ikisi yaralandı, biri öldü! Farrabèsche yakalanacağını anladı; jandarmalardan birinin atının sağrısına, adamın arkasına atladı, hayvanı mahmuzladı, at gemi azıya aldı; dört nala koştu, o, jandarmayı kucaklıyarak ortadan sıvıştı; onu o kadar kuvvetle sıkıyordu ki biraz sonra, yere attı, at üzerinde yalnız kaldı, atla beraber kaçtı, gitti. Atı Limoges'dan on fersah ötede satmak cesaretinde de bulundu. Bu olay üzerine saklandı, bulunmaz oldu, onu teslim edecek olana yüz altın adandı.

Colorat:

— Bir başka sefer, dedi, Tulle kaymakamı tarafından vadedilen yüz altını, yeğenlerinden Giriex de Vizay adında birine kazandırdı. Yeğeni bulunduğu yeri haber verdi. Teslim de

etti. Jandarmalar, onu Tulle'ye götürmekle sevindiler. Fakat uzağa gitmedi, onu Lubersac hapishanesine tıkmak zorunda kaldılar, oradan da 17 nci alay kaçağı olup Tulle'de idam edilen, kurtulacağını umduğu geceden bir gece önce başka yere götürülen Gabilleau adındaki suçortaklarından birinin açmışolduğu delikten istifade ederek ilk gece kaçtı. Bu maceralar, Farrabèsche'e şöhret verdi. Çetenin casusları vardı, anlıyorsunuz ya! Hem halk ısıtıcıları seviyordu. Ah! Bu adamlar bugünküler gibi değillerdi, hepsi de paraları şahane bir surette harcıyorlardı. Tasavvur ediniz, Madam, bir gece, Farrabèsche jandarmalar tarafından takibolunuyordu, ne dersiniz! Bu sefer, bir çiftliğin su birikintisi içinde yirmi dört saat kalarak kurtuldu, bir saman çöpiyle hava alıyordu. Serçelerin şöyle böyle tutunabildiği ağaçların yüksek ince dallarında, altından bir o yana bir bu yana geçip kendisini arıyan askerleri görerek, geceler geçiren bir adam için bu küçük mahzurun ne önemi vardı? Farrabèsche adliyenin ele geçiremediği beş altı ısıtıcıdan biriydi; fakat memleket halkından olduğu ve onunla yaşamak zorunda bulunduğu cihetle, askerlik hizmetinden kaçınmak için firar etmişti; kadınlar onun tarafını tutuyordu, bu da büyük bir şeydi.

Madam Graslin yine:

— Demek Farrabèsche gerçekten hayli adam öldürdü, dedi.

Colorat devam etti:

— Şüphesiz, hattâ söylendiğine göre, 1812 de posta arabasındaki yolcuyu bile öldürdü; hakkında şehadet edecek olan arabacı, posta memuru da hüküm giyeceği sırada ölmüşlerdi.

Madam Graslin:

— Onu soymak için mi? dedi.

— Ah! Hepsini çaldılar; fakat buldukları yirmi beş bin frank hükümete aitti.

Madam Graslin sessiz sessiz bir fersah kadar yürüdü. Güneş batmıştı, ay boz ovayı aydınlatıyordu; o vakit ova denize benziyordu. Bir an oldu ki Champion ile Colorat, derin sessizliğinden endişe duydukları madam Graslin'e baktılar, yanaklarında bol göz yaşlarından ilerigelen iki parlak iz görerek şiddetli bir teessüre kapıldılar, gözleri kızarmıştı, damla damla düşen göz yaşlariyle dolu idi.

Colorat:

— Ah! Madam ona acımayınız! Delikanlının hoş zamanları oldu, güzel metresleri vardı; şimdi, yüksek zabıtanın nezareti altında ise de, papaz efendinin saygısı ve dostluğiyle himaye edilmektedir; zira yaptıklarına nadim oldu, sürgündeki hayatı güzel bir örnekti. Herkes bilir ki içimizdeki en namuslu adamlar kadar namusludur; yalnız mağrurdur, herhangi bir istikraha uğramamak ister, kendine göre iyilik yaparak müsterihane yaşamaktadır. Size, Roche-Vive'in öbür yanında on arpantlık bir fidanlık kurdu, ormanda, bir ağaç meydana

getirmenin mümkün olduğu yerlere ağaç dikiyor, sonra ağaçları budayor, kuru ağaçları topluyor, demet yapıyor, fakir halkın ihtiyacına hazır bulunduruyor. Tamamiyle, yapılmış, hazırlanmış odun bulacağından emin olan her fakir onları alıp götüreceğine, kendisinden istiyor, öyle ki bugün de halkı ısıtıyorsa da, ona iyilik ediyor! Farrabèsche, ormanınızı seviyor, kendi malı imiş gibi bakıyor.

Madam Graslin:

— Yaşıyor da!... Hem yalnız başına, diye son iki kelimeyi ilâvede istical göstererek bağırdı.

Maurice Champion:

— Affedersiniz, Madam, dedi, on beş yaşlarında küçük bir çocuğa bakıyor.

Colorat:

— Vallah, öyle, zira Curieux, Farrabèsche'in teslim olmasından bir müddet önce bu çocuğu doğurdu, dedi.

Madam Graslin sordu:

— Kendi oğlu mu?

— Herkes öyle sanıyor.

— Peki, o kızla neye evlenmedi?

— Nasıl olurdu! Sonra yakalanırdı! Bundan ötürü Curieux, onun mahkûm edildiğini öğrenince, zavallı kız memleketi bırakıp gitti.

— Güzel miydi?

Maurice:

— Annem, dedi, hani şu Dénise Tascheron

adında, memleketi bırakıp giden kıza çok benzediğini iddia eder.

Madam Graslin:

— Kız onu seviyor muydu bari? dedi.

Colorat:

— Adam siz de! dedi, ısıttığı için, kadınlar böyle fevkalâdelikleri severler. Bununla beraber, bu aşk kadar memleketi hayrete düşüren bir şey yoktur. Cathérine Curieux, Meryem gibi uslu yaşıyordu, iki vilâyetin sınırı üzerinde Corrèze'in büyük bir köyü olan Vizaye'de faziletli bir inci gibi görünüyordu. Babasiyle annesi Brézac'ların yanında rençperdirler. Farrabèsche mahkûm edildiği vakit Cathérine Curieux on yedi yaşında idi. Farrabèsche aynı memleketten olup Montégnac arazisi üzerinde yerleşmiş olan eski bir aileydi, köyün çiftliğini tutuyorlardı. Farrabèsche baba ile anne öldü, fakat Curieux'nün üç kızkardeşinden biri Auhusson'da, biri Limoges'da, üçüncüsü de Saint-Leonard'da evlendi.

Madam Graslin sordu:

— Farrabèsche, Cathérine'in nerede saklandığını biliyor mu, dersiniz?

— Bilseydi, menfasından kurtulur, kaçar giderdi... Buraya gelir gelmez, mösyö Bonnet vasıtasiyle, küçük Curieux'yü, ona bakmakta olan annesiyle babasından istetti, mösyö Bonnet bu lûtfu ondan esirgemedi.

— Kızın ne olduğunu bilen kimse yok mu?

Colorat:

— Adam sen de! Herkes genç kızın kaybolduğuna inandı! O, memlekette kalmaktan korktu! Paris'e gitti. Orada ne yapıyor? İşte meselenin güçlüğü burada, onu orada aramak, bu ovanın taşları arasında zıp zıp aramağa benzer.

Şatonun demir parmaklığından birkaç adım uzağına gelmiş olan madam Graslin'e bulundukları seddin üzerinden Montégnac ovasını gösterdi. Endişeli olan Sauviat anne, Aline, adamlar, bu kadar uzayan bir gaybubetten ne düşüneceklerini bilmeksizin orada duruyorlardı.

Kızının attan inmesine yardım eden Sauviat anne:

— İyi ama, fena halde yorulmuşsundur, dedi.

Madam Graslin, öyle bozuk bir sesle "hayır, anne" dedi ki Sauviat kadın ona baktı, çok ağlamış olduğunu o vakit gördü.

Madam Graslin, dahilî yaşayışına ait her şey hakkında emirlerini almış olan Aline ile dairesine girdi, annesini bile kabul etmeden oraya kapandı; Sauviat odaya girmek istediği vakit Aline, ihtiyar Auvergnat'lıya:

— Madam yatıp uyudu, dedi.

Ertesi gün Véronique, yalnız Maurice ile yola çıktı. Roche-Vive'e çabuk varmak için dün akşamki yolu tuttu. Son ormanlı tepenin bu zirvesini ayıran boğazın dibinden yükselir-

ken, zira ovanın görünmesiyle Roche-Vive, ıssız gibi duruyordu, Véronique, Farrabèsche'in evini kendisine göstermesini, atları muhafaza ederek orada beklemesini Maurice'e söyledi; yalnız gitmek istiyordu: Binaenaleyh Maurice ovaya karşı Roche-Vive sağrısı üzerinden inen bir keçi yoluna doğru onu götürdü, bu dağın ortasında hemen kaybolmuş duran, alt yanında fidanlıklar yayılan bir kulübenin samandan yapılmış damını gösterdi. Vakit hemen öğle idi. Bacadan çıkan hafif bir duman, Véronique'in biraz sonra yanına vardığı evi belirtiyordu; fakat o derhal kendini göstermedi. Kuru dikenlerden bir çit ile çevrili bir bahçenin ortasında bulunan bu fakir evin görünüşüne bakınca, yalnız kendisine malûm kalan düşüncelere dalarak birkaç dakika durdu. Bahçenin aşağısında, keskin bir çit ile çevrilmiş birkaç arpantlık çayırlar, yılankavi yayılıyor, şurada burada elma, armut, erik ağaçlarının yassı başları serpiliyordu. Evin üst tarafında, arazinin kumlaşmağa başladığı dağın tepesine doğru güzel bir kestaneliğin sararmış tepeleri yükseliyordu. Kapılık hizmetini gören iyice çürümüş tahtalardan aralıklı olarak yapılmış bahçe kapısını açarken, madam Graslin, bir ahır, küçük bir kümes, şiirleri tarlalardaki fakir meskenlerin canlı aksessuvarları olan bütün güzellikleri gördü. Çitler üzerine serilen çamaşırları, tavana asılmış birkaç soğan hevengini, kurumakta olan birkaç toprak tence-

reyi, hanımelleriyle gölgelenmiş ağaçtan sırayı, Fransa'da hemen bütün kulübelerde bulunan, fakirane, hemen hemen nebati bir yaşayışı gösteren damın üstündeki kaya kovuklarını kim bir heyecan duymadan görebilir?

Véronique'in, görülmeden bekçisinin evine gelmesi mümkün olmadı, bindiği atın gürültüsü kuru yapraklar arasında işitilir işitilmez iki güzel av köpeği havlamağa başladılar; o geniş elbisesinin eteğini koltuğunun altına aldı, eve doğru ilerledi. Dışarda bir sıra üzerine oturmuş olan Farrabèsche ile oğlu, ayağa kalktılar, en ufak bir bayağılık göstermeden bir saygı tavrı alarak başlarını açtılar.

Véronique dikkatle çocuğa bakarak:

— İşlerimle ilgilendiğinizi öğrendim, evinizi, fidanlığınızı görmeğe, yapılacak düzeltmeleri sizden sormağa geldim; dedi.

Farrabèsche cevap verdi:

— Madamın emirlerine tabiim.

Véronique, biraz güneşten yanmış, esmer, fakat pek intizamlı, mükemmel beyzilikte güzel çehreli, sâf alınlı, çok canlı portakal renginde gözleriyle, alın üstünde kesilmiş, yüzün iki yanında uzunluğuna bırakılmış kara saçlariyle çocuğu çok sevdi. Bu yaştaki çocuğun mûtat boyundan daha yüksek boylu olan bu çocuk, şöyle böyle beş ayak boyunda idi. Pantalonu, gömleği gibi ham kaba bezdendi, pek yıpranmış kaba mavi çuhadan yeleğinde boynuzdan düğmeler vardı, pek alaylı olarak Mau-

rienne denilen, Savoyard'ların giydiği kadifeden bir ceket, nalçalı kundura giymişti, çorapları yoktu. Bu kostüm aynı aynına babasınınkine benziyordu; yalnız Farrabèsche'in başında büyük bir köylü föter şapka bulunduğu halde küçüğün başında esmer yünden bir takke vardı. Bu çocuğun siması, hoş ve canlı olduğu halde, münzevi yaşıyan mahlûklara hâs bir ciddiyet gösteriyordu; ormanların sessizliği ve hayatiyle ahenkli olmak mecburiyetinde bulunmuştu. Bundan ötürü Farrabèsche ile oğlu bilhassa beden bakımından gelişmişlerdi, vahşilerin dikkate çarpan, keskin bir görüş, devamlı bir dikkat, nefislerine tam bir hâkimiyet, emniyetli bir işidiş, göze çarpan bir çeviklik, zeki bir beceriklilik gibi hususiyetlerine sahiptiler. Çocuğun babasına atfettiği ilk bakışta, madam Graslin, iç görüşün düşünce içine daldığı, en hareketli bir saadetin hem iradeyi, hem de fikir mürakabesini teyidettiği sonsuz sevgilerden birini buldu.

Véronique çocuğu göstererek:

— Bana söyledikleri çocuk değil mi? dedi.

— Evet, Madam.

Bir işaretle Farrabèsche'i biraz öteye çağırarak sordu:

— Demek annesini bulmak için hiçbir teşebbüste bulunmadınız?

— İçinde oturduğum nahiyeden ayrılmaklığımın yasak olduğunu, herhalde Madam bilmiyor.

— Hiçbir cevap almadınız mı?

— Ceza müddetimin sonunda komiser, üç ayda bir azar azar gönderilerek birikmiş olan, çıkmadan önce verilmemesi talimat iktizası bulunan bin frank verdi. Beni yalnız Cathérine'in düşünebileceğini düşündüm, çünkü bu mösyö Bonnet değildi; onun için ben bu parayı Benjamin için sakladım.

— Ya Cathérine'in ebeveyni?

— O gittikten sonra bir daha onu düşünmediler. Hem, çocuğa bakmış olmakla hayli iyilik etmişlerdir.

Véronique eve doğru dönerek:

— Öyle ise, Farrabèsche, Cathérine'in hâlâ hayatta olup olmadığını, nerede bulunduğunu, ne şekilde yaşadığını öğrenmek için elimden geleni yapacağım... dedi.

Adamcağız yavaşça haykırdı:

— Ah! Madam, onu eşim edinmekle bahtiyar olacağım. Güçlük göstermek ona aittir, bana değil, evlenmemiz, henüz durumunu bilmiyen bu zavallı çocuğu da meşru kılacak.

Babanın oğluna atfettiği bakış, bu terk edilmiş, yahut istiyerek yalnızlığa düşmüş olan iki kişinin hayatını anlatıyordu: ikisi de birbiri için, çöle düşen iki vatandaş halinde idiler.

Véronique sordu:

— Demek Cathérine'i bu kadar seviyorsunuz?

— Onu sevmezdim, Madam, benim durumumda bir insan için, o, dünyada tek kadındır.

Madam Graslin bir acıya uğramış gibi birdenbire geri döndü, kestaneliğin altına kadar gitti. Bekçi, onun herhangi bir hevese kapıldığını sandı, arkasından gitmeğe cesaret etmedi. Véronique, gûya manzaraya bakmakla meşgulmüş gibi, bir çeyrek saat kadar orada kaldı. Oradan, o sırada suyu bulunmıyan, taşlarla dolu, Montégnac'a bağlı ormanlık dağlarla fakat dik, nebatsız, fena yetişmiş, birkaç ağaçla şöyle böyle ağaçlanmış diğer bir müvazi tepeler zinciri arasına sıkışmış büyük bir hendeğe benziyen ovanın bu yanını döşiyen bütün bir orman parçasını görüyordu. Birkaç kayın, ardıç ağacının oldukça perişan görünüşlü fundalıkların yetiştiği bu diğer silsile komşu bir malikâneye, Corrèze vilâyetine aittir. Vâdinin intizamsızlığını takibeden bir köyler arası yol Montégnac kazasiyle iki araziyi ayırmağa yarar. Bu oldukça nankör, fena konulmuş bir çit duvarı gibi, çoraklığı Farrabèsche'-in evinin yerleştiği tepe ile tam bir tezat teşkil eden bu uzun dağın öteki sağrısı üzerine yayılan ormanın güzel parçasını tutar. Bir yanda da sarp, inişli yokuşlu şekiller; öte yanda hoş şekiller, zarif dolambaçlıklar; bir yanda ufki taş kitleleriyle çıplak, yolunmuş kayalarla tutulan bereketsiz toprakların soğuk, sessiz hareketsizliği; öte yanda, bu sırada çoğunun yaprakları dökülmüş, fakat dik ve başka baş-

ka renklerdeki gövdeleri arazinin her kıvrımından yükselen, dalları rüzgârın keyfine göre oynıyan muhtelif yeşil ağaçlar. Meşe, karaağaç, akgürgen, kestane gibi ötekiler daha dayanıklı ağaçlar sararmış, bozlaşmış, yahut morlaşmış yapraklarını muhafaza ediyordu.

Vâdinin ölçüsüzcesine genişlediği Montégnac'a doğru iki yan bir at nalı teşkil ediyordu, Véronique gidip bir ağaca dayandığı yerden, ağaç tepelerinin şahıslar gibi birbiri üzerine bindiği bir amfiteatrın basamakları gibi sıralanan vâdicikleri gördü. Bu güzel manzara şimdi bu araya girmiş olan parkının arkasını teşkil ediyordu. Farrabèsche kulübesi cihetinden vâdi gittikçe daraldı, şöyle böyle yüz ayak genişliğinde bir boyunla nihayet buldu.

Madam Graslin'in gözlerinin farkında olmıyarak üzerinde gezindiği bu manzaranın güzelliği, onu çarçabuk kendine getirdi, hanımlarının garip gaybubetini anlamağa çalışmaksızın ayakta sessiz duran baba ile oğulun evine doğru döndü. Saman damın farz ettirmediği büyük bir ihtimamla yapılarak, şüphesiz, Navar'lıların bu malikâne ile artık hiç ilgilenmedikleri zamandan beri bırakılmış olan evi muayene etti. Ne ev vardı, ne de bekçi, yüz yıldan beri oturulmamış olmakla beraber bu evin duvarları iyidi; fakat her yanını bir sarmaşıklı, tırmanıcı nöbetler kucaklamıştı. Orada kalmasına müsaade olununca Farrabèsche, damı samanla örtmüş, salonun içini taşla ve ken-

di döşemiş, bütün mobilyeleri oraya getirmişti. Véronique oraya girince, iki köylü yatağı, büyük bir ceviz dolap, bir ekmek teknesi, bir büfe, bir masa, üç iskemle ile büfenin tahtası üzerinde esmer topraktan birkaç tabak, nihayet hayatta lâzım olan aletler gördü. Ocağın üst tarafında iki tüfekle iki av çantası vardı. Çocuğu için babanın yaptığı birçok şey Véronique'e en derin bir şefkat hissi verdi: bunlar, silâhlı bir gemici, bir mavna, oyma ağaçtan bir fincan, çok güzel işlenmiş ağaç bir kutu, samandan renk renk işlenmiş bir çekmece, bir haç, bir de çok güzel tesbihti. Erik çekirdeğinden yapılan tesbihin her tanesi üzerindeki İsa'nın, havarilerin, Meryem'in, Senjan-Batist'in, Saint-Jozef'in, Saint-An'ın, iki Madeleine'in başları şaşılacak bir incelikte idi.

Adam, özür diliyen bir eda ile:

— Bunları uzun kış gecelerinde çocuğu eğlendirmek için yaptım, dedi.

Evin önünde yaseminler, duvara dayanan, boş, Farrabèsche'in erzakını koyduğu birinci katın pencerelerini çiçekliyen yüksek dallı güllerle süslenmişti; adamcağızın tavukları, ördekleri, iki domuzu vardı; ekmekten, tuzdan, şekerden, biraz baharattan başka bir şey satın almıyordu. Ne kendi, ne de oğlu şarap içiyordu.

Nihayet madam Graslin, Farrabèsche'e:

— Hakkınızda, dedi, bana söylenen şeyler,

beni de gördüklerim, size faydasız olmıyacak bir ilgi gösteriyor.

Farrabèsche teessürlü bir eda ile bağırdı:

— Mösyö Bonnet'nin yaptığını anlıyorum.

— Aldanıyorsunuz, papaz efendi bana bir şey söylemedi, her şeyi yapan ya tesadüftür, yahut Allah'tır.

— Evet, Madam, Allah! Benim gibi bir bedbaht için yalnız Allah mucizeler yaratır.

Madam Graslin, Farrabèsche'i müteessir eden kadınca nezaketli bir dikkatle, çocuğun işitemiyeceği kadar yavaş sesle dedi ki:

— Siz bedbaht idiyseniz, nedametiniz, tavır ve hareketiniz, papaz efendinin hürmeti, bahtiyar olmağa sizi lâyık kılar. Mösyö Graslin'in şato yakınında kurmağı düşünmüş olduğu büyük çiftliğin inşaatının bitirilmesi için lâzım gelen emirleri verdim; siz benim çiftçim olacaksınız. Limoges'daki savcı kim olduğunuzu öğrenecek, siz de, hayatınızı sıkan mahpusluğun alçaltıcı durumundan kurtulacaksınız, bunu size vadediyorum.

Bu sözler üzerine Farrabèsche boş yere okşanan bir ümidin gerçekleneceğinden, yıldırımla vurulmuş gibi dizüstü düştü, madam Graslin'in at elbisesinin eteğini öptü, ayaklarını öptü. Babasının gözlerindeki yaşları gören Benjamin, niçin olduğunu bilmeden ağlamağa başladı.

— Kalkınız, Farrabèsche, size vadetmiş olduğum şeyi yapmaklığımın ne kadar tabiî

olduğunu bilmiyorsunuz. Karşıki çorak ve kuru tepenin aşağısındaki birkaç lâden ağacını, kuzey çamını, çamları, kara çamları göstererek: bu yeşil ağaçları diken siz değil misiniz? dedi.

— Evet, Madam.

— Demek oradaki toprak daha iyi?

— Sular bu kayaları bozuyor, biraz sizin yerlerinize kolay işlenir toprak koyuyor; ben bundan yararlandım, zira vâdinin bütün boyunca yolun altındaki yerler size aittir. Yol sınır hizmetini görüyor.

— Bu uzun vâdinin dibinden çok mu su akıyor?

Farrabèsche haykırdı:

— Ah! Madam, birkaç güne kadar, havalar yağmurlu olmaya başlayınca, selin kükrediğini belki de şatodan işitirsiniz! Fakat bu, karlar eridiği zaman olana nispetle hiçtir. Sular Montégnac'ın arkasındaki orman kısımlarından, bahçelerinizle parkınızın bulunduğu dağa yaslanan büyük yarlardan aşağı iner; kısaca bu tepelerin bütün suları ovaya düşer, bir tufan yapar. Size ne mutlu ki, ağaçlar toprakları tutar, su sonbaharda muşambadan bir halı gibi duran yapraklar üzerine kayar; böyle olmasa, toprak bu vâdiciğin dibinde yükselir, fakat inişte pek seridir, sürüklenen toprakların orada kalıp kalmıyacağını da bilmem.

Dikkat kesilen madam Graslin sordu:

— Sular nereye gidiyor?

Farrabèsche evinin altındaki bu vâdiciği kapar gibi görünen dar boğazı gösterdi:

— Limousin'i Corrèze'den ayıran tebeşirden bir yayla üzerine yayılır, birkaç ay orada yeşil birikintiler halinde durur, sonra toprağın mesamelerinde kaybolur, fakat ağır ağır. Bundan ötürü hiçbir şeyin gelemediği bu sağlığa zararlı ovada kimse oturmaz. Hiçbir hayvan sürüsü bu acı sular içinde gelen hasır otlarını, kamışları yemek istemez. Belki üç bin arpant tutan bu geniş kıraç yer, üç bucağa bırakılmış arazilik eder; fakat Montégnac ovası gibileri de vardır, bir şeye yarayamaz. Yine, sizin malikânenizde, çakıllarınızın içinde kum, biraz toprak vardır; ama bu tamamiyle beyaz topraktır.

— Atları getiriniz, bütün bunları kendim görmeğe gideceğim.

Madam Graslin, Maurice'in bulunduğu yeri gösterir göstermez Benjamin oraya gitti.

Madam Graslin tekrar söze başladı:

— Bana söylendiğine göre, bu memleketin bütün özelliklerini bildiğinize göre, Montégnac ovasına bakan ormanımın maillerinin, yağmurlarda olsun, karların erimesinde olsun, niçin, en hafif bir sel halinde hiç su akıtmadığını bana açıklayınız.

—Ah! Madam, Montégnac'ın bayındırlığiyle o kadar uğraşan papaz efendi, delilini elde etmeksizin sebebini keşfetmiştir. Geldiğinizden beri her derede, bütün vâdiciklerdeki suların

yolunu bir bir bana anlattı. Dün size raslamak şerefine erdiğim sırada, arazi oynamalarını muayene ettiğim Roche-Vive'in altından geliyordum. Atların ayak seslerini işitmiş, buraya kimin gelmekte olduğunu öğrenmek istemiştim. Mösyö Bonnet yalnız bir papaz değil, Madam, bir bilgindir de. Bucağın şatoya çıkarmak için bitirmekte olduğu yolda çalışırken bana, Montégnac'tan Roche-Vive'e kadar iki fersaha yakın uzunluktaki dağ silsilesini göstererek: "Farrabèsche, dedi, bu mailenin ovaya hiç su kaçırmaması için, tabiatın onu başka yere akıtan bir nevi su oluğu yapmış olması gerektir." İşte Madam, bu mülâhaza budalaca sanılacak kadar basittir, bir çocuk bile onu yapabilir! Fakat Montégnac, Montégnac olalı, susuzluktan dolayı ovayı çorak gören beyler, vekilharçları, bekçileri, fakirleri, zenginleri, hiçbiri Gabou sularının nerede kaybolduğunu düşünmediler. Durgun sular yüzünden sıtmalara tutulan üç bucak, buna hiç de çare aramadılar, ben bile onu hiç aklıma getirmedim, Allah adamının... Farrabèsche bu sözü söylerken gözleri yaşardı.

Bunun üzerine madam Graslin dedi ki:

— Deha sahibi adamların buldukları şeyler o kadar basittir ki herkes onları bulabileceklerine inanır; - kendi kendine sevindi - fakat dehanın herkese benzemek güzelliği vardır, kimse de ona benzemez.

— Mösyö Bonnet'yi derhal anladım, yapa-

cağımı bana anlatmak için büyük sözlere ihtiyaç görmedi. Madam, olay o kadar gariptir ki, sizin ovanız — zira orası tamamiyle sizindir — pek çukur vâdicikler, boğazlarla keskin dağlarda oldukça derin yarıklar vardır; fakat, Madam, içlerinden sular akan bütün bu yarıklar, bu dereler, bu vâdiler, bu boğazlar, nihayet bu arklar, ovanızın toprağından birkaç ayak daha alçak olan benim küçük vâdime atılırlar. Bu olayın sebeplerini bugün biliyorum, işte: Roche-Vive'den Montégnac'a kadar, dağların eteklerinde, yüksekliği yirmi otuz ayak arasında değişen sıra gibi bir yer vardır; hiçbir yerinden kesilmez, mösyö Bonnet'nin adlandırdığı gibi bir nevi kayadan ibarettir. Taştan daha yumuşak olan toprak, teslim oldu, kazıldı. O vakit sular tabiatiyle, her vâdiciğin kesiklerinden, Gabou'ya doğru aktı. Ağaçlar, çalılıklar, fidancıklar toprağın bu duruşunu gözden saklarlar; fakat suların hareketi, geçerken bıraktıkları izleri takibettikten sonra, olayı anlamak kolaydır. Gabou, böylece sizin parkınızın bulunduğu dağların arkasında, öteki yüzleri bize dönük olan kayalardaki mailelerin sularını alır. Mösyö Bonnet'nin fikrince, ovanıza bakan mailenin tabiî akıntıları, topraklarla, suların sürüklediği taşlarla kapattığı, Gabou'nun yatağından daha yüksek olduğu vakit, bu hal ortadan kalkacaktır. O zaman ovanız, gidip görmek istediğiniz sınırlar gibi sulanacaktır; fakat yüzlerce yıl ister. Hem,

temenniye şayan mıdır, Madam. Eğer toprağınız sınırların yaptığı gibi bu su yığınını içmeseydi, Montégnac'ın da memleketi berbat eden zararlı suları olacaktı.

— Böylece, papaz efendinin birkaç gün önce bana gösterdiği yerler, hâlâ yeşil yapraklarını muhafaza eden ağaçlar, suların Gabou deresine akacakları tabiî mecraları mı olmak lâzım?

— Evet, Madam, Roche-Vive'den Montégnac'a kadar üç dağ, o halde de şist sıradan kovulan suların Gabou'ya aktıkları üç boyun vardır. Şu aşağıda bulunan, ovanızın bir kısmı gibi görünen henüz yeşil orman kuşağı, papaz efendinin keşfettiği bu mecrayı gösterir.

Bunun üzerine madam Graslin, derin bir inanç edasiyle:

— Demek ki Montégnac'a felâket getiren şey, az zamanda da bayındırlık getirecek. Mademki siz bu işin ilk aletisiniz, ona iştirak edeceksiniz, çalışkan, sadık işçiler bulacaksınız, zira paranın eksikliğini fedakârlıkla, işle telâfi etmek lâzım.

Benjamin ile Maurice, Véronique bu sözleri bitirirken geldiler; kadın atının dizginini yakaladı, Farrabèsche'in de Maurice'in atına binmesini işaret etti.

— Suların bucak sınırlarına yayıldığı yere beni götürünüz, dedi.

— Madamın oraya gitmeleri, o kadar faydalıdır ki papaz efendinin öğütü üzerine müte-

veffa mösyö Graslin, bu boğazın ağzında, oldukça geniş bir alan üzerinde suların getirdiği iyi toprak husule getiren çamurun yayıldığı üç yüz arpantlık yeri satın aldı. Madam, üzerinde güzel ormanlar yayılan, Roche-Vive'in öbür yönünü görecektir, mösyö Graslin orada bir çiftlik kuracaktı galiba. En münasip yer, evimin yakınındaki kaynağın kaybolduğu yerdir, oradan istifade edilebilir.

Farrabèsche yolu göstermek için öne geçti, Véronique iki yanın daraldığı, biri doğuya, öteki bir çarpma ile atılmış gibi batıya doğru gittiği yere giden dik bir keçi yolunu takibettirdi. Aralarında yüksek otlar fışkıran büyük taşlarla dolu bu ağızın altmış ayak kadar bir genişliği vardı. Dik bir halde kesilmiş olan Roche-Vive üzerinde hiç çakılla kum bulunmıyan granit bir duvar gibi görünüyordu, fakat bu eğilip bükülmez duvarın yukarısı kökleri asılı duran ağaçlarla taçlanmıştı. Orada çamlar çatallaşan ayaklariyle toprağı kucaklıyor, bir dala takılmış kuşlar gibi orada durur görünüyordu. Zamanla çukurlaşmış olan karşıki tepenin yüksek kumlu ve sarı bir cephesi vardı; az derin mağaralar, dayanıksız çukurlar gösteriyordu; yumuşak, çabuk toz haline gelen kaysı, tonlarca toprak boyası veriyordu. İğneli yapraklı birkaç nebat, aşağıda birkaç dulavratotu, kamışlar, su nebatları hem kuzeye doğru olan vaziyeti, hem de toprağın zayıflığını işaret ediyordu. Selin yatağı, oldukça sert, fakat sa-

rımtırak taştandı. İki silsile, paralel ve küreyi değiştiren felâket anında yarılmış gibi durmakla beraber, açıklanamıyan bir kaprisle yahut, bilinmiyen, ancak dehaya vergi bir keşifle, hep birbirine benzemiyen unsurlardan birleşikti. İkisinin tabiatı arasındaki karşıtlık, hele burada göze çarpıyordu. Véronique, oradan, kuru, hiçbir nebat yetişmiyen, tebeşirli, — ki bu, suların emildiğini açıklıyordu —, acı su birikintileri, yahut toprağı yarılmış yerlerle, çok büyük bir yayla gördü. Sağda, Corrèze dağları görünüyordu. Solda, gür, en güzel ağaçlarla yüklü, aşağısında bu çorak yaylanın çirkin görünüşiyle zıt, iki yüz arpant kadar bir çayır yayılan Roche-Vive'in büyük kamburu üzerinde duruyordu.

— Oğlumla ben şu aşağıda gördüğünüz yüksek otlarla kendini size gösteren hendeği kazdık; bu, sizin ormanı sınırlandıran hendekle birleşecektir. Bu yandan yerleriniz bir çölle sınırlanmıştır; zira ilk köy buradan bir fersah ötededir.

Véronique, bekçisi arkasında bu korkunç ovaya doğru birdenbire atını sürdü. Atına hendeği atlattı, bu şeametli alan içinde dolu dizgin koşturdu, çoraklığın bu geniş hayalini seyretmekten vahşi bir zevk alır göründü. Ferrabèsche'in hakkı vardı. Hiçbir kuvvet, hiçbir kudret bu topraktan istifade edemezdi, atların ayakları altında kofmuş gibi ses veriyordu. Bu hal, tabiaten mesameli olan tebeşirlerden

ileri gelmekle beraber, aralarından suların kaybolduğu, uzak kaynakları şüphesiz gıdalandırmağa gittiği çatlaklarda bulunuyordu. Véronique, bir çeyrek saat kadar dörtnala koşturduktan sonra atını durdurarak bağırdı:

— Bununla beraber bu türlü canlar da var.

Kuşların dahi hiç geçmediği, içinde hayvan, böcek bulunmıyan bu çölün ortasında düşünceli kaldı. Hiç olmazsa Montégnac ovasında çakıl taşları, kum, hareketli veya balçıklı biraz toprak, yıkıntılar, ziraatin ısırabileceği birkaç pusluk bir kabuk vardı; fakat şurada, henüz taş olmıyan, toprak haline dahi girmiyen en nankör toprak taşı, bakışını sertlikle kırıyordu; binaenaleyh orada gözleri mutlaka esîrin genişliği üzerine çevirmek lâzımdı. Ormanlarının sınırını, dostu tarafından satın alınan çayırı seyrettikten sonra, Véronique, ağır ağır Gabou'nun ağzına döndü.

O vakit Farrabèsche'in, bir spekülâsyoncunun, tabiatın birçok zenginlikler sakladığını sanarak bu çorak köşeyi iskandil etmek tecrübesinde bulunduğunu zannettirecek surette bir nevi çukura bakmakta olduğunu gördü.

Bu erkek yüzünde derin bir keder ifadesi gören Véronique sordu:

— Neniz var?

— Madam, ben hayatımı, yahut daha doğru söylemek lâzımsa, pişman olmak ve insan-

ların gözlerinde suçlarımı affettirmek zamanını bu çukura borçluyum.

Hayatını bu açıklama tarzı, madam Graslin'e, atını durdurduğu çukurun önünde dikilip durmak neticesini verdi.

— Ben burada saklanırdım, Madam. Arazi o kadar ses vericidir ki, kulağını yere koyunca, bir fersahtan daha uzakta jandarma atlarını, özel bir hal olduğunu bildiren askerlerin ayaklarını işitebilirdim. Gabou yoliyle atımın bulunduğu yere kaçar, beni takibedenlerle aramda beş altı fersah mesafe bırakırdım. Cathérine, geceleyin oraya yiyecek getirirdi; beni orada bulmıyacak olursa, taşla örülmüş bir delikte ekmeğimi, şarabımı daima bulurdum.

Farrabèsche'e zararı dokunabilecek olan serseri ve caniyane hayatının bu hâtırası, madam Graslin'de en müsamahalı bir acıma duygusu buldu, fakat, arkasında bekçisi ile, birdenbire Gabou'ya doğru ilerledi. O, arasından bir yanda tepenin göze gülen uzun vâdisi, öbür yanda büsbütün harap kısmı görülen bu açıklığı ve ta sonda, bir fersahtan fazla uzaklıkta Montégnac'ın arkasında sıralanan tepeleri ölçerken Farrabèsche:

— Birkaç güne kadar orada meşhur çağlıyanlar olacak! dedi.

— Gelecek yılda, böyle bir günde, oradan artık bir damla su bile akmıyacak. Her iki yanda ben kendi yerimdeyim, suları durdurmağa yetecek kuvvette, yükseklikte bir duvar

yaptıracağım. Hem bir şey vermiyen bir vâdi yerine, bir fersahlık sahada, yirmi, otuz, kırk, elli kadem derinliğinde bir gölüm, bütün Montégnac ovasını bereketlendirecek olan sulama sularını verecek büyük bir sarnıcım olacak.

— Yolunuzu bitirdiğimiz vakit, Madam, papaz efendinin "Anneniz için çalışıyorsunuz!" demekte hakkı varmış. Hemen Allah böyle bir teşebbüse lûtuflarını bağışlasın!

Madam Graslin:

— Bu noktada susunuz, dedi, bunu düşünen mösyö Bonnet'dir.

Farrabésche'in evine dönünce, Véronique, oradan Maurice'i aldı, çarçabuk şatoya döndü. Annesiyle Aline, Véronique'i gördükleri zaman, çehresindeki değişiklikten hayrete düştüler. Bu memleketin iyiliğini sağlamak ümidi yüzüne bir bahtiyarlık görünüşü vermişti. Madam Graslin, serbest bırakılan zavallı kürek mahkûmunun tam serbestisini mösyö de Grandville'den istemesi için Grossetête'e bir mektup yazdı, onun tavır ve hareketi üzerine Montégnac belediye başkanının vesikası ve mösyö Bonnet'nin bir mektubiyle beraber malûmat verdi. Düşündüğü hayırlı işe savcıyı ilgilendirmeyi ve Cathérine'i bulmak için Paris emniyet müdürlüğüne bir mektup yazdırmağı rica ederek mektubuna birtakım malûmat ekledi. Farrabèsche'in cezasını çekmekte olduğu menfaya para gönderilmesi vesilesi, yeter derecede izler temin etmeliydi. Véronique,

Cathérine'in niçin çocuğiyle Farrabèsche'in yanına gelmekte kusur ettiğini bilmek istiyordu. Sonra Gabou seli üzerine olan buluşlarını ihtiyar dostuna bildirdi, ondan daha önce istemiş olduğu becerikli adamın seçilmesinde ısrar etti.

Ertesi günü pazardı, Montégnac'a yerleştiğinden beri ilk olarak Véronique, kilisede duayı dinlemeğe gidecek bir halde bulunuyordu; duaya geldi, Bethul kilisesinde kendisinin olan sırasına yerleşti. Bu zavallı kilisenin ne kadar çıplak olduğunu görerek, her yıl mihrapların yapılması ve süslenmesi ihtiyacına bir miktar para vermeye niyet etti. Vâiz, sade tâbirlerle söylenmiş ve bu zekâların kabiliyetine hitabetmiş olmakla beraber, gerçekten ulvi olan papasın tatlı, rikkatli, melekçe sözünü dinledi. Ulvilik kalbden gelir, zihin onu bulamaz, din ise, yalancı elmastan ayrılmış olan bu ulviliğin bitmez, tükenmez kaynağıdır; zira, gönüllere giren, onları değiştiren Katoliklik, tamamiyle kalbîdir. Mösyö Bonnet, Tevrat'ta, Tanrı'nın vaitlerini ergeç yapacağını, kendininkilerini mükâfatlandıracağını, iyileri teşvik edeceğini bildiren bir metin buldu. Fakirin iyiliksever bir zengine karşı vazifelerinin, zenginin fakire karşı olan vazifeleri kadar yapılmış olacağını, yardımlarının karşılıklı olması lâzım geleceğini açıklıyarak, merhametli bir zenginin bulunmasının ruhani daire için husule getireceği büyük şeyleri anlattı.

Farrabèsche, mösyö Bonnet'nin ruhani dairede tatbik mevkiine koyduğu bu Hıristiyanlık sevgisi sonucu olarak, kendisini memnunlukla dinliyenlerden bazılarına, nail olduğu hayırseverliğinden bahsetti. Madam Graslin'in onun hakkındaki tavır ve hareketi, köylerdeki âdete göre, duadan önce kilise meydanında toplanan bütün bucak halkının konuşma konusu oldu. Son derecede ilcacı olan bu ruhların dostluğunu bu kadına sağlamağa daha müsait bir şey olamazdı. Bundan ötürü Véronique kiliseden çıktığı zaman, hemen bütün ruhani daire halkını iki sıraya dizilmiş buldu. Geçerken, herkes onu derin bir sessizlik içinde saygı ile selâmlıyordu. Hakiki sebebini bilmediği bu iyi karşılamadan mütehassis oldu, son sırada bulunan Farrabèsche'i gördü, ona:

— Siz becerikli bir avcısınız, bize av getirmeyi unutmayınız, dedi.

Birkaç gün sonra Véronique, şatoya komşu olan ormanın bir parçası içinde papazla birlikte gezmeğe gitti, onunla Farrabèsche'in evinden görmüş olduğu kat kat duran vâdilere inmek istedi. O vakit Gabou'nun yüksek kollarının durumunu öğrendi. Bu muayeneden sonra papaz, yukarı Montégnac'ın bazı kısımlarını sulıyan suların Corrèze dağlarından geldiğine dikkat etti. Bu dağ silsileleri, burada Roche-Vive silsilesiyle paralel olan bu çorak kıyılar yoliyle dağla birleşiyordu. Papaz, bu gezintiden dönüşünde bir çocuk sevinci göster-

di; sevgili köyünün bayındırlığını bir şair saflığiyle görüyordu. Şair, ümitlerini zamanından önce gerçekleştiren adam değil midir? Mösyö Bonnet henüz sürülmemiş olan ovayı taraçanın üstünden göstererek otları biçiyordu.

Ertesi günü Farrabèsche ile oğlu av ile yüklü olarak geldiler. Bekçi, Francis Graslin'e, bir muharebe gösterici, hakiki bir şaheser olan, hindistancevizinden yontulmuş bir fincan getirdi. Madam Graslin, bu sırada, taraça üzerinde geziniyordu, Tascheron'lara bakan tarafta idi. Sonra bir sıraya oturdu, fincanı aldı, bu peri işine uzun zaman baktı. Gözlerine birkaç damla yaş doldu.

Uzun bir sükûttan sonra Farrabèsche'e:

— Çok ıstırap çekmiş olmalısınız, dedi.

— İnsan, hemen bütün hüküm giyenlerin hayatını koruyan kaçmak düşüncesi olmayınca ne yapar, Madam?

Eliyle, bakışiyle Farrabèche'i söylemeğe davet ederek acıklı bir eda ile:

— Bu korkunç bir hayat, dedi.

Farrabèsche, Madam Graslin'de gördüğü ihtilâçlı titremeye, bütün heyecan nişanelerine karşı şiddetle acıyan bir merak ilgisine kapıldı. Annesi, tam bu sırada bir bahçe yolundan göründü, gelmek ister gibiydi; fakat Véronique mendilini çıkardı, bir "sakın gelme" işareti yaptı, yaşlı Auvergne'liye şimdiye kadar hiç görmediği bir titizlikle:

— Beni bırakınız, anne! dedi.

Farrabèsche, bacağını göstererek sözüne devam etti:

— Madam, beni başka birine bağlıyan büyük demir halkalı bir zinciri on yıl taşıdım. Mahpusluğum müddetince, üç mahkûm ile birlikte yaşamağa zorlandım. Ağaçtan bir kamp yatağında yattım. **Serpantin** denilen küçük bir şilte elde etmek için son derecede çalışmam gerekti. Her salon sekiz yüz kişi alır. Orada bulunan **Tolard** dedikleri bu yataklardan her birinde, birbirine ikişer ikişer bağlı yirmi kişi yatar. Her akşam, her sabah, her çiftin zinciri, toplama ağı denilen büyük bir zincire geçirilir. Bu ağ, bütün çiftleri ayaklarından tutar, Tolard'ı çevirir. İki yıl sonra "her dakika sen kürektesin" ifadesini tekrarlıyan bu demirin gürültüsüne alışamadım. Tam biraz uyuyacağınız sırada, birkaç kötü arkadaş kımıldanır, ya kavga eder, nerede bulunduğunuzu size hatırlatır, yalnız uyuyabilmek için bile bir çıraklık geçirmek lâzım. Nihayet, son derecedeki yorgunlukla kuvvetlerimin sonuna gelince uyku nedir öğrendim. Uyuyabildiğim zaman, hiç olmazsa unutacak gecelere nail oldum. Orada, Madam, unutmak önemli bir şeydir! En küçük hallerde, bir adam bir kere oraya düştü mü, en merhametsiz bir talimatla tesbit edilen tarzda ihtiyaçlarını tatmin etmeği öğrenmelidir. Ormanlarda yaban keçileri, kuşlar gibi yaşıyan bir gencin üzerinde bu hayatın ne tesiri olacağını düşününüz, Madam! Diyebilirim

ki ruhumun babası olan mösyö Bonnet'nin güzel sözlerine rağmen, altı ay süresince bir hapishanenin dört duvarı arasında ekmeği yememiş olsaydım, arkadaşlarımı görerek kendimi denize atardım! Açık havada yine yürüyordum; fakat bir kere uyumak için olsun, yemek için olsun — zira yemek o salonda gerdeller içinde yenir, her gerdel de üç kişi için hazırlanmıştır —, salona girince, artık yaşamıyordum, arkadaşlarımın hain yüzleri, sözleri benim için daima dayanılmaz bir şeydi. Bereket versin, yazın saat beşten, kışın saat yedi buçuktan itibaren, rüzgâra, soğuğa, sıcağa, yahut yağmura rağmen, yorgunluğa, yani çalışmaya giderdik. Bu hayatın en büyük kısmı açık havada geçer, içinde sekiz yüz hükümlünün guruldadığı bir salondan çıkınca bu hava çok iyi görünür. Bu hava, iyice düşününüz, deniz havasıdır. Meltemlerden haz alınır, güneşle anlaşılır, geçen bulutlarla ilgilenilir, günün güzelliği umulur. Ben, işimle ilgili idim.

Farrabèsche sözünü kesti, Véronique'in yüzünde iki büyük yaş damlası yuvarlanıyordu.

Madam Graslin'in yüzündeki ifadeyi kendisi için sanarak:

— Ah! Madam, dedi, size bu varlığın yalnız güllerini söyledim. Hükümetçe alınan korkunç ihtiyat tedbirleri, gardiyanların devamlı olarak yaptıkları işkenceler, akşam sabah zincirlerin muayenesi, yenmez yemekler, her an sizi alçaltan elbiseler, uyku esnasında ra-

hatsız etmeler, ses veren bir salondaki dört yüz çift zincirin dehşetli gürültüsü, altı kötü kişi isyan etmek isterlerse, kurşuna dizilmek, mitralyozlanmak hayali, bu korkunç şartlar hiçbir şey değildir: işte, size dediğim gibi, güller. Oraya gitmek felâketine uğrıyan bir adam, bir burjuva, az zamanda kederinden ölür. Başka biriyle yaşamak lâzım değil mi? Yemek yerken beş kişinin arkadaşlığına tutulmak, uyku uyurken yirmi üç kişinin kavgalarını dinlemek zorunda bulunmadınız mı? Bu cemiyetin kendi gizli kanunları vardır, Madam; onlara itaatten kaçınırsanız, öldürülürsünüz; fakat itaat ederseniz kaatil olursunuz! Hem sonra, birdenbire ölmek sizi bu hayattan kurtarır bari; kötülük içinde birbirlerini tanırlar; bu adamların kinine karşı koymak imkânsızdır, hoşlarına gitmiyen hükümlü üzerinde her türlü hâkimiyetleri vardır, onun hayatına her an ölümden beter bir işkence yaparlar. Nedamet duyan, iyi hareket etmek istiyen adam, hepsinin düşmanı olur; her şeyden önce, onun gammazlığından şüphelenirler. Her salonda, cemiyet hakkında yapılmış olan suçları yargılıyan bir mahkeme vardır. Örflere itaat etmiyen bir adam, câni sayılır, bu halde bulunan bir adam hükme lâyıktır: meselâ herkes bütün kaçmalara iştirak etmelidir; her hükümlünün, bütün sürgünlerin kendisine yardıma, himayeye mecbur oldukları bir kaçma saati vardır. Bir hükümlünün, kaçmasını sağlama yolundaki sava-

şını haber vermek bir cinayettir. Size, küreğin korkunç örflerinden bahsetmiyeceğim, lâfzen kimse oraya ait değildir. İdare, isyan, kaçma teşebbüslerini önlemek için, hep birbirine karşıt alâkaları çiftleştirir, böylelikle zincir işkencesini dayanılmaz bir hale getirir, birbirini çekemiyen, birbirinden şüphe eden adamları yan yana koyar.

Madam Graslin sordu:

— Nasıl yaptınız?

— Ah! Bakınız, talihim varmış; hükümlü bir adamı öldürmek için hiç kur'a çekmedim, kim olursa olsun kimsenin ölümüne oy vermedim, hiç cezalanmadım, nefrete uğramadım, birbiri ardınca bana verilen üç arkadaşımla iyi geçindim, her üçü de benden korktu, beni sevdi. Hem, Madam, daha gelmeden önce zindanda ünüm yayılmıştı. Bir ısıtıcı! Zira ben bu haydutlardan biri sayılıyordum. — Biraz durduktan sonra yavaş sesle devam etti: — Fakat hiçbir vakit ne ısıtmağa alet olmak, ne de çalınmış para almak istedim. Ben âsi idim, işte o kadar. Arkadaşlara yardım ediyordum, gözcülükte bulunuyordum, döğüşüyordum, ya kaybolmuş bir nöbetçi, yahut artçı halinde idim; fakat, hiçbir vakit insan kanı dökmedim, yalnız kendimi savunurken başka! Ah! Her şeyi mösyö Bonnet'ye ve avukatıma söyledim; binaenaleyh yargıçlar benim kaatil olmadığımı pek iyi biliyorlardı! Bununla beraber ben büyük bir câniyim, yaptığım şeylerin hiçbiri mu-

balı değildi. Arkadaşlarımdan ikisi, benden en büyük şeyleri yapmaya muktedir bir adam gibi bahsetmişlerdi. Bu sefalet cümhuriyetinde sakin kalmak için, kaatillik bir pasaporttur. Bu fikri bozacak hiçbir şey yapmadım. Kederli, tevekküllü idim; yüzüme bakan aldanabilirdi, aldandılar da. Kederli tavrım, sükûtum, gaddarlık alâmeti telâkki edildi. Kürektekiler, memurlar, gençler, ihtiyarlar, herkes beni saydı. Salonuma reislik ettim. Uykumu hiç bozmadılar, hafiyelik şüphesinde bulunmadılar, onların kaidelerine göre namuslu namuslu hareket ettim: bir hizmetten kaçınmadım, hiç istikrah göstermedim, dışarda kurtlarla beraber olurdum, içimden Tanrıya dua ederdim. Son arkadaşım, çalan, çaldıktan sonra da askerlikten kaçan yirmi iki yaşlarında bir erdi; dört yıl benimle bulundu, dost olduyduk; nerede bulunursam bulunayım, hapisten çıktığı vakitte ondan eminim. Grépin adındaki bu zavallı adam câni değil, belki şaşkındı, on yıllık hapis onu iyi edecektir. Ah! Arkadaşlarım, dinimden dolayı ıstıraplarıma dayandığımı; müddetimi bitirince, bu korkunç halkı unutmak niyetiyle, nerede bulunduğumu bildirmeden bir köşede yaşıyacağımı, onlardan birinin yolu üzerinde hiçbir vakit bulunmıyacağımı sezmiş olsalardı, belki de beni çıldırtırlardı.

— Lâkin o vakit, bir aşk uğruna zavallı, şefkatli, ölüm cezasından affedilmiş bir genç için...

— Ah! Madam, kaatiller için tam bir af yoktur! Yirmi yıllık kürek cezasını hafifletmekle başlanır. Lâkin temiz bir genç bahis mevzuu olunca, insanı titretecek şeydir, onları bekliyen hayattan bahsedilemez, ölmek yüz kere daha iyidir. Evet, darağacında ölmek o vakit bir bahtiyarlıktır.

— Bunu düşünmeğe cesaretim yoktu.

Véronique bir mum kadar beyazlanmıştı. Yüzünü saklamak için, alnını parmaklığa dayadı, birkaç dakika orada kaldı. Farrabèsche artık gitmek mi, kalkmak mı lâzım geldiğini bilmiyordu. Madam Graslin doğruldu, âdeta haşmetli bir bakışla Farrabèsche'e baktı, onu şaşırtacak surette kalbini hoplatan bir sesle "teşekkür ederim, dostum!" dedi.

Biraz durduktan sonra ona sordu:

— Yaşamak, ıstırap çekmek cesaretini nereden aldınız?

— Ah! Madam, mösyö Bonnet ruhumun içine bir hazine koydu! Bundan ötürü, dünyada herkesten çok onu severim.

Madam Graslin, bir nevi acılıkla gülümsiyerek dedi:

— Cathérine'den de çok mu?

— Ah! Madam, hemen hemen onun kadar.

— Buna nasıl muvaffak oldu?

— Madam, bu adamın sözleriyle sesi beni esir etti. Size geçen gün bucak sınırlarında gösterdiğim yere Cathérine tarafından getiril-

di, kendisi bana yalnız geldi: Montégnac'ın yeni papazı olduğunu, kendi ruhanî dairesine bağlı bulunduğumu, beni sevdiğini, yalnız daha dalâlete düşmeyip yalnız yoldan sapmış olduğumu söyledi; beni ele vermek değil, kurtarmak istiyordu; nihayet bana sizi ruhunuza kadar saran birçok şeyler söyledi! Görüyor musunuz, Madam, bu adam, size kötülük edenlerin kuvvetiyle iyilik etmenizi emrediyor. Zavallı sevgili adam, bana Cathérine'in anne olduğunu, iki mahlûku hicaba ve metrukiyete bırakmak üzere bulunduğumu bildirdi! Ben de one "öyle ise, onlar da benim gibi olacaklar, geleceğim yok." dedim. Hayatımı düzeltmemekte direnecek olursam, iki kötü istikbalim olacağı cevabını verdi: biri öteki dünyada, öteki de bu dünyada. Bu dünyada, darağacında, öleceğim. Yakalanırsam, adalet önünde müdafaam mümkün olmıyacaktır. Yok, yeni valinin asker kaçakçılığından ilerigelen işlere karşı müsamahasından istifade eder, teslim olursam, hayatımı kurtarmanın pek mümkün olması ihtimali vardır: beni on yıl küreğe mahkûm ettirerek kurtaracak iyi bir avukat bulacaktı. Sonra mösyö Bonnet bana ahret hayatından bahsetti. Cathérine bir Meryem gibi ağlıyordu.

— Farrabèsche sağ elini göstererek — bakınız, Madam, yüzü bu elimin üzerinde idi, elimi yaşlardan ıslanmış buldum. Yaşamaklığım için yalvardı! Mösyö Bonnet, burada her türlü hakarete karşı koruyacağını temin ederek, bana

da, oğluma da rahat, mesut bir hayat hazırlıyacağını vadetti. Nihayet, küçük bir çocuk gibi, bana dinî vazifelerimi telkin etti. Üç gece ziyaretinden sonra, beni bir eldiven gibi yumuşattı. Niçin olduğunu bilmek ister misiniz, Madam?

Burada Farrabèsche ile madam Graslin, karşılıklı tahassüslerinin sebeplerini anlamadan bakıştılar.

Zavallı kürek mahkûmu sözüne devam etti:

— İşte böyle! İlk defa buradan ayrıldığım Cathérine de onu götürmek üzere beni burada bıraktığı zaman, yapa yalnız kaldım. Ruhumda çocukluğumdan hiç hissetmemiş olduğum bir tazelik, bir sükûn, bir tatlılık duydum. Bu, o zavallı Cathérine'in bana vermiş olduğu bahtiyarlığa benziyordu. Beni aramaya gelen bu aziz adamın sevgisi, özüme, istikbalime, ruhuma gösterdiği ihtimam, hepsi beni heyecanlandırdı, beni değiştirdi, o söz söyledikçe ona karşı koyuyordum. Ne isterseniz? O, papazdı, biz haydutlar ise, onlarla aynı seviyede değildik. Fakat, onun, Cathérine'in ayak seslerini işitince, oh, iki gün önce bana söylediği gibi, Tanrı'nın rahmetiyle aydınlandım, o andan itibaren Allah bana hapishane, hüküm, bukağı, küreğe gitme, zindan hayatı gibi her şeye dayanmak kuvvetini verdi. Sözüne, İncil'e inanır gibi inanıyor, ıstıraplarıma ödenecek bir borç gibi bakıyordum. Çok ıstırap çektiğim zaman-

larda, on yıl sonra, ormanlar içindeki bu evi, yavrum Benjamin'i; Cathérine'i görüyordum. O muhterem mösyö Bonnet sözünü tuttu. Fakat bir kişim eksikti. Cathérine ne zindan kapısında, ne de bucak sınırlarında idi. Kederinden ölmüş olmalıdır. İşte bundan ötürü hep kederliyim. Şimdi, sizin sayenizde, yapılması faydalı işlerim olacak, kendisi için yaşadığım oğlumla birlikte bedenimle, ruhumla çalışacağım...

— Papaz efendinin bu bucağı nasıl değiştirebildiğini bana anlatıyorsunuz...

— Ah! hiçbir şey ona karşı duramaz.

Véronique, Farrabèsche'e eliyle bir veda işareti yaparak kısaca:

— Evet, evet, biliyorum, dedi.

Farrabèsche çekildi. Véronique, akşama kadar süren ince bir yağmura rağmen, günün bir kısmını bu taraça boyunca gezinmekle geçirdi. Kederliydi. Yüzü böyle büzüldüğü zaman, ne annesi, ne de Aline, onu yarıda bırakmağa cesaret edemezlerdi. Bu korkunç elem nöbetini kesmek fikriyle, mösyö Bonnet çocukluğiyle kendisini çağırtmak üzere konuştuğu annesini akşam karanlığında görmedi. Küçük Francis annesini elinden tutmağa gitti, onunla birlikte geldiler. Mösyö Bonnet'yi görünce, içinde biraz korku bulunan bir sürpriz hareketi yaptı. Papaz, onu taraçaya götürdü, ona:

— Ey, Madam, Farrabèsche ile ne konuşuyordunuz, bakalım?

Véronique, yalan söylememek için, cevap vermedi. Mösyö Bonnet'ye sordu:

— Bu adam sizin ilk zaferiniz midir?

— Evet, onu kazanmak, bütün Montégnac'ı bana verecekti, aldanmadım.

Véronique, mösyö Bonnet'nin elini sıktı, göz yaşlariyle dolu bir sesle:

— Bugünden itibaren sizin tövbekârınızım, papaz efendi. Yarın size genel bir itirafta bulunmağa geleceğim.

Bu son söz, bu kadında büyük bir iç gayretini, kendi nefsine karşı kazanılmış dehşetli bir zaferi gösteriyordu; papaz, hiçbir şey söylemeden onu şatoya getirdi, Montégnac'taki kocaman değişikliklerden konuşarak akşam yemeğine kadar yanında kaldı.

— Ziraat, bir zaman meselesidir, dedi, bildiğim az şey de, istifade edilen bir kış içinde nasıl bir kazanç bulunduğunu bana anlattı. İşte yağmağa başlamış olan yağmurlar, yakında dağlarımız karla örtülecektir, işleriniz imkânsız olacaktır. Binaenaleyh mösyö Grosetête'i sıkıştırınız.

İlk teşebbüsü yapan mösyö Bonnet, hissettirmeden, madam Graslin'i konuşmağa, karışmaya, dalgınlıktan kurtulmağa zorladıktan sonra, onu bugünkü heyecanlarından hemen kurtulmuş bir halde bıraktı. Bununla beraber, Sauviat kadın kızını o kadar şiddetli heyecanda buldu ki geceyi onun yanında geçirdi.

Ertesi günü, Limoges'dan, mösyö Grossetête tarafından gönderilen bir posta tatarı ona aşağıdaki mektupları verdi:

Madam Graslin,

"Aziz kızım, size at bulmak güç olmakla beraber, gönderdiğim üç tanesinden memnun kaldığınızı umarım. Çift, yahut araba atı istiyorsanız, başka yerden tedarik etmek lâzım gelecek. Herhalde, çiftinizi sürmeyi, nakliyatınızı öküzlerle yapsanız daha iyi olur. Ziraat işlerinin atla yapıldığı bütün memleketler, at hizmet dışı kalınca, bir ana para kaybetmiş olurlar; öküzler, bir ziya teşkil edecek yerde kendilerini kullanan rençpere fayda sağlarlar.

"Teşebbüsünüzü her noktadan tasvibediyorum, çocuğum: aleyhinize dönen, sizi harabeden ruhunuzun o yırtıcı faaliyetini orada kullanacaksınız. Fakat atlardan başka, size yardım edebilecek kabiliyette, hele sizi anlıyabilecek bir adam bulmak yolundaki isteğinize gelince, bizim eyalette yetiştirdiğimiz, yahut orada tutamadığımız o nadir adamlardan biridir. Bu yüksek hayvanın yetiştirilmesi, bizim yapacağımız kadar uzun, o kadar talihe bağlı işlerden biridir. Hem bu yüksek zekâdaki kişiler bizi korkuturlar, biz onlara **Orijinaller** adını veririz. Nihayet, birlikte çalışmak istediğiniz adamın bulunduğu bilim katagorisine mensup kişiler, alelâde o kadar akıllı, o kadar mevki sahibidirler ki bunlardan birini bulmayı im-

kânsız gördüğümü size yazmak istemedim. Benden bir şair, yahut bir deli istemeliydiniz; ama bizim deliler hep Paris'e giderler. Tasavvurunuzu kadastronun genç memurlarına, toprak işleri müteahhitlerine, kanallarda çalışan kontrolörlere söyledim, hiçbiri teklif ettiğiniz şeyde bir menfaat bulmadı. Derken tesadüf beni temenni ettiğiniz bir adamın kucağına attı, zorlıyacağıma inandığım bir adam; zira iyilikseverliğin rasgele yapılacağını mektubundan anlıyacaksınız. Bu âlemde en çok muhakeme edilmesi gereken şey, iyi bir ameldir. Bize iyi görünen bir şeyin, daha ilerde fena olmıyacağı hiç bilinemez. İyilik etmek, bugün onu biliyorum, kendine bir talih sağlamaktır..."

Madam Graslin bu cümleyi okurken mektupları düşürdü, birkaç dakika düşünceli kaldı.

— Allahım! dedi, ne vakit bana bütün ellerle vurmaktan vazgeçeceksin?

Sonra kâğıtları yerden aldı, okumağa devam etti:

"Gerard bana kafası soğuk, kalbi ateşli gibi göründü, işte tam size lâzım olan adam. Bu sıralarda Paris yeni mezheplerle uğraşıyor, bu çocuğun ihtiraslı kafaların âlicenap Fransız gençliğinin insiyaklarına kurdukları tuzaklara tutulmasından memnun olacağım. Eyaletin oldukça budala hayatını hoş bulmuyorsam da, Paris'in o ihtiraslı hayatını, gençliği yeni yollara süren o yenilik gayretini de hoş bulamıyacağım. Fikirlerimi yalnız siz bilirsiniz:

bence, ahlâk âlemi, madde âlemi gibi kendi çevresinde dönüyor. Benim himaye ettiğim zavallı, imkânsız şeyler istiyor. Bu kadar şiddetli, bu kadar hâkim, mutlak ihtiraslar önünde hiçbir kudret tutunamaz. Ben düşüncede orta derecenin, siyasette ağır yürümenin dostuyum, bütün o büyük zekâların bize teklif ettikleri sosyal güçleri az severim: Ketum olduğunuz için, kırallık taraftarı, onunla kabuklanmış olan bu ihtiyarın prensiplerini size tevdi ediyorum! Burada, ne kadar çok dalarlarsa o kadar terakkiye inanan iyi adamların arasında susuyorum; fakat aziz yurdumuza yapılmış olan onarılmaz zararları görerek ıstırap çekiyorum.

"Binaenaleyh bu gence, kendisine lâyık bir işin onu beklediği cevabını verdim. Sizi görmeye gelecek; bu mektubuma eklediğim mektubu, hakkında bir hüküm vermenize müsait ise de, siz yine onu tetkik edersiniz, değil mi? Siz kadınlar, insanların görünüşünden çok şeyler keşfedersiniz. Kullandığınız bütün adamlar, hattâ en kayıtsızları, hoşunuza gitmek zorundadırlar. İşinize gelmezse onu geriye gönderirsiniz, fakat işinize gelirse, aziz çocuğum, kötü sivrilmiş ihtiraslardan onu kurtarınız, onu tarlaların mesut, sakin hayatiyle bağdaştırınız, çünkü o tarlalarda iyilikseverlik ebedîdir, büyük, kuvvetli ruhların meziyetleri durmadan işlenebilir, tabiat ürünleri içinde hergün hayranlık vesileleri, hakiki terakkile de, gerçek

düzeltmelerle de insana lâyık bir meşguliyet keşfedilir. Büyük fikirlerin büyük ameller doğurduğunu bilmez değilim; fakat bu türlü fikirler pek nadir olduğundan, mûtat işlerin fikirlerden daha çok değerli oldukları zannındayım. Bir toprak köşesini ürünlendiren, bir yemiş ağacını kemalleştiren, çorak bir yerde bir ot yetiştiren, insanlık için formüller arıyandan çok üstündür. Nevton'un bilimi, köylerde oturanların talihini ne ile değiştirdi? Ah! Azizim, sizi seviyordum; fakat bugün, girişeceğiniz şeyi anlıyan ben, size tapınıyorum. Limoges'da hiç kimse sizi unutmuyor, Montégnac'ı düzeltme yolundaki büyük kararınıza hayret ediyorlar. Güzel olan şeye hayret etmek ruhunda olan bizlere biraz hoşnutluk gösteriniz, unutmayınız ki sizi sevenlerin birincisi ilk dostunuz."

"F. Grossetête'ten"

Gérard'dan Grossetête'e;

"Size elemli sırlarımı bildirdim, efendim; fakat siz, ancak bir koruyucum olabilecekken, benim için bir baba oldunuz. Binaenaleyh beni şu bulunduğum hale getiren siz olduğunuz için onları yalnız size söyliyebilirim. Ben zalim bir hastalığa, mânevi bir hastalığa tutuldum: ruhumda hislerim, kafamda, devletin, cemiyetin benden istediği şeye karşı beni tamamiyle kabiliyetsiz kılan hallerim var. Bu, size belki de bir nankör hareketi olarak görünecek, halbuki

bu sadece bir itham hükmüdür. Ben on iki yaşında iken, siz, benim yiğit gönüllü babalığım, basit bir işçinin oğlunda, riyazi bilimlere biraz istidat, bir işe ermek gibi vaktinden önce bir istek gördünüz; bunun üzerine yüksek alanlara doğru gayretimi kolaylaştırdınız, oysaki ilk talihim, benim bu yüksekliğimden zevk alacak kadar yaşamıyan zavallı babam gibi bir dülger kalacaktım. Şüphesiz, efendim, ne iyi ettiniz, sizi takdis etmediğim gün de yoktur; bundan ötürü, belki de haksız olan benim. Lâkin ister haklı olayım, ister aldanayım, ıstırap çekiyorum; şikâyetleri size bildirmekliğim sizi yükseltmek, sizi Tanrı gibi, en yüksek hâkim mevkiine koymak değil midir? Herhalde sizin affınıza güveniyorum.

"On altı ile on yedi yaş arasında hastalanacak kadar kendimi riyazi bilimlere verdiğimi biliyorsunuz. İstikbalim Poliklinik okuluna kabulüme bağlıydı. O zaman, çalışmalarım, dimağımı ölçüsüz derecede işledi, az kalsın ölecektim, gece gündüz çalışıyordum, belki de uzuvlarımın tabiatı müsait olduğundan fazla kuvvetli olduğumu sanıyordum. Sizi sakınmak istediğim okul ücretinin kaldırılması hakkını bana verecek kadar okuldaki mevkiimin emin olduğumdan dolayı imtihanlarımı memnuniyet verici bir surette geçirmek istiyordum; muvaffak da oldum! Yetişkinin muhtelif nema devrelerini bitirdiği bir zamana, daha ilerde büyük, kuvvetli olarak gelişecek birtakım me-

lekelerini lâmba ışıkları altında öldürerek, ailelerin ihtirasları yüzünden bu kadar zalimce dersleri koyan devlete her yıl teslim edilen dimağların korkunç kur'asını düşündükçe bugün de titriyorum. Tabiat kanunları merhametsizdir, cemiyetin teşebbüslerine de, isteklerine de teslim olmaz. Mânevi düzende olduğu gibi tabiat düzeninde de her türlü suiistimal cezasını bulur. Bir ağaçtan, limonlukta olduğu gibi vaktinden önce meyva istemek ya ağacın kendisine yahut meyvalarının vasfına zarar getirir. Quintinie adındaki kadın bütün mevsimlerde, her sabah, on dördüncü Louis'ye bir demet çiçek vermek için turunç ağaçlarını öldürürdü. Zekâlar için de böyledir. Yetişkin dimağlardan istenilen kuvvet, istikballerinden bir iskontodur. Bizim devrimizde esaslı olarak eksik olan şey, teşrii ruhtur. Avrupa, kendi siyasi kanununu vermediği için, eserini eksik bırakan İsa'dan beri hakiki kanuncuları henüz yetiştirememiştir.

Binaenaleyh özel okullarla onlara öğrenci almak tarzını kurmadan önce, kafalarında bir müessesenin insan kuvvetleriyle genel münasebetlerindeki büyüklüğü taşıyan, faydalariyle mahzurlarını muvazeneleştirerek, mazide istikbalin kanunlarını tetkik eden büyük mütefekkirler gelmiş değil midir? Zaruri bir tesadüfle insan bilimlerini vaktinden önce bilen müstesna adamların talihleri araştırılmış mıdır? Nadirlikleri hesabedilmiş midir? Sonları tetkik

edilmiş midir? Fikrin daimi tazyikine hangi vasıtalarla dayanabildikleri aranmış mıdır? Pascal gibi, bilim ile yıpranarak, vakitsiz ölenler kaç tanedir? Uzun zaman yaşıyanların tetebbülerine başlamış oldukları yaşları aranmış mıdır? İnsan bilginlerinin vakitsiz hücumlarına dayanabilen dimağların iç durumları, biliniyor muydu? Şu yazdığım anda biliniyor mu? Bu meselenin her şeyden önce insan fizyolojisine bağlı olduğu seziliyor mu? İşte böyle! Ben, şimdi, genel kaidenin gençliğin nebati hali içinde uzun zaman kalmak olduğuna inanıyorum. Gençlikteki uzuvların kuvvetini teşkil eden istisna, çoğu zamanda, hayatı kısaltmak sonucunu verir.

Binaenaleyh, melekelerinin vakitsiz faaliyetine mukavemet eden dâhi adam, istisna içinde bir istisna olmalıdır. Sosyal olaylarla, tıbbi müşahede ile itilâf halinde bulunursam da Fransa'da özel okullar öğrencilerinin alınması için takibedilen tarz, her bir neslin en güzel fertleri üzerinde Quintinie'ninki nev'inden bir imhadır. Lâkin, sözüme devam ediyorum, her nevi hâdiselere şüphelerimi ekliyeceğim. Okula gelince, girişimdeki gibi oradan zaferle çıkmak için, yeniden, daha çok bir gayretle çalıştım. Demek, on dokuzdan yirmi bir yaşıma kadar kendimde bütün istidatları genişlettim, devamlı bir temrin ile melekelerimi besledim, bu iki yıl, ilk üçünü iyi taçlandırdı, o üç yıl içinde yalnız iyi yapmağa hazırlanmıştım. Bundan ötürü,

istihkâm mı, yahut denizcilik mi, topçuluk mu yahut kurmaylık mı, madencilik mi, yahut yol, köprü yapıcılığı mı, bu mesleklerden hangisi hoşuma giderse onu seçmek hakkını kazanmış olmaktaki gururum büyüktü. Sizin öğüdünüzle, yol, köprü yapıcılığını tercih ettim. Lâkin benim zafer bulduğum yerlerde gençlerden ne kadarı mağlûboldu! Bilirsiniz ki, devlet, okulda verilen bilgileri yıldan yıla artırıyor, dersler, devirden devire gittikçe daha kuvvetli, daha çetin oluyor. Giriştiğim hazırlık çalışmaları fizik, matematik, astronomi, kimya bilimlerinin hepsini, bütün terimleriyle on dokuzdan yirmi bir yaşına kadar olan gençlerin kafasına yerleştirmek maksadı güden okulun ateşli derslerine nispetle hiçtir. Fransa'da, birçok şeyde, babalık iktidarı yerine geçmek istiyen devletin ne şefkati, ne ana babalığı vardır; tecrübelerini "**In anima vili - aşağı hayvanlar üzerinde**" yapıyor. Sebebolduğu ıstırapların korkunç istatistikini hiçbir vakit istememiştir; o otuz altı yıldan beri görünen beyin hümmalarının sayısını, bu gençlik içinde çıkan ümitsizlikleri, onda birini öldüren ahlâki haraplıkları araştırmamıştır. Meselenin bu acıklı tarafını size bildiriyorum, zira bu, son neticenin daha önceki ihtimallerinden biridir: bazı zayıf kafalar için sonuç gecikecek yerde yaklaşıyor. Anlayışı ağır olanların, yahut fazla çalışmadan geçici olarak kuvvetten düşmüş bulunanların okulda iki yıl yerine üç yıl kaldıklarını,

bunların istidatlarına az müsait olan bir şüpheye uğradıklarını da biliyorsunuz. Nihayet, daha ilerde yüksekliklerini görmeğe iktidarı olup da, istenilen bilgi mecmuunu gösteremediklerinden dolayı hizmete alınmıyan gençler için okuldan çıkmak talihi de vardır. Onlara kuru yemiş derler, Napoléon bunları asteğmen yapardı! Bugün kuru yemiş aileler için ana paradan büyük bir zıya, fert için de kaybolmuş bir zaman teşkil eder. Fakat sonunda ben zafere ulaştım! Yirmi bir yaşında matematik bilimlerini dâhi adamların götürdükleri noktaya kadar elde ettim, onlara devam ederek kendimi göstermekte sabırsızlanıyordum. Bu arzu o kadar tabiîdir, ki, hemen bütün öğrenciler, okuldan çıkınca zafer denilen mânevi güneşe gözlerini dikmiş bulunurlar! Hepimizin ilk düşüncemiz Newton'lar, Laplace'lar, yahut Vauban'lar olmaktı. Bu ünlü okuldan çıkan gençlerden Fransa'nın istediği gayretler bunlardır!

"Şimdi bütün nesilden seçilip ayrılan bu adamların mukadderatını görelim. Yirmi bir yaşında bütün hayat düşünülür, mucizeler beklenir. Yol - Köprücülük okuluna girdim, mühendis öğrenci idim. Yapı bilimini öğreniyordum, hem de ne istekle! Hatırlamanız lâzımdır. Oradan 1826 da, yirmi dört yaşında çıktım, henüz bir mühendis namzedinden başka bir şey değildim, devlet bana ayda yüz elli frank veriyordu. Paris'te, en âciz bir defter tutucu, vaktinin günde dört saatini vermekle, on sekiz

yaşında bu parayı kazanır. Görülmemiş bir talih eseri olarak, belki de derslerimin bana vermiş olduğu imtiyaz dolayısiyle, 1828 de, yirmi beş yaşında iken alelâde mühendis tâyin olundum. Beni, bildiğiniz gibi, iki bin beş yüz frank aylıkla bir ilçeye gönderdiler. Para meselesinin önemi yoktur. Elbette talihim, bir dülger çocuğu olmaktan çok parlaktır; fakat, on altı yaşında dükkâna atılan, yirmi dört yaşında müstakil bir zenginlik yolu üzerinde bulunamıyacak bakkal çocuğu hangisidir? O vakit, devletçe istenilen bu korkunç zekâ açılmalarının, bu devcesine gayretlerin nereye yöneldiğini öğrendim. Devlet bana kaldırımları, yahut yollar üzerindeki çakıl yığınlarını saydırdı, ölçtürdü, lağımları, kemerli küçük köprüleri muhafaza etmeğe, onarmağa, bazı da inşa etmeğe, mail satıhları tanzim ettirmeye, hendek temizlemeye veya açmaya mecbur oldum. İş odamda sokakların istikametlerini tâyin etme, yahut ağaç dikme veya ağaç kesme isteklerine cevap vermek zorunda kaldım. Hakikaten alelâde kondotorlarımızın yalnız kendi tecrübesiyle, bütün bilgilerimize rağmen bizden daha iyi yapacakları tesviye işlerini de kendimiz yapmağa mecbur edilişimizde eğlenmek şartiyle, alelâde mühendislerin başlıca, çoğu defa biricik meşguliyetleri işte bunlardır. Biz dört yüze yakın alelâde mühendis, yahut öğrenci mühendisiz, ancak yüz kadar başmühendis bulunduğundan, bütün alelâde mühendisler, bu

yüksek rütbeye erişemezler; hem, başmühendisin üstünde istihdam edici bir sınıf yoktur; bataryanın ünite (cüzütam) olduğu topçulukta albayların mevkileri gibi, bizim heyete de aşağı yukarı o kadar faydasız olan on ikiden on beşe kadar genel müfettişlik veya divizyoner, mevkiini terfi için nazara almalıdır. Alelâde mühendis, topçu yüzbaşısı gibi bütün ilmi bilir, seksen altı mühendisi devlete bağlamak için bir idare şefinden başka âmir bulunmamak lâzımdı; zira, iki muavinin yardımiyle bir tek mühendis bir eyalete yeter. Böyle heyetlerde mertebe silsilesi işe yarıyan kabiliyetleri artık sönmüş eski kabiliyetlere tâbi kılmak neticesini veriyor, bu sönmüş kabiliyetler, daha iyi yaptıklarını sanarak, kendilerine arz edilen tasavvurları, belki varlıklarının tehlikeye düştüğünü görmemek maksadiyle, bozar, yahut mahiyetini değiştirirler: zira Fransa'da, köprü - yollar genel encümeninin bayındırlık işleri üzerindeki biricik tesiri bana böyle görünüyor. Bununla beraber tutalım ki otuz kırk yaşları arasında birinci sınıf mühendis, elli yaşına varmadan da başmühendis oldum! Heyhat! İstikbalimi görüyorum, gözlerimde yazılıdır. Benim başmühendisim altmış yaşındadır, o da, benim gibi o meşhur mektepten şerefle çıktı; iki vilâyette, benim yaptığımı yapmakla saçları ağardı, orada tasavvur edilebilecek kadar en alelâde bir adam oldu, yükselmiş olduğu bütün yükseklikten düştü; daha fazlası var,

ilmin seviyesinde değildir, ilim yürüdü, o yerinde saydı; daha iyisi de var, bildiğini unuttu! Yirmi iki yaşında bütün yükselme alâmetleriyle yetişen adamdan, bugün yalnız bir gösteriş kaldı. Önceleri, eğitimi bakımından riyazi bilimlere, matematiklere doğru hassaten yönelmiş iken, kendi kısmından olmıyan her şeyi ihmâl etti. Binaenaleyh insani bilgilerin öteki dallarındaki hiçliğinin nereye kadar vardığını tasavvur edemezsiniz. Hesap, kalbini de, beynini de, kuruttu. Politeknik okulunun şöhretine sığınan hiçliğinin sırrını yalnız size açıyorum. Bu etiket meydan okuyor, bâtıl fikre inanarak kabiliyetinden şüpheye kimse cesaret edemez. Ehliyetlerinin sönmesinin, yalnız bir işte vilâyete iki yüz bin frank yerine bir milyona mal olduğunu yalnız size söylerim. İtiraz etmek, valiyi aydınlatmak istedim; fakat dostlarımdan bir mühendis, bu neviden bir olay için idarenin menfuru olan bir arkadaşımı misal olarak gösterdi. Bana: "Başmühendis olduğun vakit, yanlışlarının maiyetindekiler tarafından gösterilmesinden hoşlanır mısın? dedi. Senin başmühendisin diviziyoner müfettişi olacaktır. İçimizden biri ağır bir yanlış işledi mi, hiçbir vakit haksız olmak istemiyen idare, onu müfettiş yaparak faal hizmetten çeker." İşte ehliyete borçlanılan mükâfat nasıl hiçliğe doğru ilerliyor. Bütün Fransa'da, Paris'in ortasında, ilimler akademesi üyesi bir mühendisin yapmak istediği ilk asma köprünün felâ-

ketini herkes gördü, yanlışlıklardan ileri gelen bu elemli düşüşü dördüncü Henri zamanında Briare kanalını inşa eden, Pont-Royal'ı yapan keşiş, bu yanlışlıkları yapmazlardı, halbuki idare bu mühendisi genel encümene almakla teselli etti. Şu halde özel okullar, büyük kabiliyetsizler fabrikası mıdır? Bu konu uzun müşahedeler ister. Eğer haklı idiysem, hiç olmazsa muamele tarzında bir yöneltme yapılırdı, zira okulların faydasından şüphe etmeğe cesaret edemem. Yalnız geçmişe bakınca, Fransa'nın devlete lâzım olan büyük ehliyetlerden hiç de mahrum olmadığını, bugün ise devletin Monge usuliyle kendi işini doğrultmak istediğini görüyor musunuz? Vauban, ehliyet denilen o büyük okuldan başka bir okuldan mı çıktı? Riquet'in eğitimcisi kimdi? Dehalar, ehliyetin sevkiyle böylece sosyal çevreden çıkıverince, hemen daima tamdırlar, o vakit insan yalnız özel değil, külli muhit olmak kabiliyetindedir. Okuldan çıkan bir mühendisin, hem makinist, mimar, ressam, hem idroliği icadedenlerden biri, yorulmaz bir kanallar yapıcısı olan Leonardo da Vinci'yi yükselten o mimari mucizelerinden birini, okuldan çıkan bir mühendisin yapabileceğine hiç inanmıyorum. Daha genç yaşta iken teoremlerin basit mutlaklığına göre işlenen gençler, okuldan çıkınca zarafet ve zinetin mânasını kaybediyorlar; bir sütun onlara faydasız görünüyor, faydalıya dayanarak, sanatın başladığı nokta-

ya dönüyorlar. Lâkin bu, beni kemıren hastalıkla mukayese edilince, hiçtir! Bende en korkunç bir metamorfoz husule geldiğini hissediyorum; lüzumundan fazla gerilerek çöken kuvvetlerimin, melekelerimin inhitata yüz tuttuğunu hissediyorum. Hayatımın şiirsizliğine batmak üzereyim. Çalışmalarımın mahiyeti icabı olarak, kendimi büyük işlere hazırlıyan ben, en küçük işlerle yüz yüze, metrelerle çakıl taşlarını tahkik etmekte, yolları gezmekte, levazım hallerini durdurmaktayım. Günde iki saatten fazla meşguliyetim yok. Arkadaşlarımın evlendiklerini, modern cemiyet ruhuna karşıt bir duruma düştüklerini görüyorum. Şu halde ihtirasım ölçüsüz müdür? Ben, memleketime faydalı olmak isterdim. Memleketim benden son kuvvetlerimi istedi, bütün bilimlerin mümessillerinden biri olmaklığımı söyledi, ben ise bir vilâyetin bir ucunda kollarımı kavuşturuyorum. Faydalı projeleri deniyerek melekelerimi işletmek için içine kapandığım mahalden çıkmaklığıma müsaade olunmuyor. Gizli ve gerçek bir gözden düşme, içimizden ilhamlarına uyarak özel vazifesinin kendisinden istediği şeyi aşanlarımızdan birine sağlanan bir mükâfattır. Bu halde, yüksek bir adamın umması lâzım gelen teveccüh, ehliyetinin, iktidarına güvenmenin unutulması, projesinin idare kanununa gömülmesidir. İçimizden inşaatın tatbiki ilmine tek gerçek terakkiyi yaptırtanın Vicat mükâfatı ne olacaktır? Kısmen,

uzun, bazan da şerefli hizmetlerle yıpranan, fakat ancak inkâr kuvvetini hâiz olan, artık anlamadıklarını çizen birkaç adamdan birleşik köprü-yollar genel encümeni, cesaretli kafaların projelerini yok etmek için kullanılan bir söndürme kabıdır. Bu encümen çalışmaktan başka bir şey istemiyen, Fransa'ya hizmet etmek arzusunda bulunan bu güzel gençliğin kollarını felce uğratmak için kurulmuşa benziyor! Paris'te garip ve çirkin şeyler geçiyor: bir vilâyetin istikbali size tafsil etmeğe müsait vaktim olmıyan entrikalarla en iyi plânların yapılmasını durduran bu merkezcilerin vizesine bağlıdır; hakikaten en iyileri daha çok suiistimallere çarpan veya altüst eden şirketlerin veya spekülâtörlerin iştahına vesile veriyor, Fransa'da ise suiistimal mütemadiyen düzelmelerden ziyadedir. Daha beş yıl geçerse, artık benliğimden çıkacağım, memleketimin benden sarfetmemi istediği, yaşadığım karanlık köşede paslanacağını bildiğim melekeleri kullanmak hususundaki ihtirasımın, necip arzumun söndüğünü göreceğim. En güzel talihleri hesabedince, istikbal benim için önemsiz bir şeydir. Paris'e gelmek için bir iznimden istifade ettim; mesleğimi değiştirmek, enerjimi, bilgilerimi, faaliyetimi kullanacak fırsatlar aramak istiyorum, istifamı vereceğim, sınıfımda olup ve büyük işler başarabilecek mütehassıs adamların az olduğu memleketlere gideceğim. Bunların hiçbiri mümkün olmazsa, işçileri daha iyi kul-

lanarak, bugünkü sosyal nizamda önemli değişiklikler yapacağa benziyen yeni doktrinlerden birine atılacağım. Biz işsiz işçilerden, bir mağazadaki aletlerden başka neyiz? Yer yuvarlağını altüst etmek maksut imiş gibi yetiştirildik, halbuki yapacak hiçbir işimiz yok. Kendimde azaltmakta, helâk olup gitmekte olan büyük bir şey bulunduğunu hissediyorum, onu da size riyazi doğrulukla söyliyorum. Durumu değiştirmeden önce, reyinizi almak isterdim, kendimi çocuğunuz sanıyorum, size arz etmeden hiç önemli müracaatta bulunmıyacağım, zira tecrübeniz, iyilikseverliğinizle eşittir. Devletin, mütehassıs adamları elde ettikten sonra, sırf onlar için dikilecek anıtlar icadedemiyeceğini iyice biliyorum, yılda inşa ettireceği üç yüz köprü bile yoktur; muharebeleri kazanmağa ve büyük komutanlar çıkmasına mahal vermek için harb ilân etmezse, mühendislerine anıtlar da yaptıramaz; fakat o vakit, hal ve icapların istediği zaman kendini hizmete arzedecek dâhiler hiç eksik olmıyacağından, sarfedilecek çok para, istihsal olunacak büyük şeyler olunca, halkın içinde bu biricik adamlardan biri ortaya atılır, hem bu neviden bir Vauban kâfi geleceğinden, bu müessesenin lüzumsuzluğunu hiçbir şey daha iyi gösteremez. Nihayet bunca hazırlıklarla seçme bir adam teşvik edilince, kendini itibardan düşürmeden önce bin gayret sarfedeceği nasıl anlaşılmaz? Bu iyi bir siyaset midir? Ateşli ihtirasları

alevlendirmek değil midir? Bütün bu ateşli dimağlara, mukadderatlarından başka her şeyi hesabetmeleri söylenmiş olmıyacak mıdır? Nihayet, bu altı yüz genç içinde değerden düşürülmelerine mukavemet eden istisnalar, kuvvetli adamlar vardır, onları da tanırım; fakat, cansız vilâyetlerde hayat, zenginlikler yaratacak faydalı projelerle müsellah olarak, onlar için devletin yardım ve himaye bulduracağı yerde engellere rasladıkları zaman, adamlarla, eşya ile savaşmaları anlatılabilecek olsa, tabiati bir mucize olan kudretli, ehliyetli adama, tabiatı bozulmuş adamın melekelerini azaltmağa hazırlandığı adamdan yüz kere daha bahtsız, daha acınacak bir gözle bakılırdı. Bundan dolayı bulunduğum vazifede kalmaktansa ticari, yahut sınai bir teşebbüsü idare etmeyi, sanayide, cemiyette eksik olan birçok meseleleri halletmek yollarını arıyacak az şeyle yaşamayı tercih ediyorum. Bana dersiniz ki, oturduğum yerde, zihnî kuvvetlerimi çalıştırmaktan, bu bayağı hayatın sükûtu içinde insanlığa faydalı bazı meselelerin hakkını aramaktan beni bir şey menetmez. Ah! Mösyö, vilâyetin nüfuzunu, hemen faydasız, bununla beraber tecrübemizin yarattığı zengin vasıtaları kullanmağa kâfi olmıyan işlerde vakti öldürmek için tam yeter derecede meşgul olan bir hayatın gevşeten tesirini bilmiyor musunuz? Aziz koruyucum, ne zengin olmak iştiyakiyle, ne de birtakım mânasız zafer endişesiyle

ezilmekte olduğumu sanmayınız. Zaferimin hiçliğini bilecek kadar hesapsız değilim. Bu hayatın zaruri faaliyeti bana evlenmek arzusu vermiyor, zira bugünkü vazifemi görerek bu elemli hediyeyi hayat yoldaşıma takdim edecek kadar varlığa saygı göstermiyorum. Paraya, sosyal adama çalışmak için verilmiş olan en kudretli bir vasıta olarak bakıyorum; zaten o, yalnız bir vasıtadır. Binaenaleyh biricik zevkımi memleketime faydalı olmak kanaatine bırakıyorum. Benim en büyük saadetim, melekelerime olgun bir çevrede çalışmak olacak. Bulunduğunuz yerin, tanıdıklarınızın içinde, şeref saçtığınız çevrede bildiğiniz kabiliyetlerimden birkaçını istiyecek bir teşebbüsten bahsedildiğini işitirseniz, altı ay sizden cevap bekliyeceğim. Efendim ve dostum, burada size yazdığım şeyi, başkaları düşünür. Benim gibi idare şubesinin kapanına yakalanmış, mühendis - coğrafyacılar, profesör - kaptanlar, hayatlarının artanı için kendilerini komutan gören, faal ordu hizmetine girmemiş olduklarına acı acı acınan istihkâm komutanları arkadaşlarımdan, yahut eski öğrencilerden çoğunu gördüm. Nihayet, birçok defa, aramızda, kurbanî olduğumuz, hayvanın döndürdüğü makineye uyduğu, hastalığına alıştığı zaman, artık ondan kurtulmağa imkân olmadığını idrak ettiğimiz uzun aldanmağı itiraf ettik. Bu acı sonuçları incelerken aşağıki sualleri kendi kendime koydum, onları ıstırapların ateşinde temizlenen

düşünüşlerin mahsulü olduklarına inandığım mütefekkir, olgun, uygun düşünecek olan size bildiriyorum. Devlet ne gaye takibediyor? Kabiliyetli kişiler mi elde etmek istiyor? Kullanılan vasıtalar doğrudan doğruya gayenin aksine yönelmiştir, şüphesiz üstünlük düşmanı bir hükümetin istiyebileceği en namuslu kifayetsizlikleri yaratmış oldu. Seçme zekâlara bir meslek mi vermek istiyor? Onlara en kifayetsiz şartlar hazırlandı: okullardan çıkan adamlardan, altmış ile yetmiş yaş arasında, devlet vaitlerinin gizlediği faka düşmüş olmalarına acınmıyan bir kimse yoktur. Deha adamları mı elde etmek istiyor? Okulları 1790 dan beri hangi ehliyeti meydana getirdi? Napoléon'suz, Cherbourg'u kendisine borçlu olduğumuz Cachin var olur muydu? İmparatorluk istibdadı onu mümtaz kıldı, meşrutiyet idaresi onu boğardı. Bilimler akademisi meslek okullarından çıkma birçok adamlar sayar mı? Bu okulların meşgul oldukları bilimlerde, deha ancak kendi kanunlarına itaat eder, insanın hiçbir tesir yapamıyacağı icaplarla kendi kendine gelişir: ne devlet, ne insan bilimi olan Antropoloji onları tanır. Riquet, Perronet, Leonardo da Vinci, Cachin, Palladis, Brunelleschi, Michelangelo, Bramante, Vauban, Vicat, dehalarını ahmakların büyük sözü olan tesadüf adı verdiğimiz müşahede edilmemiş, ihzari sebepten almışlardır. Hiçbir vakit bu yüce işçiler, okullu veya okulsuz olsunlar, asırlarına başarısız olmamış-

lardır. Şimdi bu teşkilât sayesinde, devlet, halk menfaatine olan daha iyi ve daha ucuza yapılmış işler kazanıyor mu? İlkin, özel teşebbüsler, mühendislerden pek güzel istiğna gösteriyor; sonra, hükümetimizin işleri daha çok masraflıdır. Köprü - yolların en kocaman kurmayına mal oluyor. Nihayet bu kurumların mevcut olmadığı öteki memleketlerde, Almanya'da, İngiltere'de, İtalya'da bu türlü işler hiç olmazsa Fransa'daki kadar iyi yapılıyor, daha az paraya mal oluyor. Bu üç memleket bu neviden yeni ve faydalı icatlarla kendilerini gösteriyorlar. Bu okullardan bahsedilirken, onları Avrupa'nın kıskandığını söylemenin bir moda olduğunu biliyorum; fakat on beş yıldan beri bizi gözetliyen Avrupa hiç de öyle kurumlar yaratmadı. Becerikli bir hesapçı olan İngiltere'nin işçi halkı içinde tatbikattan teoriye yükseldikleri anda büyüyen takibatçı adamların çıktığı daha iyi okulları vardır. Stephenson ile MacAdam bizim şu ünlü okullardan çıkmadılar. Lâkin neye yarar? Ateşle, gayretle dolu genç, becerikli mühendisler, mesleklerinin başlangıcında, Fransa'da bir asrın dörtte biri için yüzlerce milyon istiyen yolların gözetilmesi meselesini hallettikleri halde acınacak bir durumdadırlar, bilgince eserler, hâtıralar neşretmek lûtfunda bulundular; bunların hepsi genel idarede, her şeyin girdiği, hiçbir şeyin çıkmadığı, yaşlıların gençleri kıskandığı, yüksek mevkilerin sapıtmış yaşlı mühendisin çekilmesine ya-

radığı bu Paris merkezinde batmıştır. İdarenin çarklarından birini teşkil eden, memleketi idare etmesi, salâhiyetine ait büyük meseleler üzerine aydınlanması lâzım gelen, bütün Fransa'ya yayılmış bilginler heyetiyle, öteki memleketlerin bitirmiş olacakları bir zamanda bizim hâlâ şimendiferler üzerine tartışmamız işte bundandır. Halbuki Fransa meslek okullarının mükemmel kurumlar olduğunu göstermek zorunda kalacak olursa, devletlerin çehresini değiştirmeye imkân ve zaman kanunlarını tadil ederek beşer hayatını iki misline çıkarmağa mahsus olan nafia işlerinin bu mükemmel devresinde yapılmalı değil miydi? Politeknik okulları bulunmıyan Belçika, Birleşik-Devletler, Almanya, İngiltere, kendi yurtlarında demiryolları ağlarına sahibolacaklar, halbuki bizim mühendisler, o sıralarda bizimkileri çizmek, projelerin arkasında saklanan iğrenç menfaatlerle inşayı durdurmakla uğraşacaklar. Fransa'da onu, Parisli kırtasiyeci, ahmakça, faydasız raporlar yapmadan bir taş bile konmaz. Meselâ, devlete gelince, bu meslek okullarından hiçbir fayda elde etmez; ferde gelince de zenginliği azdır, hayatı zalim bir aldanmadır. Şüphesiz, öğrencinin on altı ile yirmi altı yaşları arasında sarfettikleri gayretler, yalnız kendi mukadderatına kalınca, hükümetin onu mahkûm ettiği mukadderata nispetle daha büyük, daha zengin olacağını ispat ediyor. Tüccar, bilgin, asker olsun bu seçkin adam, kıymetli

melekeleriyle gayreti aptalca, vaktinden önce sıkılmamış olsaydı, geniş bir çevrede çalışmış olurdu. Öyle ise ilerleme nerede? Devlet de, insan da bugünkü tarzda elbette kaybediyorlar. Yarım yüzyıllık bir tecrübe müessesesinin işe girişişinde değişiklikler istemez mi? Fransa'da, bütün bir nesil arasından, milletin bilgin kısmı olmağa lâyık adamları nasıl ruhani mecburiyet teşkil eder? Talihin bu büyük rahiplerinin tetebbular yapmış olmaları lâzım değil midir? Riyazi bilgiler, belki de fizyoloji bilgileri kadar onlara gerekmez. Büyük adamların sihirbazlığı olan bu ikinci bakımdan biraz bulunması size zaruri görünmüyor mu? Vazifeleri en iyi hâfızaları aramağa inhisar eden imtihan ediciler şerefli, işte yaşlanmış eski profesörlerdir: kendilerinden istenilenden başka bir şey yapamazlar. Şüphesiz, vazifeleri devletin en büyük işleri olmak gerektir, olağanüstü adamlar olmalarını da ister. Efendim ve dostum, takbihimin yalnız çıktığım okul üzerine düştüğü, bizatihi müesseseyi değil belki bilhassa ona adam bulmak için kullanılan tarza dokunduğu fikrinde değil misiniz? Bu tarz, yalnız bilimde değil, belki sanatlarda, adamların, projelerin, yahut eşyanın bütün seçimlerinde, kullanıldığı her yerde başlıca esas bakımdan kötü, yeni bir icat olan **concour** (müsabaka) tarzıdır. Bizim ünlü kollarımız için herhangi genç adamların başka bir birliklerinde vereceklerinden daha yüksek kişiler yetiştirmemesi

acınacak şey ise, enstitülerin büyük bir ressam, büyük bir müzikçi, büyük bir mimar, büyük bir heykel yontucu vermiyen birincilik mükâfatları daha utandırıcıdır; nasıl ki, yirmi yıldan beri, seçim, âcizler bataklığında, tek bir büyük devlet adamını iktidara getirmemiştir. Benim müşahedem, Fransa'da, hem eğitimi, hem siyaseti bozan bir hataya aittir. Bu zalim hata, teşkilâtçıların bilmedikleri şu aşağıki prensipe dayanır. **"Tecrübede de, eşyanın tabiatında da, gencin zihnî vasıflarının olgun adamın zihnî vasıflarının aynı olduğu kanaatini verebilecek hiçbir şey yoktur."**

"Bu anda, Fransa'yı harabeden bütün ahlâk hastalıklariyle meşgul birkaç seçkin adamla bağlıyım. Onlar da, benim gibi, yüksek öğretimin, işsiz, istikbalsiz oldukları için geçici kabiliyetler yaptığını; aşağı öğretimin de yaydığı ışıkların, itikattan, histen mahrum olduğu için, devlete fayda vermediğini kabul etmişlerdir. Bütün genel eğitim ve öğretim sistemimiz, derin bir bilgi, kudretli bir irade ile mücehhez, yenilerde değil, ancak Jean-Jacques Rousseau'nun kafasında raslanacak o teşrih dehasiyle yaratılmış bir adamın başkanlık edeceği geniş bir elden geçirme ister. Belki, ihtisasçıların çoğu, halkın çok muhtaç olduğu ilk öğretimde kullanılmalıdır. Halk yığınlarını işlemek için yeter sayıda sabırlı, fedakâr öğretmenlerimiz yoktur. Suçlarla cinayetlerin acınacak miktarı, kaynağı iktidara müsait dinî akideleri kaçıra-

cak kadar eğip bükerek içtimai bağları mahveden, yüksek felsefenin son haddi olan itaat ve vazife telâkkisine yükseltecek kadar kifayetsiz olan bu yarı öğretimdedir. Bütün bir millete Kant'ı okutmak imkânsızdır; bundan ötürü, okumak, muhakeme etmekten ziyade itikat ve itiyat halk için daha iyidir. Hayata yeniden başlıyacak olsaydım, belki de bir medreseye girer, ya basit bir köy papazı, yahut bir köy öğretmeni olmak isterdim. Yolum da basit bir köy öğretmeni olmaklığıma meydan vermiyecek derecede çok ilerlemiş bulunuyor, hem de bir okul veya bir kiliseninkilerden daha geniş bir çevre üzerinde faal olabilirim. Kendileriyle birleşmek niyetinde bulunduğum Saint-Simon'cular kendilerini takibedemiyeceğim bir yolda yürümek istiyorlar; bununla beraber, hatalarına rağmen, kifayetsiz ilâçlarla tedavi edilecek ve Fransa'da büyük bir ahlâk ve siyaset buhranını geciktirmekten başka bir şey yapmıyacak kanunlarımızın mahsulleri olan birçok acı noktaya el vurdular. Allaha ısmarladık, aziz Mösyö, bu müşahedeler dışında, artmaktan kalmıyacak olan saygılı, sadık bağlılığımın teminatını burada bulunuz.

"Grégoire Gérard"

Grostetête eski bankacılık itiyadında göre, yukarı tarafına "cevabı verilmiştir" kaydını koyduktan sonra, bu mektubun arkasına aşağıki cevabı karalamıştı:

"Azizim Gérard, mektubunuzdaki müşahedeler üzerine tartışmak ne kadar faydasız ise bir tesadüf işi olarak (ahmakların kelimesini kullanıyorum) içinde pek rahatsız bulunduğunuz durumdan sizi kurtarmak sonucunu verecek bir teklifte bulunacağım. Montégnac ormanlarının, üzerinde kendi ormanı bulunan uzun tepeler zinciri altındaki pek hareketsiz bir yaylanın sahibi madam Graslin, bu geniş malikâneden yararlanmak, ormanlarını işletmek, çakıllı ovalarını zer'etmek düşüncesindedir. Projeyi icra alanına koymak için, hem sizin menfaat bilmez fedakârlığınız, hem de amelî faydası olan fikirlerinize yakışan bilgiye ve gayrete sahip bir adama ihtiyacı var. Az paraya karşı yapılacak birçok iş! Küçük vasıtalarla kocaman adama ihtiyacı var. Az paraya karşı yapılacak birçok iş! Küçük vasıtalarla kocaman bir sonuç! Baştan aşağı değiştirilecek bir memleket. En verimsiz bir çevreden bolluk fışkırtmağı, bir şiir yapmak istiyen siz istemiyor muydunuz? Mektubunuzda hüküm süren samimilik edasına göre, Limoges'a gelip beni görmenizi istemekte tereddüdetmiyorum; fakat, dostum, istifanızı vermeyiniz, yalnız, devlet işleri dışında ihtisasınıza ait meseleleri tetkik etmeğe gideceğinizi idarenize bildirerek işinizden ayrılınız. Böylelikle haklarınızdan bir şey kaybetmezsiniz, Montégnac papazınca düşünülen, madam Graslin'in de hoşuna giden teşebbüsün yapılıp yapılamıyacağına hükmet-

meğe vaktiniz olur. Bu geniş değişikliklerde bulabileceğiniz faydaları size canlı bir sesle açıklıyacağım. Daima fedakârınızın dostluğuna itimadediniz."

"Grossetête"

Madam Graslin şu birkaç kelime ile cevap vermekten başka bir şey yapmadı:

"Teşekkür ederim, aziz dostum, himaye ettiğiniz genci bekliyorum." Mühendisin mektubunu mösyö Bonnet'ye göstererek:

— Büyük hastaneyi arıyan bir yaralı daha! dedi.

Papaz mektubu okudu, taraçayı iki defa sessizce dolaştı, madam Graslin'e geri vererek:

— Güzel bir ruh, hem de yüksek bir adam! İnkılâp dehası tarafından icadedilen okulların kabiliyetsizlikler yaptığını söylüyor, ben onlara imansızlar fabrikası derim, zira mösyö Gérard bir Allahsız değilse, Protestandır... dedi.

Bu cevaptan hayrete düşerek:

— Bunu kendisinden sorarız, dedi.

On beş gün sonra, aralık ayı içinde, mösyö Grossetête, himaye ettiği genci, onu sabırsızlıkla bekliyen madam Graslin ile mösyö Bonnet'ye takdim etmek üzere, soğuğa rağmen, Montégnac şatosuna geldi.

İhtiyar, Veronique'in ellerini kendi elleri içine alarak, kadınları hiç de incitmiyen o çapkınlığı ile öperek:

— Sizi çok sevmek lâzım, yavrum, evet, böyle bir havada Limoges'dan ayrılmak için sizi çok sevmek lâzım; fakat şu gördüğünüz mösyö Grégoire Gérard'ı size kendim takdim etmek istiyordum.

Eski banker papazı saygı ile selâmlıyarak:

— Sizin kalbinize göre bir adamdır, dedi.

Gérard'ın dış görünüşü az cazibeliydi. Orta boyda, kaba biçimde, halk ifadesine göre, boynu omuzları arasına gömülmüş, saçları altın sarısında, gözleri Albinos kızıllığında, kirpikleriyle kaşları hemen beyaz bir adamdı. Rengi, bu cinsten adamlarınki gibi parlak bir beyazlıkta idiyse de, çiçek yerleri, pek açık yara izleri ilk parlaklığını ondan alıyordu; çalışmak şüphesiz gözlerini bozmuştu, zira renkli gözlük takıyordu. Sırtındaki kaba jandarma paltosunu çıkarınca, gösterdiği elbise, dış görünüşündeki biçimsizliği hiç de telâfi etmiyordu. Elbisesinin giyilişi ile düğmelenişi, ihmal ile bağlanmış boyunbağı, parlak olmıyan gömleği, az çok dalgın bilim adamlarında kusur olarak görülen o kendine ihtimam etmeyişi gösteriyordu. Hemen bütün mütefekkirlerde olduğu gibi, duruşu, gösterişi, gövdesinin gelişimi, bacaklarının zayıflığı tefekkür alışkanlıklarından ilerigelme bir nevi beden çöküşü belirtiyordu; fakat belgeleri mektubunda yazılmış olan kalb kudreti ile zekâ gayreti, bir Carrare mermerine yontulmuş denilecek olan alnında parlıyordu. Tabiat bu adamın büyük-

lüğünün, sebatının, iyiliğinin, bedihi işaretlerini koymak için bu yeri hazırlamış gibiydi. Burun, bütün Gol ırkı adamlarında olduğu gibi, ezilmiş bir biçimde idi. Kavi, düzgün ağzı mutlak bir ketumluk, iktisat mefhumu gösteriyordu; fakat çalışmaktan yorulan bütün çehresi vaktinden evvel ihtiyarlamıştı.

Madam Graslin mühendise:

— Mösyö, dedi, iyilik yapılabileceğini bilmek zevkından başka eğlenceler vermiyecek olan bir memleketteki işleri idare etmeğe gelmek istemenizden dolayı size teşekkür etmek borcundayız.

O cevap verdi:

— Madam, buraya doğru gelirken mösyö Grossetête, size faydalı olmakla, sizin ve mösyö Bonnet'nin yanında yaşamak hulyasiyle mesut olacak kadar söz söyledi. Memleketten kovulmadıkça, ömrünün sonuna kadar burada kalmak niyetindeyim.

Madam Graslin gülümsiyerek:

— Sizi fikrinizden caydırmamağa çalışacağız, dedi.

Grossetête, madam Graslin'i bir kenara çekerek:

— İşte savcının bana teslim ettiği kâğıtlar, dedi; doğrudan doğruya kendisine müracaat etmemiş olduğunuza çok şaştı, istediğiniz şeylerin hepsi süratle, sadakatle yapıldı. İlkin, himaye ettiğiniz adam bütün vatandaşlık hak-

larına sahibolacak; sonra, üç aya kadar da, Cathérine Curieux size gönderilecek.

Véronique sordu:

— Nerede?

İhtiyar cevap verdi:

— Saint-Louis hastanesinde, Paris'ten ayrılması için iyi olması bekleniyor.

— Ya! Zavallı kız hasta demek!

Mösyö Grossetête, Véronique'e bir paket vererek:

— Bunun içinde istediğiniz her türlü malûmatı bulacaksınız, dedi.

Madam Graslin, alt kattaki mükellef yemek salonuna götürmek üzere misafirlerine doğru geldi, kollarına giren Grossetête, Gérard ile oraya gitti. Kendisi yemeksizin onlara yemek dağıttı. Montégnac'a geldiğinden beri, yemeklerini yalnız yemeyi kanun haline koymuştu, bu gizlenmenin sırrını bilen Aline, hanımı ölüm tehlikesine düştüğü güne kadar bu sırrı dindarca sakladı.

Montégnac belediye başkanı, sulh hâkimi, hekimi tabiatiyle davet edilmişlerdi.

Yirmi yedi yaşında bir genç olan Roubaud adındaki hekim, Limousin'in meşhur kadınını tanımağı şiddetle istiyordu. Véronique'i, eğlendirmek, ruhuna gıda vermek için bir nevi cemiyet kurmak istiyen papaz, bu genci şatoya sokmakla bahtiyar oldu. Roubau, bugün Paris tıp mektebinden çıkan, başkentin geniş

sahnesinde şüphesiz parlıyabilecek olan tamamiyle bilgili o genç doktorlardan biriydi; fakat Paris'te ihtiras oyunlarından ürktüğünden, hele kendisinde entrikalardan ziyade bilgi, hırstan ziyade istidat gördüğünden, yumuşak seciyesi onu, Paris'ten daha çabuk takdir edileceğini umduğu vilâyetin dar sahnesine getirdi. Roubau, Limoges'da edinilen alışkanlıklar, sarsılmaz müşterilerle karşılandı; binaenaleyh tatlı, ihtiyatlı siması üzerinde, kendisine ait olacağını ve işine yardım edeceğini anlıyan mösyö Bonnet tarafından kazanılmağa meydan verdi. Küçük, kumral olan Roubau'nun, tatsız bir çehresi vardı; fakat gümüşi gözleri, fizyolojist derinliği, tetebbu adamlarının direnişliğini açığa vuruyordu. Montégnac'da, hastalarından ziyade şarap mahzeniyle meşgul, bir köy doktorunun zor mesleğine devam edemiyecek kadar da yaşlı eski bir alay operatörü vardı. O sırada ölmek üzere idi, Roubau on sekiz aydan beri Montégnac'ta oturuyor, kendini sevdiriyordu. Lâkin Desplein'lerle Cabanis'in haleflerinin bu genç talebesi Katolikliğe inanmıyordu. Din meselesinde öldürücü bir kayıtsızlıkta kalıyor, oradan çıkmak istemiyordu. En ufak bir kötülük ettiği olmamakla beraber, hiç dinden konuşmadığı için, papazı ye'se düşürüyordu, işleri kiliseye gitmemesini mâzur kılıyordu, hele başkalarını kendi inancına sokmağa kabiliyetsizliğinden dolayı da, en iyi Katolik gibi hareket ediyordu; fakat, insan kud-

retinin dışında saydığı bir meseleyi düşünmekten kendini sakınıyordu. Hekime, Allah'ın mutlak birliği (Panthéisme) nin, bütün büyük zekâların dini olduğunu söylediğini işiten papaz, onun istihaleler üzerine olan Fisagor naslarına meyletmiş olduğunu sanıyordu. Madam Graslin'i ilk defa gören Roubau, onu görünce en şiddetli bir tahassüs duydu; ilim, simasında, tavrında, yüzünün harabilerinde, işitilmemiş, ahlâki ve bedenî ıstırapları, insan kuvveti üstünde bir seciyeyi, en karşıt sebatsızlıklara dayanmasına yarıyan büyük kudretler sezdirdi; kasten gizlenmiş olan karanlık sahaları bile gördü. Bundan ötürü, bu güzel mahlûkun kalbini yiyen hastalığı kavradı; zira, bir meyvanın rengi nasıl içinde bir kurt bulunduğunu sezdirirse, yüzdeki bir takım renklerin hekimlere de öylece zehirli bir fikrin varlığından şüpheler verdirir. Bu andan itibaren mösyö Roubau, madam Graslin'e o kadar şiddetle bağlandı ki müsaade olunan basit dostluktan ileri onu sevmekten korktu. Véronique'in alnında, yürüyüşünde, hele bakışlarında erkeklerin her vakit anladıkları, başka kadınların belâgate karşıt olarak aksini söylediklerinden daha şiddetle aşk için artık tamamiyle ölmüş olduğunu söyliyen bir belâgat vardı; hekim ona şövalyece bir saygı bağladı. Papazla şöyle bir bakıştılar.

O vakit mösyö Bonnet kendi kendine:

— İşte bu zavallı imansızı değiştirecek bir

yıldırım çarpması. Madam Graslin benden daha çok belâgatli olacak, dedi.

Bu yemek odasının süsünden hayrete düşen, vilâyetin en zengin adamlarından biriyle yemek yemekten şaşıran yaşlı köylü belediye başkanı en iyi elbiselerini giymişti, fakat kendini orada biraz sıkılmış buluyordu, bundan dolayı iç utanışı arttı; hele madam Graslin, matem elbisesi içinde, kendisine son derecede vakarlı göründü; bundan dolayı sessiz bir şahsiyet oldu. Saint-Leonard'ın eski bir çiftçisi olup, köyün oturulabilecek tek evini satın almıştı, buraya bağlı olan tarlaları kendisi ekiyordu. Okuma, yazma bilmekle beraber, yalnız ona işini hazırlıyan sulh hâkiminin mübaşirinin yardımiyle vazifelerini yapabiliyordu. Bundan dolayı vazifeleri yükünü bir nezaret memuruna yükletmek için bir noterliğin vücuda getirilmesini iştiyakla istiyordu. Lâkin Montégnac kantonunun fakirliği, böyle bir işi hemen hemen lüzumsuz kılıyordu, burada oturanlar da kaza merkezlerinin noterleri tarafından istismar ediliyordu. Clausier adındaki sulh hâkimi, birtakım sebeplerin onu kaçırdığı Limoges'ın eski bir avukatıydı, zira, avukat müşterisiyle dâvanın ilk hâkimidir, diyen vecizeyi tatbik etmek istedi. 1809 a doğru, az aylığı yaşamasına müsait olan bu yeri elde etti. İşte o vakit en şerefli, fakat en tam bir sefalete ulaşmıştı. Bu zavallı bucakta yirmi iki yıl oturduktan sonra, artık köylüleşen bu adam,

redingotiyle de az çok, memleketin çiftçilerine benziyordu. Oldukça kaba olan bu şekil altında kendini, yüksek siyasi düşüncelere veren, insanlarla menfaatlerini tamamiyle tanımasından doğma tam bir endişesizliğe düşen Clausier, uzun zaman mösyö Bonnet'nin çabuk sezişini anlatan, L'Hospital'i hatırlatması ihtimali olan bu adam, hakikaten derin bütün insanlar gibi hiçbir entrikaya istidadı olmadığından, eski münzevilerin murakabesi halinde yaşamağa varmıştı. Açık gören bir zekâya sahipti. Şüphesiz, bütün mahrumiyetleriyle zengin olduğundan, hiçbir telâkki zekâsına tesir etmiyordu, kanunları biliyor, tarafsızca hüküm veriyordu. En basit bir ihtiyaca düşen hayatı temiz ve muntazamdı. Köylüler onu seviyorlar, onların anlaşmazlıklarını düzelten, en küçük işlerinde onlara öğütler veren babaca menfaat sevmezliğinden dolayı sayıyorlardı. Bütün Montégnac'ın dediği gibi babalık Clausier, iki yıldan beri, oldukça zeki, sonradan bucağın bayındırlığına çok yardım eden genç yeğenini zabıt kâtibi olarak yanına almıştı. Bu ihtiyarın siması, yayvan, geniş bir alınla ilgiyi çekiyordu. Aklaşmış iki tutam saç, kel tepesinin iki yanına perişan sarkıyordu. Renkli teni, azametli şişmanlığı, kanaatkârlığına rağmen, şaraba olduğu kadar yiyecek, içeceğe de düşkün olduğunu zannettirirdi. Hemen hemen sönmüş olan sesi, bir nefes darlığı baskısını gösteriyordu. Belki de Yukarı - Montégnac'ın kuru-

havası, onun bu memlekette yerleşmesine sebebolmuştu. Sahibi olan epeyce zengin bir nalıncıya düzelttirdiği bir evcikte oturuyordu. Clausier, Véronique'i kilisede daha evvel görmüş, fikirlerini kimseye, lâübaliliğe başladığı mösyö Bonnet'ye bile açmaksızın, onun hakkında bir hüküm vermişti. Sulh hâkimi, ömründe ilk defa kendisini anlıyacak haldeki şahıslar arasında bulunacaktı. Zengince tertiplenmiş — çünkü Véronique, Limoges'daki bütün ev eşyasını Montégnac'a göndermişti — bir sofranın çevresinde ilk defa birleşen bu altı kişi bir an güç bir mevkide kaldılar. Hekim, belediye başkanı, sulh hâkimi, ne Grossetête'i, ne de Gérard'ı tanıyorlardı. Lâkin ilk yemek verilişinde, eski bankacının sâflığı, ilk toplantının buzlarını hissedilmiyecek surette eritiyordu. Sonra madam Graslin'in nezaketi Gérard'ı sürükledi, Roubaud'yu teşvik etti. Onun tarafından tahrik edilince hoş vasıflarla dolu olan bu adamlar, birbirlerine yakınlıklarını anladılar. Her biri birkaç dakika içinde sevimli insanlar içinde bulunduğunu hissetti. Bundan dolayı, çerezler sofra üzerine konduğu, kıyıları altın yaldızlı billûrlar, porselenler parlamağa, Aline, Champion ile Grossetête'in hizmetçisi tarafından verilen seçme şaraplar akmağa başlayınca, tesadüfle birleşmiş olan bu dört seçme adamın, hep iyi niyetle karşılaşanların tartışmasını sevdikleri önemli konular

üzerinde gerçek düşüncelerini söyleşecek kadar, konuşmaları samimî oldu.

Grossetête, fikrini soran bir eda ile:

— İzniniz, temmuz devrimiyle aynı zamana düştü, dedi.

Mühendis cevap verdi:

— Evet, o meşhur üç gün içinde Paris'te idim, hepsini gördüm; elemli sonuçlar çıkardım.

Mösyö Bonnet şiddetle sordu:

— Nasıl?

Gérard cevap verdi:

— Kirli gömlekler altından başka bir yerde vatanseverlik yok. Fransa'nın ziyaı bundadır. Temmuz, isim, zenginlik ve ehliyet üstünlüklerinin iradi yenilişidir. Fedakâr halk yığınları, kendileri için fedakârlık menfur olan zengin, zeki sınıflar üzerine zafer kazandı.

Mösyö Clausier söz aldı:

— Bir yıldan beri vuku bulana göre hüküm verilebilecek olursa, bu değişikliğe bizi yiyen hastalığa, ferdiyetçiliğe verilmiş bir mükâfattır. Bundan on beş yıl sonra, bütün yeğit yüreklilik meselesi şu sözlerle ifade olunacak: "Bundan bana ne?" Bu, Luther'in Calvin'in, Zuringle'nin, Knox'un sokulduğu dinî yüksekliklerden iktisada kadar inen iradei cüziyenin feryadıdır. **Herkes kendi için, herkes kendi evinde,** bu iki korkunç ibare **bundan bana ne?** ile birleşerek burjuva ile küçük mülk sahibinin üç üknomunu teşkil eder. Bu benci-

lik, oldukça acele ile yapılmış olan medeni kanunumuzun aksaklıkları sonucudur, temmuz devrimi bu kanuna korkunç bir kudsilik vermiş oldu..

Sulh hâkimi, sebepleri davetlileri meşgul etmek lâzım gelen bu hükümden sonra, her vakitki sükûnuna döndü. Clausier'in bu sözünden, Gérard ile Grossetête'in birbirlerine bakışlarından cesaretlenen mösyö Bonnet daha ziyade cüretlendi.

— İyi kıral Onuncu Şarl, dedi, bir hükümdarın, kendine emanet edilen halkın bahtiyarlığı için alabileceği en ihtiyatlı, en selâmetli bir teşebbüste muvaffak olamadı. Kilise de öğütlerindeki payından dolayı öğünmelidir. Fakat kalb ile zekâ yüksek sınıflarda iflâs etti, nasıl ki evvelce de restorasyonun cesur devlet adamı kont de Payronnet gibi tek kişinin ebedî şerefini teşkil eden büyüklük hakkı üzerine olan büyük kanun meselesinde de öyle oldu. Aile vasıtasiyle milleti yeniden kurmak, yalnız faydalı olmak hakkı bırakılan basından zehirleyici etkiyi kaldırmak, seçilmiş olan millet meclisini kendi hakiki salâhiyetleri içine sokmak, dine halk üzerindeki kudretini iade etmek, işte Bourbon hanedanının iç politikadaki dört cephesi bunlardı. Öyle ise! Yirmi yıla kadar bütün Fransa'da bu büyük ve salim siyasetin ihtiyacı anlaşılacaktır. Kıral X. Charles bırakmak istediği durumdan ziyade babadan kalma kudretinin mahvolduğu durum içinde teh-

dit altında idi. Her şeyin devir devir bahis mevzuu edileceği, iş yapılacak yerde ardı arası kesilmeden tartışılacağı, hâkim olan basının en aşağı ihtirasların aleti olacağı güzel memleketimiz, hükümet gerçek prensiplerini kendisiyle birlikte götüren bu kıralın akıllılığını ispat edecek, tarih de, yarayı deştikten, genişliğini anladıktan, kendileri için mücadele ettiği adamlar tarafından tutulmıyan iyi edici vasıtaların lüzumunu gördükten sonra, en iyi dostlarına karşı koymadaki cesaretini hesaba katacaktır.

Gérard bağırdı:

— Ey! Papaz efendi, dosdoğru, en ufak bir değişiklik olmaksızın, yürüyorsunuz; fakat sözlerinizin aksini söylemiyeceğim. Napoléon, Prusya seferinde, asrının zihniyetinden kırk yıl ilerde idi, o da anlaşılmadı. 1830 İngilteresiyle Rusya'sı 1812 seferini izah ederler, X. Charles da aynı felâkete uğradı: yirmi beş yıl sonra emirnameleri belki de kanun olur.

Sulh hâkimi söz aldı:

— Geveze değilse de çok beliğ, gerçek ehliyetleri tanıttırmıyacak kadar gururla dolu olan Fransa, dinin ve halkın yüce sağduyusuna rağmen, müzakere eden iki meclis tarzının kabul edilebileceği yerlerin hepsinden sonra gelmektedir. Hiç olmazsa, karakterimizin mahzurları Napoléon'un tecrübesiyle karşı konmuş olan hayrete şayan ihtirazi kayıtlariyle mağlûbedilmeliydi. Bu tarz, İngiltere'de oldu-

ğu gibi, tesiri toprağın tabiatiyle tahdidedilen bir memlekette hâlâ yürüyebilir; fakat toprağın intikaline tatbik edilen büyüklük hakkı her vakit lâzımdır, bu hak kaldırılınca da temsilî tarz bir delilik olur. İngiltere varlığını, ailenin topraklariyle meskenini büyük çocuklara veren nev'ama derebeyliği kanununa borçludur. Rusya, otokrasisinin derebeylik hakkına dayanır. Bundan ötürü bu iki memleket bugün dehşetli bir ilerleme yolundadır. Avusturya, aile kuvvetleri üzerinde tesirli olarak muhafaza ettiği ve devlete lâzım olan büyük istihsalleri idame eylediği bu büyük evlât hakkı sayesinde bizim istilâlarımıza karşı koyabildi ve Napolyon'a karşı tekrar harbe başlıyabildi. Bourbon hanedanı, liberalizm olmadığından dolayı Avrupa'da üçüncü sıraya düşeceğini hissederek, yerinde kalmak istedi, memleketi kurtaracağı sırada memleket onu alaşağı etti. Bugünkü sistemin bizi nereye kadar indireceğini bilmiyorum.

— Harb gelince Fransa, 1813 te sade Fransa'nın kaynaklarına kalarak iki Lutzen ve Bautzen zaferlerinden istifade edemiyen, Leipzig'de ezildiğini gören Napoléon gibi, adsız kalacaktır, diye Grossetête bağırdı. Barış devam ederse hastalık artmakta devam edecektir: yirmi beş yıl sonra sığır ve at nesilleri Fransa'da yarıya inecektir.

Gérard:

— Mösyö Grossetête'in hakkı var, dedi.

Véronique'e dönerek sözüne devam etti: Bundan dolayı, Madam, burada girişmek istediğiniz iş, memlekete eda edilecek bir hizmettir.

Sulh hâkimi:

— Evet, dedi, çünkü Madamın tek bir oğlu var. Bu intikal tesadüfü sürüp gidecek mi? Bir zaman sonra, burada kuracağınızı umduğumuz büyük ve güzel tarım, tek bir sahibe ait olacağından, boynuzlu hayvanlarla atlar yetiştirmekte devam edecektir. Lâkin, her şeye rağmen, ormanların olsun, tarlaların olsun, parça parça ya bölüneceği, yahut satılacağı bir gün gelecektir. Bölüşmeden bölüşmeye, ovanızın altı bin arpantı iki yüz sahipli olaolacak, ondan itibaren de, ne atlar, ne de büyük hayvanlar kalacaktır.

Belediye başkanı:

— Oh! O zaman... dedi.

Mösyö Grossetête haykırdı:

— Mösyö Clausier'in "Bundan bana ne?" sözünü işitiyor musunuz? İşte suçüstü yakalandı! Bankacı şaşıran belediye başkanına dönerek önemli bir eda ile sözüne devam etti:
— Fakat Mösyö, bu zaman geldi! Paris'in çevresinde on fersahlık bir kutur üzerinde kır, sonuna kadar bölüne bölüne, süt ineklerini ancak besliyebiliyor. Argenteuil bucağı, çoğu on beş santim kazanç getirmiyen otuz bin sekiz yüz doksan beş parsele ayrılmıştır. Yüksek miktarda ot elde etmeğe müsait olan Paris'in kudretli gübreleri olmasa, besleyicilerin nasıl

işi bitirebileceklerini bilmem. Bu sert gıda, ineklerin tavlada kalması da onları ateşli hastalıklarla öldürüyor. Atlar sokaklarda nasıl yıprandırılıyorsa, inekler de Paris çevresinde yıprandırılıyor. Ottan daha verimli olan ürünler, bostan ürünleri, meyvalıklar, fidanlıklar, bağ, orada çayırları mahvediyor. Birkaç yıl sonra, süt de Paris'e, posta arabasiyle gelir gibi gelecek. Paris çevresinde olup biten şeyler, bütün büyük şehirlerin çevrelerinde de olmaktadır. Mülklerin böyle son hadde kadar bölünüşü Fransa'nın yüz şehrine yayılmıştır, birkaç gün sonra bütün Fransa'yı yutacaktır. Chaptal'a göre 1800 de, ancak iki milyon hektarlık bağ vardı; doğru bir istatistik bugün size, bunun en aşağı on milyonunu verir. İntikallerdeki sistemimizle sonuna kadar bölünen Normandie, at ve öküz ürünlerinin yarısını kaybedecektir; fakat Paris'te süt monopolunu ele alacaktır, zira, bereket versin iklimi bağcılığa uygun değildir. Bundan ötürü et fiatinin ilerliyerek artması olayı, dikkate değer bir olay olacaktır. 1814 te etin kilosuna yedi ve on bir su ödiyen Paris, 1850 de, yâni bundan yirmi yıl sonra yirmi su verecektir, meğer ki X. Charles'ın tasavvurunu yerine getirmeyi bilen deha sahibi bir adam ortaya çıksın.

Sulh hâkimi:

— Parmağınızı Fransa'nın büyük bir yarasına dokundurdunuz. Hastalığın sebebi, malların müsavi bölümünü emreden medeni kanu-

nun intikaller faslında yatıyor. Daimî tesirin araziyi parçalıyan zaruri kararlılığını kaldırarak servetleri ferdileştiren, hiç de yeniden terkibetmeksizin, durmadan terkibini bozarak, sonunda Fransa'yı öldürecek olan havan eli oradadır. Fransız devrimi, temmuz günlerinin yeni bir faaliyete geçirdiği tahribedici mikrobu koymuştur. Bu hastalık verici prensip köylünün mülkiyete yükselmesidir. İntikaller faslı hastalığının esası ise, köylü onun vasıtasıdır. Köylü, kazandığından bir verim vermez. Bir kere bu nizam, daima apaçık olan ağzına bir toprak parçası aldı mı, üç saban izi kalıncıya kadar, onu böler. Yine durmaz! Mösyönün Argenteuil bucağı misaliyle size ispat ettiği gibi, üç saban izini de uzunluğuna böler. Köylünün en ufak bir parçaya, bağladığı en mânasız değer, mülkiyetin yeniden terkibini imkânsız kılar. Önce, dâva usulü ile hukuk bu bölüm ile hükümden düşmüştür, mülkiyet mânasız bir şey olur. Lâkin en makul durumlarını imkânsız kılan parçalara ait maliye hazinesinin ve kanunun kudretini ölmüş görmek bir şey değil, daha büyük fenalıklar vardır. On beş, yirmi beş santim kazanç veren mülkler vardır! — Grossetête'i göstererek — Mösyö, size sığır ve at ırklarının azaldığından bahsetti, bunda kanuni sistemin çok payı vardır. Mülk sahibi köylünün yalnız inekleri vardır, ondan gıdasını çeker, danaları satar, tereyağını bile satar, öküz, at yetiştirmeği düşünmez bile; fakat bir

kurak yıla karşı koymağa yetecek ot yetiştirmediği için, artık besliyemediği ineğini satılığa gönderir. Zaruri bir tesadüfle, ot yetiştirici birbiri ardınca iki yıl eksik oldu mu, üçüncü yılı Paris'te sığır, hele dana eti fiatindeki garip değişikliği görürsünüz.

Hekim gülümsiyerek sordu:

— Ya o vakit vatanseverce ziyafetler ne olur?

Madam Graslin, Roubaud'ya bakarak haykırdı:

— Ya! Demek politika hiçbir yerde, burada bile küçük gazeteden vazgeçmiyor?

Clausier söz aldı:

— Burjuvazi, bu korkunç işte, Amerika piyoniyelerinin rolünü oynamaktadır. Üzerinde köylünün hiçbir şeye girişemiyeceği büyük toprakları satın alıyor; onları parça parça ettikten, böldükten ya artırma ile, yahut parça parça satarak, daha sonra köylüye geri veriyor. Bugün her şey rakamlarla hulâsa olunuyor. Şunlardan daha belâgatlilerini bilmiyorum: Fransa'da, kırka indirilmesi uygun olan kırk dokuz milyon hektar vardır; onlardan yolları, araba yollarını, kumsalları, kanalları bereketsiz işlenmemiş, yahut Montégnac ovası gibi, sermayelerden mahrum edilmiş toprakları çıkarmalıdır. İmdi, otuz iki milyon kişi için kırk milyon hektardan, arazi vergilerinin genel yapı üzerinde yüz yirmi beş milyon parsel bulunuyor. Kesirleri bir yana bıraktım. Böylece,

tarım kanununun ötesine geçiyor, ne sefaletin, ne de anlaşmazlığın ötesinde bulunuyoruz! Toprağı küçük parçalar haline koyanlar, istihsali azaltanlar, sosyal adaletin, herkese toprağının intifa hakkını vermekten ibaret olduğunu ilân edecek uzuvlara sahibolacaklardır. Daimî mülkiyetin bir hırsızlık olduğunu söyliyeceklerdir! Saint-Simon'cular buna başladılar.

Grossetête:

— Hâkim söyledi, dedi, şimdi de bankacı bu cesurca telâkkilere bakınız ne ekliyecek. Köylünün, küçük burjuvanın eline verilen mülk, Fransa için hükümetin farkında bile olmadığı kocaman bir haksızlığa sebeboluyor. Yerliler bir yana bırakılmak şartiyle, köylü halkı üç milyon aile kadar tahmin olunabilir. Bu aileler ücretle yaşıyorlar. Ücret, yiyecek şeylerle ödeneceğine para ile ödeniyor...

Clausier, keserek bağırdı:

— İşte yine kanunlarımızın çok büyük bir yanlışlığı. Yiyeceklerle ödemek 1799 da emrolunabilirdi; fakat, bugün, böyle bir kanun getirmek, bir ihtilâl tehlikesine düşmek olur.

Grossetête devam etti:

— Böylece mülk, memleketin parasını kendine çekiyor. Halbuki, köylünün mülk sahibi olarak ölmekten başka hırsı, arzusu, iradesi, gayesi yoktur. Mösyö Clausier'nin pek güzel ispat ettiği gibi, bu arzu ihtilâlden doğdu; millî mülklerin satışının sonucudur. Bu üç milyon ailenin her yıl elli frangı yere gömdüğünü,

böylece para hareketinden yüz elli milyonu kaçırdığını, devamlı bir olay olarak kabul etmemek için, köylerin içinde olup biten işlere dair hiçbir fikir sahibi olmamak lâzımdır. İktisat ilmi, bir gün içinde yüz elden geçen bir beş franklığın mutlak bir tarzda, beş yüz franga muadil olduğunu bedahat haline getirmiştir. Halbuki, köylerin halini müşahede eden biz ihtiyarlar için, köylünün toprağını seçtiği muhakkaktır; onu gözetler ve bekler, hiçbir vakit sermayelerini koymaz. Binaenaleyh köylülerin arazi elde etmesi, yedi yıllık devrelerle hesabedilmelidir. Köylüler, bir yüz milyon frangı yedi yılda bir böyle cansız ve hareketsiz bırakırlar; fakat küçük burjuvazi de hemen o kadar parayı gömer, köylünün alamadığı mülklere karşı aynı yolda hareket eder, Fransa kırk iki yılda en az iki milyar, yani yedi yılda takriben yüz milyon, yahut kırk iki yılda altı yüz milyon kaybeder. Lâkin, yalnız altı yüz milyon kaybetmekle kalmaz, bir milyar iki yüz milyon karşılığı olan sınai ve zırai istihsali yaratmaktan mahrum kalır; zira sınai istihsal, para ile maliyet fiatinin kıymetinden iki misli fazla olsaydı, ticaret mevcut olmazdı. İşçiler, kendilerini altı yüz milyon ücretten mahrum ediyorlar! Bu altı yüz milyon kuru, fakat sıkı bir iktısatçı için, tedavülde eksik olan kârlariyle, tahminen bir milyar iki yüz milyon bir zarar gösteren bu altı yüz milyonluk kuru zarar, ticaretimizin, denizciliğimizin, ziraatimizin, İn-

giltere'ninkine nispetle, bulunduğu aşağılık halini açıklar. İki arazi arasında bulunan, bizim lehimize olarak üçte ikisinden yukarı olan farka rağmen İngiltere iki Fransa ordusunun suvarisini teçhiz edebilir, orada herkes için et vardır. Lâkin yine, o memlekette, mülkiyet vaziyeti, elde edilmesini aşağı sınıflara imkânsız kıldığından, her sikke ticari olur ve döner. Böylece, parçalanma, sığır, et ve davar ırklarının azalması yararlarından başka, intikaller maddesi bize, köylü ve burjuva sermayelerinin gömülmesiyle ziyaa uğrıyan altı yüz milyon faize bir milyar iki yüz milyon daha az istihsale, yahut yarım asırda bir, üç milyarlık tedavülsüzlüğe mal oluyor.

Papaz haykırdı:

— Mânevi netice, maddisinden daha kötüdür! Halk arasında dilenci mülk sahipleri, küçük burjuvalar arasında yarı bilginler yaratıyoruz, bu yılın temmuzunda yüksek sınıflarda tesirini göstermiş olan "Herkes kendi evinde, herkes kendisi için" sözü yakında orta sınıfları da saracak. Hislerden sıyrılmış bir işçi sınıfı, hasetten başka Tanrısı, açlığın verdiği ümitsizlikten başka taassubu olmaksızın, dinden imandan mahrum ilerliyecek, memleketin kalbgâhına ayağını basacak. Kırallık kanunu altında büyüyen yabancı bizi kırallık içinde kıralsız, kanuniyet içinde kanunsuz, mülkiyet içinde mülksüz, seçim içinde hükümetsiz, ihtiyar içinde kuvvetsiz, kanun idaresi altında

bulacak. Umalım ki, bugünden itibaren Allah, Fransa'da milletlere yeni bir ruh veren, ister Marius, isterse Sylla olsun, ya yerden yükselen, yahut yukardan gelen mukadder bir adam çıkarsın, işte o adam cemiyeti kuracaktır.

Gérard cevap verdi:

— Onu ya cinayet mahkemesine yahut ceza mahkemesine göndermekle işe başlanır. Sokrates'in giydiği hükümle İsa'nınki, eskiden Kudüs'te veya Attika'da olduğu gibi, 1831 de aleyhlerine hükmedilir. Bugün de, eskisi gibi, kıskanç kifayetsizlikler, mütefekkirleri, Fransa'nın yaralarını muayene eden ve asırların ruhuna karşı koyan büyük siyaset hekimlerini sefaletten öldürürler. Sefalete dayanırlarsa, ya onları gülünç hale koyarız, yahut hayalcilikle vasıflandırırız. Fransa'da, siyaset nizamında hükümete karşı isyan edildiği gibi ahlâk nizamında da yarının büyük adamına karşı isyan edilir.

— Eskiden Sofistler az sayıda adamlara hitabederlerdi, bugün gündelik basın bütün bir milleti idlâl etmeğe meydan veriyor, diye bağırdı Sulh hâkimi; sağduyuyu müdafaa eden basının ise yankısı yoktur!

Belediye reisi, mösyö Clausier'ye derin bir hayret içinde bakıyordu. Basit bir sulh hâkiminde bu kadar önemli meselelerle uğraşan bir adamla karşılaşmaktan memnun olan madam Graslin, yanındaki mösyö Roubaud'ya:

— Möcyö Clausier'yi tanır mısınız? dedi.

Kulağına eğilerek cevap verdi:

— Bugün tanıdım. Madam, mucizeler yapıyorsunuz. Bununla beraber, alnına bakınız, ne güzel biçimi var! Heykeltıraşlar tarafından Lykurgos'a, Yunan hâkimlerine verilen klâsik veya ananevi alına benzemiyor mu? — Belki de bir barikat yapacak olan o eski Üniversite öğrencisi Grossetête tarafından arz edilen hesapları kavradıktan sonra yüksek sesle — Temmuz inkılâbının antipolitik bir mânası olduğu bedihidir.

Clausier:

— Bu mâna üçüzlüdür, dedi. Siz hukuk ile maliyeyi anladınız, fakat işte şimdi size hükümeti söyliyeyim. Ahkâmına göre 9 ağustos 1830 seçimi yapılmış millî hâkimiyet nassiyle zayıflamış olan kırali iktidar, kıralının düşüncesini keşfedemediği her defada yeni bir sülâle edinmek hakkını halka verecek olan prensiple mücadele edecektir: o vakit Fransa'nın ilerlemesini uzun müddet durduracağı şüphesiz olan bir iç mücadeleye girişeceğiz.

Gérard söz aldı:

— Bütün bu sakınılacak şeylerden İngiltere de akıllıcasına sakındı; oraya gittim; kâinata oğul arıları dağıtan ve medenileştiren bu kovana hayran oldum, orada tartışma, halkı hoşnudetmeğe, kendi yüksek çevresinde serbestçe hareket eden iktidar faaliyetini saklamağa

mahsus siyasi bir komedyadır, orada seçim, Fransa'da olduğu gibi, sersem burjuvaların elinde değildir. Mülkü parçalasaydı, İngiltere çoktan yok olurdu. Yüksek mülkte lordlar, sosyal mekanizmayı idare ederler. Denizciliği, Avrupa'nın burnu ucunda, ticaretlerinin isteklerini tatmin etmek ve bedbahtlara gayrimemnunları oralara atmak için kürenin bütün paylarını eline geçiriyor. İngiliz aristokrasisi, kabiliyetlere karşı savaş açacak, onları harabedecek, tanımamazlığa gelecek yerde, onları arar, mükâfatlandırır, kendisine masseder. İngilizlerde, hükümetin faaliyetine taallûk eden şeyde, adamların ve eşyanın seçiminde, her şey tezdir, halbuki bizde her şey ağırdır; onlar ağırdır, biz de habersisiz. Onlarda para cesur ve işlektir. Köylünün Fransa'ya sebebolduğu sınai kayıplar hakkında mösyö Grossetête'in söylediğinin delili size iki kelime ile çizeceğim levhadır. İngiliz sermayesi, daimî hareketiyle, on milyar sınai kıymet ve faiz getiren faaliyetler yarattı, halbuki bolluk itibariyle yüksek olan Fransız sermayesi, onlarınkinin onda birini vücuda getirmedi.

Roubaud:

— Biz genel olarak demevi ve asabi olduğumuz kadar onların lenfavi olması fevkalâde bir şeydir, dedi.

Clausier:

— İşte, Mösyö, dedi, incelenecek büyük bir mesele. Bir kavmin mizacını engellemeğe

mahsus kurumları aramak. Şüphesiz, Cromwell büyük bir kanun koyucu idi. İngilizleri, bütün öteki milletlerin düşmanı yapan, onlara dayanacak nokta olarak zalim bir gurur aşılıyan denizcilik beyannamesini icadetmekle bugünkü İngiltere'yi yalnız o yaptı. Fakat onların Malta kalesine rağmen, Fransa ile Rusya Karadenizle Akdenizin rolünü anlarlarsa, bir gün, yeni keşifler vasıtasiyle tanzim edilen Mısır veya Fırat yolu İngiltere'yi öldürecektir, nasıl ki eskiden Ümit Burnu'nun keşfi Venediği öldürmüştü.

Papaz bağırdı:

— Allah'a dair bir şey yok! Mösyö Clausier, mösyö Roubaud din meselelerinde kayıtsızdırlar. Gérard'a dönerek sordu: ya siz Mösyö?

Grossetête cevap verdi:

— O Protestandır.

Véronique odasına çıkmak üzere elini Clausier'ye verirken papaza bakarak:

— Keşfetmiştiniz, dedi.

Mösyö Gérard'ın aleyhine olarak dış görünüşünün verdiği yanlış zehabı birdenbire zail oldu, Montégnac'ın üç ileri geleni böyle bir kazançtan ötürü birbirlerini kutladılar.

Mösyö Bonnet:

— Ne yazık ki, dedi, Rusya ile Akdenizin yıkadığı Katolik memleketler arasında, insanlığın yarını için büyük bir felâket olarak, Yu-

nan dini ile Lâtin dinini birbirinden ayıran az önemli ayrılıkta bir anlaşmazlık sebebi var.

Madam Graslin gülümsiyerek dedi ki:

— Herkes kendi azizi adına çalışır; mösyö Grossetête kaybolan milyarları, mösyö Clausier altüst edilen hakkı düşünür, hekim, kanunda bir mizaç meselesi görür; papaz efendi de dinde Fransa ile Rusya arasındaki anlaşmaya bir engel bulur.

Gérard:

— Madam, dedi, benim de, küçük burjuva ile köylünün sermayelerinin gömülmesinde, Fransa'da demiryolları yapılmasının geciktirilmesini gördüğümü ekleyiniz.

Kadın:

— Ne istiyorsunuz, o halde? diye sordu.

— Ah! o imparatorluk devrinde kanunlar düşünen muhterem devlet şûrası üyeleri, memleketin kabiliyetleriyle mülk sahipleri tarafından seçilen ve biricik rolleri kötü kanunlara veya keyfî muharebelere muhalefet etmek olan o teşri heyeti. Bugün, kurulmuş olan mebuslar meclisi, göreceksiniz ki, kanuni anarşiyi teşkil edecek surette, devleti idare etmeğe başlıyacaktır.

Papaz kutsi bir vatanperverlik buhranı içinde haykırdı:

— Allahım! Clausier'yi, Roubaud'yu, Gérard'ı göstererek: bu adamlar gibi aydın kafalar hastalığı görüyor, ilâcını gösteriyorlar da, nasıl oluyor da onu kendilerine tatbik etmi-

yorlar? Hücumlara uğrıyan sınıfları temsil eden sizler, askerlerde harbe olduğu gibi devlette de yığınların pasif itaatlerine ihtiyaç olduğunu kabul ediyorsunuz; iktidarın birliğini istiyorsunuz, hiçbir vakit bahis mevzuu olmamasını da istiyorsunuz. İngiltere'nin, bir iman haline gelen insani gururun ve menfaatin gelişmesiyle elde ettiği şey burada ancak Katolikliğe borçlu olunan duygularla elde edilebilir, siz ise Katolik değilsiniz! Ben papaz iken rolümü bırakıyor, istidlâlcilerle münakaşa ediyorum. Halk yığınları, üstlerinde dinsizliği ve itaatsizliği görürlerse, nasıl istersiniz ki dindar ve itaatli olsunlar? Herhangi bir iman ile birleşen kavimler, imansız kavimleri her vakit yenerler. Vatanseverliği doğuran genel menfaat kanununu, serbest bıraktığı ve hotpesentliği doğuran hususi menfaat kanuniyle derhal tahribedilir. Ancak tabiî olan şey sağlam ve devamlıdır, siyasette tabiî olan şey ise ailedir. Aile bütün kurumların azimet noktası olmalıdır. Kevnî bir sonuç, kötü bir illeti gösterir; sizin her taraftan ilân ettiğiniz şey, ihtiyari temel olarak aldığından dolayı kuvvetsiz olan, sosyal prensipin kendisinden ilerigelmektedir, ihtiyar da ferdiyetçiliğin babasıdır. Saadeti emniyet, zekâ ve umumun kabiliyetine bağlamak, saadeti müesseselere ve tekin emniyet ve zekâsına bağlamak kadar akıllıca bir şey değildir. Akıllılığı bir adamda bulmak millette bulmak kadar kolay değildir. Milletlerin bir

kalbi vardır, nuru yoktur, hissederler ve görmezler. Hükümet görmek ve hiçbir vakit hislere bağlanmamak zorundadır. Şu halde yığınların ilk hareketleriyle, kuvvetini ve birliğini tâyin etmek zorunda olan iktidarın hareketi arasında bedihi bir tezat vardır. Sizin dilinizle konuşursak, büyük bir hükümdara raslamak tesadüfün neticesidir; fakat, namuslu adamlardan da bileşik olsa herhangi bir topluluğa itimadetmek deliliktir. Fransa bu sırada delidir! Yazık! Siz de benim kadar buna kanisiniz. Sizin gibi bütün iyi niyet sahipleri çevrelerine örnek olsalardı, bütün zeki eller, ruhların büyük cumhuriyetinin, insanlığı yoluna koyan tek kilisenin mihraplarını yükseltse idi, Fransa'da babalarımızın yaptıkları mucizeleri tekrar görürdük.

Gérard dedi ki:

— Ne isterseniz, papaz efendi, itiraf dolabındaymış gibi konuşmak lâzım gelirse, imanı kendi kendine söylenen bir yalan, ümidi istikbale dair edinilen bir yalan, sizin din faziletinizi de, reçeli elde etmek için uslu oturan bir çocuğun hilesi gibi telâkki ederim.

Madam Graslin:

— Bununla beraber ümitle sallanırsak, rahat uyuruz, dedi.

Bu söz, konuşmak üzere evvelâ Roubaud'yu durdurdu, Grossetête ile papazın bir bakışiyle teyidedildi.

Clausier:

— İnsanlığın en iyi şeriatçısı olan Musa ile Konfiçyüs'ün yaptığı gibi İsa'nın da kendi ahlâkına göre bir hükümet kurmağa vakit bulamaması bizim kabahatimiz midir? dedi. Zira, Yahudilerle Çinliler, birincilerin bütün dünyaya dağılmış olmalarına, ikincilerin de uzakta kalmış bulunmalarına rağmen, millet halinde mevcutturlar.

Papaz sâf bir eda ile haykırdı:

— Ah! Bana çok yükleniyorsunuz, ama muvaffak olacağım, hepinizi imana getireceğim... Siz farkında olmadığınız kadar imana yakınsınız. Hakikat yalanın arkasında duruyor, bir adım ilerleyiniz, dönünüz!

Papazın bu feryadı üzerine konuşma değişti.

Ertesi günü, hareketinden önce Grossetête, tahakkuku imkân dahilinde olduğuna hükmedilir edilmez plânlarına ortak olacağını Véronique'e vadetti; madam Graslin ile Gérard, atlı olarak arabaya refakat ettiler. Ancak Montégnac yoliyle Bordeaux'dan Lyon'a giden yolun birleştiği noktada ondan ayrıldılar. Mühendis araziyi öğrenmek için öyle sabırsız, Véronique de göstermek hususunda o kadar meraklıydı ki her ikisi de akşamın bu kısmı için tasavvurda bulunmuşlardı. İhtiyarcığa veda ettikten sonra, geniş ovanın içine atıldılar, şatoya varan rampadan Roche-Vive tepesine kadar dağlar zincirinin eteğine süründüler. O va-

kit mühendis Farrabèsche'in söylediği o tepelerin altında son bir temeller tabakası teşkil eden devamlı bir sıranın varlığını gördü. Bu suretle, tabiatın kendiliğinden yaptığı yıkılmaz kanalı bir daha kapatmıyacak tarzda ve onu doldurmuş olan topraklardan kurtarmak suretiyle suları tanzim ederek ovanın üstünde on ayak kadar yüksek olan bu uzun su yoliyle sulama kolay olacaktı. Tek karar olarak yapılacak ilk ameliye Gabou'dan akan suyun miktarını tahmin etmek ve bu vâdinin yanlarının dışarıya sızdırmıyacağından emin olmak idi. Véronique, mühendisle birlikte bulunacak olan Farrabèsche'e bir at verdi ve en ufak müşahedelerini kendisine bildirmesini söyledi. Birkaç günlük incelemelerden sonra Gérard, iki paralel dağ eteğinin de, başka başka terkiplerde olmalarına rağmen, suları tutacak kadar sağlam olduğunu gördü. Yağmurlu geçen ertesi yılın ocak ayında Gabou'dan geçen suyun miktarını tahmin etti. Dereye sevk edilmesi mümkün olan üç kaynağın suyu eklenince bu miktar Montégnac ovasından üç kere daha büyük olan bir arazinin sulanmasına yetecek bir su yığını husule getirecekti. Gabou barajı, suları üç vâdiden ovaya sevk etmek için lâzım gelen çalışmalar ve işler altmış bin franktan fazla etmiyecekti, zira mühendis, müşterek sınırlar üzerinde, kireci ucuza mal ettirecek bir kalker yığını keşfetti, orman yakındı, taş ve ağaç parasızdı ve taşıt masrafı istemiyordu. Bu işlere

biricik müsait olan Gabou'nun kuruyacağı mevsimi beklerken gerekli olan malzeme ve hazırlıklar, bu önemli inşaatı çarçabuk yükseltecek surette yapılabilirdi. Lâkin ovanın hazırlanması, Gérard'a göre, en aşağı, ekimi, dikimleri hesaba katmadan, iki yüz bin frank tutacaktı. Ovanın, her biri iki yüz elli arpantlık karelere bölünmesi lâzımdı, orada arazi ekilmek üzere hazırlanacak değil, belki en büyük taşlarından temizlenecekti. Hendek kazıcıların, suyun kaybolmasını önlemek, istenildiği gibi akıtmak veya yükseltmek için birçok hendekler açmaları ve onları taşlarla örmeleri lâzımdı. Tesadüf, engelsiz bir arazi, düz bir ova veriyordu; on ayaklık bir yükseklikten düşecek sular, istenildiği gibi tevzi olunabilecekti; Lombardie'nin gurur ve serveti olan o güzel yeşil alanlardan birini gözlere arz ederek en güzel tarım sonuçları elde etmeğe engel olacak hiçbir şey yoktu. Gérard memurluk ettiği yerden Fresquin adında ihtiyar tecrübeli bir kondoktör getirtti.

Bunun üzerine madam Graslin, altı yıl bırakılınca hem faizleri hem de sermayeyi ödemeğe yetecek olan eshamı karşılığı iki yüz elli bin franklık bir istikraz için konuşmasını Grossetête'e yazdı. Bu istikraz mart ayı içinde aktedildi. Kondoktörü Fresquin'in yardımı ile Gérard'ın projeleri, tavsiyeler, iskandiller, tetkikler, keşifler de tamamiyle bitti. Bütün memlekete yayılan bu geniş teşebbüsün haberi,

fakir halkı gayrete getirmişti. Yorulmak bilmiyen Farrabèsche, Colorot, Clausier, Montégnac belediye reisi, Roubaud gibi bütün bu memlekete, yahut madam Graslin'e yakınlık duyanlar işçileri seçtiler, yahut çalıştırılmaya değeri olan yerlileri tavsiye ettiler. Gérard kendisiyle mösyö Grossetête hesabına Montégnac yolunun öte yakasında bin arpantlık yer satın aldı. Kondoktör Frasquin de beş yüz arpant aldı, karısiyle çocuklarını Montégnac'a getirtti.

1883 nisan ayının ilk günlerinde mösyö Grossetête, Gérard'ın aldığı araziyi görmeğe geldi, fakat Montégnac'a seyahati, madam Graslin'in gelmesini beklediği Cathérine Curieux'nün Paris'ten dilijansla Limoges'a gelmesinden ilerigeliyordu. Madam Graslin'i kiliseye gitmeğe hazır bir halde buldu. Mösyö Bonnet, başlamak üzere olan işlere Allah'ın yardımını dilemek üzere bir dua okuyacaktı. Bütün işçiler, kadınlar, çocuklar bunda hazır bulunuyorlardı.

— İhtiyar, şöyle böyle otuz yaşlarında, rahatsız ve zayıf bir kadını Véronique'e takdim ederek:

— İşte himaye ettiğiniz kadın, dedi.

Madam Graslin kadına sordu:

— Cathérine Curieux siz misiniz?

— Evet, Madam.

Véronique, bir an Cathérine'e baktı. Oldukça boylu, güzel yapılı ve beyaz olan bu kızın çok mülâyim, gözlerinin güzel kır rengini

yalanlamıyan bir siması vardı. Yüzün çevresi, alnın biçimi, köylerde tarla işlerinin, devamlı ev uğraşmalarının, sam yelinin, bakım eksikliğinin, korkunç bir çabuklukla yok ettiği bir nevi güzellik çiçeği olan genç kızlarda bazı bazı tesadüf olunan hem ulvi, hem sade bir asîllik gösteriyordu. Tavır ve hali, köy kızlarını temyiz eden, istemeye istemeye Paris'te kazanılmış itiyatlarla Paris'te güzelleşmiş bir hareket kolaylığı bildiriyordu. Cathérine Corrèze'de kalsaydı, çoktan buruşmuş, solmuş, eskiden parlak olan renkleri sertleşmiş olurdu; fakat Paris, onu soldurmakla, güzelliğini korumuştu; hastalık, yorgunluklar, kederler, onu esrarlı malihulya mevhibeleriyle, hemen hemen hayvanca, hayata alışmış zavallı köylülerde bulunmıyan samimî bir düşünce ile teçhiz etmişti. Bütün kadınların, hattâ daha az koket olanlarının çarçabuk elde ettikleri o Paris zevkiyle dolu tuvaleti de kendisini köylülerden farklılaştırıyordu. Talihinin ne olacağını bilmediği, madam Graslin hakkında bir hüküm veremediği için oldukça utangaç görünüyordu.

Grossetête'in bir an için yalnız bıraktığı Véronique sordu:

— Farrabèsche'i hâlâ seviyor musunuz?

— Evet, Madam.

— Cezasını çekerken ona bin frank gönderdiğiniz halde niçin hapisten çıkınca ona kavuşmağa gelmediniz? Ondan nefret mi duyuyorsunuz? Annenize söyler gibi bana söyleyi-

niz, büsbütün kötüleşmiş; sizden soğumuş olduğundan mı korkuyordunuz?

— Hayır, Madam; fakat ne okuma, ne de yazma biliyordum, pek titiz bir yaşlı kadına hizmet ediyordum, kadın hastalandı, geceleri bakmak lâzımdı, ona bakmağa mecbur oldum. Jacques'ın hapisten çıkacağı zamanı hesabetmekle beraber, gerek işlerine, gerekse şahsına olan sadakatime rağmen, bana bir şey bırakmıyan bu kadının ölümünden sonra Paris'ten ayrılabilirdim. Gelmezden önce, gece uykusuzluklarından ve ihtiyar ettiğim zahmetten ilerigelen bir hastalıktan iyileşmek istiyordum. Biriktirdiğim paraları yedikten sonra Saint-Louis hastanesine girmeğe karar verdim, iyileşerek oradan çıktım.

Bu derece sade ifadeden müteessir olan madam Graslin:

— Peki, yavrum, lâkin şimdi bana ana, babanızı niçin birdenbire terk ettiğinizi, niçin çocuğunuzu bıraktığınızı, niçin kendinizden hiçbir haber vermediğinizi, yahut mektup yazdırmadığınızı söyleyin, dedi.

Cathérine cevap olarak ağlamağa başladı.

Véronique bir el sıkmasiyle eminleşerek:

— Madam, dedi, haksız olup olmadığımı bilmiyorum, fakat memlekette kalmak kuvvetimin üstünde oldu, kendimden değil, fakat başkalarından şüphem vardı, gevezeliklerden, çançandan korktum. Jacques buralarda tehlikede iken, ona lâzımdım, fakat o gittikten sonra,

kendimi kuvvetsiz buldum: çocuklu, kocasız bir kız olmak! En kötü bir mahlûk benden daha değerliydi. Ya Benjamin, yahut babası için en ufak bir söz işitsem, ne olacağımı bilmezdim, kendi kendimi mahveder, deli olurdum. Babam, yahut annem bir öfke anında bana itapta bulunabilirlerdi. Bu kadar yumuşak huylu olduğum halde bir kavgaya, yahut küfüre dayanamıyacak kadar asabiyim! Bir tek gün bile düşünmekten hâli kalmadığım çocuğumu göremediğimden dolayı iyi cezalandım! Unutulmak istedim, unutuldum da. Kimse beni düşünmedi. Beni ölmüş sandılar, böyle iken çok defa burada bir gün geçirmek, çocuğumu görmek için her şeyi terk etmek istedim.

— Yavrunuz, bakınız, yavrum!

Cathérine, Benjamin'i gördü, sıtmaya yakalanmış gibi titremeye başladı.

Madam Graslin:

— Benjamin, dedi, gel, öp anneni!

Benjamin şaşkın:

— Anne mi? diye haykırdı.

Kendisini vahşi bir kuvvetle göğsüne bastıran annesinin boynuna atıldı. Fakat çabuk annesinden kurtuldu:

— Onu getireceğim, diye bağırarak koştu.

Sarsılan Cathérine'i oturtmak zorunda kalan madam Graslin, o vakit mösyö Bonnet'yi gördü. Papazından kalbi okuyucu keskin bir bakış görerek kızarmaktan kendini alamadı.

Titriyerek papaza:

— Cathérine ile Farrabèsche'in çarçabuk nikâhlarını kıyacağınızı umarım, papaz efendi. Mösyö Bonnet'yi tanımıyor musunuz, yavrum? Farrabèsche'in buraya geldiğinden beri namuslu bir adam gibi hareket ettiğini size o söyliyecektir, bütün memleketin saygısını taşır, dünyada bahtiyar ve muhterem olarak yaşıyabileceğiniz bir yer varsa, Montégnac'tır. Allahın yardımiyle zengin olursunuz. Çünkü benim çiftçim olacaksınız. Farrabèsche vatandaşlık hakkını aldı.

Papaz:

— Bunların hepsi doğrudur, çocuğum, dedi.

Bu sırada Farrabèsche, oğlunun sürüklemesiyle geldi; Cathérine ile madam Graslin'in önünde sapsarı ve sessiz durdu. Birinin iyilikseverliğinin ne kadar faal, ötekinin gelmemekten ne kadar muztarip olduğunu anlıyordu. Véronique, kendisini alıp götürmek istiyen papazı aldı götürdü. İşitilmiyecek kadar uzaklaştıkları vakit papaz, dikkatle kadına baktı, kızardığını gördü, kadın bir suçlu gibi yere baktı.

Papaz ona sertlikle:

— İyiliğin kadrini alçaltıyorsunuz, dedi.

Kadın başını kaldırarak cevap verdi:

— Nasıl?

Mösyö Bonnet devam etti:

— İnsanlık, mahlûkluğun ne kadar üstün-

de ise, Madam, iyilik etmek de, aşkın üstünde bir ihtirastır. İmdi, bütün bunlar tek kuvvetle ve faziletin saflığiyle ifa edilmez. Siz insanlığın bütün büyüklüğünden tek bir mahlûk için ibadete düşüyorsunuz! Farrabèsche ile Cathérine hakkındaki iyiliğiniz Allah'ın nazarında değerini bozan hâtıraları ve muzmer fikirleri istilzam eder. Kötü ruhun sapladığı hançerin artıklarını kalbinizden çıkarınız. Yaptıklarınızı değerlerinden tecridetmeyiniz. Nihayet, insan amellerinin en yüksek hayrı olan iyiliği unutmağa muvaffak olacak mısınız?

Madam Graslin, sözlerinin iyi kapanmamış bir yarayı parmağiyle deşen kalbinin kanıyan yerine hücum ettiği papaza anlatan yaşlarını gözlerinden silmek için arkasını dönmüştü. Farrabèsche, Cathérine, Benjamin, velinimetlerine teşekkür etmek üzere geldiler; fakat uzaklaşmalarını, kendisini mösyö Bonnet ile yalnız bırakmalarını işaret etti.

Onları kederli göstererek dedi ki:

— Bakınız, onları nasıl kederlendiriyorum; kalbi şefkatli olan papaz, bu söz üzerine geri gelmelerini işaret etti. Kadın onlara:
— Tamamiyle bahtiyar olunuz; elinde tuttuğu kâğıdı Farrabèsche'e uzatarak ilâve etti: İşte size bütün vatandaşlık haklarınızı veren, haysiyetinize dokunan resmî muamelelerden sizi kurtaran emirname.

Farrabèsche, saygı ile Véronique'in elini öptü, sadık köpeğin sahibine olan fedakârlığı

gibi hiçbir şeyin bozamıyacağı şefkatli, itaatli, sakin ve fedakâr bir gözle ona baktı.

Güzel gözleri gülümsiyen Cathérine:

— Madam, dedi, Jacques ıstırap çektiyse de uğradığı elem kadar onu bahtiyar etmeğe çalışacağım; zira ne yapmış olursa olsun, kötü bir adam değildir.

Madam Graslin başını çevirdi, o anda mesut olan bu ailenin görünüşünden harabolmuş gibiydi, mösyö Bonnet de kiliseye gitmek için ayrıldı, kadın da Grossetête'in koluna dayanarak kilise yolunu tuttu.

Öğle yemeğinden sonra hepsi, bütün Montégnac ihtiyarlarının da görmeğe geldikleri işlerin başlamasında bulunmaya gitti. Şato caddesinin, üzerine yükselen rampadan, aralarında Véronique de bulunan mösyö Grossetête ile mösyö Bonnet, açılan, toplanmış taşlara depoluk eden ilk dört yolun durumunu gördüler. Beş işçi, her yolun genişliği olan on sekiz ayaklık bir mesafeyi kazarak, iyi toprakları tarlaların kıyılarına atıyorlardı. Her yanda, hendek kazmakla uğraşan dörder adam yine iyi toprağı yamaç halinde tarlaya koyuyordu. Arkalarında, yamaç ilerledikçe, iki adam delikler açıyor, oralara ağaç dikiyordu. Her parçada sağlam otuz yerli, yirmi kadın, kırk kız veya çocuk, hepsi doksan kişi, her takım tarafından elde edilen miktarı anlamak üzere, yamaçların boyunca işçilerin metre ile ölçtükleri taşları topluyordu. Böylece bütün işler iyi yürü-

yor, seçme ve gayretli işçilerle çabuk ilerliyordu. Grossetête ağaçlar göndermeği ve kendisi için dostlarından istemeyi madam Graslin'e vadetti. Şüphesiz, şatonun fidanlıkları, bu kadar çok dikime yetişmiyecekti. Şatoda büyük bir yemekle bitmesi lâzım gelen günün sonuna doğru Farrabèsche, madam Graslin'den bir dakika kendisiyle konuşmak lûtfunda bulunmasını diledi. Cathérine ile birlikte gelerek:

— Madam, dedi, bana şatonun çiftliğini vadetmek lûtfunda bulundunuz, bana böyle bir atifette bulunmakla, zengin olma fırsatı vermek niyetini gösterdiniz; fakat istikbalimiz hakkında Cathérine'in düşünceleri var ki onları size arz etmeğe geldim. Zengin olursam, hasetçiler çıkacak, ortaya bir söz atılacak, kusurlarım olacak, onlardan korkacağım, hem de Cathérine hep endişeli olacak; kısacası, herkesle komşu olmak işimize gelmiyor. Şu halde bize çiftlik olarak nahiye yolu üzerinde Gabou'-nun ağzında bulunan topraklarla, Roche-Vive'-in arkasındaki ormanın küçük bir parçasını vermenizi istemeğe geldim. Temmuza doğru burada birçok işçileriniz bulunacak, o vakit bir tepecik üzerinde, müsait bir durumda bir çiftlik inşa etmek kolay olacaktır. Orada mesut oluruz. Guépin'i getireceğim, hapisten kurtulan zavallı, beygir gibi çalışır, onu evlendiririm de belki. Oğlum haylaz değildir, kimse gelip de gözümüzün akına bakmaz, bu toprak köşesini kullanırız, size orada adamakıllı

bir çiftlik yapmak hevesi gösteririm. Hem büyük çiftliğiniz için size Cathérine'in serveti olan bu kadar önemli bir işi benden daha iyi yapmağa kabiliyetli bulunan yeğenini teklif etmek isterdim. İnşallah teşebbüsünüz başarılınca, bundan beş yıl sonra, işlenmekte olan ova üzerinde beş altı bin boynuzlu hayvanınız veya atınız olacak, o vakit, şüphesiz bundan iyi anlıyan birinin bulunması lâzım gelecek.

Madam Graslin, bu fikri kendisine veren sağduyuya hak vererek Farrabèsche'in isteğini kabul etti.

Ovadaki işlere başlanalı beri madam Graslin'in hayatı, bir köy hayatı intizamını aldı. Sabahleyin, duayı dinlemeye gidiyor, çok sevdiği oğluna ihtimamda bulunuyor, işçilerini görmeğe geliyordu. Akşam yemeğinden sonra, Montégnac'taki dostlarını, asma saat paviyonunun birinci katına alıyordu. Roubaud'ya, Clausier'ye, Papaza, Gérard'ın bildiği Whist'i öğretiyordu. Oyundan sonra saat dokuza doğru herkes yerine çekiliyordu. Bu sakin hayat, yalnız büyük teşebbüsün her bir kısmının başarısı olaylariyle doldu. Haziran ayında, Gabou deresi kuru olduğundan, mösyö Gérard, Gabou'daki evine yerleşti. Paris'ten gelen elli duvarcı, iki dağı, betondan bir yığın üzerine on iki ayak derinliğinde kurulan yirmi ayaklık kalın bir duvar yaptılar. Altmış ayak kadar yükseklikte bulunan duvar, azalarak gidiyor; en üstünde ancak on ayağa varıyordu. Gérard

buraya, vâdi cihetinden, on iki ayak temelinde betondan bir şiv yasladı. Nahiyeler cihetinden, birkaç ayaklık ekilebilir toprakla örtülü böyle bir şiv, suların deviremiyeceği bu azametli işe dayanak oldu. Mühendis, fazla yağmurlar halinde, münasip bir yükseklikte bir savak uydurdu. Duvarcılık her dağda ekilen toprağın altında yeni beyaz toprağa, yahut granite kadar ilerletildi, tâ ki su yanlardan hiçbir çıkacak yer bulmasın diye. Bu baraj ağustos ayının ortalarına doğru bitirildi. Aynı zamanda Gérard üç ana vâdide üç kanal hazırladı, bu işlerden hiçbiri keşifnamelerindeki rakamlara varmadı. Böylece şatonun çiftliği bitirilebildi. Fesquin tarafından idare edilen ovadaki sulama işleri, ova cihetindeki dağlar silsilesinin aşağısında tabiatın açtığı kanala tekabül ediyordu, sulama arkları da oradan başlıyordu. Ovada suları uygun seviyelerde tutmak üzere, çakıl bolluğunun taşlanmasını temin ettiği hendeklere savaklar uyduruldu.

Her pazar duadan sonra Véronique, mühendis, papaz, hekim, belediye başkanı parktan aşağı iniyorlar, suların hareketini görmeğe gidiyorlardı. 1833 - 1834 kışı pek yağmurlu geçti. Sele doğru sevk edilmiş olan üç kaynağın suyu ile yağmur suları Gabou vâdisini, büyük kuraklıklarda bir ihtiyat vücuda getirmek için, ihtimamla kat kat yapılmış üç küçük göl haline getirildiler. Vâdinin genişlediği yerde, Gérard, çeşitli ağaçlar ekilen adacıklar

yapmak için üç tepecikten faydalanmıştı. Bu geniş ameliye manzarayı tamamiyle değiştirdi; fakat hakiki fizyonomisini almak için beş altı yıl lâzımdı.

Farrabèsche:

— Memleket çırılçıplaktı, Madam onu giyindirdi, diyordu.

Büyük değişikliklerinden beri Véronique'e bütün memlekette **Madam** demeğe başladılar. 1834 haziranında yağmurlar kesilince ekilmiş çayırlar kısmındaki sulamalar denendi, bu suretle beslenen taze yeşillik İtalya **Marciti**'lerinin ve İsviçre çayırlarının yüksek kıymetini ortaya koydu. Lombardie çiftliklerininkilere göre yapılan sulama tarzı, yüzü, bir halı gibi olan araziyi de suluyordu. Karların bu sularda münhal olan güherçilesi, şüphesiz, otun kalitesine çok yardım etti. Mühendis, elde edilen bu maddelerde, bilindiği gibi bitmez tükenmez bir kaynak olan İsviçreninkilere bir benzerlik bulmağı ümidetti. Hendeklerde bırakılan su ile yeter derecede ıslanan yolların kenarları üzerindeki ağaçlar çabuk büyüdü. Meselâ, 1838 de, madam Graslin'in Montégnac'taki teşebbüsünden beş yıl sonra, yirmi nesil boyunca çorak, bereketsiz diye hükmedilen bu ova yemyeşil, mahsuldar, baştanbaşa ekilmiş idi. Gérard, orada, şatonun büyük müessesesini saymaksızın, her biri bin arpantlık beş çiftlik inşa etti. Madam Graslin malikânelerinin çok fazla

sularını alan Gérard'ın, Grossetête'in, Fresquin'in çiftlikleri aynı plân üzerine yapıldı ve aynı usullerle idare edildi. Gérard kendi çiftliğinde zarif bir paviyon inşa etti. Her şey bitince, Montégnac ahalisi, istifasını vermekten sevinç duyan belediye reisinin teklifi üzerine Gérard'ı nahiye belediye reisi tâyin ettiler.

1840 ta Montégnac'tan Paris pazarlarına gönderilen ilk öküz sürüsünün gitmesi, bir kır eğlencesine vesile oldu. Ovadaki çiftlikler büyük baş hayvanlarla atları besliyordu, zira arazinin temizlenmesiyle, ağaçların her yılki döküntüleri, hayvanların otlaklarından getirilen gübreler, hele Gabou barajında toplanan suyun durmadan zenginleştirilmesi gereken yedi pusluk nebati toprak bulunmuştu. Bu yıl madam Graslin, şimdi on bir yaşına giren oğluna bir eğitmen vermeği lüzumlu gördü. Çocuğundan ayrılmak istemiyor, fakat onu münevver bir adam yapmak istiyordu. Mösyö Bonnet, ruhani daireye yazdı. Madam Graslin de, ahiren Arşevek tâyin edilen Monsenyör Dutheil'e emeline ve uğradığı güçlüklere dair birkaç söz söyledi. En aşağı dokuz yıl şatoda yaşaması lâzım gelen bir adamın seçilmesi büyük ve önemli bir iş oldu. Gérard, daha önceden, dostu Francis'e matematik öğretmek istemişti; fakat bir maarifçinin yerine geçmek imkânsızdı, ve yapılacak bu seçiş, sıhhatinin bozulmakta olduğunu hisseden madam Graslin'i da-

ha çok korkutuyordu. Sevgili Montégnac'ın mâmuriyet ve refahları ne kadar artarsa, hayatının gizli riyazatlarını o kadar artırıyordu. Kendisiyle daima mektuplaştığı Monsenyör Duthéil istediği adamı ona buldu. Ruhani dairesinden Ruffin adında, yirmi beş yaşlarında özel öğretimde istidadı olan genç bir öğretmen gönderdi; gencin bilgileri genişti; bir çocuğu sevk ve idare etmek istiyen herhangi bir kişi için gerekli olan ciddiyetten uzaklaşmaz, son derece hassas bir ruhu vardı; onca sofuluk ilme hiçbir zarar vermezdi; nihayet, sabırlıydı, görünüşünde hoştu. Arşevek, kadına şöyle yazıyordu: "Size hakiki bir hediye gönderiyorum, kızım; bu genç, bir prensi terbiye etmeğe lâyıktır; onun için, ona bir mevki tâyin edeceğinize eminim, zira oğlunuzun ruh babası olacaktır."

Mösyö Ruffin, madam Graslin'in sadık dostlarının o kadar hoşuna gitti ki saatleri ve dakikaları bir nevi kıskançlıkla her birine verilmiş olan bu çok sevilen kadının çevresinde toplanmış başka başka samimiyetlerden hiçbirini rahatsız etmedi.

1843 yılı Montégnac'taki feyiz ve refahın bütün ümitlerin üstünde arttığını gördü. Gabou çiftliği ovadaki bütün çiftliklere rekabet ediyor, şatonunki ise bütün ıslahatın örneğini veriyordu. İlerleyici kirası, kiralamanın on ikinci yılında her biri için otuz bin franga var-

ması lâzım gelen öteki beş çiftlik, toptan altmış bin franklık bir kâr getiriyordu. Kendi fedakârlıklariyle madam Graslin'inkilerin meyvalarını idrâk etmeğe başlıyan çiftçiler, kuraklıktan hiç korkmıyan birinci nevi otların yetiştiği ovadaki çayırları daha iyileştirebiliyorlardı. Gabou çiftliği ilk çiftlik bedeli olan dört bin frangı sevine sevine ödedi. O yıl içinde, Montégnac'lı bir kişi, her gün eyalet merkezinden Limoges'a giden, her gün Limoges'dan ve merkezden hareket eden bir dilijans[1] kurdu. Mösyö Clausier'nin yeğeni zabıt kâtipliği vazifesini sattı, kendi menfaatine bir noterlik açmak müsaadesini aldı. İdare Fresqin'i eğitmen tâyin etti. Yeni noter yukarı Montégnac'ta kendine güzel bir ev yaptırdı. Müştemilâtından olan araziye dut ağaçları dikti, Gérard da muavin oldu. Bunca başarıdan cesaretlenen mühendis, bu yıl istikrazı ödemek için ayrılan geliri elde eden madam Graslin'in iyice çoğaltacak bir proje düşündü. Gabou'nun fazla sularını akıtarak küçük nehri kanallaştırmak istiyordu. Vienne ırmağına varması lâzım gelen bu kanal, Colorat tarafından hayrete şayan bir surette bakılan, taşıt vasıtalarının yokluğundan dolayı, hiçbir gelir getirmiyen geniş Montégnac ormanının yirmi bin arpantı istismara müsait olacaktı. Kesilmesini yirmi yıla bırakmak, böylelikle kıymetli keres-

---

[1] Posta arabası.

teyi Limoges'a göndermek üzere yılda bin arpantı kesmek mümkün olacaktı. Eskiden papazın ovaya dair plânlarını dinlememiş olan, daha ziyade küçük çayın kanalizasyoniyle meşgul bulunan Graslin'in projesi böyle idi.

BEŞİNCİ BÖLÜM

VÉRONIQUE MEZARDA

Ertesi yılın başlarında, madam Graslin'in gayret ve sebatına rağmen, dostları, onda yakın bir ölümün belirtilerini gördüler. Roubaud'un bütün mülâhazalarına, en açık görenlerin en kurnazca sorularına Véronique, hep aynı cevabı veriyordu: "Son derecede iyi idi." Ama ilkbahar gelince, ormanlarını, çiftliklerini, güzel çayırlarını, kendisinde elemli ilk görüşler sezdiren çocukça bir neşe içinde gezmeğe gitti.

Gabou barajından Montégnac parkına kadar Corrèze adındaki dağın boyu ve eteğince, betondan küçük bir duvar çekmek lüzumunu gören Gérard, Montégnac ormanını kapayıp parkla birleştirmeyi düşünmüştü. Madam Graslin, en aşağı yedi yıl sürecek, hususi kişilerin çit çevrilmemiş ormanları üzerinde idarenin kullandığı haklardan bu ormanı kurtaracak olan işe yılda otuz bin frank tahsis etmişti. Gabou vâdisinin üç küçük gölü o vakit, parkın içinde kalacaktı. Böbürlenircesine göl adı verilen bu su birikintilerinin her birinde bir ada vardı. Bu yıl Gérard, Grossetête ile an-

laşarak, doğum günü için madam Graslin'e bir sürpriz hazırlamıştı. Bu adalardan en büyüğu olan ikincisinde, dışı oldukça rüstai, içi ise gayet zarif küçük bir köşk yaptırmıştı. Farrabèsche'in, Fresquin'in, Clausier'nin yeğeninin, Montégnac'taki birçok zenginlerin birlikte hazırladıkları bu projeye sabık bankacı da iştirak etti. Grossetête bu köşke güzel bir mobilye gönderdi. Vévay çan kulesinin kopyesi olan kule, manzara içinde hoş bir şekilde yükseliyordu. Her bir göl için, Montégnac doğramacısının yardımiyle Farrabèsche ile Guépin'in kışın gizli gizli boyayıp armaladıkları, ikişer sandal yaptırılmıştı.

Böylece, mayıs ortasında, madam Graslin dostlarına verdiği öğle yemeğinden sonra, beş yıldan beri hem mühendis, hem de tabiatçı olarak gayret sarf eden Gérard'ın yüksek bir sanatla biçime soktuğu parkın içinden Gabou vâdisinin güzel çayırına doğru götürüldü. Birinci gölün kıyısında iki sandal duruyordu. Berrak çayların sulariyle sulanan bu çayır Gabou vâdisinin başladığı güzel amfiteatrın dibinde yayılıyordu. En zarif yığınlar husule getirecek tarzda işlenen sürülmüş ormanlar, yahut göze hoş görünen girinti çıkıntılar, ruha canlı bir yalnızlık havası duyuran bu çayırı çepçevre kucaklıyordu. Gérard, Bsigg yolu üzerinde bulunan ve bütün seyyahları hayran bırakan Lion vâdisinin bu köşkünü bir tepecik üzerine büyük bir ihtimamla yaptırmıştı. Ora-

ya ineklerle şatonun süthanesi yerleştirilecekti. Galeriden, mühendisin vücuda getirdiği manzara görünüyordu, gölleri orasını İsviçre'nin en güzel yerlerinden biri haline getiriyordu. Gün, muhteşemdi. Mavi gökte bir tek bulut yoktu; yer üzerinde bu güzel mayıs ayında teşekkül eden binlerce hoş çıkıntı vardı. On yıl önce kıyılara dikilen salkımsöğütler, orman söğütleri, kızıl ağaçlar, dişbudaklar, akkavak, İtalya ve Virjinya kavakları, ak ve pembe dikenler, akasyalar, kayınağaçları, hem arazinin, hem de görünüşünün istediği gibi sıralanmış bütün seçme şeyler vardı, sular üzerinde doğan hafif bulutlara benzer buğular, yapraklar arasında görülüyordu. Bir ayna gibi berrak, gök kadar sakin su yüzü, ormanın yüksek yeşil yığınlarını aksettiriyor; duru hava içinde açıkça çiziliveren dağ zirveleri, aşağıda güzel örtülerine bürünmüş korularla tezat teşkil ediyordu. Suları birinden ötekine ahenkli çağlayanlarla akan, sağlam şoselerle ayrılmış göller, çeşit çeşit akislere sahip üç ayna gibiydi. Bu şoseler, vâdiyi dönmeksizin bir kıyıdan öbür kıyıya giden yollardı.

Kulübeden, bakınca, arka balkondan engin denize benziyen, göl ile kıyılarının yeşil tabiatla tezat teşkil eden tebeşir renginde ve verimsiz nahiyeler sahasının nankör çoraklığı görünüyordu. Kayıklardan en büyüğüne kendisini bindirmek için ellerini uzatan dostlarının sevincini görünce Véronique'in gözleri yaşardı, ilk

şoseye yanaşıncıya kadar kayığın yüzmesine sessiz sessiz kendini bıraktı. İkinci kayığa binmek için oraya çıkarken küçük köşkü ve bütün ailesiyle bir sıra üzerinde oturan Grossetête'i gördü. Papaza:

— Demek bana hayatı aratmak istiyorlar, dedi.

Clausier cevap verdi:

— Sizi ölüme bırakmamak istiyoruz.

Kadın:

— Ölülere hayat geri verilmez, dedi.

Mösyö Bonnet, onu kendine hâkim olmağa sevk eden sert bir bakışla baktı.

Mösyö Roubaud tatlı ve rica eden bir sesle:

— Sıhhatinize ihtimam göstermeme olsun müsaade ediniz, dedi. Bu kantona canlı zaferini, ve bütün dostlarımıza müşterek hayatlarının bağlarını koruyacağıma eminim.

Véronique, başını eğdi, Gérard, o sırada çok dolmuş olan birinci gölün su gürültülerinin, bu manzaraya bir ses vererek uzakta akseden üç gölün en genişi olan bu göl üzerinde ağır ağır kayığı yürüttü.

İki kıyıyı gizliyecek derecede yapraklanmış ağaçların güzelliğini gören Véronique:

— Bana bu enfes hilkate veda ettirmekte çok haklısınız, dedi.

Buna dostlarının yapabildiği tek itiraz donuk bir sessizlik oldu, Véronique, mösyö Bonnet'nin bir bakışı üzerine, bir daha terk

etmediği neşeli bir tavır alarak karaya atladı. Şato sahibesi halini alınca, sevimli oldu, Grossetête ailesi de bu suretle eski günlerin güzel madam Graslin'inini tanıdılar.

Annesi onun kulağına:

— Gerçekten daha yaşaması mümkün, dedi.

Bu güzel ziyafet gününde, sadece tabiat kaynaklariyle işlenen yüce hilkat ortasında hiçbir şeyin Véronique'i incitmediği görülüyordu, böyle iken o, son darbeyi burada yedi. Saat dokuza doğru, hepsi de İngiliz veya İtalyan yolları kadar güzel olan mühendisin gururunu okşıyan çayır yollarından dönülecekti. Ovanın temizlenmesi sırasında bir kenara yığılan çakıl taşlarının çokluğu, bu yolların o kadar iyi bakımlı olmasına yarıyordu ki beş yıldan beri âdeta makadam haline girmişti. Arabalar, hemen hemen Roche-Vive'in eteğinde, ova cihetindeki son vâdinin ağzında duruyorlardı. Hepsi de Montégnac'ta yetiştirilmiş atlardan ibaret olan koşu hayvanları satılmağa hazır ilk öğrencilerdi, hara müdürü on tanesini şatonun ahırları için yetiştirmişti, bunların denenmesi de eğlence programının parçasıydı. Grossetête'in bir hediyesi olan faytonda sade koşumlanmış dört güzel at, ön ayaklariyle eşiniyordu. Akşam yemeğinden sonra neşeli grup, bakışın son durgun su üzerine daldığı adanın ucuna kondurulmuş İstanbul Boğazı'ndakilerin birinden kopye edilmiş, ahşap küçük bir köşk-

te kahve içmeğe gitti. Yüklendiği işler Montégnac'ın genel bekçisi kadar güç olan, vazifelerini yerine getirmeyi beceremiyen Colorat, Farrabèsche'in evini almıştı, yeniden onların eski ev, bakışı zengin ve kuvvetli bir nebat yığını üzerinde letafetle tutan Gabou'nun büyük barajiyle sona eren bu manzaranın yapılarından birini teşkil ediyordu.

Madam Graslin oradan, Farrabèsche'in yaptığı fidanlık civarında oğlu Francis'i görür gibi oldu; bakışiyle onu aradı, bulamadı, mösyö Ruffin, Grossetête'in kız torunlarının çocuklariyle kıyıda oynamakta olan çocuğu gösterdi. Vèronique bir kaza olmasından korkuyordu. Kimseyi dinlemeden, köşkten çıktı, oradaki kayıklardan birine atladı, şoseye indi, oğlunu aramağa koştu. Bu küçük vaka herkesin kalkmasına sebeboldu. Muhterem dede Grossetête, bu dağlık arazinin engellerinden gelerek son iki göl kıyısınca uzanan güzel yol boyunca gezinmeği ilk olarak teklif etti. Madam Graslin, Francis'i uzaktan, matemli bir kadının kucağında gördü. Şapkasının şekline, elbiselerinin biçimine göre bu kadın bir yabancı olmalıydı. Ürken Véronique oğlunu yanına çağırdı.

Çocuklara:

— Bu kadın kim? Francis neye yanınızdan ayrıldı?

Bir küçük kız:

— Bu kadın onu adiyle çağırdı, dedi.

Bu sırada Sauviat kadınla Gérard, ötekilerden önce, yanlarına geldiler.

Madam Graslin Francis'e:

— Kim bu kadın, yavrucuğum? dedi.

— Tanımıyorum, fakat beni bu şekilde kucaklıyan yalnız seninle büyük annemdir, (annesinin kulağına) ağladı, dedi.

Gérard:

— Peşinden koşayım mı? dedi.

Madam Graslin âdeti olmıyan bir sertlikle:

— Hayır, cevabını verdi.

Véronique'in takdir ettiği bir nezaketle Gérard çocukları alıp götürdü, annesini, madam Graslin'i Francis'i yalnız bırakarak, herkesin önünden yürüdü.

Sauviat kadın torununa sordu:

— Sana ne dedi?

— Bilmiyorum, Fransızca konuşmuyordu ki.

Véronique:

— Hiçbir şey duymadın mı?

— Birkaç defa ah! dedi. İşte o sayede "Dear Brother" sözünü aklımda tutabildim.

Véronique, annesinin koluna girdi, oğlunu da elinden tuttu; fakat birkaç adım atar atmaz kuvveti kesildi.

Annesine sordular:

— Nesi var? Ne oldu?

İhtiyar, Auvergne'li kadın, boğazdan gelen derin bir sesle:

— Kızım tehlikeli bir durumda, dedi.

Madam Graslin'i arabasına götürmek icabetti, Aline'nin de Francis ile birlikte binmesini, Gérard'ın da kendisiyle birlikte gelmesini istedi.

Kendine gelince Gérard'a sordu:

— Siz sanırım İngiltere'ye gitmiştiniz, İngilizce de bilirsiniz, Dear Brother ne demektir?

Gérard:

— Onu kim bilmez? Sevgili kardeşim, demektir, dedi.

Véronique, Aline ile annesi kendilerini titreten bir bakışla bakıştılar; fakat heyecanlarını tuttular. Arabaların hareketinde bütün orada bulunanların sevinç sesleri, batan güneşin çayırlardaki şâşaaları, atların mükemmel yürüyüşü, arkalarından gelen dostlarının gülüşleri, atlı olarak birlikte gelenlerin atlarını dörtnala koşturmaları, hiçbir şey, madam Graslin'i uyuşukluğundan uyandırmadı; bunun üzerine annesi, arabacıya daha hızlı gitmesini söyledi, arabaları da şatoya ilk olarak geldi. Grup orada toplandığı vakit, Véronique'in odasına kapandığını, kimseyi görmek istemediğini öğrendiler.

Gérard dostlarına:

— Madam Graslin'in bir öldürücü darbe yemiş olmasından korkuyorum... dedi.

Sordular:

— Neresinden? Nasıl?

Gérard cevap verdi:

— Kalbinden.

Ertesi gün Roubaud, madam Graslin'i o kadar ağır bir surette hasta buldu ki, onu ölümden kurtarmak için, Paris'in en iyi hekiminin bilgilerini ve yardımını istemeğe Paris'e gitti. Fakat Véronique, kendisine bakmasını dileyen annesiyle Aline'nin izaçlarına bir son vermek için Roubaud'yu kabul etmemişti: ölüme mahkûm olduğunu hissetti. Henüz vakti gelmediği cevabını verdirerek mösyö Bonnet'yi de görmeyi reddetti. Yıldönümü için Limoges'-dan gelmiş olan bütün dostları, onun yanında kalmak istemişlerse de, konukseverlik vazifesini yapamadığı için kendisini mâzur görmelerini rica etti; en derin bir yalnızlık içinde kalmak istiyordu. Roubaud'nun birdenbire yola çıkmasından sonra, Montégnac şatosu misafirleri yeisle değilse de, biraz ümit kırılmasiyle Limoges'a döndüler, zira Grossetête'in bütün getirdikleri Véronique'e tapıyorlardı, herkes bu esrarlı felâkete sebebolabilen hâdiseye dair tahminler içinde kayboldu.

Bir akşam, Grossetête'in kalabalık ailesinin yola çıkmasından iki gün sonra Aline, Cathérine'i madam Graslin'in odasına getirdi. Farrabèsche'in eşi, âdeta büzülmüş yüzünü görerek, hanımında husule gelen âni değişikliğin önünde dona kaldı.

— Yarabbi! diye bağırdı, Madam size bu zavallı kız, ne kadar fenalık yapmış! Böyle olacağını önceden bilseydik Farrabèsche ile ben, onu hiç kabul etmezdik; Madam'ın hastalandı-

ğını şimdi öğrendi, madam Sauviat ile konuşmak istediğini bildirmeye beni gönderdi.

Véronique haykırdı:

— Burada ha! Peki nerde?

— Kocam onu küçük köşke götürdü.

— Peki, bizi bırakın Farrabèsche'e de çekilmesini söyleyin. Annemin gidip kendisini göreceğini ona bildirin, beklesin.

Gece olunca, Véronique annesine dayanarak, parkın içinden küçük köşke kadar ağır ağır yürüdü. Ay, bütün aydınlığiyle parlıyordu, tatlı bir hava vardı, gözle görülecek kadar müteessir bir halde olan iki kadın, tabiattan bir nevi cesaret alıyorlardı. Anne arasıra duruyor, ıstırapları içler acısı olan kızını dinlendiriyordu, öyle ki küçük köşkün damının parladığı meyilli çayırdaki ağaçların arasından inen keçi yoluna ancak gece yarısı varabildi. Ayın ışığı sakin suların yüzüne inci rengi veriyordu. Sessizlik içinde akisler yapan gecenin hafif gürültüleri hoş bir ahenk uyandırıyordu. Véronique, bu yıldızlı gecenin güzel görünüşü içinde küçük köşkün bir sırası üzerine oturdu. İki sesin mırıltısı, henüz uzaklaşan iki kişinin ayaklarından kum üzerinde husule gelen gürültü, sessizlik içinde, durgunluktaki eşyayı aksettirdiği gibi su sadakatle sesleri naklediyordu. Véronique, hoş mülâyimliğinden papazın sesini, cübbesinin sürtüşünü, bir kadın elbisesi olması lâzım gelen ipek kumaşın hışırtısını tanıdı, annesine:

— Gidelim, dedi.

Madam Sauviat ile Véronique, ahır olmak üzere ayrılmış alçak salonda bir yemliğin üzerine oturdular.

Papaz söylüyordu:

— Çocuğum, sizi hiç de ayıplamam, mâzursunuz, fakat telâfi edilmez bir felâkete sebebolabilirsiniz, zira o bu memleketin ruhudur.

Yabancı kadın cevap verdi:

— Oh! Mösyö, hemen bu akşam gideceğim; fakat, size söyliyeyim ki, memleketimi bir kere daha terk etmek, benim için ölmek demektir. O korkunç Nevyork'ta, Birleşik Amerika Devletlerinde bir gün daha kalsaydım, ki orada, ne ümit, ne merhamet var, hasta olmadan ölürdüm. Teneffüs ettiğim hava göğsüme rahatsızlık veriyordu, yiyecekler beni hiç beslemiyordu, canlı ve sıhhatli göründüğüm halde ölmekte idim. Gemiye ayak atar atmaz ıstırabım dindi: kendimi Fransa'da sandım. Ah! Mösyö, annemin, görümcelerinden birinin kederden helâk olduklarını gördüm. Nihayet büyük Tascheron ile büyük annem öldüler, azizim mösyö Bonnet, Tascheronville'in işitilmemiş bayındırlığına rağmen öldüler. Evet, babam Ohio devletinde bir köy kurdu. Bu köy hemen hemen bir şehir oldu, oraya bağlı olan arazinin üçte biri Allahın koruduğu ailemizce ekilir: tarımcılığımız başarılıdır, ürünlerimiz pek güzeldir, biz de zenginiz. Bu sayede bir Katolik kilisesi yaptırdık, şehir halkı Katolik-

tir, orada başka mezheplerden hiç zarar görmüyoruz, çevremizdeki binlerce tarikati kendi örneğimizle Katolik yapmağı umuyoruz. Hakiki din ruhun üşüdüğü bu para ve menfaat memleketinde azınlıktadır. Bununla beraber, en ufak bir haksızlık yapmaktansa, sevgili Francis'imizin annesine en hafif bir keder vermektense oraya dönüp ölmeği tercih ederim. Yalnız, mösyö Bonnet, bu gece beni kilise mezarlığına götürünüz, beni buraya çeken mezarının üzerinde dua edebileyim; zira onun bulunduğu yere yaklaştıkça, kendimi büsbütün başka hissediyordum, hayır, burada bu kadar mesut olacağımı sanmıyordum...

— Peki öyle ise! Gelin, gidelim. Eğer bir gün bir mahzur olmadan gelmeniz mümkün olursa, size yazarım, Dénise; fakat memleketinizi bu ziyaretiniz, orada ıstırap çekmeden kalmanızı belki mümkün kılar.

— Şimdi bu kadar güzelleşmiş memleketi bırakıp gitmek! Ayla aydınlanan gölü göstererek: "Bakın, madam Graslin Gabou'yu ne hale getirmiş, nihayet, bütün bu malikâneler sevgili Francis'imizin olacak!

Madam Graslin, ahırın kapısından görünerek:

— Gitmiyeceksiniz, Dénise, dedi.

Jean - François - Tascheron'un kızkardeşi kendisine seslenen hayali görünce ellerini kavuşturdu. Bu sırada ayla aydınlanan solgun Véronique, ahırın açık kapısındaki karanlıklar

içinde belirmiş bir gölge gibi idi. Gözleri iki yıldız gibi parlıyordu.

— Hayır kızım, o kadar uzaklardan görmeğe geldiğiniz bu memleketten gitmiyeceksiniz, burada mesut olacaksınız, yahut Allah yaptıklarıma yardım etmekten kaçınacaktır, sizi gönderen de şüphesiz O dur!

Şaşkına dönen Dénise'in elinden tuttu, bir sıra üzerine oturan annesiyle papazı bırakarak, bir keçi yolundan gölün öte kıyısına götürdü.

Sauviat kadın:

— Bırakalım, istediğini yapsın, dedi.

Birkaç dakika sonra Véronique yalnız başına döndü, annesiyle papaz da onu şatoya götürdüler. Şüphesiz; gizli olmasını istediği bir tasavvuru vardı, çünkü memlekette hiç kimse Dénise'i görmedi, ondan bir daha bahsedildiğini işitmedi. Madam Graslin yatağa girerken, düşüncesini bırakmadı; günden güne daha fenalaşıyordu, birkaç defa parkta gezinmek arzusiyle, beyhude yere kalkmağı deniyerek kalkamamaktan mustarip göründü. Bununla beraber, bu sahneden birkaç gün sonra, haziran ayının başında, sabahleyin kendi kendine şiddetli bir gayret gösterdi; giyinmek, bir bayram günü imiş gibi süslenmek istedi; Gérard'dan koluna girmesini rica etti, zira dostları haber almak için her gün geliyorlardı; Aline, hanımının gezinmek istediğini bildirince, hepsi şatoya koştular. Madam Graslin, bu gezintiyi

yapmak için bütün kuvvetini, hepsini sarf etti. Meşum bir tepki yapması gereken bir irade şiddeti içinde tasavvurunu yerine getirdi. Gérard'a tatlı bir sesle, bir nevi şuhlukla bakarak:

— Haydi, yalnız ikimiz küçük köşke gidelim, dedi. İşte benim son kaçışım, bu gece rüyada hekimlerin geldiğini gördüm.

Gérard sordu:

— Ormanlarınızı mı görmek istiyorsunuz?

— Son defa; îmalı bir sesle: fakat orada size garip tekliflerde bulunacağım, dedi.

Yaya olarak gittiği ikinci gölde kendisiyle birlikte kayığa binmesi için Gérard'ı zorladı. Onun böyle bir gezinti yapmasına şaşan mühendis, kürekleri çalıştırdı, kadın ona gezmenin son noktası olan küçük köşkü gösterdi. Sessizce, uzun bir müddet göğü, suyu, tepeleri, kıyıları seyrettikten sonra ona:

— Dostum, size çok garip bir teklifte bulunacağım; fakat bana itaat edecek bir adam olduğunuza inanıyorum.

— Sizin, iyilikten başka bir şey istemiyeceğinize eminim.

— Sizi evlendirmek istiyorum, siz de saadetinizi sağlıyacağından emin olan nerdeyse ölmek üzere bulunan bir kadının isteğini yerine getireceksiniz.

Mühendis:

— Ben çok çirkinim, dedi.

— Kadın güzeldir, gençtir, Montégnac'ta yaşamak istiyor, onunla evlenirseniz, son anlarımı hoş geçirmeme yardım etmiş olursunuz. Onun vasıflar bahis mevzuu olmasın, onu size seçme bir varlık olarak veriyorum; letafet, gençlik, güzelliğini anlamak için ilk görüş kâfi gelir, onu küçük köşkte görmeğe gidiyoruz. Dönüşte bana ciddî bir **evet** veya **hayır** dersiniz. Bu ifşadan sonra mühendis kürekleri çekmeyi çabuklaştırdı, bu da madam Graslin'i gülümsetti. Bütün gözlerden gizli olarak köşkte yaşıyan Dénise, madam Graslin'i tanıdı, kapıyı açmağa koştu. Véronique ile Gérard girdiler, zavallı kız, güzelliğine hayran olan mühendisin bakışı ile karşılaşınca kızarmaktan kendini alamadı. Véronique ona sordu:

— Madam Curieux sizi hiçbir şeyden mahrum bırakmadı ya?

Dénise kahvaltıyı göstererek cevap verdi:

— Görüyorsunuz ya, Madam.

— Size bahsettiğim mösyö Gérard budur, oğlumun vasisi olacaktır, siz de ben öldükten sonra, o rüşte erişene kadar şatoda kalacaksınız.

— Ah! Madam, böyle söylemeyiniz.

Gözlerinde hemen yaşlar gördüğü Dénise'e:

— Fakat bana bakınız, yavrum, dedi. Gérard'a dönerek: — New York'tan geliyor, dedi.

Bu, ikisini tanıştırmanın bir yolu oldu. Gérard, Dénise'e sorular sordu, Véronique, Gabou'nun son gölüne bakmak üzere onların

konuşmasına meydan verdi. Saat altıya doğru Gérard ile Véronique kayıkla köşke dönüyorlardı.

Dostuna bakarak sordu:

— Peki, nasıl?

— Size söz veriyorum.

— Sizde bâtıl inançlar yoksa da, memleket hasretiyle yurduna dönen bu zavallı kızcağızı memleketinden ayırtan zalim sebepleri bilmemiz lâzımdır.

— Bir kabahat mi?

— Hayır, öyle olsaydı, onu size takdim eder miydim. Darağacında can veren bir işçinin kızkardeşidir.

— Ha! Tascheron, Pingret babanın kaatili...

Madam Graslin derin bir istihza ile cevap verdi:

— Evet, bir kaatilin kızkardeşidir; sözünüzü geri alabilirsiniz.

Sözünü bitiremedi, Gérard onu, üzerinde birkaç dakika baygın kaldığı bir sıraya taşıdı. Gözlerini açtığı vakit Gérard'ı dizlerinin dibinde gördü.

— Dénise ile evleneceğim!

Madam Graslin, Gérard'ı kaldırdı, başını tuttu, alnından öptü; onun bu teşekkürden hayrete düştüğünü gören Véronique, elini sıktı:

— Bu muammanın sırrını yakında öğreneceksiniz, dedi. Dostlarımızı bulacağımız taraçaya varmağa çalışalım; vakit çok geç, ben de

çok zayıfım, bununla beraber bu sevgili ovaya uzaktan veda etmek isterim!

Gün, dayanılmaz bir sıcaklıkta olmakla beraber, bu yıl Avrupa ile Fransa'nın bir kısmını hasara uğratan, fakat Limousin'e tesir etmiyen fırtınalar Loire havzasında vukua gelmişti, havalar serinlemeğe başlıyordu. O vakit gök o kadar sâf idi ki gözler, ufukta en ufak teferruatı görebiliyordu. İşçilerin tarlalarına dönüşleriyle canlanan kasabanın boğuk seslerinden ilerigelen tatlı konseri hangi söz anlatabilir? Bu sahne, iyice ifade olunmak için, hem büyük bir peyzajcı, hem de insan çehresi ressamı ister. Tabiatın ve insanın yorgunluğunda mera uyandırıcı, ifadesi güç bir anlaşma yok mudur? Bir bahar gününün ılık sıcağı, ve havanın hafifleşmesi varlıkların çıkardıkları en hafif gürültüye bütün mânasını verir. Çoğunlukla çocuklarını alıp götüren, erkeklerini bekliyerek kapılarında oturan kadınlar, aralarında çene çalar ve yine çalışırlar. Damlar, köylüler için en neşeli olan günün son yemeğini bildiren dumanları salıverirler: sonra uyurlar. O vakit hareket, günün işlerini bitirenlerin mesut ve sakin düşüncelerini anlatır. Vasıfları sabahınkinden şüphesiz daha farklı şarkılar işitilir. Burada köylüler, akşamki ötüşleri şafak sökerken çıkardıkları feryatlara hiç benzemiyen kuşları taklidederler. Bütün tabiat güneş doğarken nasıl bir sevinç şarkısı söylerse bir dinlenme şarkısı da söyler. Canlı

mahlûkların en ufacık hareketleri, batan güneşin kırlar üzerine attığı ve yolların kumuna sakin bir vasıf verdiği tatlı ve ahenkli renklerle boyanır gibidir. Bir kimse kalkıp da günün en güzel bir saatinin tesirini inkâra cesaret ederse, o vakit çiçekler, yaptıkları ve böceklerin en tatlı bağırışlarına, kuşların aşk ötüşlerine kandığı en girgin kokulariyle onu sarhoş eder ve yalanlar. Kasabanın ötesinde ovayı izliyen katarlar, ince, hafif buğularla örtülür. O vakit, hepsi birbirine karışmış, hepsi de gölge verdikleri için hoşa giden kavaklar, akasyalar, Japon somak ağaçlariyle gölgeli vilâyet yollarını bölen büyük çayırlarda dağınık, toplu, bir kısmı geviş getiren, öteki kısımları hâlâ otlıyan geniş, namlı büyük hayvan sürüleri görülüyordu. Erkekler, kadınlar, çocuklar, kırın en güzel işlerini, otların biçilmesini bitiriyorlardı. Fırtınaların âni serinliğiyle canlanan akşam havası, biçilmiş otların, toplanmış kuru ot demetlerinin besleyici kokularını getiriyordu. Bu güzel panoramanın en ufak olayları olduğu gibi görülüyordu: fırtınadan korkarak, çevrelerinde yüklü çatal yabalariyle diren makinelerinin koştuğu ot yığınlarını çarçabuk bitirenler, demetçilerin ortasında arabaları yükliyenler, uzakta hâlâ ot biçenler, kurusun diye çayırlar üstüne talaş gibi serpilen uzun ot çizilerini çeviren, onları yığın haline koymakta acele eden kadınlar, birbirlerini ot yığınları üzerine iten çocukların haykırışlariyle karışık,

oynıyanların gülüşmeleri işitiliyordu. Pembe, kırmızı, yahut mavi eteklikler, boyun atkıları, beyaz bacaklar, geniş kenarlı hasır şapkalarla süslü kadınların kolları hemen hepsi de beyaz pantalonlu erkeklerin gömlekleri fark ediliyordu. Güneşin son ışıkları ovayı irili ufaklı çayırlara bölen arklar boyunca dikili kavakların uzun hatları arasından serpiliyor, atlardan, arabalardan, erkeklerden, kadınlardan, erkeklerle hayvanlardan bileşik gurupları okşuyordu. Sığırtmaçlar, çobanlar, kavallariyle seslenerek sürülerini topluyorlardı. Bu sahne, kırın ihtişamını bilmiyen kimselerden başkasını hayrete düşürmiyecek surette garip bir tezat olarak hem gürültülü, hem sessiz idi. Gerek kasaba cihetinde, gerekse öteki cihette yeşil ot arabaları birbiri arkasısıra gidiyordu. Bu manzaranın bilmem nasıl uyuşturucu bir tarafı vardı. Véronique de, Gérard ile papazın ortasında sessizce yürüyordu. Bu taraçanın, mezarlığın, kilisenin üzerindeki kat kat evlerin arasından bir köy sokağının yaptığı gedik, bakışı Montégnac caddesine daldırınca, Gérard ile mösyö Bonnet kadınların, erkeklerin, çocukların kendilerine bakan bütün grupların, bilhassa madam Graslin'i takibeden gözlerini görüyorlardı. Tavırlarla belli edilen, ne sevgiler, ne şükranlar! Véronique, takdislerle ne kadar da yüklü idi! Bütün memleketin bu üç iyiliksever insanı nasıl dinî bir dikkatle seyrediliyordu! Demek insanoğlu, akşamın bütün şarkılarına

bir şükran ilâhisini ekliyordu. Ama madam Graslin, gözleri kendisinin en sevgili yaratığı olan bu uzun ve lâtif yeşil düzlüklerin üzerine dikili yürüyordu, ama, papazla belediye reisi aşağıdaki topluluklara bakmaktan kendilerini alamıyorlardı, onlardaki ifadeye aldanmak imkânsızdı: elem, hüzün, ümitlerle karışık esefler okunuyordu. Mösyö Roubaud'nun Paris'te ilim adamları aramağa gittiğini, bu kantonun iyiliksever kadınının öldürücü bir hastalığa tamamiyle yakalanmış olduğunu Montégnac'ta bilmiyen yoktu. On fersahlık çevrede, bütün çarşılarda köylüler Montégnac köylülerine soruyorlardı:

— Hanımınız nasıl?

Böylece büyük ölüm fikri, bu kır tablosu ortasında dolaşıyordu. Uzaktan ovada, orağını biliyen birçok biçiciler, kolunu çatal yabasının üstüne dayıyan birçok genç kızlar, ot yığınının üzerinden birçok çiftçi, madam Graslin'i Corrèze'in zaferi olan bu büyük kadını görerek, müsait bir talih eseri görebileceğini araştırarak, yahut kendilerini işten alıkoyan bir his ile ona hayretle bakarken, düşünüp kalıyordu.

— Geziniyor, demek iyice.

Bu basit söz bütün dudakların üzerinde idi. Véronique'in, taraçasının bir ucuna, gözün parmaklıklar arasından mezarlığa doğru daldığı köşesine koydurduğu kof demirden sıra üzerine oturmuş olan annesi, kızının hareketlerini tetkik ediyordu; onu yürürken görünce

gözlerinden birkaç yaş yuvarlandı. Bu insanüstü cesaretin gayretlerine alışmış olduğundan, Véronique'in bu anda korkunç bir can çekişmenin acılarından muztarip olduğunu, kahramanca bir irade ile böyle ayakta durduğunu biliyordu. Derisi hiçbir heyecanın altında bükülmiyecek olan bu yetmişlik, esmerleşmiş, buruşmuş yüzden akan âdeta kırmızı göz yaşları, mösyö Ruffin'in bacakları arasında tuttuğu küçük Graslin'in göz yaşlarına sebeboldu.

Mürebbii birdenbire ona sordu:

— Nen var, çocuğum?

Cevap verdi:

— Büyükannem ağlıyor.

Gözlerini kendilerine yaklaşan madam Graslin'e dikmiş olan mösyö Ruffin, Sauviat anneye baktı, acı ile yoğurulan, göz yaşlariyle ıslanan bu Romalı analığın ihtiyar başını görerek, şiddetli bir teessüre kapıldı.

Mürebbi sessiz, acının muhterem ve mukaddes kıldığı bu ihtiyar anneye:

— Madam, onun dışarıya çıkmasını niçin önlemediniz?

Véronique, hayranlık veren muhteşem adımlarla gelirken, kızından sonra yaşamak ümitsizliğinin sevkiyle, merak uyandıran birçok şeylerin sırrını ağzından kaçırdı:

— Yürümek, sonra da ardı kesilmeden insana batan korkunç çul kuşağı taşımak!

Bu söz Véronique'in nefîs güzelliğine karşı hissiz kalamamış olan, ruhun beden üzerine

kazanabilmiş olduğu korkunç ve devamlı hâkimiyeti düşünerek titriyen genç adamı dondurdu. Yürüyüşündeki çeviklik, tavır ve hareketiyle en ünlü olan Paris'li kadın, bu anda Véronique'e belki de mağlûbolurdu.

İhtiyar kadın küçüğün yiyeceğini yedirdikten sonra küçük Graslin'i göstererek:

— On üç yıldır onu taşıyor. O, burada mucizeler yaptı; fakat hayatı bilinseydi, belki de azizeler sırasına geçirilirdi. Buraya geldiğinden beri kimse onun yemek yediğini görmedi, niçin biliyor musunuz? Aline her gün ona üç defa kül çanağı üzerinde bir parça ekmek, köpeklere yiyecek vermeğe yarıyanlara benzer kırmızı topraktan bir çanak içinde suda pişmiş tuzsuz biraz sebze getirir. Evet, bu kantona hayat veren kadın işte böyle beslenir. Çulunun kenarında dizüstü dua eder. Bu riyazatlar olmasaydı, onda gördüğünüz bu neşeli edayı elde edemezdi. İhtiyar kadın alçak sesle sözüne devam etti. Bunu size söylememin sebebi, mösyö Roubaud'un Paris'ten getirmeğe gittiği hekime anlatmanız içindir. Ölümün eli çoktan başı üzerinde bulunuyorsa da, bu riyazatlarına mâni olunarak, kızımı kurtarmak belki de mümkün olur. Bakınız! Ah! On beş yıldan beri bütün bu şeylere dayanmış olduğuna göre çok kuvvetli olmalıyım ben!

Yaşlı kadın torununun elini tuttu, kaldırdı, iyileştirici bir merhem saçıyormuş gibi çocuğun elini alnına, yüzüne sürdü; sonra sırrı

annelerle büyükannelere malûm olan bir sevgi ile elini öptü. O sırada, Véronique, mösyö Clausier, papaz ve Gérard ile birlikte sıraya birkaç adım kadar yaklaşmıştı. Batmakta olan güneşin ışıklariyle aydınlanarak korkunç bir güzelliğe erişmişti. Bulutlar gibi birbiri üzerine toplanan uzun kıvrımlarla çizilen sarı alnı, iç karışıklıkları arasındaki sabit bir fikri ifşa ediyordu. Güneş görmemiş nebatların donuk ve yeşilimsi beyazlığında aklanan, her türlü renkten mahrum yüzü, kaba olmıyan zayıf çizgiler taşıyor, mânevi ıstıraplardan doğan büyük bedenî acıların izlerini taşıyordu. Ruhunu bedeniyle, bedenini de ruhiyle döğüştürüyordu. O kadar harabolmuştu ki kendine yaşlı bir kadının genç kızlığındaki resmine benzediği kadar benzemekteydi. Gözlerinin ateşli ifadesi, arzu ettiği hale giren bedeninin üzerinde hıristiyani bir irade ile yapılan istipdatlı hâkimiyeti belli ediyordu. Bu kadında, profan şirin Hektoru sürükliyen Akhylleus gibi, ruh cismi sürüklüyor, onu hayatın taşlı yolları üzerinde muzafferane yuvarlıyor, hile ile değil, zorla alkışları içinde gireceğini umduğu semavi Kudüs'ün çevresinde on beş yıldan beri onu çevirip duruyordu. Afrika'nın kuru ve susuz çölleri içinde münzevilerden hiçbiri, bu lâtif şatonun ortasında, yumuşak ve renk veren görünüşteki pek zengin memlekette, Musa'nın asâsının yerine geçen ilmin, bütün bir bölge için, bolluk, refah, saadet fışkırttığı koca ormanın

koruyucu örtüsü altındaki Véronique kadar hislerine hâkim olmamıştır. Yüksek yaradılışta bir adama gurur verecek, on beş yıllık sabrın neticesi olan, eserini, Pontormo'nun fırçasiyle gergedanı okşıyan hıristiyani ismeti ulvi yüzündeki tatlı tevazuyla seyrediyordu. Eskiden çorak, şimdi bereketli, geniş ovaya dikili gözlerini gören iki arkadaşının sessizlik içinde hareket ettiği dindar şato sahibi kadın, kollarını kavuşturmuş, gözleri yol üstünden ufka bakarak yürüyordu.

Birdenbire, çarmıhtaki oğluna bakan İsa'nın annesi gibi kendisini seyreden annesinden iki adım ötede durdu, elini kaldırdı. Montégnac yolunun büyük yol ile kavuştuğu yeri gösterdi. Gülümsiyerek:

— Bu dört at koşulmuş posta arabasını görüyor musunuz? dedi. İşte yolculuğundan dönen mösyö Roubaud. Yaşanacak kaç saatim kaldığını şimdi öğreniriz.

Gérard:

— Saat mi? dedi.

Kadın Gérard'a cevap verdi:

— Son gezintimi yaptığımı size söylememiş miydim? Bu güzel manzarayı son defa seyretmek için gelmemiş miydim?

O sırada bütün halkın kilise meydanında toplanmış olduğu kasabayı, sonra güneşin son ışıklariyle aydınlanan güzel çayırları gösterdi.

— Ah! dedi, mahsulümüzün korunmasına borçlu olduğumuz havanın bu garip durumun-

da Tanrının bir takdisini görmeme izin veriniz. Çevremizde, fırtınalar, yağmurlar, dolu, yıldırım, arasızca, merhametsizce çarptı durdu. Halk böyle düşünüyor, niye ben onu taklidetmiyeyim? Gözlerimi kapadığım vakit karşıma çıkacak şey için bunda hayırlı bir akibet görmek ihtiyacındayım.

Çocuk kalktı, annesinin elini aldı, saçlarının üzerine getirdi. Pek çok şey ifade eden bu hareketle rikkate gelen Véronique, oğlunu tutup, kaldırdı, henüz meme emme yaşında imiş gibi sol kolunun üstüne oturttu, öptü ve ona:

— Bu toprağı görüyor musun, oğlum? dedi. Büyüdüğün zaman annenin eserlerine devam et.

Papaz ağır bir sesle:

— Ölümü yüz yüze seyreden, onunla uzun bir çarpışma yapabilen ve buna cesaret gösterebilen kuvvetli ve mümtaz varlıklar pek azdır, hayranlık uyandıran bir maharettir; Madam, siz bize bu korkunç manzarayı sunuyorsunuz; fakat belki de bize merhametsizlik ediyorsunuz, bari hiç olmazsa bırakın da yanıldığınızı umalım. Tanrı, bütün başladıklarınızı bitirmenize müsaade eder.

— Ne yaptımsa, sizinle birlikte yaptım, dostlarım; size faydalı olabildim, burada benim kalbimden başka mahvolmuş şey yoktur. Biliyorsunuz, papaz efendi, sükûnu ve affı ancak orada bulabilirim...

Elini mezarlığa doğru uzattı. Kendini kötüleştiren bu yere ilk geldiği günden beri böyle bir söz söylememişti. Papaz tövbekârını süzdü, onun içini anlamaktaki alışkanlığı, bu sade sözde yeni bir zafer kazanmış olduğunu kendisine anlattı. Véronique, on iki yıl sonra birçok şeyler anlatan tek bir kelime ile sükûtu bozması, onun nefsine müthiş surette hâkim olduğunu gösteriyordu. Bundan dolayı papaz, alışmış olduğu rikkatli eda ile ellerini kavuşturdu, bütün sırları kalbinden geçmiş olan bu ailenin teşkil ettiği gurupa derin bir dinî heyecanla baktı. Sulh ve af sözleri kendisine garip gelecek olan Gérard şaşırıp, kaldı. Gözleri Véronique'e dikilmiş olan mösyö Ruffin, aptallaşmış gibiydi. Bu sırada birdenbire araba göründü, ağaçların arasından kaydı.

Yolcuları görüp sayabilen papaz:

— Beş kişi! dedi.

Gérard söze atıldı:

— Beş kişi! Beş kişi iki kişiden fazla mı bilecek?

Papazın koluna dayanan madam Graslin haykırdı:

— A! Savcı da içlerinde! Buraya ne yapmağa geliyor?

Küçük Graslin:

— Grossetête baba da yanlarında.

Madam Graslin'i tutan papaz onu birkaç adım öteye götürerek:

— Cesur olunuz, Madam, kendinize hâkim olunuz, dedi.

Kadın gidip parmaklığa dayanarak:

— Ne istiyor? dedi. Annemi mi?

İhtiyar Sauviat, yaşına uymıyan bir çeviklikle koştu.

Madam Graslin:

— Onu göreceğim, dedi.

Papaz:

— Savcının mösyö Grossetête ile birlikte gelmesi, şüphesiz, iyi haberlerle geldiğini gösterir, dedi.

Bu sözlerin kızının, çehresinde uyandırdığı tesiri gören Sauviat kadın haykırdı:

— Ah! Mösyö, kızım ölecek. Kalbi, bu kadar şiddetli heyecanlara dayanabilecek mi?

Mösyö Grossetête, bu adamın Véronique'i görmesine şimdiye kadar mâni olmuştu.

Madam Graslin'in yüzü ateş içinde idi.

Papaz Bonnet tövbekâra sordu:

— Bu adamdan çok mu nefret ediyorsunuz?

Madam Graslin'in deminden beri altüst olan yüzünde hâsıl olan âni değişiklikten ürken Sauviat kadın:

— Bütün Limoges'a sırlarını öğretmemek için oradan ayrılmıştı, dedi.

Véronique haykırdı:

— Kalan saatlerimi zehirliyeceğini görmüyor musunuz? Ben bu saatlerde Allah'tan baş-

ka bir şey düşünmemeliyim, beni yere indiriyor, mıhlıyor.

Papaz, madam Graslin'in kolundan tuttu, birkaç adım kendine doğru yaklaşmaya zorladı; yalnız kalınca, ruhun en şiddetli hareketlerini sakinleştiren meleklere has bakışlariyle onu seyretti.

— Öyle ise, dedi, papazınız olarak onu kabul etmenizi, ona karşı iyi davranmanızı, üstünüzdeki bu öfke libasını çekip atmanızı, Tanrı'nın sizi affedeceği gibi, sizin de onu affetmenizi emrediyorum. Demek ki temizlediğimi sandığım bu ruhta hâlâ bir ihtiras artığı var. Bu son buhur tanesini de tövbe mihrabı üzerinde yakınız, yoksa sizde yalandan başka bir şey yok demektir.

Kadın gözlerini silerek cveap verdi:

— Yapılacak son bir gayret vardı, o da yapıldı. Şeytan kalbimin bu son kıvrımında duruyormuş, Tanrı da, şüphesiz, mösyö Grandville'in kalbine buraya gelmek düşüncesini koymuş olmalı.

İçinden dua edecekmiş gibi durdu, ihtiyar Sauviat'a doğru yürüdü, yavaş sesle ona:

— Anneciğim, savcı efendiye karşı mülâyim ve saygılı olunuz, dedi.

İhtiyar Auvergne'li, sıtmaya tutulmuş gibi titredi.

Papazın elini yakalıyarak:

— Hiçbir ümit yok, dedi.

Bu sırada, kamçının sesinden geldiği anlaşılan araba, rampadan yukarı çıkıyordu; parmaklık açıktı; araba avluya girdi, yolcular hemen taraçaya çıktılar. Biri Monsenyör Gabriel de Rastignac'ı takdis etmek üzere gelen şerefli piskopos Duthéil idi; biri savcı, biri mösyö Grossetête, biri de Paris'in meşhur doktorlarından Horace Bianchon'un koluna grimiş olan mösyö Roubaud.

Véronique misafirlerine:

— Hoş geldiniz; dedi, savcının elini sıkarak devam etti: bilhassa siz.

Mösyö Grossetête'in, piskoposun, Sauviat kadının şaşkınlıkları o kadar büyük oldu ki, ihtiyarların derin sır saklama itiyadına üstün geldi. Üçü de birbiriyle bakıştılar.

Mösyö de Grandville cevap verdi:

— Sizden iyi bir karşılanma temin etmek için Monsenyörle dostum Grossetête'in yardımlarına güveniyordum. Sizi bir kere daha görmemek bütün ömrümce bana keder verirdi.

O, Kont de Grandville'e on beş yıldan beri ilk defa bakarak cevap verdi:

— Sizi buraya getirenlere teşekkür ederim, uzun zamandır size çok kızgındım, fakat hakkınızdaki duygularımın haksızlığını anladım, öbür güne kadar Montégnac'ta kalacak olursanız, bunun sebebini de öğrenirsiniz, Mösyö, dedi.

Horace, Bianchon'a dönerek ve selâmlıyarak: Şüphesiz, benim korkularımı teeyyüt ede-

cektir. Piskoposun önünde eğilerek: Monsenyör, dedi, sizi Allah gönderdi. Son anlarımda hazır bulunmağı eski dostluğumuzdan esirgemezsiniz. Beni seven ve hayatımda bana yardım eden bütün kimselerin etrafımda bulunması hangi lûtfun eseridir?

Seven kelimesinde, tatlı bir dikkatle mösyö de Grandville'e döndü, bu sevgi belirtisi gözlerini yaşartacak kadar onu müteessir etti. Toplulukta en derin bir sessizlik hüküm sürüyordu. İki hekim, çektiği ıstırabın büyüklüğüne rağmen nasıl bir mucize ile ayakta durduğuna şaşıyorlardı. Öteki üç kişi hastalığın onda meydana getirdiği değişiklikten öyle ürkmüşlerdi ki düşüncelerini gözleriyle birbirlerine anlatıyorlardı.

Her zamanki zarifliğiyle:

— Müsaade ediniz, dedi, bu efendilerle birlikte gideyim, iş aceledir.

Bütün misafirlerini selâmladı, hekimlerden her birine bir kolunu uzattı, yakın bir felâketi açıklıyan bir zahmet ve yavaşlıkla şatoya doğru yürüdü.

Piskopos papaza bakarak:

— Mösyö Bonnet, dedi, harikalar yaratmışsınız.

Papaz cevap verdi:

— Hayır, Monsenyör, bunu yapan ben değilim, Allah!

Mösyö Grossetête:

— Ölmek üzere olduğu söyleniyordu, dedi, halbuki ölmüş, ruhtan başka bir şey yok.

Gérard:

— Bir ruh, dedi.

Savcı haykırdı:

— Hep aynı kadın.

Eğitmen: — Eski Revaki'ler kadar sabırlı, dedi.

Batmakta olan güneşin en güzel kızıllıkta ışıklar saçtığı manzaraya bakarak, parmaklık boyunca sessizce ilerlediler.

Piskopos bu önemli ovayı, vâdiyi, Montégnac dağını göstererek:

— On üç yıl önce bu memleketi gören benim için, bu mucize demin şahidolduğum mucize kadar harikulâdedir; madam Graslin'i nasıl ayakta dolaşmaya bırakıyorsunuz? Yatması gerektir.

Madam Sauviat:

— Yatıyordu, dedi. On gün yataktan çıkmadı, sonra memleketi son defa görmek için kalkmak istedi.

Mösyö de Grandville:

— Yatağına veda etmek istemesini anlarım, ama bu taraça üzerinde nerdeyse son nefesini vermek tehlikesinde idi, dedi.

Madam Sauviat:

— Mösyö Roubaud, arzusuna aykırı gitmemeği bize tembih etmişti, dedi.

Gözlerini manzara üzerinden ayırmıyan piskopos haykırdı:

— Ne şaşılacak şey! Çöle bereket getirdi! Gérard'a bakarak ilâve etti: İlminizin ve çalışmalarınızın bunda büyük payı olduğunu da biliyoruz.

Belediye reisi cevap verdi:

— Biz, yalnız onun işçileriydik, evet, eller bizdik, o da kafa!

Madam Sauviat Paris'ten gelen hekimin kararını öğrenmek üzere guruptan ayrıldı.

Savcı, piskoposla papaza:

— Bu ölümün şahidi olmak için kahraman olmamız gerek, dedi.

Grossetête:

— Evet, dedi; fakat insan böyle bir dost uğruna büyük şeylere katlanabilir. En büyük fikirler kendilerini kaptırmış olan zatlar, birkaç kere dönüp dolaştıktan sonra, Paris'li hekimin verdiği hükmü öğrenmek sabırsızlığının acısiyle yanan bütün kasaba halkı tarafından geldiklerini söyliyen madam Graslin'in iki çiftçisini gördüler.

Piskopos onlara:

— Konsültasyon yapıyorlar, biz de henüz bir şey bilmiyoruz dostlarım, dedi, mösyö Roubaud koştu, çabuklaşan ayakları ötekilerin ayaklarını da çabuklaştırdı.

Belediye reisi sordu:

— Ne var?

Mösyö Roubaud cevap verdi:

— Kırk sekiz saat daha, ya yaşar, ya yaşamaz. Ben burada yokken, hastalık tamamen

ilerlemiş; mösyö Bianchon nasıl yürüyebildiğini anlamıyor. Pek nadir olarak bu hâdiseler, daima büyük heyecanlardan ilerigelir. — Hekim, piskoposa ve papaza: İşte, efendiler, o artık sizindir, ilmin faydası yok, muhterem meslektaşım da ancak, dinî merasimlerinize yetecek kadar zaman var.

Papaz çekilirken köylülere:

— Haydi, kırk saat dualarını etmeğe gidelim. Piskopos hazretleri, herhalde, son takdislere iştirak etmek lûtfunda bulunurlar! dedi.

Piskopos başını eğdi, bir şey söylemedi, gözleri yaşlarla dolu idi. Her biri oturdu, dirseğine dayandı, sırtını parmaklığa verdi, düşüncelerine gömüldü kaldı. Kilisenin çanları birkaç kere kederli kederli çaldı. O sırada kilisenin kapısına doğru yüriyen büyük bir kalabalığın ayak sesleri işitildi. Yakılan mumların ışıkları mösyö Bonnet'nin bahçesindeki ağaçların arasında parladı, ilâhiler yükseldi. Artık kırlar üstünde akşamın kızıl ışıklarından başka bir şey hâkim değildi, bütün kuşlar susmuştu. Yalnız küçük yeşil kurbağa açık ve kederli çığlığını fırlatıyordu.

Piskopos, pek yorgun gibi bir adımla yürüyerek:

— Vazifemizi yapalım, dedi.

Konsültasyon şatonun büyük salonunda yapılmıştı. Bu büyük salon debdebesever Graslin'in maliyecilerin ihtişamını göz önüne ser-

diği, kırmızı damaskodan yapılmış olduğu görünen bir odaya açılıyordu. Véronique on dört yıl içinde oraya ancak altı defa girmişti, büyük daireler onun için tamamiyle faydasızdı, oralara kimseyi kabul etmemişti; fakat, son vazifesini yerine getirmek ve son isyanına hâkim olmak için yaptığı gayret bütün kuvvetini elinden almıştı, odasına kadar yürüyemedi. Ünlü hekim hastanın elini tuttuğu ve nabzını yokladığı vakit, mösyö Roubaud'ya bir işaretle baktı; ikisi beraber kadını aldılar, bu odadaki yatağa götürdüler, Aline birdenbire kapıları açtı. Bütün gösteriş yatakları gibi, bu yatağın da çarşafı, yorganı yoktu, iki hekim madam Graslin'i kırmızı damalı karyola örtüsünün üzerine yatırdılar. Roubaud pencereleri açtı, kanadlarını itti, seslendi, hizmetçilerle, ihtiyar Sauviat koştular. Şamdanların sararmış mumları yakıldı.

Ölmek üzere bulunan kadın gülümsiyerek:

— Ölümüm, bir Hıristiyan ruhuna gereken şeyi verecek: Kurtuluşu.

Konsültasyon sırasında da:

— Savcı efendi vazifesini yaptı. Ben zaten gidiyordum, o beni itti... dedi.

İhtiyar anne, bir parmağını dudaklarına koyarak kızına baktı.

Véronique ona cevap verdi:

— Konuşacağım, bakınız! Bütün bunlar Allah'ın eliyle oluyor: kırmızı bir odada öleceğim.

Madam Sauviat bu sözden ürkerek çıktı:

— Aline, dedi, hep konuşuyor, konuşuyor.

Örtüleri getirmekte olan sadık oda hizmetçisi bağırdı:

— Ah! Madam hiç kendinde değil. Gidip papaz efendiyi çağırtınız.

İçeriye giren oda hizmetçisine Bianchon:

— Hanımınızı soymanız lâzım.

— Bu çok güç olacak, Madam bir çul kuşakla sarılıdır.

Büyük hekim haykırdı:

— Nasıl! On dokuzuncu yüzyılda böyle korkunç şeyleri yapanlar var mı?

Mösyö Roubaud:

— Madam Graslin, kendisine midesinden bahsetmeme hiçbir vakit müsaade etmezdi. Hastalığını, ancak yüzünün halinden, annesiyle oda hizmetçisinden aldığım haberlerden öğrenebildim.

Bu odanın dibindeki süs yatağı onun için hazırlanırken Véronique bir kanape üzerine yatırılmıştı. Hekimler alçak sesle konuşuyorlardı. Madam Sauviat ile Aline yatağı yaptılar. Bu iki Auvergne'linin yüzünü görmek korkunçtu, kalbleri "son defa yatağı yapıyoruz, orada ölecek!" düşüncesiyle deliniyordu. Konsültasyon uzun sürmedi. Her şeyden önce Bianchon, madam Sauviat ile Aline'in, hastaya rağmen, çul kuşağı zorla kesmelerini, ona bir gömlek giydirmelerini istedi. İki hekim, bu iş yapılırken, salona gittiler. Aline, bir havlu-

ya sarılı o korkunç tövbe aletini tutarak geçerken onlara:

— Madamın vücudu baştan başa yara içinde, dedi.

İki doktor içeriye girdiler.

Bianchon, Véronique'in mükemmelen cevaplandırdığı birkaç sualden sonra:

— İradeniz, dedi, Napoléon'unkinden daha kuvvetli, Madam; İmparatorluğun parlıyan zekâsını kaybettiği hastalığının son devrinde siz, zekânızı ve melekelerinizi muhafaza ediyorsunuz. Sizden öğrendiklerimden sonra hakikati söylemeliyim.

— Sizden bunu yalvarırım, dedi; bende kalmış olan kuvveti ölçecek kudrettesiniz, birkaç saat için geri kalan ömrüme ihtiyacım var.

Bianchon:

— Şimdi artık yalnız kendi selâmetinizi düşününüz, dedi.

Ulvi bir gülümseme ile cevap verdi:

— Allah'ın ölmekliğime müsaade lûtfunda bulunması, kilisenin zaferine faydalıdır. Allah'a ait bir düşüncemi tamamlamak için düşünce ve zekâya ihtiyacım var, halbuki Napoléon bütün kaderini tamamlamıştı.

Madam Graslin sanki salondaymış gibi kolaylıkla bu sözleri söylerken iki hekim hayretle birbirine bakıyordu.

O ise piskoposun girdiğini görerek:

— Ah! İşte beni iyi edecek hekim, dedi.

Mösyö Bianchon'u nezaketle selâmlamak, kendisine vermiş olduğu müjdeden dolayı paradan başka bir şey kabul etmesini rica etmek üzere yerinden doğrulmak için bütün kuvvetini topladı; annesi kulağına birkaç kelime fısıldadı, kadın doktoru alıp götürdü; sonra papaz gelene kadar piskoposu oyaladı. Biraz dinlenmek istediğini söyledi. Aline hanımının yanıbaşındaydı. Madam Graslin gece yarısı uyandı, oda hizmetçisinin kendisi için dua etmekte olduklarını gösterdiği piskoposla papazı çağırttı, annesiyle oda hizmetçisine dışarı çıkmalarını işaret etti. Başka bir işaret üzerine piskoposla papaz başucuna geldiler.

— Monsenyör, ve papaz efendi, size bilmediğiniz bir şeyi öğreteceğim. İlk olarak siz Monsenyör, nazarınızı vicdanımın içine atıp, hemen bütün maziyi okudunuz, sezdiğiniz şey size yeter. Günah çıkarıcıma ise, Allah'ın yakınıma koyduğu bu melek daha fazlasını bilir: hepsini ona itiraf etmek zorunda kaldım. Zekâsı din ruhiyle aydınlanan sizlerden, hakiki bir Hıristiyan olarak ölmekliğimin çaresini soracağım. Zahit ve aziz ruhlar olan sizler, Allah en tam, en derin bir nedametin saçılmamış olduğu suçlu bir ruhu affetmek lûtfunda bulunursa, yeryüzündeki bütün vazifelerimi yapmış olduğumu zanneder misiniz?

Piskopos:

— Evet, dedi, evet kızım.

Kadın dikildi, gözleriyle yıldırımlar saçarak:

— Hayır, babacığım, hayır, dedi. Buradan birkaç adım ötede, içinde korkunç bir cinayetin ağırlığını taşıyan bir zavallının bulunduğu bir mezar; bu mükellef malikânede ise başında bir hayırseverlik ve fazilet tacı taşıyan bir kadın var. Bu kadını takdis ediyorlar! O zavallı genci ise lânetliyorlar! Câni nefretlere gömülüyor, ben herkesin saygısına lâyık görülüyorum! Ben, büyük suçun içindeyim; o, bana bunca şeref ve saygı kazandıran iyiliğin büyük payına sahiptir. Ah! Ben ne hilekârım; benim meziyetlerim var; ketumluğunun kurbanı olan o ise, utanç içinde ve lekeli! Bütün bir kantonun benim için ağladığını, bütün bir vilâyetin iyiliklerimi, fıkaraseverliğimi, faziletlerimi alkışladığını görerek, birkaç saate kadar öleceğim; halbuki o, kaatillere karşı kin duyan bütün halkın gözü önünde, lânetler içinde öldü! Ey benim hâkimlerim, siz müsamahakârsınız; fakat ben, beni rahat bırakmıyan hâkim bir sesi işitmekteyim. Ah! sizinkinden daha az yumuşak olan Allah'ın eli, her şeyin cezası verilmiş olmadığını bana haber vermek istiyormuş gibi, gittikçe daha çok bana çarpıyor. Benim günahlarım, ancak herkes önünde söylenecek bir itiraf ile affolunabilir. O, ne kadar mesut! Câni olarak, gökün ve yerin karşısında alçakçasına canını verdi. Ben ise insan adaletini aldattığım gibi, hâlâ da herkesi alda-

tıyorum. Hiçbir iltifat yoktur ki beni tahkir etmesin, hiçbir yıl yoktur ki yüreğimi yakmasın. Savcının buraya gelmesinde bana "İtiraf et!" diye bağıran bir sesle beraber Allah'ın iradesini görmüyor musunuz?

İki din adamı, kilise prensi de papaz da, gözlerini yere eğmiş sessiz duruyorlardı. Suçlunun büyüklüğünden ve, kendini teslim etmesinden heyecan içinde olan hâkimler, hükümlerini veremiyorlardı.

Piskopos, sofu hayatının alışkanlıklariyle huzurla içindeki güzel başını kaldırarak:

— Çocuğum, dedi, siz kilisenin emirlerinden dışarıya çıkıyorsunuz. Kilisenin azameti, naslarını her zamanın örfleriyle telif etmektir, zira kilise asırların asırlarını insanlıkla birlikte katetmek zorundadır. Kararlara göre gizli itiraf, aleni itirafın yerini tutar. Çektiğiniz ıstıraplar kâfidir. Rahat rahat ölünüz: Allah sizi işitmiştir.

— Peki ama, câninin temennisi, gökteki yıldızlar kadar çok olan azizlerle, şehitlerle, muteriflerle gökü bezemiş olan ilk kilisenin kanunlarına uygun değil midir? **Birbirinize itiraf ediniz** emrini kim yazdı? Kurtarıcımızın yanındaki havariler değil mi? Bırakınız, suçumu, herkesin önünde dizüstü itiraf edeyim. Bu, âleme karşı, cezalandırılmış, benim suçumla hemen sönmüş bir aileye karşı günahlarımın bir tedibi olacaktır. Herkes, yaptığım iyiliklerin bir nezir değil, bir borç olduğunu öğrenme-

lidir. Ya ilerde, ben öldükten sonra, beni örten yalancı örtüsünü bir işaret açacak olursa?... Ah! Bu fikir, benim için son saati ilerletiyor.

Piskopos ciddiyetle:

— Bu harekette birtakım hesaplar görüyorum, kızım, sizde hâlâ çok kuvvetli ihtiras var: sönmüş olduğunu sandığım...

Piskoposun sözünü keserek, ona dehşetten irkilmiş gözlerini göstererek:

— Size yemin ederim, Monsenyör, kalbim, suçlu ve nadim bir kadının kalbi ne kadar sâf olursa o kadar sâftır: içimde Allah düşüncesinden başka hiçbir şey yoktur, dedi.

Papaz şefkatli bir sesle:

— Kalbini Allah'ın adaletine bırakalım, Monsenyör, dört yıldır ki ben, bu fikre karşı duruyorum, onunla aramda dikili duran dâvaların biricik sebebidir. Ben, bu ruhun derinliklerine kadar içini gördüm, toprağın orada hiçbir hakkı yoktur. On beş yıllık ağlamalar, inlemeler, nedametler iki kişinin ortak olduğu bu suça taallûk etmiş ise, bu uzun, bu korkunç vicdan azaplarında en ufak bir zevk bulunacağına inanır mısınız? Uzun zamandan beri hâtıra, alevlerini en ateşli istifaların alevlerine hiç karıştıramaz. Evet, bunca göz yaşları böyle büyük bir yangını söndürmüştür. — Elini madam Graslin'in başı üzerine uzatarak, yaşarmış gözlerini göstererek — Bu melek gibi ruhun saffetini tekeffül ederim. Zaten ben, bu arzuda, Allahın mukadderatının parladığı bu

hâdiselerden biriyle temsil eder göründüğünü burada bulunmıyan bir aileye karşı bir tarziye ve tazmin fikri görüyorum.

Véronique, papazın titriyen elini tuttu ve öptü.

— Hakkımda çoğu defa sert davrandınız, aziz papazım. Fakat ruhani mülâyemetinizi nereye kapamış olduğunuzu şimdi görüyorum! — Piskoposa bakarak: Siz, ey ilâhî saltanatın bu köşesinin yüce şefi, bu denaat anında benim desteğim olunuz, ben kadınların en âdisi olarak eğileceğim, siz beni affedilmiş, belki de hiç günah işlemiyenlerin eşiti olarak kaldıracaksınız.

Şüphesiz kartal gözünün görmekte olduğu bütün mülâhazaları tartmakla meşgul olan piskopos sesini çıkarmadı.

Bunun üzerine papaz:

— Monsenyör, din kuvvetli darbelere uğradı. Günahın ve nedametin büyüklüğünden doğan bu eski âdetlere dönüş, bizden hesabı sorulacak bir zafer değil midir?

— Mütaassıp olduğumuzu söyliyecekler! Bu zalimane sahneyi istediğimizi söyliyecekler!

Piskopos tekrar düşüncelerine daldı.

Bu sırada, Horace Bianchon ile Roubaud kapıyı vurarak içeriye girdiler. Kapı açılır açılmaz Véronique, annesini, oğlunu, evindeki bütün halkı duada gördü. Komşu ruhani dairele-

rinden iki papaz, mösyö Bonnet'ye yardım etmek, belki de zekâsının ışığiyle kutsal heyeti aydınlatacağını umarak bütün Fransız kilisesinin elbirliğiyle kardinallik şerefine yükselttikleri büyük papazı selâmlamak için gelmişlerdi. Horace Bianchon Paris'e gitmek üzere idi. Ölmek üzere bulunan kadına veda sahavetinden dolayı teşekkür etmek için gelmişti. İki papazın tavrından, beden yarasına dönen bir kalb yarası bahis mevzuu olduğunu sezerek ağır adımlarla içeriye girdi. Véronique'in elini aldı, yatağın üzerine koydu, nabzına baktı. Bu, köyde bir yaz gecesi sükûtu kadar derin bir sükût ile resmileşen bir sahne cereyan etti. İki kanadı da açık kalan büyük salonun, oturan ve dua kitaplarını okuyan iki papazdan beşka hepsi de dizüstü duada bulunanlardan ibaret küçük toplantıyı aydınlatmak için, ışıkları yakılmıştı. Bu mükellef merasim yatağının yanında, mor elbisesiyle piskopos, köy papazı, iki ilim adamı duruyordu.

Çok dirayetli adamlar gibi, sözü çoğu defa hazır bulunduğu manzaralar kadar büyük olan Horace Bianchon:

— Ölünciye kadar bile teheyyüçlü! dedi.

Piskopos, bir iç hamlesiyle fışkırtılmış gibi ayağa kalktı; kapıya doğru giderken mösyö Bonnet'yi çağırdı, odadan salona geçtiler, taraçaya çıktılar, orada birkaç dakika gezindiler. Bu rahiplik disiplini meselesini münaka-

şa ettikten sonra içeriye girerken Roubaud karşılarına çıktı.

— Mösyö Bianchon, acele etmenizi söylemekliğim için beni gönderdi, madam Graslin hastalığının son derecedeki ıstıraplariyle garip bir teheyyüç içinde ölüyor.

Piskopos acele etti, içeriye girerken ıstırap ile kendisine bakan madam Graslin'e:

— İstediğiniz olacaktır, dedi.

Bianchon hastanın nabzını tutmakta idi, bir şaşkınlık hareketi yaptı, Roubaud ile iki papaza baktı.

— Monsenyör, bu vücut artık bizim alanımızda değildir, sözünüz ölümün bulunduğu yere dirim getirdi. Bir mucizeye inandıracaksınız.

Roubaud:

— Madam çoktan beri bir ruhtan ibarettir! dedi. Véronique bir bakışla ona teşekkür etti.

Bu anda tam bir günah itirafı düşüncesinden ileri gelme bir saadetin resmettiği bir tebessüm, yüzüne on sekiz yaşındaki bir mâsumluk havasını getirdi. Korkunç buruşukluklar şeklinde görünen bütün teheyyüçler, donuk renkler, kurşuni işaretler, eskiden yalnız ıstırap ifade ettiği vakit bu başı son derecede güzelleştiren bütün teferruat, hulâsa her türlü bozulmalar kayboldu; herkese öyle göründü ki Véronique bir maske taşımıştı da şimdi o düşmüştü. Son defa olarak, bu mahlûkun yüzünde

hayat ve hissiyatı ifade eden hayranlık verici hâdise vuku buluyordu. Onda ne varsa, hepsi temizlendi, aydınlandı. Yüzünde, çevresini saran sıyanet meleklerinin parlıyan kılıçlarının bir inikâsı vardı. Limoges'un güzel madam Graslin diye adlandırdığı zamanki gibi olmuştu. Allah sevgisi, suçlu sevginin olduğundan çok daha kuvvetli görünüyordu, biri eskiden hayat kuvvetlerini belirtmişti, öteki ölümün bütün zaıflarını koğuyordu. Boğuk bir feryat işitildi; madam Sauviat kapıda göründü:

— Nihayet yavrumu tekrar görüyorum, diyerek yatağın yanına kadar fırladı.

Bu ihtiyar kadının çocuğum derken aldığı ifade, çocukların ilk mâsumluklarını o kadar kuvvetle hatırlattı ki, bu güzel ölüyü seyredenler, heyecanlarını gizlemek için hep başlarını çevirdiler. Ünlü hekim, madam Graslin'in elini aldı, öptü, sonra gitti. Arabasının gürültüsü, bu memleketin canını muhafaza etmek için hiçbir ümit kalmadığını söyliyerek kırın sessizliği içinde aksetti. Piskopos, papaz, hekim, kendilerini yorgun hissedenlerin hepsi rahat etmeğe gittiği sırada madam Graslin de birkaç saat için uykuya yattı. Zira şafak sökerken, bütün pencerelerin açılmasını istiyerek uyandı. Son güneşin doğuşunu görmek arzusunda idi.

Sabahın saat onunda, piskoposluğa mahsus elbisesini giymiş olan piskopos, madam Graslin'in odasına geldi. Başpapazla mösyö

Bonnet'nin, bu kadına o kadar büyük itimatları vardı ki, itiraflarını tahdidetmek zorunda olduğu dereceler hakkında kendisine hiçbir tavsiyede bulunmadılar. O vakit Véronique, Montégnac kilisesinin rahiplerinden daha çoğunlukta bir kilise heyeti gördü, zira komşu nahiyelerin papazları da gelmişlerdi. Piskoposun yanında dört papaz bulunacaktı. Madam Graslin tarafından sevgili ruhani dairesine hediye edilmiş olan mükellef zinetler, bu merasime büyük bir parlaklık veriyordu. Kırmızı ve beyaz kostümlerini giymiş olan sekiz koro çocuğu, her biri Véronique'in Paris'ten getirmiş olduğu yaldızlı bronzdan kocaman şamdanlardan birini tutarak, yataktan salona kadar iki sıra üzerine dizildiler. Kilisenin haçı ile bayrağı, sedirin iki yanında ak saçlı iki kilise muhafızı tarafından tutuluyordu. Halkın fedakârlığı sayesinde, Monsenyörün âyini yapabilmesi için hazırlanmış, süslenmiş olan ağaçtan kürsü, salonun kapısı yakınına konmuştu. Madam Graslin kilisenin yalnız kırali şahsiyetlere bahşettiği bu ihtimamlardan mütehassis oldu. Yemek odasına açılan kapının iki kanadı açıktı, şatosunun büyük bir halk ile dolu olan zemin katını görebildi. Bu kadının dostları her şeyi düşünmüşlerdi, zira salon yalnız evindeki insanlara ayrılmıştı. İlerde, odasının kapısı önünde toplanan, ketumluklarına inanılan dostlariyle şahıslar bulunuyordu. M. M. Grossetête, De Grandville, Roubaud, Gérard, Clausier,

Ruffin ön sırada durdular. Hepsi de, tövbekârın sesinin kendilerinden başkaları tarafından işitilmiyecek surette kalkacak, ayakta duracaktı. Zaten ölmekte olan kadın için iyi bir tesadüf oldu: dostların ağlamaları itiraflarını işittirmiyordu. En başta iki kişi, korkunç bir manzara gösteriyordu. Birincisi Dénise Tascheron idi. Quaker'lerin sadeliğinde olan yabancı kıyafeti, kendisini görebilecek olan köylülere bile tanıtmaz bir hale koyuyordu; fakat o, öteki şahıs için unutulması güç bir tanıdıktı, orada görünmesi korkunç ışığın işaretiydi. Savcı hakikati sezdi; madam Graslin'in yanında oynamış olduğu rolü bütün şumulüyle keşfetti. On dokuzuncu yüzyılın bir çocuğu olmak sıfatiyle dinî meselenin ötekiler kadar esiri olmadığından, hâkim kalbinde yırtıcı bir korku duydu. Zira o vakit, Tascheron dâvası sırasında Graslin'in evinde Véronique'in iç hayatındaki faciayı görebildi. Bu acıklı devir, kin ile parlıyarak, erimiş iki kurşun gibi üzerine düşen ihtiyar Sauviat'nın iki göziyle aydınlanan hâtırasında yeniden tamamiyle uyandı; kendisinden on adım ötede ayakta duran bu ihtiyar kadın onu hiç affetmiyordu. İnsan adaletini temsil eden bu adam titremeler hissetti. Soluk, kalbinden vurulmuş gibi ölümün eli altında morarmış, can çekişmeye hâkim olmak için, kuvvetini kabahatinin büyüklüğünden alan o kadar sevdiği kadının yattığı yatağa bakmağa cesaret edemedi; kırmızı damasko üze-

rinde tam beyazlıkla teressüm eden Veronique'in kuru profili, ona baş dönmesi verdi. Saat on birde âyin başladı. Vizay papazı tarafından İncilin suresi okununca piskopos âyin elbisesini çıkardı, kapının eşiğinde durdu.

— Ey, bu evin sahibine yapmak üzere olduğumuz son dua âyininde bulunmak üzere burada toplanmış olan Hıristiyanlar, Allah indinde onun hakkında şefaat ve ebedî selâmetini sağlamak için dualarınızı kilisenin dualarına katan sizler, onun bu son dakikada, komşusunun tehzifi için, günahlarının en büyüğünü açıktan açığa itiraf etmeden mukaddes şaraplı ekmeği yemeğe kendini lâyık görmediğini öğmediğini öğreniniz. Hıristiyanlığın ilk günlerinde bu nedamet hareketinin uzun müddet tatbik edilmiş olmasına rağmen biz bu sofuca arzusuna karşı koyduk; fakat bu zavallı kadın, bu ruhani daireden bedbaht bir çocuğun itibarını iade etmek bahis mevzuu olduğunu bize söylediğinden, nedametinin ilhamlarını takipte kendisini serbest bıraktık.

Bu iç acıtıcı vakardaki papazca bir eda ile söylenen sözlerden sonra piskopos, Véronique'e yer vermek üzere geriye döndü. Ölmek üzere olan kadın, ihtiyar annesiyle papaza, bu iki büyük ve muhterem simaya dayanarak, göründü: bedenini anasından, ruhunu mânevi anası olan kiliseden almamış mıydı? Bir yastığın üzerine diz çöktü, ellerini kavuşturdu, gökten inen kaynaktan söz söylemek kuvvetini almak

için birkaç dakika sükût etti. Bu anda, sükût, anlatılamıyacak kadar dehşetli idi. Kimse, yanındakine bakmağa cesaret edemiyordu. Bütün gözler öne indirilmişti. Bununla beraber, gözlerini kaldırdığı vakit, Véronique'in bakışı savcının bakışiyle karşılaştı, bembeyaz olan bu yüzün ifadesi kadının yüzünü kızarttı.

Véronique bozuk bir sesle:

— Beni dinliyenlerden herbirinizin hakkımda yanlış bir fikir edinmenize meydan verseydim, sükûn içinde ölmiyecektim. Bende, dualarınızı diliyen, günahını karşınızda itiraf etmek suretiyle kendini affa lâyık kıldırmağa çalışan büyük bir cani görüyorsunuz. Bu günah o kadar vahim, neticeleri o kadar elîm oldu ki belki hiçbir kefaretle ödenemez, fakat bu dünya üzerinde ne kadar mezellete uğrarsam, gitmek üzere bulunduğum ukba âlemindeki gazaba o kadar az uğrıyacağım şüphesiz. Bana çok itimadı olan babam, şöyle böyle yirmi yıl önce, kendisinde iyi hareket arzusu, öğrenmeğe istidat, mükemmel meziyetler gördüğu bu ruhani daireden bir çocuğu benim ihtimamlarıma bıraktı. Bu çocuk, o andan itibaren, bir velinimet gibi bağlanan zavallı François Tascheron'dur. Ona beslediğim sevgi nasıl oldu da suç haline geldi? Bunu izah etmeğe hacet yoktur sanırım. Belki de bizi yeryüzünde harekete sevk eden en temiz duyguların işitilmemiş fedakârlıklarla, za'fımızdan, çıkma istidlâllerle, günahın genişliğini azaltır gibi gö-

rünen bir sürü sebeplerle, hissedilmeksizin dalâlete uğradığı görülür. En necip sevgiler suç ortaklarım olsalar bile, ben daha az suçlu muyum? Ben ki, aldığım terbiye, halk içindeki mevkiim itibariyle babamın bana emanet ettiği, benim de kadınlığımıza tabiî olan nezaket dolayısiyle ayrı bulunduğum çocuğa faik olmam lâzım gelirken, ister istemez şeytanın sesini dinlediğimi itiraf etmeği tercih ederim. Az zaman içinde kendimi, onun sessiz ve nazik hayranlığına hissiz kalacak kadar kendimi bu gencin anası yerinde görmemeğe başladım. Yalnız o, ilk olarak, değerime göre beni takdir ediyordu. Belki de ben, dehşetli tasavvurlarla kendi kendimi sevgiye mahkûm ettim: Doğuşumuz bakımından eşit olduğumuz halde, her şeyini bana borçlu olan, talihin benden çok uzağa bıraktığı bir çocuğun ne kadar ketum olacağını düşündüm. Nihayet, hareketimi örtmek için iyilikseverlik şöhretimde, ibadetle meşguliyetlerimde bir örtü buldum. Ne yazık! Hele bu benim en büyük günahlarımdan biridir, aşkımı mihrapların gölgesinde sakladım. En faziletli amelleri, anneme olan sevgimi, bunca dalâletler ortasındaki hakiki ve samimî bir takva hareketlerini delice bir iptilânın alçak zaferi için kullandım, bunlar, beni zincirliyen bir sürü bağlardı. Şimdi beni dinliyen zavallı sevgili annem, uzun zaman hiçbir şey bilmeden, kötülüğümün mâsum ortağı oldu. Gözlerini açtığı zaman, anne yüreğinde susmak kuv-

vetini aramıyacak kadar birçok tehlikeli hâdiseler olmuştu. Onca sükût, böylelikle faziletlerin en büyüğü oldu. Kızına olan sevgisi, Allah sevgisine galebe çaldı. Ah! Onu, taşıdığı ağır örtüden resmen tecridederim. Gözlerine, alnına yalan söyletmeden son günlerini bitirsin. Anneliği her türlü itaptan masun olsun, faziletlerle taçlanan bu yüksek ve aziz ihtiyarlık bütün şaşâasiyle parlasın, bunca melânetlere bilâ vasıta temas ettiği bu halktan kurtulsun!...

Burada ağlamalar bir an Véronique'in sesini kesti; Aline ona ruhlar koklattı.

— Bana son hizmeti yapan, lâyık olmadığım derecede iyiliğini gördüğüm bu sadık hizmetçi dahi, bildiğini bilmez göründü; lâkin günahı işliyen bu bedeni kırmak için kullandığım riyazatları da biliyordu. Dünyanın korkunç mantıkiyle sürüklenerek aldatmış olduğum herkesten aflar dilerim. Jean-François Tascheron herkesin zannedebileceği kadar suçlu da değildir. Ah! Beni dinliyen sizlere, hepinize yalvarırım! Onun gençliğini, iradem dışındaki sevdirme teşebbüslerinden ziyade tutulduğum vicdan azaplariyle heyecanlandırılan sarhoşluğu hesaba katınız. Dahası var! Bütün felâketlerin en büyüğüne sebebolan şey de, yanlış anlaşılmış olan iffettir. Her ikimiz de bu devamlı aldatmalara dayanamadık. Zavallı, bundan dolayı benim büyüklüğüme başvurur, bu menfur aşkın başkası için mümkün olduğu kadar az yaralayıcı olmasını isterdi. Binaen-

aleyh cinayetinin sebebi ben oldum. Bir sevgili için fazla fedakâr olmakla suçlu zavallıcık, ihtiyaç sevkiyle, bütün kınamağa lâyık olan fillerden zararları tamir edilemiyecek olanını seçmişti. O ana kadar hiçbir şey bilmiyordum. Bunu yaparken, Allahın eli, bütün o sahte teşebbüslerden yapılma iskeleyi devirdi. Bu deliliğin saiki olan ben, durdurulması elimde olmıyan, kanlı çarpışmaları sezerek, hâlâ kulaklarımda akislerini duyduğum bağırmaları işiterek eve döndüm. Tascheron deli olmuştu, size temin ederim.

Bu anda Véronique, savcıya baktı, Dénise'in göğsünden de derin bir inilti çıktığı işitildi.

— Saadeti diye inandığı şeyin, beklenmedik hallerle harabolduğunu görerek aklını kaybetmişti. Gönlüne uyarak dalâlete tutulan bu zavallı, ister istemez bir cürümden bir cinayete, bir cinayetten kaatilliğe yürüdü. Şüphesiz, annemin evinden mâsum olarak çıkmıştı, suçlu olarak oraya döndü, ölüm hükmünü giymesine sebebolabilecek taammüd, ağırlaştırıcı sebepler olmadığını dünyada yalnız ben biliyordum. Yüz defa onu kurtarmak için kendimi teslim etmek istedim. Yine yüz defa, zaruri ve yüksek, korkunç bir kahramanlık sözümü dudaklarımda kuruttu. Şüphesiz, birkaç adım ötedeki varlığım belki de ona, kaatillerin menfur, müstekreh, melûn cesaretini vermişti. Yalnız olsaydı, kaçıp kurtulurdu. Ben, bu ruhu şekillendirmiş,

bu kafayı yetiştirmiş, bu kalbi büyültmüştüm, onu tanıyordum, cebanete, bayağılığa müstait değildi. Bu mâsum kula hak veriniz, şüphesiz hakikati sezerek, göz yaşlarınızla suladığınız mezarı içinde, Allahın rahmetiyle rahat uyuyana hakkını veriniz! İşte burada duran suçluyu cezalandırınız, telin ediniz! Bir kere yapılmış olan cinayetten son derece korkarak, onu saklamak için her şeyi yaptım. Babam, çocuktan mahrum olan beni, birini Allaha sevk etmeğe memur etmişti, ben onu darağacına gönderdim; ah! Bütün itapları üzerime dökünüz, beni eziniz, işte zamanı geldi!

Bu sözleri söylerken gözleri vahşi bir gururla şimşekler çakıyordu; arkasında ayakta duran, papazlık âsasiyle onu destekliyen piskopos, hissiz tavrını bıraktı, sağ eliyle gözlerini örttü. Biri ölüyormuş gibi derin bir feryat işitildi. Gérard ile Roubaud, tamamiyle bayılan Dénise Tascheron'u kucaklıyarak alıp götürdüler. Bu manzara, Veronique'in gözlerindeki ateşi biraz söndürdü, endişelendi; fakat ölmek üzere bulunanın sükûneti çarçabuk yine göründü.

— Şimdi hepsini biliyorsunuz. Buradaki hareketimden dolayı ne medihlere, ne de takdislere lâyıkım. Allahın takdir edeceği haşin riyazatlardan müteşekkil bir hayat geçirdim! Bilinen hayatım, sebebolduğum fenalıkların çok büyük tamiri oldu; nedametimi, silinmez hatlarla bu toprak üzerine izledim, hemen ebe-

diyete kadar baki kalacaktır. Bereketlenmiş tarlalarda, büyüyen köyde, dağdan eskiden çorak ve vahşi, bugün yeşil ve ürünlü ovaya akıtılan derelerde yazılıdır. Bundan yüz yıl sonra burada bir tek ağaç kesilecek olsa, gölgesi hangi vicdan azabına borçlu olduklarını söyliyecek kimse bulunmıyacaktır. Bu nedamet getiren, bu memleketi faydalı uzun bir hayatla canlandıran ruh, çok uzun zaman aranızda yaşıyacaktır. Onun kabiliyetlerine, namuskârane kazanılmış bir zenginliğe borçlu olduğunuz şey, nedametin vârisi, cineyete sebebolan tarafından yapılmıştır. Cemiyete ait olan her şey tamir edilmiştir, bana emanet edilen ve hesabı benden sorulmak lâzım gelen çiçekken ölmüş hayatın mesulü yalnız benim!...

Burada yaşlar, gözlerinin ateşini söndürdü. Biraz durdu.

— Nihayet, içinizde bir adam var ki, vazifesini hakkiyle yaptığı için, ebedî olacağını sandığım bir kine uğramıştı. Benim işkencemin ilk aleti olmuştu. Hâdiseye henüz pek yakındım, adaletten nefret etmemek için ayaklarım daha kan içinde idi. Bu gazap tanesi kalbimi sarstığı müddetçe, mahkûm edilecek bir aşk artığı kalacağını anladım; affedilecek hiçbir şeyim yoktu, ben yalnız şeytanın gizlenmiş olduğu o köşeyi temizledim. Bu zafer ne kadar zahmetli olursa olsun, tamdır.

Savcı, göz yaşlariyle dolu yüzünü Véronique'e gösterdi. İnsan adaleti, vicdan azabına

tutulmuş gibiydi. Tövbekâr, sözüne devam etmek üzere yüzünü döndüğü vakit, "yeter" diyecekmiş gibi yalvarıcı ellerini kendisine uzatan, yüzü göz yaşlarına bulanmış bir ihtiyarı, Grossetête'i gördü. Bu anda bu yüce kadın böyle bir göz yaşı akınını görerek, bunca sevgiden müteheyyiç olarak, bu umumi affın lûtfuna dayanamıyarak, za'fa tutuldu: kuvvet kaynaklarının tükendiğini gören ihtiyar annesi, onu kucağına alıp götürecek kadar kendinde gençlik kuvveti buldu.

Piskopos:

— Hıristiyanlar, bu tövbekârın itirafını işittiniz; beşer adaletinin hükmünü tasdik ediyor, tereddütleri, endişeleri de teskin edebilir. Bu kadar büyük bir nedamet lehine inayetini dilemek üzere, âyini Allaha arz eden kilisenin dualarına sizinkilerini de eklemek için yeni sebepler bulmalısınız.

Âyin başladı, Véronique onu, yüzünde bütün gözler için artık aynı kadın olmadığını gösteren bir iç memnuniyetiyle takibetti. Yüzünde eski baba evinde olduğu gibi temiz, mâsum bir genç kıza lâyık saffet göründü. Ebediyetin fecri, şimdiden alnını ağartıyordu, yüzünü semavi renklerle yaldızlıyordu. Şüphesiz mistik ahenkleri işitiyor, son bir defa daha Allah ile bir olmak arzusiyle yaşamak kudretini buluyordu; papaz Bonnet yatağının yanına geldi, günahını çıkardı. Piskopos, bu yolunu şaşırmış, fakat yine geri dönmüş koyunun, kendisi

için ne kadar aziz olduğunu bütün orada bulunanlara gösteren bir baba duygusiyle mukaddes yağları sürdü. Bunca fenalıklara sebebolan bu gözleri, mukaddes bir bağ ile, arzın nesnelerine kapadı, kilisenin mühürünü bu çok selâsetli olan dudaklar üzerine bastı. Kötü ilhamların girmesine meydan vermiş olan kulaklar, büsbütün kapandı. Tövbekâr tarafından sükûta erdirilen bütün duygular, böylece kutsileştirildi, artık şeytan bu ruh üzerinde hiçbir kudreti hâiz değildi. Bu ölen kadının itiraflariyle doğruluğu meydana çıkan kilise, ihtimamlarını görenler kadar hiçbir topluluk bir takdis âyininin büyüklüğünü, derinliğini anlamamıştır. Böylece hazırlanan Véronique, İsa'nın vücudunu, papazın birçok defa uğradığı itimatsızlık buzlarını eriten bir ümit, bir sevinç ifadesiyle aldı. Hayretlere düşen Roubaud bir anda Katolik oldu! Bu manzara hem tesirli, hem de dehşetli idi; fakat hâdiselerin durumiyle resimleşti, o kadar ki resim sanati orada belki de şaheserlerinden birini buluyordu. Bu matemli olaydan sonra ölmekte olan kadın, aziz Jean'ın İncile başladığını işitince, mürebbisi tarafından götürülmüş olan oğlunu getirmesini annesine işaret etti. Üzerinde diz çökmüş olan Francis'i görünce, affedilmiş olan anne bu başı takdis etmek için ellerini üzerine koymak hakkını hâiz olduğuna inandı, son nefesini verdi. İhtiyar Sauviat yirmi yıldan beri olduğu gibi, orada daima yerinde, ayakta idi.

Kendi haline göre kahraman olan bu kadın, bunca ıstırap çekmiş olan kızının gözlerini kapadı, birbiri ardınca öptü. O vakit bütün papazlar başpapazın arkasından yatağın çevresini sardılar. Şamdanlarını parlak ışıkları altında, velveleleri şatonun önünde diz çöken bütün halka, salonlarda dua eden dostlara, hizmetçilere nahiyenin anasının ölmüş olduğunu öğreten De Profundis ilâhisini söylemeğe başladılar. Bu ilâhiye hep birden inlemeler, ağlamalar karıştı. Bu büyük kadının itirafı, salonun eşiğinden ileriye aşmamıştı, işiten yalnız dost kulakları oldu. Montégnac köylülerine karışan civar köylüler yeşil bir dal ile kendilerine iyilik yapan kadına dualarla karışık son bir vedaa geldikleri vakit, istemeksizin öyle zalimce, fakat yine öyle haklı olarak ezdiği kadının donmuş elini tutan, elemden bitap bir adalet adamı gördüler.

İki gün sonra, savcı, Grossetête, piskopos, belediye reisi, siyah çuhanın uçlarını tutarak, madam Graslin'in cesedini son meskenine götürüyorlardı. Ceset, derin bir sessizlik içinde mezara kondu. Bir tek söz söylenmedi, kimse kendinde söz söyleme kuvveti bulamıyordu. Bütün gözler yaşlarla dolu idi. Herkesi zenginleştirdiği nahiye içinde yapılan yollardan giderken bir söz, "Bu bir azizedir!" sözü söylendi. Madam Graslin'in François Tascheron'un cesedi yanına gömülmesini kimse garip bulmadı; kadın bunu istememişti; fakat ihti-

yar anne, son bir şefkatli sevgi ile, yeryüzünün çok zalimcesine ayırdığı, nedametin Âraf-ta birleştirdiği kimseleri yan yana koymağı kilise muhafızına söylemişti.

Madam Graslin'in vasiyetnamesi beklenen her şeyi gerçekleştirdi; Limoges'da kolejler için talebe bursları, hastaneler için yataklar tesis ediyordu; içinde bir, yalnız işçilere mahsus fıkara evi yapılmasını emrettiği Tascheron denilen köy kısmının satın alınması için altı yılda üç yüz bin frank gibi önemli bir para ayırıyordu. Nahiyenin yerli ihtiyarlarına, hastalara, doğururken düşkünleşen kadınlara, bulunmuş çocuklara mahsus olan bu fıkara evi "Tascheron'ların Fıkaraevi" adını alacaktı, Véronique burada yaşlı hemşirelerin hizmet etmesini istiyor, operatörle bir hekimin ücretlerini dört bin frank olarak tesbit ediyordu. Madam Graslin, operatörü seçmeğe, mimarı olacak Gérard ile birlikte, sıhhi usul dairesinde bu fıkara evinin başhekimi olmasını Roubaud'dan rica ediyordu. Bundan başka Montégnac nahiyesine, masrafları ödemeğe yetecek geniş çayırlıklar veriyordu. Kullanılması bazı müstesna hallere tahsis edilen bir yardım sermayesi alan kilise, gençleri nezareti altında bulunduracak, Montégnac çocuklarına güzel sanata, ilime, yahut da sanayie istidat gösterecek birini arıyacaktı. Vasiyetname sahibinin bu akıllıca iyilikseverliği teşvik için bu sermayeden ayrılacak parayı gösteriyordu. Her yer-

de bir felâket olarak telâkki edilen bu ölüm haberi, bu kadının hâtırasına hiçbir hakaret gürültüsü vermiyordu. Bu saygı Katolik olan, Fransa'nın bu köşesinde **ahlâk düzeltici mektupların** mucizesine başlıyan çalışkan halkın bunca faziletine karşı bir şükran idi.

Francis Graslin'in vasisi tâyin edilen, vasiyetname ile şatoda oturmağa mecbur olan Gérard oraya geldi; fakat Véronique'in ölümünden ancak üç ay sonra, Dénise Tascheron ile evlendi, Francis de ikinci bir anneye kavuşmuş oldu.

SON